

KARÁCSONY SÁNDOR:
A NEVELÉSTUDOMÁNY TÁRSAS-LOGIKAI ALAPJAI

A MAGYAR ÉSZJÁRÁS

I. A MAGYAR ALSÓNÉPOSZTÁLY LELKI ALKATA ÉS A
NÉPISKOLAI REFORM. (1922.) II. kiadás,

II. A MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLY LELKI ALKATA ÉS A
KÖZÉPISKOLAI REFORM. (1924.)

III. A MAGYAR FELSŐOSZTÁLY LELKI ALKATA ÉS AZ
EGYETEMI REFORM. (1938.)

EXODUS KIADÁS.
BUDAPEST, 1939.

MAGYAR ÉSZJÁRÁS

ÉS KÖZOKTATÁSÜGYÜNK
REFORMJA

ÍRTA:
KARÁCSONY SÁNDOR

*A 400 esztendőös debreceni
kollégiumnak fiúi tisztelettel.*

Felelős kiadó: Szabó Imre.
30339 — Bethánia-nyomda, Budapest, VIII. iker., Gyulai Pál utca 9.
szám-
Felelős: Horváth János.

Ebben a könyvben három, nem egy időben készült, nem egy-azon kérdéssel bajmódó és mégis szoros egységbe kívánczó dolgot foglaltunk közös keretbe. Az az érzésünk, hogy valamiféle indokolással, vagy magyarázattal adósai vagyunk az érdeklődő olvasónak ezért a tettünkért.

Az első dolgozat 1922 előtről való. Megjelenésének az évszáma külső körülmény csupán. A háború után újból meginduló Protestáns Szemle akkor ajánlotta fel hasábjait nagylelkűen számunkra. Ha előbb tehette volna, előbb is napvilágot láthattak volna soraink, ha elmarad a szíves vendéglátás e kitüntető gesztusa, akár örökre rejtve maradhattak volna gondjaink és gondolataink. Becsvágy, belső megnyilatkozási kényszer s hasonló szubjektív jellegű bajok sohasem nyugtalanítottak bennünket.

A második dolgozat az első nyomán kelt visszhang imperatívusza kényszerítette ki tollunkból. Aktuálissá e kényszert s a témát annak az esztendőnek híres tanügyi (reformnak mondjuk?, mondjuk inkább:) intézkedése, a reálgimnáziumot életre hívó törvény tette. Az idő azóta kegyetlen marasztaló ítéletet hozott a reálgimnáziumra s visszahelyezte jogaiba a régi gimnáziumot. A reálgimnáziumból mindössze annyi maradt, hogy a görögpótló tárgyak helyét modern nyelvek foglalták el. Ez a körülmény dolgozatunk néhány passzusát elavítani látszik. Mégis változatlan szövegében nyomtatjuk le újra, így kísértetiesebb a hatása. Hadd emlékeztesse az olvasót épen az egynéhány divatjátmulta, időszerűségétvesztette mondat vagy bekezdés, hogy mi a többbit, a ma is időszerűt, az időtlenül érvénybenlévőt nem a vásár után okosak éleslátása szerint mondjuk ma, hanem akkor mondjuk, mikor mások még mást erősítgetnek.

Néhány akkori, ma már tárgyaltan megjegyzésünk épen arról tanúskodik erősen: mennyire igazunk volt már akkor. (Sok minden másban is igazunk volt, de ezeket az állításainkat az azóta eltelt aránylag rövid idő is igazolta immár.)

A harmadik dolgozatot a most folyó év foganta, érlelte és adja terméseként. Az év: igazán nem kényeskedésből, vagy pontatlan és magyartalan fogalmazás tehetetlenkedéséből idézzük így a „mi időnk”, a mi évünk helyett az objektíve és szenttelenül telő abszolút, időtlen időt. Hiszen nem tettünk egyebet: szembekerültünk tényekkel, vagy épenséggel hatásuk alá kerültünk tényeknek s minden spekuláció mellőzésével leírjuk őket, beszámolunk róluk.

A keret k ü l s ő egységét az biztosítja, hogy sorban, egymás után és egymással párhuzamosan esik szó a három tanulmányban egyfelől az elemi iskolai, középiskolai és egyetemi reformról, más oldalról a magyar alsó, közép és felső néposztály lelki alkatáról. (Hadd írjuk ide előzetes tájékoztatásul és félreértések kikerülése végett, hogy felfogásunk szerint a gimnázium nem középiskola, hanem az egyetem előkészítő iskolája, középiskolák tehát csak a polgári iskolák és folytatásaik: a különböző szakiskolák. Alsó, közép és felső néposztály alatt pedig a csak elemi (és járulékat: az ismétlődő kólat), a csak középiskolát és az egyetemet is végzeteket értjük. Ezért nevezzük a felső néposztályt tárgyalásaink során leggyakrabban „szofokráciának”).

A keret belső egységét más természetű „lépcsőzetesség” építette meg. E belső egység szerint a gondolat és nyomán a probléma fejlődött az első dolgozat legrégebb fogalmazásától harmadik, legújabb módosulásáig. 1922 előtt a szerző igazán csak descriptiót adhatott, mert csak tényeket látott s nem is sejtette, mi minden rejtőzködik a tények mögött. Ilyen tények voltak: a magyar nép tarsaslelki életének jellegzetességei, a XVII. század második és harmadik negyede életstílusának meglepő egyezései a mai magyar alsó néposztály életstílusával, a magyar iskolatörténet fázisainak megfelelései e meglepő egyezésekkel mintegy ezek magyarázata gyanánt. Ekkor a szerző csupa közismert tényt sorjázott egymás mellé s egyetlen új közölni valója ez ismert tények szembeötlő, gondolkozásra kényszerítő, kissé szinte megdöbbentő egyéni csoportosítása volt: összefüggésekre mutató olyan pontokon, ahol eddig nem sejtettek összefüggéseket.

A második fogalmazás (a középiskolák problematikájának vizsgálata közben) már erőteljesebben látja és láttatja a pusztá

tények felsorolása közben s azok magyarázataképen a társaspszichológiai törvényszerűségeket. A középosztály már nem véletlenül beszél, tesz, érez, él és hisz úgy, ahogy megfigyelhetően épen úgy és nem másképen cselekszi, hanem sajátos nyelvi, társadalmi, művészi, jogi és vallási rendszerének mindig egyformán érvényes módján és mértéke alatt,

A legújabb megfogalmazás azzal a tanulságával ad valami újat a két régebbi dolgozat tanulságaihoz képest (azonkívül természetein, hogy kutatási területe is megnagyobbodott és módosult), hogy felfedez a társaspszichológikumok mélyén egy különleges olyan logikumot, amelynek érvénye épúgy két embertől feltételezett, mint ahogy magoknak a társas pszichológikumoknak a törvényszerűsége nem volna sem az egyéni, sem a tömeglélektan elvei szerint megmagyarázható. Rendkívül megnyugtató tanulság ez számunkra a mai lázas, nyugtalan világban: magyarnak lenni (valamint németnek, angolnak, kínainak és bármely nép vagy nemzetbeli lenni), nem önkényes, összevágatott, ujjunkból szopott, fogalmi jegyek alapján eldönthető szubjektív esetlegesség, vagy tettség-szerűség, hanem logikai igazság. Csakhogy és mert hogy: van társaspszichológikum, (mely minden korok, minden földek és minden közösségek vizsgálata számára törvényszerűségekkel szolgál afelől, kicsoda magyar és ki nem az), tehát „magyar” eszünkjárásának, (azaz jogi, művészi, nyelvi, társadalmi és vallásos társas lelki életünknek) logikuma sem általános, az egyéni lélek elyszerűségéből kikövetkeztethető törvény, hanem társas-logikum. A „magyar” észjárás akármilyen fajta magatartása nem magábanvéve, hanem egy másik magyar lelket feltételezve, egyik a másikhoz képest, reánézve, vele és általa: logikus.

Bódult magyar embernek, magyar álorcájú idegen embernek, no meg a rossz embernek nem is fog ez a mi új tanulságunk feletébb tetszeni. De az ő nemtetszésük is ugyanazt fogja megint csak új érvénnyel bizonyítani, amit már az egyéni logika törvényei is bizonyítottak. Azt nevezetesen, hogy minden elképzelhető logikai törvény: vasból való törvény. Vastörvény.

Két mélabús érzésemet sem szabad azonban elhallgatnom. Szubjektíve az búsít, hogy mai tisztánlátásom és egyre mélyebb bűnbánatom, sem szabadított meg egy súlyos kereszt viselésének megunt terhétől: még mindig a magyar felsőosztály nyelvén értek inkább s nem tudok, főképen pedig nem merek eléggé magyarul írni. Objektíve felette igen bánt, hogy minden jó szándékom elle-

nére sem hangsúlyoztam elégszer és eléggé: ki a magyar és mi a reform. Hadd használom még fel ezt a végső alkalmat s hadd íróm ide, akár sikerült tudományosan is bebizonyítanom, akár nem: magyar testvéremnek fogadok és tartok mindenkit, aki megosztja velünk a magyar sorsközösséget, még pedig minden feltétel nélkül cselekszem ezt. Akkor is magyar szememben és számomra a velünk egy kenyéren élő, ha nem hajlandó mellérendeléses relációba lépni velünk, sőt magát fölénk rendelve, bennünket maga alá törekszik rendelni. Hiszen épen ez a magyar bennem: nem követelem tőle, hogy legyen olyan, mint én, ellenkezőleg, viszonyulok hozzá én, úgy, amint van s attól a pillanattól kezdve, hogy tagjává vált a magyar közösségnek, a kettőnk relációjának is érzem, tudom és élem a magyarságomat, akarom mondani, a magyarságunkat. Ez így van, erről nem is nagyon tehetünk. Arról szerettem volna voltaképpen könyvet írni, hogy ez a mi épen-ilyen-voltunk nem a gyengeségünk, hanem az erőnk s nem múltból származó elesettségünk jele, hanem jövőnkre utaló vízióinknak a záloga. — Meg arról szerettem volna könyvet írni, hogy jeformra igazán nincs semmi, de semmi szükségünk. Az a fontos, hogy elfogulatlanul és bátran éljük a magunk életét, amelyet ösztönösen is élünk s csak azért jó, ha most már tudatosan éljük, mert így nehezebben bolondíthatnak el bennünket mások, hogy hibánk és bűnünk az, ami pedig sem nem bűnünk, sem nem erényünk, hanem a mivoltunk. Kiforrja majd magát a magyar élet, vele együtt természetesen közoktatásunk ügye is, ezt óhajtottam beleírni ebbe a könyvembe. Ha nem tudja megtanítani ezt a két igazságot az egész mű, higgyék el legalább ennek a legelőre szánt, de legutoljára papirosra vetett egynéhány mondatna^.

Még egyet. Valaki, aki ismeri a magyarság társas-logikájáról kialakult nézeteimet, arra kért, mondjak neki azért valami megnyugtató pozitívumot mégis arról: mi veti majd végét valaha a magyarság szenvedéseinek, hiszen magam is úgy látom, hogy az emberfeletti és végnélküli szenvedés passzív rezisztenciája végzettsé is időtlenedhetik. — Felelek erre a kérdésre, mert aggodalmas és kétségbeesésre hajló szeretet tette fel s be kell látnom, hogy némi joggal.

Azt a feltevésemet, hogy minden kísérlet, mely földünkön és történelmünkben ellenállt a feladatok magyar megoldási módjának, csak veszteglést, visszafejlődést, kárt, pusztulást, betegséget és tetszhalált eredményezhetett, jó gyümölcsöt nem termett soha-

sem s ezután sem teremhet, beleírtam könyvem III. részébe. Azt azonban, hogy igazi halált nem okozott sem eddig s ezután sem okozhat, mert hála Istennek, a magyar passzív rezisztenciának van mégis egy aktív, erőszakos-végeszakasztó szempillantása, nem mertem még tudományos igazságként hirdetni, itt emlitem csak, mint gyanításomat és feltevésemet. Mert van ilyen minden után pontot tevő lelkiállapot.

A csömör.

Tár, tőr az objektív és primitív ázsiai jellegű magyar társaslélek sokáig, még mindig tőr, sokszor úgy tetszik, a végletekig tőr, de egyszer csak végkép megcsömölik. Akkor aztán mindennek vége. Egyelőre képtelen új szellemi táplálékjelvételre, a legutoljára beleerőltetett adag talán vissza is jön belőle, ki kell kúrálnia magát, böjtöl, diétázik s csak azután lehet megint belediktálni kívülről valamit, ha egy darabig a maga életét élhette és erőre kaphatott.

Nem, nem, sem erőszakoskodásra, sem pesszimizmusra nincs szükségünk, tehát okunk sincs. Ezen a földön, ebben a sorsközösségben csak magyar élet lehetséges, ha pedig a mi magunk magyarsága telítődne a kívánatosnál nagyobb mértékben idegen elemmel, legfeljebb elfog bennünket a csömör s megint megúsztuk egy kis szenvedéssel, mint annyiszor már az első ezerév lepergése közben.

**A MAGYAR ALSÓNÉPOSZTÁLY
LELKI ALKATA
ÉS A NÉPISKOLAI REFORM.
(1922.)**

A középiskolai törvény nemzetgyűlési tárgyalása közben, szó volt róla, hogy a népiskolai reformokra is közelesen sor kerül, az iskolán kívüli oktatás végleges formába öntése pedig egyenesen, útban van. Idején valónak tartjuk, hogy velük kapcsolatos problémák felvetésével megkönnyítsük azok dolgát, akiknek lelkiismeretbe vágó, komoly belső ügyük a magyar kultúra jövőjéről s azoknak tiszták és kötelességük alkotó munkát végezni az érdekében.

Ilyen kultúrprobléma nagyon sok van, de egyet közülük szeretnénk a szó képes és valódi értelmében egyaránt *gyökérvizsgálásnak* tekinteni. Akár csak *átcsoportosítás* történik, akár *módosítás*, akár *változtatás* a népiskolákban, nem lesz felesleges megkérdeznünk: *szerves* fejlődést) biztosít-e vagy sem s ezt a szerves fejlődést továbbra is zavartalanul akarja-e fenntartani vagy megteremteni szeretné?

Ezt a kérdést ab ovo indokoltnak tarthatjuk, hiszen reformjaink legtöbbször idegen indítások szülöttei, ha ugyan nem egyszerű utánpótlás. Ezt különleges viszonyaink és szintén különleges európai helyzeteink magyarázzák ugyan, de egyidejűleg kötelességünké is teszik vele szemben a fokozatos óvatosságot.

Hogy szerves-e valamely reform vagy sem, tapasztalati úton abból láthatni meg: megfogamzik-e vagy sem. Ha törvény, abból, hogy végrehajtható-e vagy sem? A végrehajthatóságát pedig nem biztosítja eléggé sem a büntető szankciója, sem az, hogy közoktatásunk és közigazgatásunk karöltve rendelkeznek-e elegendő szervvel, hogy az írott betűnek elegendő érvényt is szerezzenek.

Kultúrreformok végrehajtásánál elsősorban *kultúrértségre* van szükségünk. A keresztényiség felvétele p. o. azért *is* sikerült,

mert hiányt pótolta a régi züllött vallási rendszer által többé ki nem elégülő lelkek számára s csak másodrendű tényező volt István király hatalmas szervező képessége.

Az igények *tényleges kielégítése* ez a szervezés második tényezője Mátyás király kultúrprogramja p. o. a többek között azért *sem* maradhatott állandó, mert minden kiválósága mellett sem vetette fel soha azit a kérdést, kell-e a nemzetnek az, amit adni akarnak neki, vagy csak a királynak s néhány emberének egyéni ízléséről van szó?

Ha ez így igaz, akkor jelen esetben elsősorban nem is az a fontos, amit adni akarunk, maga a kultúra, hanem akiknek adni akarjuk, a nép. Az ő kultúréhségének fölkeltesével és kielégítésének helyes módjával kell tisztába jönnünk, különben a készülő törvény írott malaszt marad.

Reform szerves csak egyféléképen lehet, ha a meglévőt fejlesztí tovább. A mi esetünkben a jelenlegi népkultúrát. Fejlesztí, vagyis, ha nem volna ott, a mai színvonalra emeli. Itt ismét hangsúlyoznunk kell, hogy szervesen, tehát sajátosságainak épségben tartása mellett.

Most még csak azt kell tisztáznunk: mit értünk nép alatt? Tekintettel azonban arra az aktualitásra, melyből kiindultunk, ez se nehéz feladat: akikét a népoktatás reformja érdek. Tehát mindazokat, akiknek középfokú oktatásban nincs, vagy nem lesz részük.

I.

AZ ALSÓNÉPOSZTÁLYBELI MAGYAR TÁRSAS-LELKI ÉLETE.

Ez a legszó, legnépesebb népréteg életmód és világnézet tekintetében egyaránt elüt a többtől. Ami *tengő életét* illeti, igénytelen-ségében is nagy igényű. Azt szeretném mondani, a kvalitásra nem sokat ad, de a quantum legyen meg, azt megköveteli. Lemondania nehéz, áldozatkészségről szinte szó se lehet nála. A második tulajdonsága, hogy óvatos és gyanakvó. Helyzeténél fogva nehezen szerzi meg a tengő élet legkezdetlegesebb követelményeit is, tehát vagyonszerető és nem vállalkozó kedvű. Fél az újításoktól. Nem bízik a holnapban s ezért akarja, hogy mindig legyen a háznál annyi, amennyi holnapra is elég lesz. Vagyonszerző módja is ilyen: kidülésig dolgozni, rövid idő alatt nagy erőmegfeszítéssel mindent megszereznie s aztán lebzselni a boldog bizonyosságban, ha jut rá idő.

A szerelmi és családi életét meglehetősen korlátozzak tengő életének előfeltételei, társadalmi berendezkedése s nagyobb mértékben irányítja a józan belátás, mint az érzelmek. Korán ébredő, érzéki, de nem perverz. Közfelfogás, hogy a fiatalember járja végig a bolondját, úgy lesz belőle nyugalmas, jó férj és családapa. Kezdetben nagy lobbót vethet ez az érzése és ekkor okozhat (okoz is) bonyodalmakat, de legtöbbször hamar elhamvad s akkor szép, nyugodt, egyenletesen meleg lesz a tüze. A házasságot legtöbbször a számító ész köti, a szerelmi házasságokat nem tartják szerencsésnek. Ha messalliance okozója lett, el is ítélik. Messallianccot kötni pedig könnyebb ezen a fokon, mint a felsőbb rétegekben, mert szigorúbb a kasztrendszer. A férj kevesebb, mint pater familias, a nő több, mint matróna. Nemcsak anyagi téren p. o. a „közös szerzemény” fogalmának törvényesnél nagyobb szankciója tekintetében van ez így, de általános szokás az asszonnal megbeszélni a dolgokat végső döntés előtt. Több a közkeletű „papucs alatt élésnél” az a körülmény is, hogy a pénzt sok esetben az asszony kezeli. A gyermek attól kezdve, hogy segít és keres, nagyobb jogokat élvez, mint feljebb s kezdettől fogva nagyobb úr a háznál, mint gondolnók. A gyermekszoba nemcsak térbelileg hiányzik. Nagy baj, hogy a család hamarosan lemond a nevelés jogáról (a legtöbb szülő „nem meri” a növősorba jutott fiatalokat elnyomni) s nagyon sok serdülő éppen a pubertás korában felelős vezetés nélkül marad s úgy is nő fel. A gyermek különben gazdasági tényező, nem Isten áldása s külön gyászkeretes lapokat érdemel az egyke problémája.

Társadalmi élete is ilyen. Hiába adtak neki közszabadságokat és hiába biztosítottak számára helyet az alkotmányban, nem él vele. Még ma is jobbágy. Csak alárendelik, függő viszonyban érzi jól magát s csak a relatív függetlenséget szereti: az opponálást. A közterhet robot gyanánt rója le s alapján véve igazságtalannak tartja. Önkéntes adózási-rendszert nem ismer. Céhekbe, kupaktanácsokba tömörül, egységesen lép fel, de nem nyíltan, politikája tehát földalatti. Társadalmi osztályai tagoltabbak, és szigorúbban zártak, mint valamivel feljebb s a felsőbb rétegekkel szemben öntudatosak. A rendszer azonban nem kasztszerű, mert eleven és előrehaladó. Mindenki megvan az érvényesülés vágya. A célkitűzés bizony sohasem nagyobb a tengő élet mennél nagyobb mértékben való biztosításánál. Nagyon könnyen vezethető, de nem messzire. És csak abba az irányba megy engedelmesen,

amerre ösztönei a maguk módján jónak tartott érvényesülést sejtik.

Ebben a keretben *szellemi élete* annál meglepőbb. *Érzelemvilága* mély, mert természetből az s életmódja is megengedi. *Értelme* közmondásosan elismert s talán a legdomináns minden szellemi tulajdonságai között. *Akarata* ingadozó, ha van tömegekre vonatkoztatva ilyen, már-már neuraszténiára hajló. (Az anthropogeograiusok ennek a jelenségnek egyik okát életmódjában látják, lévén ez a nép nagyobb percentjében az Alföld szántóvető embere, aki két hónap alatt megfeszített munkával szerzi meg az egész évre valót.) *Hite* józan, reális és szűkkörű. Az egész úrimának a mi Atyánkon kívül csak a mindennapi kenyérre vonatkozó passzusát foglalja magában. És mégis végtelen távlatokra nyit betekintést azzal, ahogy az életét oda tudja adni háborúban, halálos óráján.

Művészete a zene terén sohasem terjed túl az egyszakaszos dalformán, sohasem polyfon (egész nagy társaságok mindig unisono énekelnek s ha énekarba állanak össze mégis, az egyes szólamok a többire való tekintet nélkül szoktak érvényesülni s dallamszerűen, nem harmóniában hallják s éneklük őket az egyes résztvevők). Maga a zenei hang szerez élvezetet, ritkábban a ritmus vagy a dallamvezetés, a hangszín úgyszólván soha. Zenekarban az összhang nem fontos, a második T-egedű még tercel néha-néha, a cimbalom inkább csak cifrázatokat szolgáltat, a kontra és a nagybőgő egyesegyedül rythmikai segédeszközök, tekintet nélkül a hangokra, amit néha a legszeszélyesebb diszharmóniában adnak a többihez képest. Sok helyen vonós zenekar helyett „rezes bandába” állnak, de ebben az esetben csak a hangszerek mások, a módszer ugyanaz. Különb is ritkaság, hogy zenekarba álljanak össze. Inkább citeráznak, tamburáznak, húzómuksikáznak, fúvómuksikáznak, furulyáznak s nagyritkán hegedülnek. De mindig csak dal formát. Újabbon nagyon divatos tett körükben a gramofon. Mondanom se kell, hogy itt sem a zenekarok hangszerezésében gyönyörködnek.

Képzőművészet terén iparművészete, ismert és divatos. Motívumaiban kifogyhatatlan leleményű alkotásokról híres, de mi most nem ezt akarjuk megfigyelni. Inkább azt, amit Lechner Ödön, Kós Károly, Wiegand Ede vagy Malonyai Dezső társaságában mindig éreznünk kell, hogy exotikumként hatnak és mindig nagy ugrást kell tennünk hétköznapjainkból hozzájukig. (Más kérdés,

hogy kinek vagy minek a hibájából.) Egy bizonyos. Festészet és szobrászat ürügye alatt falon, szekrényeken, a legirakítottabb olajnyomatok és nappalok találhatók, tekintet nélkül arra, ki után, de mindig tekintettel arra: mit ábrázol a kép. Krisztusképek, Mária, Kossuth Lajos, Ferenc József arcképera német császár családja, egy-egy híres jelenet: a haldokló Petőfi, Kossuth imája s újabb időkben sok-sok fénykép, továbbá elhunyt családtagok vagy élő családfők megnagyított arcképei. Könyves Kálmán-féle műnyomatok is találhatók jobb helyeken, különösen Bihari genreképei (Bíró előtt, Az ő nótája). Építészeti szempontból érdekes újabban a városi házak pontos. másolatása. Különösen kisgazdaházak, kapuk és kerítések (Berettyóújfaluban csupa nagyváradi, Szováton csupa debreceni minták másodpéldányait találtuk meg 1910—1912 óta).

Költészet és irodalmi Líra terén a népköltészet ismert motívumai. A műköltészetből annyi, amennyi ezeket nem haladja meg. Ha a lírai vers a népdalok érzelmi körében marad, maga is azzá válik. Az epika, különösen a regény csak a meséiével hat. A mese bonyolult legye, lehetőleg kalandos. Legfeljebb kalandos szerelmi regény (a Trisztán és Izolde fokán). Verses epika: a históriás énekek modorában. A dráma mutat még be nagyobb fejlődést. A betlehemes játékok kiszorultak a gyermekek közé. Helyette divatba jöttek a műkedvelő előadások, amelyek azonban egészen a Meistergesang korának mintájára és színvonalán alakultak ki (gazdaiifjúság, földmívesifjúság, iparosifjúság előadásai. Keveredés ritkán van, még a közönség is elkülönül legtöbbször). Ezeken az előadásokon azonban drámai mű nem igen szerepel, csak énekes játék, vagy bohózat, Dráma csak akkor, ha a népköltészetben is szereplő legáltalánosabb indítékokon épül a konfliktus vagy ha a cselekmény mozgalmasságával is hat.

Tudományos rendszere nem felel meg annak, amit az elemi iskolában tanult. Geocentrikus világszemlélete rendületlenül marad, hiába mutatták neki a telluriumot és hiába kellett közzvizsgálaton elsorolnia a föld gömbölyűségének bizonyítékait annak idején. Történelemszemlélete is csak krónikás, pragmatikus okfejtést nem ismer, jelenlegi helyzete nem történeti fejlődés eredménye szemében s őseinek régi hírneve „időtlen” képzet nála. A tapasztalati tudás és a tudományos adatok két párhuzamos abstractum a leikében, melyek egyetlenegy ponton sem találkoznak egymással. Az alkalmazott tudományt annyira tartja, amennyi konkrét

használhatja. (Az orvos és patikus előkelő kuruzslók tulajdonképpen. Az orvos munikája többet ér, ha injekciót ad, mint hogyha csak meghallgatja a tudóműködést. A kasznár „szerencséskezű” ember, nem okszerűbb gazda, ha a termése jobb, mint a szomszéd dűlőbeli fordulás gazdáké. A hivatalnok ingyenélő, a papot, tanítót „mi tartjuk”. A mérnökök „nem boldogultak” a mozdonyvezetők sztrájkja alkalmával.)

Történetírása egyszerű elbeszélés, melynek fonalát az egymásutániság szervesen kapcsolata köti össze s csak igen ritkán váltakozik ez az ok és okozati összefüggésekkel. Értekező prózája *ellenben* annál világosabb, ha tapasztakti tényekről *van szó*. Rhetorikája italtán a leggyaralóbb. Nemcsak azért, mert könnyen megelégszik érzelmi érvekkel, hanem még inkább két fogyatkozása következféhen. Az egyik, hogy csak a nyomról-nyomra „való következtetést fogadja el s nem ismeri a nagy távlatokat (ezt történeti, helyesebben időérzékének a majdnem teljes hiánya okozza), a másik, hogy sokszor megelégszik pusztán dialektikával, aminek talán az a magyarázata, hogy több fogalmat használ, mint mennyit megtöltött tartalommal, A tekintélyervek nem igen hatnak rá, de a példa — konkrét voltánál fogva — annál inkább.

Vallásos élete; bizonyos fokig közönyös. Isten jelenlétét csak nagy általánosságban érzi s életének legnagyobb részét tőle függetlennek tartja. Amilyen mértékben önállósult s nem szorul másra, úgy marad el a templomból is apránként. Istenhez való viszonya különben önmagjába visszatérő görbe, gyerekek és öregek kötelessége. Formája: megszokott cselekedetek végrehajtása, még protestáns vidékeken is. (Templomba járás, úrvacsora vétel, gyerekek lekonfirmáltatása, keresztelés, esketés, temetés, esetleg, bibliaolvasás és bizonyos imák elmondása — tekintet nélkül a felekezetekre.) Különböző szertartású hívek között divatosak a hitviták, formájuk csak félig tréfás még amikor is, ha a legtréfásabb hangot ütötték meg. Nagy általánosságban érzélem és értelem dolga a vallásosság. A bel misszióknak igen nehéz a helyzete éppen emiatt. Ha a pap emelkedettebb felfogás érvényesítését követeli az élet minden terén, nem értik meg, ha meg maga áll a gyakorlati munkamezőn hívei élére, mondjuk, mint szövetkezeti vezető, jó üzletemberként kell viselkednie s ez ritkán jár etikai megalkuvás nélkül

Etikája sem egészen primitív. Cselekvését megelőző lelki állapotát leghívebben így jelölhetném: megfigyelő álláspont. Ta-

pasztalatait is így gy újti, okoskodása is innen szövődik. Ritkán jut el a kísérletezésig, de természetes gyanakvása több, mint véletlen tapasztalatokat váró közöny. Ha tapasztalása élményszerű vagyis belevág az életébe, még hasznosítja is. Föltétel ugyan egy-egy ilyen újítás számára, hogy helyben megtörténhessék. Tanulmányokat folytatni sem térben, sem időben nem szeret. De ha a tárgy vonzó s lépésről-lépésre csalogatja, szívesen elbabrál rajta s ilyenkor újít is, különösen konkrét szerkezeteken vagy eljárás-módon.

Okoskodása is mellérendelő. Nyomról-nyomra haladni, térszerűleg rendezni a fogalmakat, összerakó párhuzamokban még elbeszélve is: a legkedvesebb gondolkozási módszere. Ezért nagyon könnyen téved mellékvágányra, ha pedig sok elemmel van dolga, könnyen belezavarodik. Ez utóbbi következtében sokszor tesz meg fogalmakban domináns képzetté egészen mellékes, sőt oda nem illő jegyeket. Megint csak közhelyeket ismételk, ha például felhozom, hogy mindent a „világteremtésénél szokás kezdeni”, „nagy feneket kerítenek a dolgoknak”, óvatosan, neutrális téren mozognak, míg végre a lényegre mernek térni s sokszor ki sem lépnek a példálózgatás büvköréből. Mikszáth *Ügyesbajos embere* (Urak és parasztok) remeikbe készült fotográfiája a minduntalan mellékvágányra térő előadásmódnak.

Fantáziájáról nem tudok mást mondani, mint ami Arany Jánoson keresztül köztudomású. Inkább szerkesztő, mint festő, de ritkán terjed (konstruktív ereje periódusokra, inkább motívumokon dolgozik. Ezért nagyon intenzív s érzelmileg mindig átfestett. (Beszédjében azért nagyon sok a példa, hasonlat, ötlet és humor.)

Temperamentuma sajátos keveréke a szilajságnak és a passzivitásnak. A magyar szalmaláng valósággal a képlete ennek a lelki alkatnak. A heves véralkat. Megtanulta már, hogy szabó-láznia kell magát, de nem mindig képes rá; azt meg nem szereti, ha ezt a műveletet más akarja elvégezni rajta. Akkor ellentáll, de ellenállásának egyetlen formája a passzív-rezisztencia, mely lassanként apáthiába megy át.

Cselekvőképességének ez adja meg a kapacitását, de el is határolja alul-felül. Nagy energiapazarlás után teljes tétlenség.

Legnagyobb előreajtó erő a vis inertiae. Nagyon sok mindent valóság helyett fantáziák épekben él ki. Egészen szűklátkörű program végrehajtása egyik napról a másikra, egocentrikus alapon,

kevés önbizalom és nagy elbizakodottság felváltva, sokszor egyidejűleg is. Ilyenkor szívesen érzi magát a realitással szemben a holnap trónkövetelőjének. Ez különben illik is az ellenzéki szerephez. Megvalósításra sohasem kerülhet azonban a sor, mert a gyanakvás és a valóságérzés konzervatívvá tesz a lelkét s természetesen tunyasága is a régi állapotok fenntartása mellette szavaz.

Ez a kultúra alakítja *civilizációját* is. A primitív fokon túl van ugyan, mert több az élelem cívilizáció járnál, de innen van a lakásén. A második fokon áll, ahol az ember a ruházat civilizációjára is gondol már, nem csupán a hasával törődik. Az a fok ez, ahol az ember mindent magára aggat, amije van. Nem azért rendezi be a lakását, hogy díszesen a lakását, hogy kényelmes és szép legyen, hanem, hogy lássák, hogy teliik neki rá. Viszont a másik oldalon a végeláthatatlan lakodalmi és névnap ebédek, vacsorák nem pusztán a gyomornak szólnak, hanem épp úgy a módot jelzik, mint a drága ruhák, cipők és ékszerek vagy férfiaknál a bőrkabát, legényeknél újabb a bicikli. Kulturális mértékkel ez egyenrangú az oláh leányok nyakékek használt aranypénzével. Igaz, hogy a szép négyesfogat, „amilyen másoknak nincs”, ugyanide tartozik; hiszen az okszerű fajnemesítésnek, sőt a legprimitívebb állattenyésztésnek sincs hozzá közvetlenül semmi köze.

Életmódja ezek szerint az elvek szerint alakul. Ha földműves, legfeljebb kétforgós rendszerrel beéri, gyógynövényt nem termel, mert azt nem eszi a jószág. Ha kispáros, ellesi mástól az újítást vagy rájön véletlenül, babrálás közben, vagy mint titkot adja apáról-fiúra tovább. Kereskedése cserekereskedés, hiába jött divatba a pénzgazdaság. (Szállóigévé vált a mázsa búza = pár csizma egyenlet és divatba jött mindent búzába számítani.) Ha valami újítás beválik, mindenki arra az egyre *veti rá magát, mert az már biztos*. A vagyon, csak azért kell hogy „legyen”, mikor másnak nincs és elég legyen. A készből, helyben, nem intézményesen másnak is jut Szövetkezni csak individualiter és klikkszerűen érdemes.

II.

A XVI.-XVII. SZÁZADFORDULÓ MAGYARJÁNAK TÁRSAS-LELKI ÉLETE.

Ha figyelmesen megvizsgáljuk ezt az életmódot, igen érdekes hasonlóságot fedezhetünk fel közte és egy régebbi kor életformája között. Mikor az ember egy-egy mai jöltáplált falusi gaz-

dával találkozik, amint az büszkén néz végig gyönyörű ötös vagy hatos fogatán, lehetetlen a *Válaszúti komédiára* nem gondolnunk, a jókonyhájú és gysrlóvú kálvinista papok világára, amely ott már az unitáriusok szemében botránkozásnak köve. Ugyanez, a kor tartotta komolyan úgy számon a lutheránus és református felekezetek közötti különbséget, mint ahogy ez a népréteg néha tréfásan (hogy szólnak a harangok? ki mit visel a dohányzacskójában?), de sohasem közömbösen mai napig, szokta. Az *Adhortatio mulierum* akármelyik mai lakodalomban elhangozhatnék, az *epicédiumok* még mindig inkább hasonlítanak az akkori síralom-énekhez, mint a Lélek halhatatlanságaihoz s egy-egy vásáron vett verses krónika hangjában, szerkezetében nem lépi túl Apollonius históriáját. Amikor Sztárai Mihály uram egy szál hegedűvel kiült a dombra a templom elé s messzecsengő hangon rákezdett egy zsolnárt, a hívek odagyűrték köréje, utána dúdolták a szent éneket, azután bementek a templomba, végighallgatták a prédikációt, könyörögtek, megint énekeltek egyet: akkor ez volt a legmodernebb jelenet, ami Európában egyáltalában lejátszódhatott. Akkor a nép is végigcsinálta ezt, *idáig* ma is meg tudja csinálni.

Ma ez a néposztály nem követhetné vezetőjét operába vagy filharmonikus hangversenyre. Ha mégis megtörténnék ez az elképzelhetetlen kísérlet (valami ilyest próbált a kommün, még emlékezhetünk rá), a szegény tengeri nyulak a hangok bábeli zűrzavarában is a zsolnárt és himnuszt vagy a nóta melódiavezetését keresnék s a periódus és a zenei mondat végét. De ahogy hangversenyre hiába vinnék, hiába viszik vagy küldik, vagy engedik / a huszadik század formáinak bármelyikébe is, mert kultúrája megkövesedett a XVI. és XVII. század fordulóján.

Ez, a néplélek átélte az azután következő századokat mind e mai napig, de tevékeny részt nem vett benne többé. Sztárai Mihállyal még együtt énekeltek, Tinódy Sebestyént még meghallgatta, Pázmánnyal még együtt vitakozott vagy az ő vagy az Alvinczi pártjára állott, megyette a bibliát (olvassa mai napig), megbecsüli a könyvnyomtatást, még ha máshitű is, presbiter a pap mellett vagy ellene (XVI. századbeli módra), individualista a maga módja szerint, de ahhoz már p. o., ami Zrínyit fűtötte, hogy önálló hadseregünk legyen — lélekben semmi köze. Nagyon érdekes p. o. megfigyelni, hogy egy nyomban utána következő korszak egyik művészeti problémájával szemben milyen pontosan Teagál a megelőző korszak felé. A jezsuita iskoladrámái megköve-

teli (ha másképen nem, falun p. o. feleljen, a gyermeke a vizsgálaton vagy méginkább szavaljon), szívesen veszi az iskolai ünnepeket is, de megelégszik a shakespearei színpaddal. Az élőképek, díszletek, a bárók nagy arányai elmaradhatnak. A vezető gondolat mindig csak az marad, hogy a gyerek is ott van. és szerepel.

Még érdekesebb megfigyelní, mennyire XVI. századfordulóí lélekkel reagál későbbi olyan hatásokra, melyek egész bizonyosan mélyen érintették. Rákóczi és Kossuth alakját vegyük csak, akik ennek a néprétegnek a lelkében is mai napig élnek. Költők intuitive hamarább megéreztek ezt. Eötvös *Magyarország 1514-ben* c. regénye tendenciózusan mutatja, hogy a jobbágyproblémánál a XVI. századig vissza kell nyúlñi. Még szebben látszik ez Komáromi János *Esze Tamása*-ban, aki egészen Dózsa György-szerű alak s akin és mezítlábasain keresztül láthatjuk, hogy a kurucot ugyanaz az ébredő individualista protestáló lélek hajtja, minit a pór-lázadókat s a karón kinlódva pipáló Tyúkodi pajtás és a tüzes trónon süló Dózsa lényegében ugyanazok. És ugyanaz a lélek kapott kaszára Szegeden a tüzesszavú ügyvéd hallatára, sok-sok év multán is ugyan ő álloitt sorfalat az országhatártól a kriptáig a koporsóját szállító vonatnak kalaplevéve. (Protestálón és jobbágyi hódolattal.)

Talán fölösleges hangsúlyoznunk, hogy a nép és a felsőbb rétegek elszakadása milyen tragikusan szembeállította egymással a két különben egymásra utalt tömeget. Az *úrgyűlölet* így fejlődött ki, nem pusztá frázis, tényező, amellyel a jövőben is, reform-törekvéseink közepette pedig kétszeresen számolnunk kell. (Nagyon tanulságos volna középosztályunk lelki alkatát is több-kevesebb pontossággal megrajzolnunk, de ez most nem feladatunk.) Rá kell mutatnunk arra is, hogy a, társadalmi alsóbb elhelyezkedés nem hozza természetserűleg magával a kultúra terén nálunk beállott ezt a stagnálást és inferioritást. Elég talán a skandináv államok példájára hivatkozunk.

A népoktatási reformnak, azt hisszük, számolnia kell ezzel a XVI-XVII. században visszamaradt néplélekkel. Gondoskodnia kell a századok áthidalásáról. Különben hiába épít iskolákat, emel népszerű egyetemeket, rendez ismeretterjesztő kurzusokat, állít be esti tanfolyamokat: a nép még ha a törvény erejével belekényszerítik sem képes ezeken tanulni. A már viszonylagos jólét sem emelte az alsóbb osztály kultúráját, legfeljebb civilizatorikus elemekkel szaporította életformáját (de nem sokkal különben, mint a

cilinder az afrikai törzsfőnökét) s az évszázadok óta ott tanító debreceni kollégiumba alig jár civis gyerek., (Nagyon érdekes volna a bejáró egynéhánynak a kultúrához való *igazi* viszonyát is lélektani vizsgálat tárgyává itenni.)

Intézményeket felállítani, különösen, ha minta után történik, érdemes, de nem túlságosan nehéz munika. Szellemmel tölteni meg jóval nehezebb. (Hiszen, ha ez nem ismernénk el, kétségbe kellene esnünk a megszállott területi magyar lelkek miatt, akiket intézményekkel hamarosan átformálhatnának.) Vajjon meg lehetne-e ezt a kérdést a nehezebb oldaláról pozitíve is közelíteni valahogyan?

III.

LEHETSÉGES-E AZ ÁTHIDALÁS A XVII. és XX. SZÁZAD TÁRSAS-LELKI ÉLETE KÖZÖTT?

Megfigyeltük népünk legelső rétegének a lelki alkatát s igekezettünk részletesen és pontosan megrajzolni fizikai, érzelmi, értelmi, akarati és hitvilágát, egyéni és társadalmi életét olyannak, amilyen. *Értékeljük* ezt a sajátyszerű formát és anakronisztikusan visszamaradt, XVII. századbeli formának találtuk. A következtetés elég könnyű. Azt kívánjuk a népoktatástól, hogy a visszamaradás okát derítse ki, az érintkezést a kövülít vagy dermedt kultúra és az eleven, modern kultúrelét között teremtsen meg újra, szóval a jelenleg kimutatható anachronizmust szüntesse meg. Ha aztán a népoktatás ezt a munkát mostani formájában azért nem tudja elvégezni, mert valamilyen szervi hibája vagy egész lényegében rejlő ok miatt képtelen rá, akkor csakugyan szükség van *reformra* a mi szempontunkból is. De akkor meg minden reformtörekvéssel szemben kötelességünk megkérdezni, hogy a változtatni akaró kedv számolt-e ezzel a sajátos ténnyel is és szolgálja-e újításai közben (esetleg éppen újításai által) az általunk fölvetett követelményeket is?

Sőt, ha nem akarjuk a dolgunkat elsietni, mindezek előtt föl kell vetnünk a *lehetőség* és a *szükségesség* kérdését is.

Mikor azt kérdezzük: lehetséges-e áthidalni századokat, illetőleg kultúrfokokat, nem a kérdés gazdasági oldala, még nem is lélektani vonatkozások nyugtalanítanak. Nem azt kérdezzük tehát: elvégezhető-e ilyen nagy és nehéz feladat, átformálható-e egy egész társadalmi osztály lelke ilyen gyökeresen, szinte saját

eddig egész mivoltát megtagadón? Nem is azt vitatjuk, megbírozhatunk-e akkora nehézséggel, mint ennek a néposztálynak számbeli tömege és geográfiai szétszórtsága, szemben középosztályunknak azzal a felkészületlenségével, ahogy ezt a kérdést látja és kezeli? Mert mind a két szempont, akármilyen jogosult, csak később vehető föl, hiszen az egyik a módszer, a másik a szervezet problémája. Mind a kettőre majd csak azután kerülhet a sor, ha már úgy találtuk, hogy érdemes és kell velük foglalkoznunk.

A lehetőség kérdése tehát nem lélektani, nem is szociális, hanem — akármilyen különösen hangjazzék is — *történelmi* probléma. Két momentumra vagyunk kíváncsiak, ha a kérdést ebből a szempontból nézzük. Az egyik az: nem annyit jelent-e az alsó néposztályhoz tartozni, mint a felső néposztályhoz viszonyítva általában elmaradottabbnak lenni, vagyis nem tartozik-e az alsóbb kultúrfok szervesen hozzá ahhoz az általános inferioritáshoz, amit az alsóbb néposztályhoz tartozás minden tekintetben jelenteni szokott? A másik: ha ez elvben nem állhatna meg, szóval ha nem minden kultúrában azonos ez a jelenség, még abban az esetben is, nálunk, Magyarországon, nem vált-e olyan mértékben krónikussá, hogy többé megváltoztatni nem lehet?

Szükségesnek tartottuk a kérdést fölvetni, mert közvéleményünk valahogy tagadólag felel rá, pedig ha igaza van; úgy volta-képen nem folytathatjuk tovább fejtegetésünket, Gondolkozó emberek, akik mélyen megsértődnének, ha véleményük alapján történelmi materialistáknak mondanók őket, lépten-nyomon hangoztatnak ilyen és hasonló áruló gondolatokat (ide csak a legismertebbet írom, a legismertebb formákban): — A szükség vitte a lopásra. Az anyagi gondok miatt nem ér rá továbbképezni magát. Akaratereje megtört a megélhetéssel vívott reménytelen küzdelmekben. A gépies munkába lassankint belefásult. Egész életében tisztességes volt, mégse vitte semmire; utoljára már a hite is megrendült a gondviselésben, Féltréfásan: Szegény ember — komiisz ember. Belerejtve egy kötőszóba: de e daróc alatt nemes szív dobog. Vagy a híressé vált mondás: üres hassal nem lehet Himnuszt énekelni.

Módszertani hiba volna ezeket a kijelentéseket most etikai értékelés alá vonnunk s megbotránkozunk rajtuk. Nemzetgazdasági vitát is elég terméketlenül próbálnánk provokálni körülöttük. Igazán nem ezért gyújtottuk össze őket. Valamit azonban nagyon világosan megmutatnak.

Szükség, anyagi gondok, küzdelem a létért, gépies munka, egy állapotban alulmaradás vagy alsóbb rétegbe lezúllás, szegénység, darócruha, üres has épp úgy jellemző fogalmi jegyei az alsóbb néposztálynak, mint az aránylag sűrűbben előforduló moral insanity, elbutulás, vegetatív-passzív élettempó, külső ingerekkel szemben tanúsított közöny, Isten ellen való zúgolódás, önzés, az érintkezés durvább formái és a hazaszeretet egoisztikusabb felfogása. Ha még hozzávesszük a sorsüldözött szegény ember alakját, aki iszik, hogy háborgó gondolatait elcsitítsa s aztán nincs ereje visszafordulni a lejtőn, akkor az alsóbb néposztálybeliek képe teljesen körülhatárolva úgy áll előttünk, mint ahogy a köz-tudatban él.

Vitális érzései, érzelemvilága, gondolatai, tervei, üdvössége, egyéni, családi és társadalmi élete szigorúan determinált. Társadalmi helyzetének a függvénye, tehát pária. Nincs számára sehol olyan rés, ahol följebb juthatna. Egyre jobban földhözragadt, olyan mértékben reménytelenebb a jövője, amilyen mértékben lemaradt a létért folyó küzdelemben, pedig a távolság mértani arányban növekedik közte és az élet modernebb formája között. Megtörténhetik, hogy elemi csapások, amilyen a háború, ideig-óráig primitívvé változtatják az életeit körülötte s ilyenkor kis időre jobbra fordul a sorsa, sőt, ha a konjunktúrát ügyesen kihasználja, egy-két fokkal följebb is verekedheti magát, de ez csak múló jelenség s csak egyénekre vonatkozik.

Szegény emberünk pária voltát akkor látjuk igazán, ha elméletben megpróbáljuk számára a gyakorlatban lehetetlent: helyzetének megváltoztatását. Itt tűnik ki, t. i. minden oldalról körülzárt állapota egész embertelenségében.

Ha *beteg*, elpusztul, mert orvost nem hívhat, lakása nem alkalmas hely a gyógyulásra, sem anyagi helyzete, sem az a civilizáció, ami körülveszi, sem higiéniai ismeretei nem elegendők a megmentésére. *Anyagilag* nem igen fejlődhetik, hiszen amit keres, alig jelenti a létminimumát. Nem is nagyon ért a megtakarításhoz, ha fölöslege van, hamarosan föléli. Vagy ha eleven a szerzőkedve, akkor sem tudja a tőkét helyesen befektetni, forgatni pedig egyenesen gyáva. Üzleti érzéke annyira fejletlen, hogy ha nagyritkán mégis megpróbálkozik, belepusztul. *Környezete* nem segíti, mert száma szerint tagja ugyan egy modern államnak, de mint különálló társadalom, alig több a hordánál. Az egyén már nem önző, de a famíliák azok. Védik a közük tartozót s míg közöttük van

és számukra is appercipálható módon szolgálja a közt, segítik is, de nem hogy küldenék, hanem egyenesen megakadályozzák a vállalkozóbb kedvűeket, ha feljebb akarnának jutni. Ha mégis megteszik, úgy nézik és úgy kezelik, mint ellenséget. *Tanulni* nem tud, mert nem tanulékony; legtöbbször nem is tudja, mire való a tanulás. Ha mégis rájött, hogy szüksége volna rá, már rendesen elkésett, vagy anyagi ereje hiányzik hozzá, vagy a környezete nem engedi. S tegyük fel a legjobbat, ha elszántan nekivág a szokatlan munkának, nem talál alkalmas helyet rá: kénytelen egy másik társadalmi osztály nem neki szánt iskoláit látogatni. Még jó, ha ez a próbálkozás csak hihetetlen energiapazarlást jelent a számára, legtöbbször bizony hajótörés szokott a vége lenni. Nincs rajta mit csodálkoznunk, ha mindezek a próbálgatások szórványosak s egészen érthető, hogy alsóbb néposztályunknál egyetlen téren sem nyilatkoztak idáig népvándorlás formájában: az egész néposztályt feljebb szorítóan. *Vállalkozókedve* nincsen hozzá. De hogy is képzelhetnők az adott helyzetben a vállalkozókedv kifejlődését? Nincs, ami a kezdőt bátorítaná, hiányzik a fölszerelt ember nyugodt egyensúly érzése: a potencia önérzete, hiányzik az első lépéshez szükséges, legtöbbször kívülről várt, tehát segítség formájában jelentkező lendítő erő, hiányoznak a siker lehetőségének haladásra serkentő kilátásai, hiányzik az a fantázia, amely a nagykereskedővel már a készülő hajóban előrelátatja a révbe futott exotikus rakomány hasznát. *Hít* kellene hozzá, hitelnyújtás a jövőnek, de a földhözragadt szellem, ahogy a iegnagyobban nem hisz, kicsinyekben sem képes hinni. Azt hiszi, amit lát. Szaitócslélek, a haladás lehetősége nélkül.

Még jobban meglátszik a minden fronton zártsága ennek a helyzetnek, ha meggondoljuk, hogy a frontszakaszok egymástól függenek. Csak a jobb anyagi helyzetben lévő tanulhat, de jobb anya helyzetet viszont csak a tanultabb teréntitűt inagának. Kockáztatnom csak meglevőt lehet, de kockázat nélkül sohasem lesz senimim. Az egyke az egészségtelen társadalmi helyzetnek a közelmúltban egyik következménye, a közeljövőben egyik újabb oka egyszerre. A helyzet annyira abszurd, hogy az evolúció elképzelhetetlen benne is, belőle még inkább.

Az igazság pedig a, hogy nem az igazi helyzet ilyen képtelen, hanem a közvélemény téved. A keresztyén kultúrában nincsenek, mert nem is lehetnek páriák. Egyszerűen azért nincsenek, mert sem az egyéni, sem a tömeglélek nem úgy determinált, ahogy a

közvélemény tartja. Nem cukor és nem vitriol, mint Taine-nek szokás fejére olvasni, szóval nem termék, hanem a miliőtől sokkal függetlenebb autochton valami. Vagyis: az embert nem a szükség viszi a lopásra és nem az anyagi gondok miatt nem ér rá továbbképezni magát. Az akaraterő is független a létért való küzdelemtől. Nem akarom tagadó formában fölsorakoztatni a közvélemény szentesítette pária-codexet. A kegyetlen életnek azonban kétségkívül vannak *mártírjai* is s rájuk nem alkalmazható a pária-codexnek egyik paragrafusa sem. Nem keresztthalált halt mártírokat kell itt gondolnunk, hanem a délutáni pipadohány, a mindennapi húsétel és a két pár lábbeli mártírjait. Ők azok az X, amelyekkel szorozni kell és gyököt vonni anélkül, hogy ismernők őket s amely a szociológia elemistáknak való aritmetikáját egyedül emelheti algebrai rendre s kölcsönözheti művelőinek a felsőbb matematikusok címét és jellegét.

Végig kellett haladnunk ezen a következtetéssorozaton, mert fejtegetéseink későbbi során lépten-nyomon találkoztunk volna a termékeivel ellentételek formájában. Anyagi bajok, a lélek fásult közönye, társadalmi osztályok villongása, nyílt és burkolt rosszakarát és még sok mindent ide lehetne venni, mind meglevő bajok és számolni is kell velük. Krónikus nyavalyái nemzeti életünknek, nehéz lesz velük megbirkózni. Most, a munkán innen, még nem is tudjuk biztosan, sikeres lesz-e majd a küzdelem. Különösen ilyen kevés anyagi és szellemi fölkészültséggel nem mondhatjuk bizonyosan, amilyen a mi középosztályunknak van. De *lehetséges*, mert az alsóbb néposztály lelki alkata nem zárja ki *eleve*, ennyit már tudunk. A primitív, anachronisztikus jelleg; csak történelmi jelenség, szóval a léleknek formája csupán, nem a lényege, tehát tovább is formálható elem.

Népoktatásunk feladata eszerint: az alsóbb néposztály lelkét lényegében a legfelsőbb kulturális fokon lévőekkel egyformának venni, a lelki alkatot, mint sajátos történelmi fejlődés termékét tekinteni, vele számot vetni s az átformálásnak azt a folyamatát, melyet szerencsésebb körülmények között maga megtehetett volna, vagy amelyet más társadalmi osztályok nálunk is elvégeztek már,, ha szükséges, rajta végrehajtani.

IV. SZÜKSÉGES-E AZ ÁTHIDALÁS A XVII. ÉS XX. SZÁZAD TÁRSAS-LELKI ÉLETE KÖZÖTT?

Ez még nagy kérdés: szükség van-e erre a munkára? Föl kellene ezt a kérdést vetnünk tisztán elvi szempontból is, de föl kell vetnünk különösen azért, mert végeredményben gyakorlati probléma megoldásán, fáradozunk s éppen ezzel a problémával szemben a közvélemény Ugyanezt a kérdést s az előbbihez hasonlóképpen tagadó toldalékkal feleletül, minduntalan föl szokta vetni.

Legutóbb tudományos formában *dr. Komis Gyula* vetette föl *kultúrpolitikánk irányelvei* c. alapos és mély tanulmányában.

Mikor tehát közvéleményről szólunk, tudományosan megalapozott nézetekre is gondolunk, ha különben megegyeznek az általános fölfogással!

Az ő nézete azért is érdekes és fontos, mert jórészt ugyanezek az elvek valósultak meg a középiskolai reformban is (amely egyébként csakugyan a közvélemény igényeit akarja szolgálni a trifurkáció gondolatával), ő — nagyon helyesen — észreveszi a falusi és városi lélek közötti nagy különbséget, értékeli; a tanulmányokba mélyedő parasztság tényleges eredményeinek sokszor tagadhatatlanul problematikus voltát² s így mondja ki aztán marasztaló ítéletét az alföldi falunak maradt városkák gimnáziumaira.

¹ Nem arról van szó, mintha a nép fia kevésbé volna tehetséges, mint az ú. n. művelt osztály gyermeke, hanem arról, hogy mások a lelki diszpozíciói, más lelki fejlődésének ritmusa, értelme elsősorban más föladatakra van irányozva és beállítva, más az érdeklődési köre, másképp van begyakorolva pici kora óta, mint a felsőbb társadalmi osztály sarja. Az utóbbinak értelme, minthogy az élet nyomorával nem kell küzdenie, mozgékonyabb, szabadabb, elvonásra alkalmasabb, látóköre tágabb s olyasmire is fogékony, ami kívül esik a közvetlen élelkörnyezelen, fantáziája változatosabb anyagon uralkodik és szabadabban konstruál. A művelt osztály gyorsabb észjárású gyermekét gyermekkori környezete állag már eleve alkalmasabbá teszi a felsőbb iskolai tanulmányokra. (Id. m. 35-36. 1.)

² Az igazi szolid emelkedés a kultúrában rendszerint nem az: egyes egyén életkeretén belül megy végbe, hanem több *nemzedéken* keresztül. A nem pusztán intellektuális, de teljes lelki kultúra csak megfelelő miliőben fejlődhet ki korai lassú ráhatás következtében. — A hirtelen átugrás felsőbb társadalmi osalályba, magára az *egyévre* nézve sem kívánatos, mert a legtöbb ilyen egyén homo novusnak érzi magát: voltaképp soha sincsen otthon új környezetében. Elveszti régi osztályának imponderabilis erkölcsi hagyomány-tökéjét, mely régebben fegyelmezte és inspirálta. (Id. m. 32. 1.)

Bennünket a középiskola sorsa — jelenlegi — nem érdekel. A megállapítások ténybeli részét is finom és helyes észrevételeknek üdvözljük. Szerencsétlen alkotásnak tartjuk magunk is az alföldi tíz-tizenkét fiúval kinlódó gimnáziumi felső osztályokat. Az okát is észrevettük az előbbi fejezetben: a föltörékvő alsó néposztálybeli hajótörést szenvedett a nem neki készült munkatéren és — évközben kimaradt vagy tanulmányait sem mint nyilvános, sem mint magántanuló nem folytathatja, vagy pedig más pályára távozott önként elhatározásból.

Van mégis ezeken túl is valami ebben az okoskodásban, ami nem érinti a ténybeli megállapítást, sem a belőle folyó következtetés gyakorlati megvalósítását (a vidéki néptelen középiskolák megszüntetését), ellenben annál jobban érdekel bennünket most. *Nemcsak feltételezi a kasztrendszer, hanem bizonyos mértékben konzerválni is akarja.* Nagyon gorombán fogalmazva, ugyanezt a gondolatot így láthatjuk a közvéleményben viszont: Már minden házmeslerlány kalapos kisasszony akar lenni. Nem jó neki az apja mestersége. Ez a sok iskola is csak azért van, hogy félművelt embereket gyártson a veszedelmünkre. Kinyílt a paraszt esze. A tudás kétélű fegyver. Az apja még korcsmáros volt, ismertem jól.

A kétféle formájú tételt természetesen indokaiban, filozófiai megalapozottságaiban s nagy értékeket féltve óvó buzgalmában egész világ választja el egymástól. De amikor azt olvassuk a komoly fejtegetések közepette, hogy különben is veszedelmes dolog elvonni a földművelő osztálytól az értékes elemeket s nem szabad engedni, hogy az iparos- és agrárosztály szellemi arisztokráciája megrohanja a többi pályát³, lehetetlen a középkori rendiségre⁴,

³ Hogy a közoktatás úgy szerveztessék, hogy a nép minden tehetségét magától a néptől elraboljuk s számára a saját osztályán belül csak a kevésbé tehetségeseket és tehetségteleneket hagyjuk meg: ez népellenes antidemokratikus kultúrpolitika volna, csak a felsőbb osztályok helyzetét javítaná, az alsóbbak színvonalát pedig csak lenyomná, mert a népnek az az intelligens eleme, mely eddig a saját osztályának helyzetét iparkodott emelni, most már a felsőbb osztályokhoz tartoznék s vele nem törődnek. Nem az-e a dolgok természetes rendje, hogy a kiválóság elsősorban a maga társadalmi osztályának színvonalát emelje, ennek tekintélyét és befolyását növelje? Vajjon nincs-e szükség okos parasztokra, kik a falut irányítsák, okos ipari munkásokra, kik az ipari munkásság intelligens vezetői legyenek? (Id. m. 30. 1.)

⁴ A demokratikus Anglia legjobban ragaszkodik a világon a régi rendiség állapotában megmaradt iskoláihoz. S ennek ellenére Anglia előkelő és vezető-társadalmi elemeiben sokkal hatékonyabb a demokrácia tudata, mint nálunk. (Id. m. 37. 1.)

céhekre évszázadok hosszú során át, apáról fiúra szálló hagyományképen szabóskodó vagy kereskedőcsaládokra nem gondolkunk.

Nem szükséges, hogy minden vármegyei írnok érettségi vizsgálatot tegyen — hangzik egyik oldalon. Járja ki a kollégiumot és jöjjön vissza az ekeszarvához, főlváltani öreg édesapját — mondják emitt. Lehetetlen észre nem vennünk, hogy a közvélemény az évszázadok áthidalását nemcsak képtelenségnek, de egyenesen kártékonynak itartja. Tömeglélektani szempontból végtelenül érdekes adatként jegyeztem föl egy falusi elemi iskolai kézimunkakiállításon egyik úrnő bíráló megjegyzését: azért nem lehet aztán cselédet kapni, mert minden leány megtanulja a módot és városba, meg üzletesleánynak kívánczik. Hangosan kiált ebből a néhány szóból a status quo ante konzerválásának a vágya. Van, — hirdeti — igenis van egy alsó néposztály félig állati munka elvégzését vállaló és életfogytiglan arra ítélt, csakugyan elmaradott, talán még nem a XVII. századbeli, hanem kőkorszakbeli lelki alkattal, kultúrára, fejlődésre képtelen, de hát: nem is volna jó, ha másképp volna. Azt a munkát valakinek el kell végezni, félő, hogy ha nem tartjuk meg előbbi állapotában, önézretre ébred s nem lesz hajlandó életét az eddigi formák között folytatni tovább.

A fentebb említett tudományos vélemény és e között a nézet között természetesen, hangsúlyozom, csak a *szerzett diszpozíciók túlbecsülése* és hogy így fejezzem ki magamat: *a jobbágytság szabad költözködési jogának szellemi téren való elméleti megszorítása* az egyetlen közös gondolat. De ez a közös gondolat azért mind a kétféle fogalmazásban egyformán képtelen, mert azt mondja és nem kevesebbe, hogy az alsó néposztályokat nem lehet huszadik századbeli színvonalra emelni s így ez ne is képezze komoly gondunkat, hiszen ez nem is volna jó, — mert nincs rá semmi szükség.

Azt hisszük, hogy a közvélemény ezen a ponton kínos fogalomzavarban szenved. Nem keressük ennek a fogalomzavarnak az indokait (láttuk, hogy azok fakadhatnak önzésből és hazafiúi aggodalomból egyaránt), de nem szeretnénk hasonló hibába beleesni.

Legjobb lesz itt is minden szempontból megkonstruálni a közvélemény által absztrahált alsó néposztálybeli alakot, hogy a pária-állapot konzerválásának légmentesen zárt volta nyilvánvaló legyen. (Konzerválni különben nem is lehet másképp, csak így.)

Ennek az embernek nincsenek, de nem is lehetnek *modern higiéniai ismeretei* és vágyai, mert akkor hogy legyen ágyrajáró, vagy hogy menjen be a gyufagyárba, vagy hogy szegődjön részes cséplőgép mellé, vagy hogy menjen le újra a bányába egy balaton-körüli turistaút után, vagy hogy oldja meg azt a dilemmát, hogy testileg fáradt egy hármashatárhegyi egésznapos kiránduláshoz, végsősőrözni egy vasárnap délutánt pedig immár elvből nem akar? *Élvezetei* nem állhatnak, de ne is álljanak *esztétikai színvonalon*, mert hogy megy a tegnapi operaelőadás hangulatával, mondjuk emésztőgödröket tisztítani, hogy törölgeti le a könyvespolcot, ha minduntalan az illusztrációkat akarja nézegetni stb? *Ismeretei* nem felelnek meg a *tudományos gondolkodás* jelenlegi *állásának*, de őrizzen is Isten tőle, mert akkor elakadunk, mint vasúti sztrájk idején a mérnökvezette vonat, vagy meg se indulunk, példa rá a Hályog Kovács esete (Mikszáth), aki a szabónak a másik szemét azért nem tudta bugylibicskával megoperálni, mert közben ráeszméltette a professzor, micsoda veszedelmet okozhatott volna. *Vágyai, terveit, programjai*, igaz, hogy legtöbbször sugalmazottak, imperatívusok gépies végrehajtásai, vagy ha nem, akkor szerény keretek között mozognak, vagy ha mégis többek, akkor is ösztönösek, tapogatózók, gyávák, de addig jó, míg, így van, hiszen a háborúban is azért esett el annyi magyar, mert mindenki a maga szakállára viselt háborút s minden baka hadnagnak, minden hadnagy generálisnak tartotta magát. Azonkívül meg — s ezt már végig sem meri gondolni a közvélemény itthoni keretek között — mi lesz, ha az a négyszázmilliónyi kínai egyszer föleszmél és ránkzúdul? *Vallásossága* sem több részben *ösztönnél*, amely tagolatlán, inkább érzés, mint képzet, másrészt *konvencionál*, amely élettelen, de a több kevesebb volna, mert az ösztön anarchiává, a konvenció szemfogatássá, tehát megint csak konvencióvá válnék nála. Tragikomikus figura a prédikáló iparos vagy a földmunkás, mikor kegyes, éneklő hangon adja tudtára a főszolgabírónak, hogy megbocsát neki.

A közvélemény tudományos igazolója előtt természetesen egész másképp él ez az alak. Primitív körülmények között élő örököse e primitív életnek, Előbb ezt az életet kell fölemelnie, hogy maga is fölemelkedhesek. Legyen jobb földművelő, mint eddig volt s az unokái már a tisztán humanisztikus gimnáziumra is ér-Emesék (mert kíváncsiak és képesek) lehetnek. A földművelő ember tehetséges gyermeke hallatlan erőfeszítések árán megszerzi

az egyetemi képesítést. Itt két hiba történt: a városi ember fia elődei kul túrkincsének birtokában natura (diszpozíciók, példa, vezetés formájában) és positione (a városi környezet által) már eleve könnyebben lehetett volna orvos vagy mérnök és így jobb orvos és mérnök lehetett volna (a szerző munkából több energiája maradván az alkotó munkára, de meg készsége is több még a múltból), mint a falusi. Másrészt pedig a falu is szegényebb lett egy talentumos földművessel, akinek eddig sem az volt a baja, hogy földet művelt és nem gyógyított, hanem, hogy primitíven művelte azt a földet. Még pedig nemcsak primitíven szántotta-vetette, hanem primitíven fektette be újra a jövedelmét és primitíven is adminisztrálta. A fejlődés tehát nem abban az irányban van, hogy az ilyen emberből orvos vagy mérnök legyen, hanem hogy egészséges testű és lelkű, jólétnek örvendő, okos, értelmes, okszerű gazda, sokgyermekes, boldog családapa, közügyekkel törődő képviselőtestületi tag, sőt ha sokra viszi, kiscgazdapárti nemzetgyűlési képviselő legyen belőle (de olyan, akit nem mosolyognak meg a politikáiban).

Nem akarunk mi most ilyen fogalmakkal perbeszálni, mint: falusi és városi lélek, szerzett diszpozíció, falusi és városi millió stb. Nem pedig két okból. Ezek a fogalmak a mi szempontunkból naivaknak látszanak, szerzőjük pedig nem a mi szempontunkból nézte őket. Neki az a meddő munka fáj, amit a vidéki középiskolák a túlnyomó részben agrár lakosság között folytatnak, csak azért, mert nem az ő szájukize szerint találják azt, ami — és azért téved el, mert ezt nem látja — mindenkinek jó, de nem mindenkinek egyféle formában. A mi szempontunkból viszont egészen tréfás kérdéseknek kell itt fölmerülni. A „par excellence” városi humanisztikus gimnázium első osztályában a Liber Sexti így vezeti be az ismerős képzetek közé a városi lelket: Luna adhuc luoet, sed agricola iam casam relinquat et in agrum properat. Agricola aratro arat agrum. A nyolcdikost Horatius várja Tiburban a procul negotiis beatus esse római és tiburi együttes (vagy kétszempontú) lírai szemléletére. Vagy magába a klasszikus korba belemélyedni könnyebb a budapesti levélhordó fiának a Baross-tér tarka hangosságában a minden régít beborító aszfaltról, mint a dunapentelei levélhordó fiának a nyugodt, csendes római emlékek között? És mi lesz, ha a budapesti levélhordó fiának millióját össze akarjuk hasonlítani a pusztaszenitkozmai tanyát birtokló okleveles gazda fiának a milliójével és mi a felelet rá, ha kisül, hogy a győri ügyvéd

fiának a dédapja talán írástudatlan ember volt valahol a Felvidéken, a derecskei napszámos fiának a dédapja pedig végigjárta a derecskéi pártikulát s végzett szintakszista korában lett tanyás-emberré? Nem szólva a kifejezésben könnyedség szerzett diszpozíciójának olyan különös eseteiről, mint a Petőfi Sándor és a báró Kemény Zsigmond stílusa.

De nem szólunk különösen azért róluk, mert maga a szerző is ellenmondásba keveredik velük rögtön, mielőtt szempontját megváltoztatta.⁵

Ellenben éppen a konzervált páriák szemlélete rá kell hogy vezessen berniünkéi a közvélemény fogalomzavarának a forrására. Ezzel aztán igenis, perbe akarunk szállani keményen.

Tudományos és népszerű formában nyilvánuló közvélemény abban tévednek, hogy a kultúráról beszélve, a kultúra lényegét minduntalan összecserélik hol megszerzésének a módjával, hol meg az utóbbinak a lehetőségével. Az igazság pedig az, hogy a kultúra most is olyan enciklopédikus valami, mint akkor volt mikor még egysejtű formájában mint ideologikum mutatkozott esztétikum, filozófikum és etikum gyanánt is. És mint ilyen, szük séges, hogy mindenkinek a lelkében eleven és modern legyen.

Nem az tehát a kérdés, hogy íanjuljon-e a földműves latinul és hol tanuljon, mert ezek, ismétlem, módszer és szervezet kérdései. Az sem kérdés, hogy kik hol, mit, hogy és mennyit) tanuljanak — ilyenkor, ha az általunk fölvetett kérdésre akarunk felelni.

Arról van szó, hogy lehet-e p. o. az utcaseprő a legmodernebb kultúra teljes birtokosa és szükséges-e, hogy az legyen? És ha meg nézzük jól az utcaseprők seprője nyomában maradt szemetet és a kultúra szempontjából elemezzük, világosan meg fog mutatkozni, hogy igenis *égetően szükséges*. Csak modern ember lehet annyira *fegyelmezett* és csak modern ember *tudhat* annyi *higiénit* és csak modern embernek lehet akkora *szociális* érzéke és mindezeket az elemeket csak modern ember *kapcsolhatja nagyobb gondolatok egységébe*, hogy a seprője másképp seperjen, még akkor is, ha kenyérgondjai vannak vagy a politikai ellenfelei háza előtt seper. (Tisztában vagyunk az ellenőrzés és a rendeletek büntető szank-

⁵ Ha a nemzet *vezető* elemeit, szofokráciáját: tudósait, művészeit, közéleti nagyságait szemügyre vesszük, nyugodtan állapíthatjuk meg túlnyomó részük-ről, hogy éppen a nemzet alsóbb rétegeiből törtek elő. A nép ifjú energiája mindig alulról frissítette föl s óvta meg az elvénhedéstől kultúránkat. (Id. m. 34-35. 1.)

cióinak a jelentőségével is, de most pedagógiai elvekről van szó, nem adminisztrációs vagy rendészeti intézkedésekről.)

Azt kívánjuk ezek után a népoktatástól, hogy már több ízben hangsúlyozott feladatát ne csak megoldható problémának tartsa, hanem tekintse olyan munkának, melyet minden körülmények között meg kell oldania s ennek a felelősségnek a terhével nézzen körül most már: hogyan végezhetné el ezt a nehéz kötelességet. Mert hogy a dolga igen-igen súlyos s hogy a megoldás több, mint kérdéses, magunk sem tagadjuk, mert magunk is úgy látjuk s csak azért kérjük és sürgetjük ilyen hangosan, mert organizmusnak a lehetségest és szükségest meg nem tenni, halált jelent.

V.

A NÉPISKOLAI REFORM ÁTHIDALÓ TÖREKVÉSEINEK SZERVEZETI NEHÉZSÉGEI.

Eddigi megalapításaink eléggé megvilágíthaták már a kérdésnek azt az oldalát: *mi* a teendője a népoktatási reformnak a mi szempontunkból? Adva van az alsó néposztály lelki alkata, tehát az *ok*, amiért dolgoznunk kell. Adva van, abban a különbségben, melyet tisztán kellett látnunk ennek a néhány száz év óta változatlan alapépítményű lelki alkatnak a megrajzolása közben, a modern magyar lelki alkat, tehát a *cél*, ahová ennek a munkának el kell jutni. Munkánk lehetőségéé és szükséges volta végül megadja a szükséges *munkakedvet* és a *tempót* hozzá. Vagyis ez a teendőnk egész terjedelmében: népünk kultúréhes (kultúrálunk tehát lehetséges), csak el van maradva (lelki alkata anachronisztikusan XVI-XVII. századbeli). Létérdekünk (és ezért sürgősen szükséges), hogy a népoktatás segítségével mai színvonalra emeljük ezt a lelket.

Figyelmesebb átolvasás után önként adódik az a két szempont, amelyből még meg kell tekintenünk problémánkat. „A népoktatás segítségével — mai színvonalra. A *hogyan* vagy *ahogy* már több ízben emlegettük eddig: a *szervezet* és a *módszer* kérdései ezek. Még figyelmesebb vizsgálat azt is fölfedezi, hogy eddig is valahol itt volt a hiba, a „*hogyan*” körül, hiszen ha a kultúrképes lélek nem áll a kultúrának azon a fokán, ahol állania majdnem lét és nemlét kérdése számára, annak valószínűleg az az oka, hogy a helyes út és mód, meg a megfelelő eszközök nem állottak eddig rendelkezésére.

A fogalmak tisztázása itt sem lesz felesleges, mert hogy a közvélemény épp úgy nincs velük tisztában, mint az eddigiéknél, lépten-nyomon tapasztalhatjuk. Hiszen — csakhogy az eddigi példáinknál maradjunk — az „operaelőadást hallgató nehéz testi munkás” vagy a „cseléd, mint leendő nagysága”, vagy a Kornis-féle „modern, földműves” csupa ilyen félreértésen született képletek. A módszer kérdésének tökéletes félreértése azt gondolni, hogy a XX. században kivétel nélkül mindenkit meg lehet és meg kell tanítani ellenponttanra. De azért ugyanakkora félreértés beültetni az iskolázatlan proletárt az operába, mint amekkora elvi alapon számúzni onnan vagy egyszerűen nem rendezni a kérdést olyanformán, hogy üljön be az, aki teheti vagy akarja. A kalapjukat féltő és egyben a gorombább házimunkától félő nagyságok is egy hajóban eveznek a felsőbbrendűségüket kalapjuktól váró s minden komoly munkát irtózva kerülő szobaleányaikkal, mint az egyformán rosszul szervezett és egyformán rossz módszerrel dolgozó alsó- és középfokú oktatás áldozatai. Mert sem a helyesen nevelt középosztály közvéleménye nem féltheti az igazi haladástól haladottabb állapotát, sem a szokott módon parasztleány-fejekre került kalap nem jelent valóságos haladást. Végül a Komis tévedése szervezeti szempontból tévedés: annak, hogy valaki jó földműves legyen, nem előfeltétele, hogy a nagyapja is az lett legyen s viszont a falusi földműves fia bármikor teljes jogú igénylője a műegyetemi kiképzésnek s itt sem tekinthetjük végleges elintézésnek az imént tűzhegyre tűzött szabadelvűen nagylelkű gesztust: hát tessék, hiszen elvégezheti.

Nézzük meg csak egy kicsit pontosabban ezt is: hogy intézte el a közvélemény a népoktatás szervezeti és módszeres problémáit? Más szavakkal: arról a páriáról, aki nem is tudna különb lenni, mint amilyen, de ne is akarjon különb lenni, hogy gondoskodtunk a XX. században a liberalizmus, a demokrata elvek, a haladó gondolkodás és különösen az egyenlőség és a keresztyéni szeretet szent jelszavai között?

Közvéleményünk úgy tudja, hogy népoktatásunk szervezete modern és mintaszerű, legalább elvben. Megvan az általános tan kötelezettség a gyermek tizenötödik életévéig (legfeljebb nem hajtják végre, de az már nem az elv hibája). Inkább egytanító, osztatlan iskolával dolgozunk, de mindenhova kell jutni iskolának. Három km-nyi körzeten belül minden gyereket iskolába kell küldeni s tekintetbe véve az alföldi tanyarendszert, vannak szép

számmal tanyai iskoláink is. A negyedik elemiből bárki beiratkozhatik a középiskola első osztályába, numerus clausus, fölvételi vizsga nem nehezítik meg számára ezt a lépést. A középiskolák egyenjogúsítása, a különbözeti vizsgálatok, a magántanulás intézményei egyrészt, másrészt napközi otthonok, internátusok, ösztöndíjak, alapítványok, segítőegyesületek iparkodnak segíteni a még mindig tagadhatatlan akadályokon.

Nagy baj ellenben, hogy az alsó néposztály gondolkozása kultúraellenes és nem akarja hasznát venni a meglévő alkalmaknak. Nagy baj továbbá, hogy az állam szegény s nem tudja intézményesen megvalósítani, amit elvben olyan szépen elgondolt és olyan tisztán lát. Az egyházaik is többet tehetnének. (Két pontban látni ezt a vélekedését a közvéleménynek: abban a kis kárörömben, amivel szemléli, hogy újabban kezd a rúd rájárni az egyházakra az államszegélyek megvonása képében s ebben a jelszóban: szent államosítás, jöjjön el a te országod.) A társadalom is indolens, mindent az államtól vár. És végül mindenek fölött: hiábavaló minden, ha a tanítóképzés és a tanítók szellemi és anyagi színvonala a régi marad. Nem szólva arról, hogy a legszebb törvény is írott malaszt marad, ha nem bírják végrehajtani.

Sőt van a szervezetnek néhány olyan pontja is, ami a közvélemény túlságosnak tart. Ilyen p. o. a túlterhelés, a tanoncok hétköznapi iskoláztatása, a tízhónapra (terjedő tanév (falun még a nyolc is sok és megvalósíthatatlan), a mulasztások embertelen szigorúsággal való büntetése (nem lehet az egyszerű embert úgy venni, mint magunkat), a reggel 8 órai kezdet (a gyermeki szervezet megkívánja a reggeli lovábbalvást), túlzás, amely az új iskolaépületek és a tanítók szaporítása körül legalább a háború előtt megnyilvánult, Tóth Béla tanbetyárja (tilos az iskolában minden testi büntetés). A teljesség kedvéért megemlítem még mindazokat az ellenvetéseket, amelyek — néha az eddig felsoroltakkal ellentétben is — úgy kezdődnek: *bezzeg mi még...* (Bezzeg mi még nem urizáltunk tanrenddel, órarenddel; ha otthon volt a rektor, tanultunk kora reggeltől késő estig, ha meg nem volt, mondtuk az egyszerűet órákhoz, mégis többet tudtunk, mint a mai gyerekek . . . stb.)

Ilyen az iskolaszervezet s ha az alsó néposztálybeli gyermek belekerül, „megtanulhat annyit, amennyi szükséges neki.” „Meglátszik rajta, hogy végigjárta az iskolát.” Ha valami rosszat csinál: „erre tanít tanítód?” Különben pedig: „elég az annak, úgy se lesz:

abból pap.” „Csak öt osztályt végeztem, mert egy évig tanyán laktunk, ötödik osztály végén betöltöttem a tizenkét esztendő.” Ami a továbbtanulást illeti: „mondta énrám kántor úr mindig, hogy kár nekem abbahagyni a tanulást, de hát...” „Próbáltam vagy két évig Nánáson, de nem nekem való volt”, azután, meg: „hej, sok szegény gyerek kitanult már a debreceni kollégiumban” és végül: „Bod Péter malacot őrzött”, „Bethlen Gábor nemesi rangot adott diákjainak”, „kitanult a jó öreg bencés atyák asztalán”, „a pápának az egyszerű rokonsága vagy éppen édesanyja... „ Legeslegvégül pedig: „de kár az ilyen észért”, „nem baj, itt is kell az okos ember”.

Ezzel szemben pedig az az igazság, hogy a népoktatás szervezete nem segít az alsó néposztálybeli páriának *intézményesen*, hogy már a megállapított kasztszerű zártságból valaha is feljebb emelkedhessen.

Szóval a szervezet se nem liberális, se nem demokrata, se nem haladó, se nem keresztyén. Próbáljuk meg elképzelni páriánkat úgy, mint eddig többízben: a szervezetben benne, rögtön meglát-szik, mennyire nem az ő testére szabták ezt a szervezetet.

Tegyük föl, hogy a gyermek a Bakonszegi-Berettyóújfalu-Szovát községek alkotta háromszög közepén lakik valamelyik tanyán a Sárréten. Tanyai iskola itt nincs, mert alig van néhány középbirtok, azok is messze esnek egymástól, a kis tanyákon pedig nem igen lakik éves cseléd. Ellenben mégis lakik s a gyereke alfabéta marad, mert három km-nél két, három, ötszörte messzebb esik a falutól. Egyetlen lehetőség a gyermek iskolázása körül, ha közeli hozzátartozók laknak valamelyik szomszédos faluban. Ez azonban csak véletlen, ha így van.

Második nagy baj, hogy a meglévő iskola sem juttatja el hozzá a XX. századbeli kultúrát. Nem beszélek most a módszerről, sem azokról a nehézségekről, amelyek megvannak és ártanak, de magán az elven innen vagy túl vannak. Ellenben igenis beszél-nünk keli arról, hogy az alsó néposztály számára készült iskolák *már elgondolásukban sem jelentik a mai modern kultúrát, mert nem is akarják jelenteni*. Nem alsóbb *fokú*, hanem alsóbb *rendű* iskoláknak vannak szánva.

Méltóztassanak elolvasni az elemi iskolai tantervet és az utat-sításokat. Azt hiszem, ha szerves alapja ez az iskola az egyetem-nek, akkor ugyanazt a világgépet látom benne, mint az egyetem-ben, azzal a különbséggel, hogy miniatűrben látom, leegyszerűsítve

látom; nem valami mást látok, csak valami leegyszerűsített. Ugyanazt a filológiát, ugyanazt a történeti szellemet, ugyanazt a geográfiai szemléletet, ugyanazt a természettudományi levegőt, ugyanazt a vallásfilozófiát. Csak gyereknyelven, csak primitívebb nagyvonalúsággal. De lényegében ugyanazt.

Felső néposztályunkon azonban az elemi iskola elképzelésekor olyasvalami ellágyulás vesz erőt, mint mikor a kis gyerekeket megsajnálja és megkíméli az ember az igazságtól. Nem meri azt a szegény kis agyat megterhelni s inkább valami mesét mond a szemetesről, aki a telefon mögött a falban csönget, a gólyanéniről, aki öcsikét hozta, a fekete emberről, aki kint vár a sötét előszobában és elkapja a rossz gyereket. Közben megverjük a földet, amiért a baba elesett és megütötte magát, a Pubi meg olyan erős, hogy még apukát is földhöz tudja teremteni.

Nem a meseforma itt a kivetni való. A mese az a nyelv, amit a gyerek bizonyos korban egyedül érthet meg. Majd a módszer kérdésének tárgyalásánál bővebben szólunk róla. Az a baj, hogy a mese *nem igaz*. Pedig a hazugság sohasem lehet a valóság: *férce*. Azt mindenkor újra meg újra föl kell fejteni s éppen ezért nem jelent a gyerek és a primitív ember számára könnyítést, hanem ellenkezőleg munkatöbbleteit.

Hallgassuk meg, mit tanulnak az elemi iskolákban s aztán hasonlítsuk össze a hallottakat azzal, amit a főiskolákon tanítanak s rögtön látni a keltő közötti szakadékot. Vajjon, ahogy az a gyermek elemez, szótagol stb., összhangjban van-e a H. Paul 80-as évek óta elfogadott *Prinzipien der Sprachgeschichte*-jével vagy a W. Wundt 1900 óta elismert, vagy támadott, de mindenesetre tudomásul vett *Völkerpsychologie*-járól hallott-e valamit? Földrajzi ismereteit megtermékenyíti-e mondjuk a Magyar Földrajzi Társaság kis könyve: *A modern földrajzi oktatás módszere?* Rajzot, éneket, testgyakorlást hogy tanulnak?

Ne halmozzuk a kérdéseket, a szervezet szempontjából úgyis kész a felelet: nem, nem azt tanítjuk az alsó néposztálynak, amit jelenleg igazságnak tartunk, de nem is akarjuk azt tanítani. Az elemi iskola tisztán praktikus szempontot tart maga elé: írni, olvasni, számolni tanít s csak annyi egyebet ad, amennyi az életben való eligazodásra legeslegszükségesebb. A jó honpolgárnak szükséges földrajzi, történelmi, alkotmányos ismeretet, a legprimitívebb tájékozódásra alig elegendő természettudományi s valami kis

művészi képzést, de ezt az utóbbit már meglehetősen, halvány óhajítás inkább, mint kifejezett kívánság formájában.

Itt abban téved a szervezet, hogy imponderabiliával mér. A jó honpolgár, a modern földműves és más alsó néposztálybeli *legeslegszükségesebb* tudnivalói: ugyanaz a kultúra és civilizáció, mint a szofokráciáé, csak más formában. Valószínű ugyan, hogy a gyakorlatban mindez nem fog megvalósulhatni, ami itt alant következik úgy, ahogy kívánatos volna, de a népoktatás szervezetének *elvi* elgondolása ezzel ne számoljon. Úgy áll a dolog, hogy az az egy katasztrális hold szántó, négyszáz kvadráit kert, négy ökör, egy tehén borjastól, egy koca szaporulatával, ami egy átlag magyar béresnek a gondja, elvben éppen úgy a modern világgazdaság szervesen bekapcsolt része, mint az egész nagybirtok, napisajtó, művészet, tudományos élet stb., nem pedig egy darab itt felejtett XVII. század. Megmunkálásához tehát szintén a csorbítatlan. XX. század szükséges. Ugyanaz a szépségideál, ugyanaz az ismeret, ugyanazok az erkölcsi elvek. Hiszen éppen az a betegsége, hogy nem így van a valóságban.

A valóságban a népoktatás szervezete nem viszi le ilyen mélyen a modern élet *tudatát*, nem *éreztet*i meg a szépségeit és nem *hajtja* ezeket a páriákat előre. Már az elején láttuk ezt a képet, most más szempontból ismétlem: hiába szavazópolgár az istenadta, nem része az állam életének. Ha adót fizet, nem az államháztartásban vesz részt, hanem lerója a dézsmát, ha befog, még mindig úgy érzi, robotot teljesít, a fiát meg „elvittek” katonának.

Mindnyájan tudjuk, milyen nehezen tanulják meg a kis gyermekek az ilyen fogalmakat: mához egy hétre, ma két hete. Milyen sokat lehet ilyesmit hallani: még kétszer fekszünk le és azután. De azért szentül meg vagyunk győződve, hogy Hunyadi János tettei és az Árpádházi királyok uralkodási sorrendje már történelmi szemléletet és öntudatot öntött az elemistáinkba, igaz, hogy afelől is nyugodtak vagyunk, hogy a főcéljaképpen helyesíráásra szoktató „elemzés” amúgy mellékesen ráeszméltette arra a tényre, hogy ő beszél és hogy mit jelent az, hogy az ember beszél és hogy lesz belőle irodalom. Már pedig történelmi öntudat nélkül nincs patriotizmus és nyelvtudományi tisztánlátás nélkül nincs olvasni vágyó és olvasni tució közönség, helyesebben mondva: van vagy lehet, de a népoktatási szervezet nem tett meg mindent azért, hogy legyen.

Harmadik hibája a szervezetnek a népoktatás főszerve: a *tanítótság*. Meg kell kérdeznünk: alkalmas-e arra, hogy a modern

kultúrát eljuttassa az alsó néposztályhoz? A kérdés, ha gyakorlati szempontból fogalmazzuk ínég, kettős: birtokosa-e ennek a kultúrának? és képes-e arra az átalakító munkára, amellyel az alsóbb néposztály számára emészthetővé kell tennie előbb ezt a kultúrát, ha azt akarja, hogy igazán is vérré váljék?

Hisszük, hogy annak a számos egyénnek, akit személyében igaztalanul fog érni az egészre vonatkozó megállapításunk, éppen az általuk is bizonyára féltve őrzött igazság érdekében nem okozunk fájdalmat vagy haragot, mikor kijelentjük, hogy: nem. A tanítóság nem reprezentálja a kultúrát és nem ismeri — tudományos fisztanlátással és művészi intuícióival legalább nem — úgy a közönségét, hogy feladatának megfelelhessen. Hozzátesszük azonban: *a szervezet nem is akarja az ellenkezőjét.*

Idézzük talán a tanító alakját úgy, ahogy a köztudatban él? A részeg kántort, a félművelt mestert, az örökké éhes és urak asztalánál hű kutya módjára étvágygerjesztőnek elő-evő koslát, a pálcázógépet, a Kolumbus tojását félkiló vajon is megmagyarázó panamistát, aki azzal védekezik a kétoldalt belapított földgömb mellett a tanfelügyelő előtt, hogy úgy kapta, a disznó-, malachizlalással, főkorteskedéssel mellékfoglalkozó, bizonyítványgyáros, parasztkoma, nemíró, nemolvasó, irodalmilag is agyonszatírált, megunatott figuráját? Sokkal ismertebb tényt emlegetünk, semhoggy sokáig kellene pepecselnünk a leírásán: a köztudatban élő tanító alakja nem felel meg a mi magasabb céljainknak.

Pedig nem szabad elfelednünk, hogy ennek a szervezet is nagy kárát látja. A succrescentia érzi meg, ha ennek a közfelfogásnak az árnyékában kell rekrutálódnia. És nem is csalódunk, ha kimondjuk, hogy tanítóképezdébe nagyon kevés kivétellel csak az anyagi vagy a szellemi nyomorúság hajtja a tanulókat) hovatovább mindinkább. A negyedik osztályban oly szokásos szózat: „eredj prepának, akkor áteresztelek”, az a tény, hogy az öt évre fölemelt diligentia annyira megcsökkentette a jelentkezők számát, legalább is ezt látszanak bizonyítani.

Még azzal sem védekezhetünk, hogy társadalmi előítélet az egész. Ha az volna, a testület súlya és erkölcsi komolysága már régóta megtörhette volna. Nem is védekezhetik a szervezet ellene másképen, mint a tanítóság szellemi és anyagi színvonalának az emelésével és azzal, ha igényelve az imént kifejtetteket, a színvonal emelése alatt a teljes kultúra hatékonyabb közvetítését is érteni fogja.

Negyedik baja a szervezetnek, hogy az alsó néposztály iskoláinak *nincs folytatása*. Bizonyos mértékben következik ez már az eddig elmondottakból is. Ha nem raktuk alapnak a teljes kultúrát, mondjuk talán így: tagolatlanabb formájában, akkor nem is építhetünk rá. Ez annak a 'magyarázata, hogy a középiskolák alsó osztályai legtöbbször úgy érzik: nekik kell eivégezniök az elemi iskola munkáját is. Valóban nem érezhetik azt másképen: a középiskola *magasabb* szempontjából majdnem teljesen értéktelen mindaz, amit az elemi iskola nyújtott (ha a tisztán mechanikus jellegű készségeket nem számítjuk).

Mi azonban nemcsak ezt értjük a csonkaság és befejezetlenség alatt. Sokkal nagyobb baj és szempontunkból sokkal fontosabb körülmény az, hogy a népiskolának nem folytatása a mai középiskola. Hiába iratkozhatik minden negyedik osztályt végzett, legalább tíz éves volt népiskolai növendék a középiskola akár melyik típusú osztályába, ez csak a papiroson látszik egyszerű és magától értődő ténynek. Kísértsük meg ismételteltem elképzelni „páriánkat” a kívánt helyzetben.

Az első akadály még otthon éri. Az elemi iskola nem csábítja továbbtanulásra. Ha érez rá vágyat, annak az oka nem az intézményben rejlik. A környezete sem küldi, hiszen nem tudja, miért küldené. Itt már nagy a különbség; közte és egy középosztálybeli gyermek között, akinek a környezetében hagyományos a tanulás. (Az apja iskolai emlékei, a bátyja tankönyvei, a tanulás, mint napi téma és a társadalmi helyzet, mint a tanulás gyümölcse, a jelenlegi — háború utáni — helyzet, mint abszurdum stb. stb. formájában.) Emennek még saját szemlélete is akadály, hiszen amit maga körül lát, valahogy ellene mond a kultúra hasznos és jszükséges voltának. A maga egyénisége is nagyon könnyen dönt a kényelmesebb megoldás mellett.

Viszont a középiskola már térbelileg sem kedvez az alsó néposztálybeli gyermeknek, lévén az túlnyomó percentjében falu-, sőt tanyalakó. Ez a tanulást megdrágítja, kétszeresen. Megdrágítja azzal, hogy a gyermek teljes ellátását házon kívül kell biztosítani, de megdrágítja azzal is, hogy még amellet de facto kevesebb ott-hon két munkáskézze az év legnagyobb részében.

De ez az idegenbe távozásnak csak egyik árnyoldala. A gyermek szempontjából sokkal súlyosabb következményei is vannak. A környezetváltozás. Ott kell hagyni a megszokottat és meg kell szokni az újat. Ez magában véve is súlyos, nehéz probléma. Még

nehezebbé válik az által, hogy a megszokott környezet kedves és gyöngéd volt, az új legjobb esetben közömbös, de bizony legtöbb esetben gúnyos, sőt ellenséges. Külsőleg, lélekben egyaránt: idegen. A középosztálybeli gyermek újból előnyben van. Az ő számára mindössze annyi a változás, hogy más épületbe és más barátok közé került s talán még a szakrendszer: egy tanító helyett több tanár s ennek a következményei, a tanár és tanítvány közötti nagyobb távolság számára a legnagyobb szenzáció.

A környezetváltozás másik hátránya újabb lelki válság. Attól kezdve a gyermek és eddigi környezete külön világot kezdenek élni. Ennek az első következménye a gyermek teljes önmagára utaltsága. Azok, akiktől eddig tanult, nem segíthetnek többé neki és nem is tud kitől tanácsot kérni. Ezalatt a középosztálybelit esténként „kikérdezik” otthon, a feladatát sokszor az apja ölében készíti el, házitánító magyarázza meg, ha kell, mi is az voltaképen, amit az iskolában csak feléből, harmadából értett volna meg. Későbbben ez az izolált helyzet még inkább rosszabbodik, míg a középosztálybeli tanulmányai során, sőt következtében, közelíti meg egyre jobban hozzátartozóit, addig ő egyre messzebb távolodik övéitől. Egy idegen világ légköre veszi körül s ez sokszor örökre elválasztja őt legközelebbi rokonaitól.

Közben nem szabad elfelednünk, hogy ebben az új világban a középosztálybeli a törzslakó, ő pedig jövevény, ő a kivétel, a többiek a többség. Ők értik egymást, értik a tanárt, ez az ő világuk, a másik csak betolakodott. Mások a szokásai és itt nem azok a divatosak.

Mások a szokásai. De az egész belső világa más. Álljunk meg egy kissé ennél a pontnál is. Ez a külön világ nemcsak külső felépítésében más, mint az ő eddigi világa, hanem a lelke is egészen más. Szegény kis páriánk eddigi élete egészen elmarad s azok az új képzetek és benyomások, amik itt várják, nem annak a folytatásai. Egyszerű ennek az oka nagyon s már föntebb meg van határozva. A középiskolában ő exotikum, tehát az a legjobb akarattal sem igazodhatik hozzá. A kiindulás, az alap, de az illusztrációk is a többség életét veszik tekintetbe, hiszen az esetek 80-90 százalékában csak róluk lehet szó. Azt értem ezalatt, hogy a dolgok könnyebb megértése végett több szó esik a villamosról, mint — mondjuk — a tehéniejséről, pedig, hogy milyen különbség lehet kétféle gondolkozásmód és tapasztalati kör között, azt mindenki, aki vidéken született, leszűrheti azon szánó és értetlen mosoly-

gását, amivel a Lehr Albert „felesleges” tárgyi magyarázatait valaha olvasta, amelyeket Toldihoz írt a városi diákok számára s amelyet pedig Pesten még mindig bővítenie kell a lelkiismeretes tanárnak. Vegyük ezekhez még azt, hogy az előadások, a magyarázat, a begyakorlás tempóját is a többi diktálja, s bizony az nem igen lehet tekintettel egy-két gyerek gondolkozásmódjának esetleges eltérő vonásaira.

Az elmondottak alapján a reform első gondjának a fölmerült szervezeti nehézségek kiküszöbölését tartanok. Ha azt akarja a készülő iskolai reform, hogy legalább a népoktatási szervezet ne legyen akadály a lefektetett céljai megvalósításának:

a) számolnia kell a tanyarendszer teremtette topográfiai nehézségekkel és meg kell oldania legalább elvben őket;

b) a célkitűzésben már az elemi iskolát a teljes modern magyár kultúra reprezentánsának kell tekintenie, hiszen az eddigi egyedüli céljának tartott praktikus eredményeket is ezáltal érheti el egyedül és igazán;

c) e magasabb cél érdekében a jövő magyar tanítójában is többit kell látnia és akarnia, mint amennyit a mai szellemileg és anyagilag földhözragadt kultúrkuli jelent;

d) az alsó néposztály számára nemcsak papíron, de a valóságban is ki kell építenie az utat a legmagasabb — akadémiai — kultúrfokig.

VI.

A NÉPISKOLAI REFORM ÁTHIDALÓ TÖREKVÉSEINEK MÓDSZERBELI NEHÉZSÉGEI.

A szervezeti nehézségek megállapítása közben ismételtén érintenünk kellett *módszertani* kérdéseket is. Ilyen volt p. o. az a panaszunk, hogy a középosztály számára készült középiskola — önhibáján kívül — nem törődhetik a véletlenül beletévedt alsó néposztálybeli gyermek egészen eltérő gondolkodásmódjával, képzetkincseivel és addigi életével sem. Az, hogy nem törődhetik, a szervezet hibája, de hogy végeredményben csakugyan nem is törődik, az már a módszer betegsége s nekünk újabb meggondolásra kell, hogy szolgáljon.

Ha valahol, úgy ezen a ponton végtelenül érdekes meghallgatni a közvéleményt: hogy képzelet vagy hogy értelmezi az alsó néposztály tanításának a módszeres elveit. Érdekes pedig azért,

mert ebben a munkában a művelt középosztálybeli nagyközön-ség tényleges részt kér és részt is szokott venni.

Az elemi oktatásban részvétele csekély ugyan, de nagyon tanul-ságos. Mint saját gyermekeiknek a házitanítói vagy pedig mint valóságos instruktorok dilettánskodnak sok-sok százezren világ-szerte. Célkitűzésük tisztán praktikus: vizsgára vagy osztályzatra törekednek. Módszeres eljárásukat azzal tudnám legigazabbjaji jellemezni, hogy nem a tanulót tartja szem előtt, hanem a tanulni-valót. „Elő van írva, meg kell tanulni, punktum.” Sőt mi föbb, még csak nem is a tanulást magát szolgálja, hanem még mindig és mindenütt a tanulni-valót. Nem törődik a tanulás lényegi részét alkotó tényleg elvégzett elmeművelettel, hanem csak az a fontos előtte, hogy „tudva van a szabály”, „kész a példa”, „jól megy a könyv nélküli”, „le van írva a fogalmazás”. (Ezért olyan kevés az eredeti munka a házi feladványok között.)

Jóval tágabb tere nyílik a közvéleménynek elvei illusztrálá-sára a népszerű kurzusokon, kultúrestéken, ifjúsági egyesületek-ben s a továbbképzés és a felnőttek oktatásának itt fel nem sorolt egyéb alkalmain. „A többtermelés”, „Fejezetek az egészségtan köréből”, „Mi az a fajtisztaság?”, „Az okszerű méhészet”; „A vad népek vallásos élete”, „Hollandiai élményeim”; „Petőfi élete és költészete születésének százéves fordulója alkalmából”, „Mit jelent a jól felfogott irredenta”, „A dohány és alkohol káros hatásáról”, „A legújabb adótörvény”, „Miért állítsunk föl köz-ségünkben hitelszövetkezetet?”, „A Mars-bolygóról” és nem aka-rok felsorolni minden témát, amelyet p. o. csak egyetlen falu in-telligenciája megpendített csak egy tél folyamán a Levente-moz-galom keretében fiatalsága előtt.

Sokkal jobban meg vagyok hatva attól a lelkesedéstől, mely az említett falu legjobbjait ennél a munkánál áthajtotta, semhogy ne adnám meg a köteles tiszteletet a jószándékért, mely munká-jukat tényleges tartalmán *túl*: a belőle áradó lélek erejével bizo-nyosan eredményessé is tette. De meg kell állapítanunk, hogy az általuk elért eredmény semmiesetre sem következett szervesen az általuk követett módszerből.

Háromféle módszert találunk ezeken a kurzusokon (termé-zetesen nagyon tarka összetételekben). Legkedveltebb közöttük az *enciklopédikus* eljárás, olyanformán, mint az illusztrált-nép-lapokban is látható. A sokféleség, az érdekesség, a szórakoztató elem hangsúlyozása, a könnyű fajsúly akarja pótolni a

közönségüknél fel sem tételezhető tudományos érdeklődést, érvelni is azzal érvel, hogy ez az első fokozat csak csalétek s azt az embert, akinek a tudásra ilyenformán igénye támad, nagyon könnyű lesz beljebb is elcsalni valamivel, a komolyabb, rendszerelesebb tanulás és igazi tudomány felé.

A *praktikus* iskola már észreveszi, hogy a tanulás valójában nem szórakozás s keresi a gyökeret az alsó néposztálybeli élet-érzésében. Nem hiszi, hogy az emberek pusztán élvezetből oda is elmennének, ahol már a dolog nehezebb oldala megmutatkozik. Ellenben meggyőződése, hogy mindent megtanulnak, amire szükségük van. Náluk a „vademberek életmódjának” a novellisztikus exotikumát az „okszerű méhészet” jövedelmet hajtó praktikuma helyettesíti. A továbbhaladást — ha ugyan gondolnak erre is — szerintük az biztosítja, hogy a részlettudás adathalmazát idővel már csak azért is rendszerezni kell, mert így áttekinthetőbb, íbehát egyszerűbb, könnyebb vagy ahogy ők látni és hirdetni szeretik, praktikusabb.

A *rendszeresség* hívei ez utóbbi tényezőt elsőrendű fontosságúnak tartják. Nem baj szempontjukból, ha a tanítók eleinte hangsúlyozzák a tudás szórakoztató vagy praktikus oldalai. De ennek csak kezdetben szabad így lenni és csak igen rövid ideig. Az ilyen kurzusok is iskolák tulajdonképen: az iskolát nem jártak iskolái s ezt nem szabad sokáig eltitkolni azok előtt, akikkel már beláttattuk, hogy a tudásra szükségük van s akiknek a tudomány és a tanulás már tetszik. Ettől a pillanattól kezdve pedig az iskolán kívüli oktatás az iskolaitól lényegében nem, csak formájában, tömegében, tehát csak másodrendű ismertető jegyeiben különbözhetik. Földrajzot tanítanak benne is, mint az iskolában, csak nem heti 3 órán, hanem három tanfolyamon át, talán nem is abban a sorrendben, mint mondjuk a középiskoláiban s nem lecke-szerűleg, térképrajzolással egybekötve. Talán sok praktikus vonatkozással, talán útleírások, vetített képek, epizód-szerű mesék segítségével elevenebben, színesebben, de végeredményben mégis: geográfiai adnak a résztvevőknek kifejezetten abból a célból, hogy világnézetük geográfiai szempontból teljesebbé, maigasaíbb szempontúvá és igazabbá váljak. És ugyanilyen módon tanítanak benne természetrajzot, technikát, irodalmat, mindent.

Kiegészíthetjük még e megfigyelésünket azzal, hogy a közvélemény a tanítást nem korlátozza kizárólag az ismeretek terére, hanem a sport, művészet és erkölcsi nevelés terén is kísérletezik.

Száma nincs a műkedvelő trénereknek, kritikusoknak és nevelőknek. Akár egyéni nevelés, akár tömegnevelés terén találkozunk velük, különösen egy tulajdonságuk tűnife fel előttük. Módszerük szoktatás, suggestio és persuadeálás. Ellentmondást nem tűrők és sokat prédikálnak, A magyarázat könnyű és nyilvánvaló: a személyes példa és a yitakozási forma egyaránt több hozzáértést kíván, mint amennyivel ők rendelkezhetnek.

Azért foglalkoztunk a közvéleménnyel ezúttal olyan észlelésen, mert népoktatásiunkban is ez a közvélemény érvényesül .szinte kivételt nem is tűrőn, a tudományos elvekkel szemben. Láttuk már az előbb a szervezet kérdéseinek a tárgyalásánál is. (Hiszen, mikor a tanterv az elemi iskola praktikus végcélját hangsúlyozza, tudva tudatlan, de a második típus, a hasznosság elvet hangsúlyozó módszer követőjének bizonyul.) Még nyilván-Talóbb ez a felfogásbeli azonosság, ha eszünkbe jutnak a mai napság legdivatosabb nevelési elvek: „az iskolának játszva kell tanítani”, „az életre neveljünk”. Menjünk be akármelyik falusi iskolába s az esetek nagyobb felében azt fogjuk látni, hogy az okleveles mesterek is a tananyagot, a hibátlanul elmondott leckét tartják a tanítás eredményének a tanulás ténye helyett, tehát — mondjuk p. o. azt, hogy a gyerek el tudja sorolni a naprendszer bolygóit s nem azt, hogy megállították egy pillanatra az előtt a csodálatos tudnivaló előtt, hogy *vannak* bolygók s hogy még egy leendő napszámosnak, holtig igába fogott embernek is volt az életében egy rövid korszak, mikor gyönyörködhetett benne, tőprenghetett rajta, elábrándozhatott felette, hogy a Föld is bolygó. s van-e iskola, ahol a módszer más, mint szoktatás, suggestio és persuadeálás?

Hol itt a tévedés? Az intenciókban nem, hiszen nincs e felfogások között egy sem, amit teljes égszében ne helyeselhetnénk. Természetes, hogy csak azt akarjuk megtanulni, amire szükségünk van és csak akkor szívesen, ha gyönyörűségünk telik benne. Az is igaz, hogy minél szervesebben illeszkednek a részek egybe s mennél könnyebben alkotnak nagyobb egységeiket, annál valószínűbben alkotják a lélekben az egy, a lényegében egységes kulturát. Es az is igaz, hogy a nevelő egyjéniségének suggestiv hatásának kell lenni s munkája csak akkor lehet értékes, ha meg is indít lelkeket olyan korban, midőn azok minden hatásra könnyen reagálnak s a nekik tetszőbbre és az erősebbre természet-szerűleg nagyobb mértékben.

Ott a baj, hogy mindezek csak *részletigazságok* és még hozzá *végig nem gondolt* részletigazságok. Nem célunk most itt olyasmit fejegetni, hogy ha az új nem sorakozik bele abba a rendszerbe, amelynek a központjában én nézem a világot és nem találok meg köztem és közte az összefüggést (tehát a hasznosság „*kell — nem kell*” szempontjának nem akar engedelmessé válni), akkor már nem lehet érdekes sem, hanem borzalmas. Gondoljuk meg, hogy nézőnk egy Mars-lakóra, ha egészen más volna, mint minden egyéb, amit idáig láttunk s abban az első percben, mikor még nem tudnók, hogy baj-e vagy szerencse, vagy egyszerűen közömbös, hogy itt van a földön. Azzal sincs időnk sokat vitatkozni, aki p. o. a praktikusság fogalmát nem gondolta végiig. Hiszen legalább is problematikus az, hogy egy modern kaptár *szemléletetéséből* lesz-e okszerű méhészet bizonyos erkölcsi elvek előzetes megismerése és gyakorlata nélkül. Azt gondolom, ha egy falusi legény tudatára ébredt annak, hogy Csonkamaigyarország mai helyzete tarthatatlan, továbbá annak, hogy ezt a tarthatatlan helyzetet az ő fejlettebb életstandardja is segítheti és *csak az* segítheti mennél előbb megszüntetni, végül mélységes hitbizonyosság ébred benne a nemzetek jövője dolgában arról, hogy csak a Soli Deo Gloria elvét szolgáló törekvések érvényesülhetnek sub specie aeternitatis, a magyar nemzet pedig belőle és a többi magyarokból áll: egy olyan faluban, ahol a fejlődés egyik lehetőségét a gazdálkodók számára éppen a méhészet jelenti, hamarabb lesz belőle okszerű méhészt, mintha *csak* vándortanfolyamon látta volna az új modernebb kaptárakat. Nem lényeges az sem, hogy a leckedarátatók máról-holnapra feladják eddigi gyakorlatukat. Bár gondolkodóba ejthetne bennünket egy-egy hirtelen támadt kétség afelől, hogy vajjon van-e a méltóságukra nagyon hiú akármilyen néposztálybelieknek helyes képük a mindenség igazi arányairól, még ha olyan jól tudják is a naprendszer összes bolygóinak a nevét.

Mindezek az apró szurkálások még| negatívum sem magyarázzák meg, mi a helyes módszer. Sokkal messzebbre kell visszamennünk és sokkal tovább előre gondolkodnunk. Az iskola (a mester személyében) a tudományt! *közvetíti* az alsó néposztály számára. Három követelményt jelent ez módszertani szempontból.

A tudományt közvetíti, tehát nem annak egy részét vagy esetleg éppen az ellenkezőjét.

Közvetíti, tehát olyanforma szerepet tölt be, mint a wolfram az izzólámpában: a villamos energiát *átalakítja* fényé.

Az iskola közvetíti, az alsó néposztály számára. Ebből az következik hogy a tanító jelentse a tudományt, az alsó néposztályt pedig ismerje jól.

Hiba tehát akkor történik, ha vagy tudomány helyett adunk babonát és tévedést, vagy a közvetítő munkát nem végezzük el, vagy az alsó néposztállyal nem vagyunk tisztában. Mindenikre bőven adhatunk példát a gyakorlatból.

Bemegyünk egy falusi iskolába s hallgatjuk az elemzést. „A kutya ugat.” Halljuk az obligát példamondatot. Alany kutya, állítmány ugat. Ugat, ige. Kéttagú szó. U magánhangzó, mert magában is ki lehet mondani.

Hogy itt valami baj van, abból a halálos unalomból érezhető, amely egy-egy ilyen nyelvtanórán tanítványt, tanítót, közönséget egyaránt elfog. Talán megtalálhatjuk, mi a baj?

Első baj: amit itt ballottunk, már régen nem igaz. Mindenki különösnek tartaná, ha a következő földrajzi órán azt az igazságot mondaná az itt elemző gyerek a szemébe, hogy a föld tányéralakú és az Okeanos veszi körül. Nem akarunk nyelvészeti fejtegetésekbe bocsátkozni akit a kérdés közelebről érdekel, *Gombóc: Nyelvtörténeti módszertanához* utasítjuk, ott megvan: mi a magánhangzó, a szótag, a szó s a mondat manapság a tudománynak azon a színvonalán, hol a gömbalakú föld keringi körül a viszonylag álló napot.

Második baj, hogy akár az a magánhangzó, aminek Gombóc mondja, akár az, aminek a szováti rektor: nem végeztük el a közvetítés munkáját. Az alsó néposztálybeli gyerek nem lett okosabb vele, akármilyen jól tudja is azt a tényt, hogy az *u* magánhangzó, ugat ige és állítmány, a kutya ugat, kijelentő, állító mondat. A kutyájuk csakugyan ugat esténként az ablak alatt nagyapó meg is jegyezte már jó egynéhányszor ilyen alkalmakkor, hogy ugat a kutya, a gyerek mégsem lett se vidámabb, se okosabb, se jobb, se istenfélőbb, még csak egészségesebb se azzal, hogy ezt a sok okos dolgot megtanulta. Azért van ez így, mert elfelejtettük a tudományos tételt szenes összefüggésbe hozni tanítványunk életével.

Harmadik és legnagyobb hiba, hogy ezt az utóbb említett munkát képtelenek vagyunk elvégezni. Jlogyan tudhatná rektor úr a modern tudományt közvetíteni a tanítványai felé, mikor maga sem birtokosa a modern tudománynak? És hogyan tudná megtenni, mikor terra incognita számiára az alsó néposztály lelke? (Mind a két kérdés kívül esik jelenlegi tárgyunk keretén. Az egyik kérdés: a köznéposztály lelki alkatának a vizsgálata alkalmával lehetne aktuális,

a másik: — sajnos — a magyar nép telki alkatának az ismeretét feltételezi s az — tudományos értelemben — még mindig várat magára.)

Mi volna hát a tennivaló? A felelet igen egyszerű: Az első baj kiküszöböljük meggondolva, hogy az „u”-val szemben a legutolsó parasztyereket is az érdekli, ami Gombóc Zoltánt: az artikuláció ténye s a vele kapcsolatos nyelvtörténeti és lélektani kérdések. Csak nem egyforma mértékben érdekli őket a dolog, egyik később kapálni fog, a másik talán tökéletesíti a magyar mondattant egyetemi katedráján.

Ez azonban már a második baj kiküszöbölése tudajdonképen. Mennyi tartozik a nyelvtudományói egy leendő földmunkásra?

Tanító úrnak mindenesetre tudnia kell a következőket: mi ez az „u”? Első sorban: artikuláció, beszéd, érintkezés, nyelv. Másrészt: képzet, képzetkapcsolás, képzettaglalás. Végül: előszó, írás, irodalom, költészet és próza. Legeslegutoljára: betű, nyelvfejlődés, az intézményes formák konzervativizmusa, orthográfia.

Másodszor ezt kell kérdeznie rektor úrnak: Mi összefüggésben van mindezzel egy leendő földmunkás élete? És akkor meg kell állapítania a következőket: e leendő földmunkásunk is ember. Az „u” először is tudatára ébreszti emberi méltóságának, hiszen a beszélő ember az állatoktól éppen ebben is különbözik. Aztán tudatára ébreszti annak, hogy van egy belső világa, a telki világ, annak a törvényszerűségét is tanulmányoznia kell; tudatára ébred annak, hogy társaslény s mint ilyen: korlátlan örököse mindannak, amit ez a tény egész a mai napig termeit tudományban, művészetben és az erkölcsi élet terén; megtudja azt is, milyen hatalmas fegyver birtokában van azáltal, hogy beszélni és írni tud s csak egészen negyedrangon, de megtudja azt is, hogy a szokás, mely neki is megkönnyítené ezt a munkát, egyben bizonyos konvenciókat tett kötelezővé számára is: a nyelvhelyességet, az orthografiát s bizonyos olyan külsőségeket, mint a levélben a megszólítás, a margó, a címzés formaságai és így tovább. Egy gimnazista tudománya ettől csak annyiban különbözhetik, hogy egyrészt ő p. o. a dalforma különféle fajait is észreveszi, másrészt a kérdés pszichológiai oldala iránt mélyebben érdeklődik s azt alaposabban kidolgozza.

Harmadszor — és ez a legnehezebb — rektor úr előtt az se volt közömbös, hogy ezt az „u”-t ő most egy magyar falusi alsó néposztálybeli gyermeknek mutatja be.

Gyerekek szól, tehát: meséljen. Mesélni = a fantáziának beszélni, munka helyett játszani, az esztétikumot hangsúlyozni az elemek között, szimbólumokat adni a tények helyett. Ez az egyenlet azonban közfelfogás szerint így hangzik: mesélni = hazudni. Hazudni viszont nem szabad s így születik meg a kétféle tanítótípus. Az erlkönigbeli apa (Goethe), aki halálba kergeti a fiát, mert fűzfának mondja a rémkirályt, ahelyett, hogy elkergetné és *Nemesné M. Márta*, aki *Nyelvtanmesék és víg nyelvtanórák* c. bájos és szeretettel csordultig (teli szívből megírt új könyvében hihetetlen képzavar között a magánhangzókat papának, mamának, a mássalhangzókat gyámoltalan gyerekeknek, a mondatot mozinak — hazudja s én igazán kíváncsi vagyok rá, hogy viszik ezek a papák ezeket a gyerekeket *ebbe* a moziba? Ha arról mesélt volna, hogy beszédközben a mondat olyan, mint egy mozifilm, amelynek a hangok a celluloidszalagja, igaza volna, viszont az artikulációról magáról is lehet igen érdekes mesét mondani: a doktor bácsiról, aki, ha azt akarja, hogy a húgom kitássa a száját, azt mondatja vele: á, mert valahányszor az ember á-t (magánhangzót) mond, mindig kitátja a száját és leszorítja a nyelvét. Az egyik igaz mese, mert elemei nem mondanak ellent egymásnak, a másik meg: élmény, mert a húgomat már csakugyan megvizsgálta a doktor bácsi s mint ilyen, magyarázata annak a másik élménynek, hogy beszédközben használunk magánhangzókat s ezek artikulációja csakugyan aizmésélt módon megyén végbe.

Magyar, falusi, alsó néposztálybeli. Engedtessek meg nekem, hogy itt szomorúan megállapítsak annyit: nálunk a módszertan nem tesz különbséget gyerek és gyerek között. Magyarot és nem magyarot, városit és falusit, úrfit és kis szolgát egyformán tanítunk. Tudományos szempontból a kérdésnek ez a pontja annyira nincs előkészítve, hogy e tanulmány szűkreszabott keretei között a felületesség vádját érdemeinők meg, ha itt a részletekbe bocsátkoznánk. Állapítsuk meg tehát, hogy a népoktatási reformot megkelj előznie egy úttörő tudományos búvárknak, mely az itt mutatókozó hiányt lesz hivatva eltüntetni. Magam is falusi gazdálkodó környezetből kikerült gyerek voltam, tapasztalatból tudom, hogy aránylag szerencsés körülmények között is mennyi szenvedéssel járt tanulnom, nem nehéz (tehát elképzelnem, mit jelentett volna Debrecen helyett Pesten (nem magyar többségű társak között) végeznem az iskolát, különösen, ha tanulatlan szülők gyermeke lettem volna s valamivel nehezebben tanuló.

Módszertani meggondolásaink tehát egy nagy kötelességet róttak a népoktatási reform elé: teljes szkepszist az eddigi követett eljárással szemben. Ha a jövőben igazán értékes eredményt akarunk elérni:

a) kertelés nélkül azt kell tanítanunk az alsó néposztálybelieknek is mindenről, ami a tudomány mai állása szerint igaz és nem szabad megelégednünk tudásrészletekkel, mert azok nem adnak egységes és teljes világnézetet, hanem a teljes tudományos rendszert kell adnunk cum grano salis;

b) úgy kell tanítanunk, hogy tanítványaink megéhezzék minden egyes részleten, hogy annak a megtanulása személyes ügyük, mert életüknek szerves alkotórésze: nem decoratív, hanem struktív elem;

c) tanítás közben a tanítás nyelve ne csak legkülsőbb formájában legyen a növendékeink anyanyelve, hanem a szó szoros értelmében véve: 1. gyereknyelv s a szükséghez képest 2. a magyar lélek nyelve, 3. az alsó néposztálybeliek „szak”-nyelve, 4. és a falusi emberek abstract értelemben vett „dialektusa” legyen.

VII.

A RATIO EDUCATIONIS, A PARTIKULÁRIS ISKOLA ÉS AZ AKADÉMIKUS RECTOR: A PROBLÉMA TÖRTÉNETI VONATKOZÁSAI.

Fejtegetéseink elején említettük, hogy — nézetünk szerint — történelmi kérdéssel állunk szemben, Bármennyire nem célunk egyéb vagy több egyszerű diagnózisnál, éppen ennek a diagnózisnak az ellenpróbájaképpen nem fog ártani egy futólagos történeti visszapillantás a magyar nevelés elmúlt századaira, amely arra kíváncsi: mi az oka vagy hol a gyökere ennek a sok, végzetes és igazán reformra érett bajnak?

Szerencsére pontosan tudjuk, hol kezdődött a magyar alsó néposztálybeliek szellemi arteriosklerosisa: a XVII. században. Nagyon könnyű ezután megállapítani, hol tette a magyar nevelés az első lépést a mutatkozni kezdő stagnálás megszüntetésére. Ott a baj gyökere, az a hibák ősoka, hogy *az az első lépés elhibázott lépés volt.* Miután a baj mai napig nem javult, valószínűleg az a helyzet, hogy az utána következő lépések is elhibázottak voltak vagy leglább is nem bizonyultak elég erőseknek a bajok enyhítésére.

Ez az első lépés, általánosan ismert (tényt említek, az *első Ratio Educationis*. Nagyon érdekes megfigyelni, mi volt addig és „hogyan lett azután? Minden más részletet mellőzve, a nekünk szükséges helyzetképet vázlatosan így látjuk:

A jól bevált protestáns és jezsuita iskolák lassankint megromlanak. Reformra volna szükség.

A romlás főoka röviden az, hogy az iskola, mint annyiszor lassankint politikummá válik s mint ilyet kezelik. A rendszer jó, a szellem azonban lassankint kiszikkad belőle.

A rendszer jó. Szempontunkból ez azt jelenti, hogy kertelés nélkül közvetíti a legmodernebb tudást a legalsóbb rétegeig. Történelmi nézőpontból, intézményekre vonatkoztatva: *a külföldet járt akadémikus rektor a partikulákon a még úgy eldugott falvakban is annyira előkészíti az alsóbb néposztálybeli gyermekeket a felsőbb tanulmányokra, hogy az arravalóbbja bízást mehet kollégiumokra, amelyek viszont az iskolai jótétemények által intézményesen teszik lehetségessé számára, hogy menjen is valóban.*

A rendszer jó. Tekintetbe veszi az általunk annyira hangsúlyozott speciális magyar topográfiai nehézségeket a partikuláris rendszerrel. Tiszteletben tartja a tudás és tanulás egységét azzal az elvvel, hogy rektort, tehát egyetemi fokon tanult egyént küld a falukba is a szakiskolás tanító helyett. Végül folytatja az alsó néposztálybeliek iskoláját, hiszen az iskolai jótétemények, a rektória lehetővé teszik a legtöbb gyermek számára a továbbtanulást. (Hogy ez valóban az alsó néposztálybeliek iskolájának a folytatása, mutatja egyik kollégiumunknak az a máig! megmaradt szokása, hogy a vidéki fiúkat s a városi proletárgyerékeket az első esztendőben tudatosan elkülöníti a középosztálybeliektől, aztán pedig tudatosan összevegyülöket.) Van azonkívül néhány intézménye, mely más szempontból értékes: Bethlen, Gábor nemesi rangra emelt kollégistái, a tanulók önkormányzatának értékes önnevelő elve, a legációk, rektoriak missziói gondolata, a szuppiikálás társadalomébresztő szerepe, stb., stb.

Az akadémikus rektor alakja sokkal modernebb jelenség, mint jelenlegi utódjái. Olyan helyeken terjeszti a kultúrát, ahol ma néptanítók működnek, joggal tekinthetjük tehát őket ezek elődjének. Ha azonban összehasonlítjuk őket, a következő pontokban térnek el a XVI. századbeli tanító nyilvánvaló előnyére egymástól:

a) amaz egyetemi fokot végzett, ez csak szakiskolás;

b) azt egy nagy közösség — szinte így szeretném írni — utólagos elszámolási kötelezettség mellett látta el presztízisének és tradícióinak minden szellemi értékével, ezt saját kisebbségének az érzete súlyosbítva a társadalom kevésrebecsülésével, későbbi működésének a körében is eleve devalválja;

c) amannak a küldetésében határozott missziói gondolat nyilvánult, emez majdnem deportálva érzi magát egy-egy elhagyatottabb helyen;

d) a majdnem szokásjoggá általánosodott külföldi út szintén a színvonal emelését jelentette amannál, emitt ilyenről szó sincs;

e) a pályakezdés időpontja kitolódott azzal, hogy magasabb-fokú tanulmány előzte meg;

f) legutoljára hagytam, mert legfontosabbnak tartom. A legmagasabbfokú tanulmány biztosította az akadémikus rektor személyében a kultúra *egységét*. Nagyon jól tudjuk, hogy a partikulákat nem előzetes keretként találták ki, hanem az élet fejlesztette ki organikusan és igen egyszerűen rekonstruálható módon. A rektor, a legteljesebb és legmodernebb kultúra tényleges birtokosa, árasztotta mágiából ezt a kultúrát, mint valami rádium. Azt adta, amije volt, annyit, amennyire szükség volt és úgy, ahogy legjobbnak látta. (Ha tehát csak kultúratöredéket adott vagy hamis tudományt hirdetett: az az egyes ember gyarlósága volt, nem az elvé.)

Maga a *partikula* szintén jobban megközelíti a modern pedagógia eszményeit a mi speciális viszonyaink között, mint a német rendszerű városi mammuth-gimnázium.

a) Szervesen nőtt ki a magyar viszonyokból. Az akadémikus rektor — reprezentánsa és prófétája a teljes kultúrának — felhasználta a magától kínálkozó tudásvágyat s ki is bírta azt elégiteni. Milyen szánalmas álak hozzá képest a mai tanító, aki nem is akarja, de nem is képes ezt a munkát ugyanabban a helyzetben elvégezni.

b) *igazságosabb szelekciót végez és egészségesebb úton gondoskodik az utánpótlásról*. Lehetségessé teszi a szellemi arisztokrácia egyedül igazságos numerus claususát. Láttuk már főtebb, milyen keveset ér a papiroson mindenki számára biztosított jog a továbbtanulásra. A partikula nagy érdeme, hogy helyébe megy a tehetségeknek s a legtermészetesebb módon válogatja ki őket a

közömbösek közül. Ezzel két nagy előny jár. Maga a partikula nem egynéhány perces felvételi vizsgával, hanem hosszú, türelmes munka árán kiválogatja a tehetségest (az elkallódás sokkal kisebb veszedelem nélkül, mint ma) az anyaiskolából pedig szintén a legigazságosabb, mert a legtermészetesebb módon szorulnak ki az oda nem való elemek az odatóduló tehetségek számbeli túlsúlya és az ottlétük által megteremtett magasabb színvonal következtében. Ma a nem nagyon gyenge tanulókat, akik csak lakóhelyük és szüleik foglalkozása, tehát tér- és időbeli helyzeti előny visz magasabb iskolába, a többségük szülte alacsonyabb színvonal, az igazán tehetségesek aránylag csekély száma, mint valami tehetetlenségi erő segíti a végzettséghez.

c) *Racionálisabb* iskola a mainál. Eredeti környezetükből — legalább kezdetben — erőszakosan ki nem szakított növendékei kevesebb nehézséggel küzdenek, nagyobb homogén tömeget alkotva, a tempót, a módszert, sőt — érdeklődésük irányával — a tananyagot is ők diktálhatják a figyelmes tanítónak. Főképpen ezzel a vonásával képes a partikula az alsó néposztály és a kultúra között a kapcsolatot megteremteni és fenntartani. Csak benne és általa válik — könnyebb megértés kedvéért hadd fejezzem így ki magamat — a paraszt a maga paraszt eszével vagy modern paraszttá vagy akár mérnökké, ha arravaló. Ma városi iskoláinkban kialakult formában és módon adagoljuk a kultúrát az alsó néposztálybeliek, különösen parasztok számára is s ha nem kell nekik, azzal védekezünk, hogy nem kultúrképesek vagy legalább is jelenleg, kultúrközönyben szenvednek. Pedig náluk már szólás-móddá lett, hogy a tanulás „nem nekik való” s így lehet is benne nagyon sok igazság. Azt hiszem különben, hogy Komis „tanult földművesosztálya” mellett e sorok írójának „parasztból lett szofokráciája” jól elférne a partikulákon egymás szomszédságában, s (talán egérv kultúránk tartalma nemzetibbé válnék általuk.

Annak illusztrálására hogy a partikuláris rendszer megszűntetése erőszakos volt és visszaesést okozott, beszéljenek az alábbi elég beszédes adatok:

A debreceni kollégiumnak 1640-ig 69 helyen volt partikulája.

1640-1790-ig 99 partikuláról tudunk biztosan (de a valószínűségben több volt) s tudunkkal, adatokból ellenőrizhető eseteket véve csak, 252 iskolára terjed ki az anyaiskola hatása.

1790-1848-ig 60 kétségtelen partikuláról és 103 rektóriáról tudunk.

Ma ezen a területen 15 középiskola van. Ezek az adatok szépen mutatják a fejlődést, magaslati pontot és hanyatlást s az adatok összhangban vannak két első fejezetbeli megállapításainkkal. Ma csak elemi iskolák vannak olyan helyeken, ahol a XVIII. század végén s a múlt század elején hat osztályú középiskolák működtek. (Körösladány 1820, Túrkeve 1798, Kába XIX. század eleje.)

Pedig ezek az iskolák a Kornis-féle követelésnek is eleget tettek, hiszen azonkívül, hogy az anyaiskolának szállítottak a mai-nál sokkal színvonalasabb succrescentiát! .. „elsősorban az illető város művelésére voltak szánva. Ezen feladatot be is töltötték, amennyiben a partikulákkal bíró városok polgárai elég magas értelmi színvonallal bírtak, a városi tisztviselők a város polgáraitól kerültek ki. Az alsóbb tanfolyamok tanulóinak csak kisebb része lépett valamely közpályára, nagyobb részük általános műveltség megszerzése céljából végzett néhány osztályt”. (*Barcsa János. A debreceni kollégium és partikulái.* 1905. 13. 49-50, 134-135, 160. 32 11.)

Valószínű, hogy a rektorok idővel — különösen, mikor a külföldi utat megnehezítették számukra — nem álltak a tudomány akkori színvonalán. Valószínű, hogy a partikulák kezdtek elegen se lenni és zülleni is, különösen mióta az állami iskolákkal szemben a bujkálás, de még jobbik esetben is a konzervativizmus álláspontjára helyezkedtek. Természetes, hogy reformra szorultak volna.

De egy bizonyos. Ők jelentik azóta mindig és még ma is az iskola magyar formáját. Hiszen a *magántanulók* nagy száma is azt mutatja, hogy igenis, a partikulák élnek. Élnek két formában: mikor a kántor úr tovább tanítja a jegyző fiát és mikor Bangónak vagy Zsoldosnak levél szerint oktatott tanítványai olvasni is alig tudnak latinul. Hátha még a kényszerülve vagy nem is indítatva félbenmaradt diáksorsok percentszámát pontosan ismernék!

A szakrendszer — mondja rá valaki. Dehát: van-e a magántanításban szakrendszer? És van-e rajzterem, természettudományi, fizikai szertár, torna csarnok és ifjúsági könyvtár?

Bár a részletes tervelgetés utópisztikusán naiv hibájába nem szeretnénk beleesni, mégis meg kell említenünk, hogy a még elvégzendő tudományos munka mellett a következő — többek által több ízben javasolt — reformokban gondolnók feléledni a partikuláris rendszert:

a) azpaz egyetemi képesítéssel bíró és a többi hasonló képesítésű, tisztviselővel egyenlő elbánásban részesülő tanítóban az akadémikus rektort;

b) a nyolcosztályú népiskolában, ha a gondolatot még jobban kiépítenék: a partikulát;

c) ösztöndíjakkal, internátusokkal és alumneumokkal jól felszerelt centrális középiskolákban az anyaintézetet.

VIII.

A PROBLÉMA PONTOS FELÁLLÍTÁSA.

Ha a Ratio Educationis és az azóta törvénybe iktatott nevelésiügyi intézkedések igazán a magyar iskolát akarták vagy tudták volna reformálni, akkor a partikuláris kollégiumok intézményeit kellett volna reformálniok. (Hangsúlyozom, hogy minden hasonló intézményt felekezeti tekintet nélkül). Tudjuk, hogy ezt akkor itöbb oknál fogva egyik kormány sem tehette meg. Lehet, hogy az akadályok mai napig sem tűntek el egészen De mi a hisztóirikus és a diagnosztia szemével egyaránt úgy látjuk, hogy amíg:

a) a magyar partikuláris kollégiumok intézményei modern formáiban fel nem támadnak és

b) a mai tudomány teljes egészében meg nem szólal bennök a tanulók nyelvén.

addig lakármí egyéb születik a népoktatási reform körül, csak előmunkálat gyanánt fogadhatjuk.

IX.

A PROBLÉMA BESOROZÁSA

A MAGYAR PEDAGÓGIAI IRODALOM PROBLEMATIKÁJÁBA.

Kötelességünknek tartjuk befejezésül a magyar pedagógiai irodalomról is megemlékezni. Nem teljes, sőt nem is részletes felsorolás formájában tesszük ezt, inkább néhány munka figyelmesebb vizsgálata segítségével azt akarjuk megmutatni, milyen szempontból nézik és miylen módon kezelik tudósaink azokat a problémákat, melyek bennünket a megelőző lapokon nyugtalanítottak.

Imre Sándor: A magyar nevelés körvonalai (1920) című könyvében 12 tanulmányt szentel a nemzetnevelés szempontunkból is nagyon fontos kérdésének. Megállapításai, különösen tudománypolitikai irányelvei nagyon értékesek. Követeli p. o. a magyar neveléstörténet megteremtését s úgy látja, hogy sem a neve-

lés elméletére, sem a szervezet változataira vonatkozó adattár nincs még együtt. Ebből a nézőpontból vizsgálja Wesselényi, Széchenyi és Eötvös pedagógiai vonatkozású gondolatait vagy telteit. Külön tanulmányt szentel nevelésünk magyar vonásainak. Úgy látja, hogy a kérdés körül a múltban nem tisztázódtak még, inkább csak emlegetődtek a fogalmak. Schneller, Hermann Ottó, sőt Széchenyi idevonatkozó gondolatai is inkább csak általánosságban mozognak s a kérdést éppen csak hogy megpendítik. Gyakorlatilag! pedig ott vagyunk szerinte, ahol 1843-ban Wesselényi idejében: még mindig nem alkalmaztuk „a népnevelési rendszert helyzetünkhöz, népünk jelleméhez és állásához”. Foglalkozik azzal a ténnyel is, hogy a nevelés politikai hatalom s óv ennek a ténynek a föltétlenül jelentkező veszedelmeitől. Mindjárt a háború kezdetén észreveszi azt a bajt, hogy vele szemben nem egységesen lépnek fel a nevelés összes tényezői (tanítók, egyházak, sajtó p. o.). A mű minden értékei mellett csak célkitűzéseket tartalmaz; a szervezetnek, módszernek és történelmi adottságnak az összes konzekvenciáit nem vonja le s megoldásukat nem kísérli meg.

Kornis Gyula: Kultúrpolitikánk irányelvei (1921) című művével már foglalkoztunk. Ez a munka nagyon sokat észrevesz a jelenlegi helyzet anomáliái közül, vele azonban már kifejtettük, miért nem érthetünk egyet a megoldást illetőleg.

Az olyan természetű munkák, mint *Békefi, Fraknói, Molnár Aladár* monográfiái vagy egy-egy kisebb részletet feldolgozó tanulmányok, mint p. o. *Barcsa János: A debreceni kollégium és partikulái* (1905) vagy újabban *S. Szabó József: Az iskolázás Debrecenben a reformáció korában* (1924) inkább csak adattárak, a kérdés elvi oldalát nem tekintik, de nem is feladatuk tekinteni. Ugyanez áll *Finánczy* Összefoglaló dolgozatára is.

Nagyobb baj már, hogy p. o. *Friml Aladár* bevezetése a *Ratio Educationishoz*, mikor megvédi ezt a művet az ellen a vád ellen, mintha az idegen elem volna a magyar szellemtörténetben, nem veszi észre, hogy — lia százszor magyar ész alkotása is — nem szerves része a magyar pedagógia fejlődésvonalának.

Miklósi István: Nemzetnevelése (1919) abba a hiába esik, amelyet mi a történeti öntudat felkeltésének módszeres elveinél röttünk fel hibának. Azt hiszi, ha az állampolgári nevelést a tanterv gondjának ismerjük el, ezáltal már igazán neveltünk is állampolgárokat. A megelőző akadályokat észre sem veszi.

Dr. Weszely Ödön: Bevezetése a pedagógia alapvető kérdéseiről (1923) nagyon értékes elméleti megállapításokat tartalmaz, melyek fejtegetéseink közepette felettebb megínyugtatólag hatnak, mert elméleti síkban mindenütt alátámasztják a mi gyakorlati úton nyert megállapításainkat. („A művelt lélekben minden egységben van.” „Egyenlően műveltté nem tehetünk mindenkit... de éppen az a pedagógia feladata, hogy mindenkit rávezessen arra az útra, melyen felemelkedhetik a saját eszményi én-jéhez”, mondja a műveltség fogalmának meghatározásánál, Id. m. 172-3. l. Amit a társadalmi létegeződés pedagógiai vonatkozásairól mond, szintén igazolja a mi aggodalmainkat. Id. m. 282. l Ugyanitt ellenben már alig van mondanivalója olyan kérdésekről, mint a nemzeti különállás. Általában inkább az a kifogásolni valónk, hogy sok minden kimaradt a könyvből, ami nézetünk szerint bele lett volna való, különösen szervezeti és módszeres szempontból.

Dr. Szelényi Ödön: A neveléstan alapvonalai (1922) megrajzolásánál biztos kézzel körvonalazza a francia, angol, amerikai és németi nevelési eszményt, a magyarról csak ennyit mond: „mindazonáltal mindig kimutathatók nevelésünk magyar vonásai is.” Ki azonban egyetlenegy vonást sem mutat. Igaz, hogy az okát rögtön megmondja saját mágia: „a magyar nemzeti jellem sajátos vonásai még nincsenek tudományosan megállapítva és így... a magyar nevelési eszmény részletes jellemzése ma még lehetetlen,” (Id. m. 20. l.) Bár Kármán Mórral együtt észreveszi, hogy az ember történeti tény, látja a környezet nagy hatását, sőt észreveszi a városi és falusi gyermek közötti nagy különbséget is, sem szervezeti, sem módszeres problémák felvetésekor nem vonja le azokat a tanulságokat, amelyek pedig, nézetünk szerint, elméleti téren is fontosak.

Imre Sándor: A nevelés sorsa és a szocializmus (1909) c. művében olyan kérdési tárgy, amely ki kell, hogy terjeszkedjék a mi problémáinkra is. S valóban: az általános és egységes népnevelés, a minden oldalú és harmonikus embernevelés, a munkatanítás, a tanítók előkészítése és szerepe csupa olyan kérdések, amelyeknek szempontjából a mai helyzet bírálata jogos, reformálása szükséges. Annak a megállapítása, hogy ezek az eszmények nem par excellence szocialista termékek, sőt ellenkezőleg a neveléstudomány kardinális alkotó elemei s csak a bűnbak gyanánt szerepeltetett osztályérdek, az egyéniség elhanyagolása a közzel szemben és a testi munka alapul vétele kölcsönöz nekik szocialista

mellékízt: örvendetesen megnyugtatók. A nevelés sorsának a javítását ezek után azonban nem láthatjuk egyes-egyedül tartalmilag a tárgyias gondolkodás elterjedésében, formailag pedig a nemzet-nevelés megszervezésében elegendő mértékben biztosítva.

Szerzőnk *Nemzetnevelés* (1912) című műve, melyben előbbi nézetét részletesen kifejti, nem győz meg bennünket aggodalmaink alaptalan volta felől. A részletekben legtöbbször egyetértünk s jólesik a kitűnő íróval egy véleményen tudnunk magunkat ilyen fontos kérdésekben, minit: „sohasem lesz azonos a mérték, ameddig az egyesek a nevelésben részesülnek, de egészen azonosnak kell lennie a jognak, mely a teljes mértékű nevelés lehetőségét megadja” (Id. m. 94. L), vagy „megmondhatjuk, hogy köznevelésünk nem általános, nem egységes, eígyenies eljárásra módot nem ad, a szükséges változatosságot nem biztosítja, önállósága nincsen és a fejlődést nem segíti rendszeresen” (Id. m. 150. 1.), „különbégnek kell lennie az egyes fokokon egyes tantárgyak tanulásának mértékében, mélységében is, de nem szabad különbségnek lennie a tartalomban, azaz a minőségben, ha azt akarjuk, hogy a tudatosság és önállóság mindenikiben kifejlődhessék.” „... helyi, vidéki tantervek rendszeresen ...” (Id. m. 175. 1.) Nem bírálva most a részletek azon felét, mellyel nem azonosíthatjuk magunkat (államosítás, hittan, klasszikus nyelvek), ki kell jelenítenünk, hogy a bajok megszüntetését nem várhatjuk teljesen sem a politika-mentes köznevelési minisztertől, sem a neveléspolitikai irányú szervezett tudományos irodalomtól, sem a jobb és függetlenebb tanítótól, ha nem számolunk az alsó néposztály és a népoktatás *történelmi adottságával*.

Majdnem szóról-szóra ezt mondhatjuk *Mitrovics Gyula: Nevelésügyi feladataink a háború után* (1918) című kis füzetére is. Csak azért említjük meg külön, mert örömmel akarjuk üdvözölni egy gondolatát: az egységes tanító- és tanárképzést (id. m. 58. I.), mely majdnem teljesen fedi a mi álláspontunkat, amelyből az akadémikus rektor XVI-XIX. századbeli alakját tekintettük.

Az idézeteket még folytathatnók, de talán az adott helyzetben ennyi is elég lesz annak feltüntetésére, hogy:

a) a probléma fölvetése az általunk megkísérelt formában szervesen illeszkedik bele a magyar pedagógiai tudományos gondolkodásba;

b) viszont mégis új lépést jelent a fejlődés irányában az alsó néposztály anachronisztikus lelki alkata s a particulafis collegium!

rendszer erőszakos megszüntetése közötti összefüggés kimutatásával.

Ha ez több puszta föltevésnél, akkor még ígéret és ajánkozás is szeretne lenni a jövőre vonatkozólag, hiszen a kérdés szélesebbkörű kidolgozásánál bizonyára elkel majd eggyel több bajtársul szegődő részletmunkás.

**A MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLY
LELKI ALKATA
ÉS A KÖZÉPISKOLAI REFORM.
(1924.)**

I.
LEHETSÉGES-E ÉS SZÜKSÉGES-E
KÖZÉPISKOLAI REFORM ELVBEN MAGYARORSZÁG
JELENLEGI HELYZETÉBEN?

A reformra vonatkozó nézetünkét már a népiskolai reformról tett megjegyzéseink során kifejtettük. Ha kulturális reformtörekvéstről van szó, a tömegek életérezése *kultúrvágy* formájában ostromolja a meglévő állapotokat, a vezetőké pedig *kultúrtudat* formájában kell hogy jelentkezzenek. Ez utóbbinak nem tudnék ennél jobb nevet adni: kulturális *felelősségérzete*. A kettő találkozásának gyümölcse az ideális reform. A tömegek kultúrvágya önmagában felelőtlen, a szofokrácia korlátlan kultúrtudata octroyízü kísérleteket hoz világra. Egyik fajta sem lehet maradandó alkotás.

Azt is tisztázni próbáltuk már ugyanott: hogyan képzeljük a reformot *szervesnek*? A *történelmi fejlődés* teljes ismeretével és annak az *irányában* meg kell tenni mindazt, ami *lehetséges* és csak annyit, amennyi *szükséges*. II. József újításai tradícióellenesek voltak s ezért buktak meg, pedig szükségyszerűségük vitán felüli. Temesvári Pelbárt szent haragja Mátyás udvara ellen amilyen tiszteletreméltó, éppen olyan mértékben időszerűtlen. Viszont Mátyás renaissancea nem teljes egészében szükséges abban az időben s az akkori magyarországi állapotok mellett.

Az iskolai reform *formáit* is megkíséreltük megállapítani ugyanakkor. Lehet ebből a szempontból az a reform *tartalmi, mód-szeres* vagy *szervezeti* újítás vagy akár mindahárom egyszerre. Ha a törvényjavaslat törli, mondjuk az éneket a középiskolák tanter-

véből, megváltozott a gyermekek számára közlendő kultúra tartalma. Ha elrendeli, hogy a történelmi oktatásban ezentúl a művelődéstörténeti vonatkozásokra fordítsunk nagyobb gondot, a történelmi érzék felébresztésének módszeres elveit módosította. Mikor kimondja, hogy pl. Székesfehérvárott az eddigi gimnázium ezután beiratkozó ötödik osztályosai ezután francia nyelvet tanulnak heti öt órán görög helyett, a magyarországi iskolázás szervezetén változtatott igen lényeges mértékben.

Nem szabad érdiemleges tárgyalás előtt rendezetlenül hagyni azt a látszólag magától értődő körülményt sem, hogy a közelmúltban a köztudat szerint *középiszkolai* reform történt. A tavasszal népiszkolai reformról beszéltünk s népoktatás alaitt az alsó néposztály nevelését értettük. Alsó néposztálybelieknek tartottuk azokat), akik középfokú oktatásban nem részesülnek, legalább rendszeresen és intézményesen nem. Ha következetesek akarunk maradni, tisztáznunk kell most a középiszkolák fogalmát. A középiszkolák: a par excellence középosztálybeliek iskolái. Középosztálybeliek pedig (nagyon könnyű itt logikusan egy lépéssel tovább gondolkoznunk) azok, akik felső iskolai oktatásban nem részesülnek, legalább rendszeresen és intézményesen nem.

A törvényjavaslat (illetőleg jelen pillanatban már törvény) azonban, nem ezeket az iskolákat szabályozza, hanem kifejezetten a gimnáziumokat és a reáliskolákat, vagyis a felsőiskolákra előkészítő intézeteket. A középosztály iskolái a polgári iskola és a szakiskolák (felső-ipariskola, kereskedelmi, tanítóképezde, stb.). Divat ugyan, sőt az egyközépiszkolás vidéki városokban kényszerűség is a gimnázium alsó négy osztályát szakiskolára előkészítő intézménynek tekinteni s egyre jobban, évről-évre elharapózó szokás érettségi után nem menni főiskolára, de egyik sem elvi alap, s nem lehet az ideális gimnázium és reáliskola elismert vagy ép-penséggel kitűzött célja. Mi ugyan ezentúl rövidség és közérthetőség okából mindenütt középiszkoláról és középiszkolai reformról beszélünk, itt azonban hangsúlyozzuk, hogy különbséget óhajtunk tenni a középiszkolák osztályai és a felső néposztály főiskolára előkészítő középfokú tanfolyamai között,

Ezek után az elvi megfontolások után tudomásul vehetjük, hogy a nemzetgyűlés múlt ülészsaka középiszkolai reformot tárgyalt meg s emelt törvényerőre. Az 1924. évi XI. t.-c. értelmében csonka Magyarország területén ezentúl három középiszkolai típus lesz az eddigi kettő helyett, mégpedig 26 gimnázium, 71 reálgim-

názium és 21 reáliskola. A gimnáziumban a III. osztálytól feezdve tanítják a görög nyelvet összesen 23 heti óraszámaban, a reálgimnáziumban az V. osztálytól kezdve vagyagosan angol, francin, olasz nyelvet tanítanak, és a IV. osztályban heti 2 órában külön tantárgy a kémia; a reáliskola változatlan marad. Lényegtelen apróbb újítások mellett ezek az új középiskolai törvény legjelentősebb újításai. Hozzávehetjük még az 1924. november 25-27-én tárgyalt törvényjavaslatot, a középiskolai tanárképzésről. Ez azt mondja ki kötelező erővel, hogy ezentúl a tanár jelöltek a tanárképző intézetnek is tagjai és hallgatói, gyakorlati évüket pedig csak bizonyos gyakorló-középiskolaszerű helyeken szolgálhatják le s csak tömegtanítás és pedig nyilvános tanítás formájában, irányítás mellett.

Ennyi a reform ténye. Ha elvi meggondolások gyakorlati megvalósítása ez a reform, akkor gyakorlati vonatkozásban állja ki az elvi meggondolások kritikáját. Nem szabad hozzá tisztán zöldasztal mellett megfogalmazott tétetekkel közeledni, mert Magyarország jelenlegi állapota minden elméleti építményen túl egyedül kompetens szomorúan aktuális realitás, ha az egész magyar jövődő értelmiség neveléséről van is szó; de nem szabad a katechizochén sub specie aeternitatis tekintendő realitásokat pusztán empiriára, vagy éppenséggel ötletekre sem építeni. Éppen ezért fogalmazzuk meg a problémánkat így:

Helyes-e a középiskolai reform elvben s Magyarországon! Jelenlegi helyzetében? Vagyis:

a) Az ezeréves Magyarország modernebb szellemű középiskolájává tette-e a reform eddigi középiskoláinkat?

b) Szükséges volt-e a módosítás és megvalósítható-e?

c) Más középszályt és szofokráciát fog-e nevelni, mint eddig s az a más jobb lesz-e az eddiginél?

II.

AZ 1924. XI. T.-C. SZOCIÁLPOLITIKAI VONATKOZÁSAI ÉS A QUALIFIKÁCIÓS TÖRVÉNY.

Nyilvánvaló, hogy fordított sorrendben kell haladnunk s így az első kérdésünk szociálpolitikai probléma. Ha van szigorúan körülhatárolt alsóbb néposztály, bizonyára megvan a határ a középosztály és a szofokrácia között is. Nem reformálhatunk meg egy iskolatípust addig, míg rendeltetése felől csak annyiban va-

gyünk tisztában, mint a közfelfogás legnépszerűbb fogalmazásai. Már pedig a közfelfogás és hogy csak a legjellemzőbb pontot említsem — a kvalifikációról szóló törvényszakaszok egyformán nincsenek tisztában a középiskolák, közelebbről az érettségi vizsgálatok fogalmával. A közfelfogás középosztálybelinek tart minden ú. n. nadrágos embert, a kvalifikációs rendelkezések pedig — hasonlóképen — derűre-borúra megkövetelik az érettségi bizonyítványt olyan állások betöltésénél is, amelyek azt belső természetükből kifolyólag nem követelnék meg. A különbözeti vizsgálat ténye, sőt még a magánvizsgálat intézménye sem mentek attól a *vádtól*, hogy a fogalomzavar immár *kodifikált* és szokásjog szentesítette mai formáját segítették kialakítani. Közfelfogás és törvényes rendelkezések ott tévednek, hogy a kvalifikációnál a de facto eltelt és pedig tanulással töltött nyolc esztendő tekintik egy bizonyos végzettség, vagy ami azzal egyenrangú, egy bizonyos szellemi színvonal legfőnosabb ismérvéül s nem nézik: hol és hogyan telt el ez az idő? így feledésbe merült lassanként, hogy az érettségi vizsga nem kvalifikáció, de vele együtt feledésbe ment az is, hogy a középiskolák belső struktúrája *lényegében* más, mint a polgári iskoláé és a szakiskoláé, sőt egymástól is lényegében különbözik a két (vagy jelenleg a három) iskolatípus. Ennek nemcsak az a veszedelme, hogy a különbözeti vizsgálat következtében egyenként és egyenként igazságtalanság történik minden átlépés esetében, hanem van egy sokkal tragikusabb következménye: az, hogy a határok valóságban is elmosódnak. Ma bajos volna egy első gimnazista és egy első reálgimnazista, sőt bajos volna egy I. reálista és egy I. polgárlista lelkében félreismerhetetlenül felfedezni (is, de belenevelni is?) azt a különbséget, ami a leendő egyetemi polgár és a leendő középosztálybeli között már az indulásnál is meg kellene, hogy lássék. Ha van köztük különbség, az csak a szülők más-más társadalmi állásának következménye. De hogy ez nemcsak hogy nincs meg a valóságban, hanem ami nagyobb baj, nem is akar megenni az elgondolásban sem, azt legtanulságosabban mutatják azok a budapesti V. osztályok, amelyeket az idej iskolai év kezdeten négy gimnáziumi év multán egyszerűen átminősítettek reálgimnáziumi V. osztályokká. Ez egyszerű beismerése annak, hogy hivatalos helyen, tehát hozz áértők is teljesen közömbös kérdésnek tekintik: ki hogy kezdte középiskolai pályáját s gimnáziumi és reálgimnáziumi levegő, szellem, sőt a tantárgyak közötti különbségek szerintük is csupa elhanyagolható lényegtelenység.

A magántanulók viszont a szakrendszert csúfolják meg s intézményessé tesznek egy olyan cselekményt a nevelés terén, amelyet a gyógyítás, vagy az iparúzés terén a törvény büntetésével sújt, nevezetesen a kuruzslást és a kontárkodást.

Legvészesebb következménye aztán az ennek a fogalomzavar-
nak az, hogy a középosztály és a felsőosztály kategóriái csakugyan
nem alakulnak ki határozottan. A kiegyenlítődés azonban soha-
sem felfelé történik, hanem felülről lefelé jelent színvonalcsökke-
nést. Hadd mutassam ezt be két példán.

Az egyik példa. — Agrárállamban különösen tanulságos — a
gazdasági pálya. Aki földet akar művelni, háromféleképen teheti.
Oklevelet csak akkor kaphat, ha érettségét tesz és főiskolát végez.
Középiskola alig egy-kettő van. Hat elemivel mehet földműves-
iskolába. Ha azonban saját földje van, azon megint bántatlanul
kontárkodhatik törvényes következmények nélkül. Ezen a pályán
a határvonalak egészen elmosódtak s csak a nagybirtokokon tisztel-
tik még.

A másik példa hadd legyen egyelőre csak illusztráció a közép-
és felsőbb néposztály lelki alkatának tüzetesebb elemzése helyett,
amelyre jelenleg nem terjeszkedhetünk ki. Sok a városi orvos —
kevés a körorvos. Aki nem tudja mi legyen, beiratkozik a jogra.
Mióta újra jobb a természetbeni fizetés a készpénzfizetésnél, érde-
mesebb falusi papnak menni, általában kapósabb is a papi pálya.
A közvélemény ilyen formában veszi észre a mi társadalmi éle-
tünknek majdnem végzetes betegségét.

Ezek a tünetek egyetlen közös nevezőre hozhatók, ha kimond-
juk róluk, hogy középiskoláink színvonalcsökkenésének is a követ-
kezményei valamennyien. Ezeket a „volt főiskolai hallgatókat a
középiskola nem egyetemre készítette elő, hanem már mindjárt
közvetlenül praktikus pályákra, vagy a közvélemény terminoló-
giája szerint: „az leire”. „Csak így magyarázható meg ez a jelen-
ség, hogy az orvosok nagyobbik fele nem az egészségügy szolgálá-
tában áll, a jogászok nagyobbik fele nem a hivatásszerű munkára
készül elő s a theologian nem tisztán Isten nagyobb dicsőségének
a szolgálatára megy az, aki arra küldetést érez. Nem azt akarjuk
ezzel kétségbevonni, hogy e tüneteknek egyéb — pl. gazdasági —
okai ne volnának. Sohasem magyarázhatunk meg egyetlen jelen-
séget sem egyetlen ok okozataképen, de az is tagadhatatlan, hogy
a küldetés, az elhivatottság jegye egyre jobban halványodik a
pályaválasztók arcán s ez, mint társadalmi jelenség, iskoláink ne-

velőmunkájának az eredménye, jobban mondva eredménytelensége.

Itt tehát a reform feladata meglehetősen világos. Különbséget keli tenni középosztály és felsőosztály iskolái között. Ez elvben megvan. Gyakorlatban azonban a határok összefolytak. Átmeneti tisztító folyamatra van szükségünk. Az átmeneti intézkedéseknek bizonyos anomáliákon kellene segíteniök.

a) Mentésíteniük kellene a főiskolákra készítő iskolákat attól a tehertől, *hogy* a kvalifikációs törvény kedvéért középosztálybelieket is neveljen. Nem feladatunk jelenleg a főiskolák kritikája, de azért itt mégis meg kel! említenünk, hogy nagyon sok középosztálybelinek még főiskolai szemesztereket is hallgatnia kell a kvalifikációs törvény értelmében minden igaz ok nélkül. Aki az iskolák züllésének e lassú folyamatát a maga borzalmas világosságában, látni akarja, sohase feledje el, hogy a „mezei jogászok” nagyrésze álcázott polgári iskolás. Csak természetes tehát, ha az egyetemi kollokviumok nagyrésze is polgári iskolai színvonalon mozog. Nem negyedik osztályos polgáristákat értek alattuk, hanem kilencedik, tizenkettedik osztályos polgáristákat, vagy ha jobban tetszik, heted-, nyolcadéves kereskedelmistákat. Az is természetes aztán, ha ilyen körülmények között a középiskolai tanár, sőt az egyetemi professzor is középosztályra nevelő munkát végez, *előbb* talán csak kénytelenségből, később talán azért, mert maga sem bírna már hivatásának magaslatára emelkedni. (Reméljük, hogy ezen a reménytelenül nivótlan lépésen mi még innen vagyunk.)

b) Hogy ezt a feladatát megoldhassa a reform, világosan körvonalaznia kell egyfelől a középiskolák feladatát, a középosztály iskoláival szemben, másfelől a középiskolátípusok speciális feladatait egymás között. Valahogy az az érzésünk, hogy gyáván és kishitűen viseljük magunkat, mikor ezen a ponton megmaradunk a közvélemény természetesen szűklátókörű meghatározása mellett, pedig a tagozódás világos. Az a műegyetemet végzett mérnök, aki a Máv. gépgyárának mozdonyosztályán a legújabb típusú gépet a szó szoros értelmében megálmodja, tehát teremtő munkát végez, a felső néposztály egyik tagja, Az a felsőipariskolai érettségít *tett* mérnök úr — gondolom felügyelő úrnak szólítják a gyárban, aki, hogy egészen népszerűen fejezzem ki magamat, egyik új típus megteremtésétől a másikig szorgosan konzerválja a meglévőt és gondoskodik róla, hogy az elképzelt mozdony egyes alkatrészei csakhogyan elkészüljenek s közben a részletek egymáshoz való viszonya

meg ne változzék amiatt, hogy az egyes részekben egymástól függetlenül dolgoznak, aki tehát adminisztratív összekötő munkát végez: középosztálybeli egyén. A vasmunkás végül, aki az egyes részekben valósággal dolgozik (itt éppen úgy, hogy létrehozza őket), aki tehát a munka szellemi háttéréből látni is legkevesebbet lát, végezni is legkevesebbet végez, akié a munka anyagi vonatkozásai majdnem teljes egészében, alsónéposztálybeli.

Felsőbbnéposztálybeli ennélfogva az, aki alkotó munkát végez, aki a meglévő világot tovább építi. Annak az iskolának teihát, amely erre a fokra képezi ki a következő generációt, eure a munkára kell nevelnie. Jelentkezik ez a törekvés már az alsó fokon, igaz, hogy egyelőre még nem intézményesen abban a pedagógiai mozgásban, amely a tehetséges gyermekeket már elemi iskolás korukban speciális kiképzésben, szeretné részesíteni. Középső fokon más a tananyaga az ötödik elemi osztálynak, mint az első polgárinak, méginkább más kell hogy legyen a középiskoláik első osztályának. Hogy itt idővel javulás állhat be, mutatja az a nem nagyon régi intézkedés, amely a hatodik elemi osztályt végzett tanulóknak nem engedi meg az átlépést a középiskolák második osztályába s ugyancsak eltörli a különbözeti vizsgálatot a polgári iskola hatodik osztályából a középiskolák megfelelő fokozatára.

c) Ebben az elgondolásban a gimnáziumi és reáliskolai tagozódás nagyon szervesen adódik önként. Annyira világosan, hogy még a gyermek is látja. Egy tízéves gyermek definícióját hadd iktassam ide ennek illusztrálására. „Az az igazi gimnazista, aki felnőtt korában emberekkel fog bánni és az az igazi realista, aki tárgyakkal foglalkozik, ha megnő.” Mikor ezt a nagyon logikus, nagyon világos disztinkciót meghallottam, próbára tettem a gyereket, hátha nem egészen a mélyről jött ez a megfigyelése. Figyelmeztettem, hogy a fogorvos fűrőgéppel, ezüsttel, műszerekkel és gyógyszerekkel foglalkozik, a mérnök meg pallérokkal, munkásokkal tárgyal, de a felelet nagyon következetes volt ezekre a kétségekre: a fogorvos akármit csinál, egy fogfájós beteget akar meggyógyítani, a mérnök meg egy hidat akar megépíteni, vagy egy gátat, az egyik ember, a másik kettő tárgy. Arra az ellenvetéseimre, hogy egy főszolgabíró is elrendelheti egy hídnak a helyreállítását, Pedig az jogász volt, tehát gimnazista, azt a meglepő feleletet kaptam, hogy a főszolgabíró nem hidat akar csinálni, hanem az akarja, hogy *rend legyen a járásában*. A rend pedig az emberek

dolga, fejezte be az én kis bölcsem s én nem akartam megzavarni még jobban, mert alapvető elveiben tökéletesen igaza volt.

d) Az a kérdés most már, mennyiben felel meg az újonnan szervezett reálgimnázium többek között ezeknek a társadalmi követelményeknek. Az általunk felvett szempont szerint két ismertető jegye van: a) Tantervében se nem tisztán humanisztikus, se nem tisztán reáljelleggel b) 26 gimnáziumi és 21 reáliskola mellett 71 van belőle jelenleg Csonkamagyarországon,

Ha ezt a két tényt egyszerre vesszük tekintetbe, valahogy az az érzésünk, hogy a reálgimnázium azokat a diákokat akarja eltávolítani a gimnáziumból és a reáliskolából, akik ezeket az iskolákat nem felsőiskolára nevelő intézménynek tekintik, másrészt igazat ad a kvalifikációs törvényben is kifejezésre jutott azon elvnek, hogy a közép- és felsőosztály között az élet átmeneteket követel s nagyon sok szellemi téren dolgozóinak nagyobb kulturális tőkére van szüksége, mint amennyit az igazi középfokú iskolák nyújtanak anélkül, hogy a szigorú szakszerűséget olyan következetesein kellene inegvalósítaniok, mint az a gimnáziumban és reáliskolában történik.

Ez azonban csak látszat, amelynek a kísérő körülmények határozottan ellene mondanak. Legjobban, igaz, hogy kevesebb bizonyító erővel, maga a közfelfogás. Az új iskolatörvényt határozott rokonszenv fogadta, ez a rokonszenv a gimnáziumok számának csökkentésében haladást, modernebbé válást, színvonalemelést látott. Nem az átmeneti intézkedést, vagy egy hazug, helyzet megszüntetését látta benne, hanem az elavult gimnázium fokozatos megszüntetését. Sem a törvényjavaslatot megelőző tudományos vitákból, sem a parlamenti tárgyalás közben, sem a végrehajtási utasítások között, sem a bíráló megjegyzések során nem tűnik ki világosan, mintha a közfelfogás talán naiv, aetiológiai mesét költött volna valami olyan jelenség magyarázására, melynek sokkal mélyebb a valódi intenciója.

Ellenkezőleg. A végrehajtási utasítás megszünteti még azt a különbséget is, amely eddig megvolt a különböző érettségi bizonyítványok minősítő ereje között. Már pedig ez azt jelenti, hogy reálgimnáziumi végzettség ugyanolyan és ugyanannyi jogot biztosít a főiskolákon, mint a másik kettő.

Még egy másik veszedelem is észrevétlen maradt. Topográfiaiilag nincs megoldva a kérdés. Az egy középiskolájú vidéki városok elvben valamennyien reálgimnáziumot kapnak. Hogy meny-

nyire nem gondoltak a felsőnéposztály nevelésére a reform elgondolásakor, vagy — amit pedig szinte hinni sem lehet — mennyire egyenrangú iskolának tartották a reálgimnáziumot két öregebb testvérével, meglátszik abból is, hogy az egyközépiszkolájú jelzőnél polgári iskola nemigen jön tekintetbe.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hoigy az új középiszkolai törvény a reálgimnázium megalkotásával szociálpolitikai szempontból sajátos viszonyaink között meglehetősen átmeneti állapotot teremtett egészséges reform helyett.

a) A főiszkolákat még jobban megnyitotta a kontárok számára, a kvalifikációs törvény kedvéért, mint eddig, mert a középiszkolai végzettséget még annyira sem differenciálja, mint eddig. (Eddig az elv megvolt, csak a gyakorlat: a görögpótló hamisította meg a gimnáziumi nevelés igazi klasszicitását.)

b) Ezzel egyidejűleg megrongálódott a gimnázium és reáliskola között az eddigi éles határ, amely különösen a reáliszkolások számára még a jogosítás teién is határozottan kifejezésre jutott. Itt megint csak az elv szenvedett, hiszen gyakorlatban akárki megszerezhetette a több jogot egyszerű latin kiegészítő vizsga segítségével. Ha ezt megállotta, mindjárt elfelejtették neki, hogy nyolc éven át egészen más szellemben nőtt fel, mint gimnazista társai, aminthogy ugyanezt minden vizsga nélkül elfelejtették a volt gimnazistáknak a műegyetemen, sőt némelyik műegyetemi professzor egyenesen örült, ha volt gimnazisták iratkoztak be hozzá.

c) A középiszcolybeliek iskolájának határa még jobban elmosódott a felső népiszcoly iskolája felé. Ez a közeljövőben valószínűleg a kvalifikáció újabb színvonalemelését fogja jelenteni, úgy, mint ez a közelmúltban a gazdaszokkal, gyógyszerészekkel és jegyzőkkel már megtörtént. Abban a naiv hitben teszik majd ezt, hogy kultúrfőlényünknek mennél jobban való biztosítását szolgálták egy újabb lépéssel, pedig csak középiszkoláink s közvetve főiszkoláink színvonalát fogják csökkenteni.

Az a kérdés most már: hogyan lehetne ezen a bajon segíteni? Hadd feleljék rá helyettem a fentebb kifejtett elvek egész kategorikusan ezt: *a hazug helyzet megszüntetésével.*

a) Főiszkolai végzettségre csak a szoifokiráciának van szüksége, ide meg csak azok sorolhatók, akik valamilyen alkotó jnuuikáL végeznek tisztán szellemi-téxgn.. Ez gyakorlati vonatkozásban a kvalifikációs törvény módosítását jelenti, következménye a főiszkolák színvonalának az emelkedése lenne.

b) A főiskolára előkészítő középiskoláknak kvalifikáló ereje nincs, Ellenben két szigorúan elhatárolt típusa a gimnázium és a reáliskola. Előbbi csak görögnyelvű órákkal képzelhető el. A *dolog* természetéből folyik, hogy ezeknek a száma a mai csonka Magyarországon nem lehet sok s attól függ, milyenek a viszonyok főiskola és népiskola tekintetében.

c) Sürgős megoldást köveieí a középosztály iskolaügye. A reál-gimnáziumnak itt van a nagy jelentősége. Körülbelül ugyanaz a jelenség ez a krízis a középiskolák életében, mint az imént említeti esetek a szakiskolák terén. Igenis, vannak az életnek olyan feladatai, melyek 8 évi középfokú tanulmány mellett nem oldhatók meg sikeresen. Ezért vajúdot a gazdászok, gyógyszerészek, jegyzők ügye. Ezért kellett megtoldani a tanítóképezdészek tanulmányi idejét, ezért nincs megoldva a fogtechnikusok ügye, az orvostudomány alsóbbrendű munkásainak a problémája s ezért fog el mindenkit valamely kényelmetlen feszengés, valahányszor a közgazdasági egyetemre gondol. A gazdasági középiskola is régesrégén vajúdo probléma:

A reál-gimnázium jogosultságát olyankor látom nagyon élesen, ha azokra a tisztán adminisztrációs szellemi jellegű tevékenységekre gondolok, amelyekre jelenleg nem lehet szakiskolán és intézményesen előkészülni. Különösen az irodai munka, a közigazgatás, a bürokrácia teremtett nagyon sok ilyen pozíciót. A szofokrácia munkájával szemben ugyanaz jellemzi az ő munkájukat, mint a többi volt szakiskolását: nem alkotó munka, nem fejlődést jelentő, jövőt építő, nem teremtő, csak konzerváló, végrehajtható, adminisztratív, interpretáló, összekötő, félig szeilemí félig gyakorlati, söl kétékezi, technikai tevékenység. Ezeknek a kiképzésére szolgálna valahogy a reálginmazlum: a *tudományegyetemi fakultásoknak megfelelő iskolája a középosztálynak*. Csak véletlen, és a már meglévő szakiskolák, no meg, a közelmúltban túltengő jogászszellem következménye, hogy itt elsősonban a jogi fakultásra kell gondolnia mindenkinek. Valószínű, hogy a reál-gimnáziumot idővel bi- és trifukálni kéjjene. Az is egészen bizonyos, hogy jelenlegi tanterve erős módosulásokat szenvedne egészen a felismerhetetlenségig. Talán a mai katonai nevelőintézetek és kereskedelmi középiskolák kettős feladatát kellene megoldania. És még egy nagy változása volna: hogy kvalifikációt adna, mint minden szakiskola. De tisztázna egy nagyon hazug helyzetet és tehermentesítené a főiskolákat, különösen a két egyetemet.

d) Topográfiai szempontból nagyon fontos követelmény: ahol gimnázium vagy reálisiskola van, oda feltétlenül kell polgári iskola, ahol reálgimnázium van, oda nem kell. *Gimnázium és reáliskola a negyedik osztálya azonban semmiesetre se kvalifikáljon szakiskolákra.* Csak így lehet kiirtani azt a tévhitet, hogy a négy gimnáziumot végzett tanulót szívesebben látják ezeken a helyeken, mint a polgárlákat. Csak így lehet megtanítani az embereket arra, hogy nem mindegy: világtörténelmet tanul-e valaki a harmadik évben és stiliztikát vagy ásványtant, meg ábrázoló mértant, vagy latint, franciát, emberi földrajzot, vagy ami még nagyobb abszurdum, egyharmadrész természetrajzot, egyötödész algebrát. És nem utolsósorban csak így lehet tehermentesíteni a gimnáziumot és reáliskolát azoktól az elemektől, akiknek eszük ágában sincs főiskolába menni, vagy nem is oda valók.

e) Az átmenetek, előre nem sejtethető speciális esetek számára még mindig elég előzékenyen nyújt segítséget a különbözőzeti vizsga és a magántanulás. Ezt addig eltörölni, míg mindenkinek meg nem adjuk a lehetőséget arra, hogy hajlamainak megfelelő iskolában nyilvános tanuló lehessen, nem volna becsületes eljárás. De a kuruzslást és kontárkodást feltétlenül meg kell valahogy szüntetni intézményesen. Az állami tanárok kirendeltsége Albertiársán magántanulók mellé olyan kísérlet volt, amely legalább is sejtette, hogy ez a nehézség sem egészen megoldhatatlan. Lehetne egyenesen magántanulók használatára szánt tankönyveket is iratni magasabb szempontból, bizonyára magasabb színvonalon is, mint a Bangó tanintézet cselekszi néhány esztendő óta. (Nem dióhéjakat, hanem a nyilvános iskolák tankönyveinél is terjedelmesebbeket, amelyekben a közös munka és a tanári magyarázat némileg és a lehetőséghez képest pótolva van.) Akkor aztán szigorítani is lehetne ezeket a vizsgálatokat, természetesen sohasem az adathalmaz nagysága, hanem mindig az airavalóság szigorúbb vizsgálata felé.

Az 1924. évi XI. t.-c. nagy jelentőségét ezek után — legalább szociálpolitikai vonatkozásban — pozitív irányban sem volna illendő kétségbevonunk. Eltörölte a görögpótlót, ezzel a gimnáziumot megszabadította egy lefelé züllesztő szervi betegségétől, elismerte a mai középiskola hybridjellegét s a nemtudományos érdeklődésű növendékek számára megnyitotta a reálgimnáziumot. Ezt a bátor invenciójú gondolatot nagyon szerencsétlen formáiban oldotta ugyan meg, de a megtisztított gimnázium és reáliskola addig is áldásosabban működhetnek, mint a múltban, míg a reál-

gimnázium vajúdó ügye megoldódik. Bár egyéb szempontjaink mértékét is így megüthetné a reform, mint a szociálpolitikait.

III.

A MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLYBELIEK CIVILIZÁCIÓJA.

Szociálpolitikai szempontból elvben helyesnek, megvalósításának mai formájában elhibázottnak bizonyult a reform. Ez a két megállapítás további kötelezettségünkül a probléma két újabb szempontból való vizsgálatát rója ránk. Ha elvben helyes a reform, akkor a magyar közép- és felsőosztály jelenlegi helyzete szükségessé teszi a forinájáiban is helyes megoldást. Ha pedig a jelenlegi megoldás elhibázott, akkor a magyar kultúra lehetségessé teheti a helyes megoldást is, különben nem volna hiányérzetünk, hiszen a magunk teljesítőképességének jelentené a törvény a legmagasabb pontját és így tökéletesen kielégítene bennünket.

Meg kell jegyeznünk, mielőtt a kérdés érdemi részéhez kezdenénk, hogy igényeinket mindig, a tanulmányunk elején meghatározott eszményi középosztály fogalmával szemben emeljük ugyan, de a meglévő állapotok vizsgálata alkalmával — természetesen — minduntalan egy másik középosztály képe fog majd megjelenni előttünk: a jelenlegié.

Ha az alsó néposztály lelki alkatának múltkori vizsgálata alkalmából néha-néha még kétségeink támadtak s majdnem hinni kezdtük, hogy ezt a lelket modernné tenni lehetetlen, most elképedünk, látván, mennyire *azonos* az a lelki alkat a középosztálybeliekével.

A vitális élet pl. a középosztálybelieknél is alig több, mint a ruházat civilizációja, ha elfogadjuk azt a három fokot, mely különbséget tesz az élelem, a ruházkodás és a lakás civilizációja között. Azt jelenti ez, hogy ezen a fokon a lakás még csak kényelmes, de nem szép, az ételek pedig már csinos tálalásban kerülnek az asztalra. Azt jelenti pl., hogy van ugyan esetleg szalon, de nem használják, vagy hogy egy nagyon jellemző képben mutassak rá a különbségre, azt jelenti, hogy a németországi harmadosztályú vasúti kocsik fapadosak ugyan, de tisztábbak, mint a mi másodosztályú fülkéink és vannak negyedosztályú kocsik is. (Vagyis: a német középosztálybeli nem ragaszkodik ugyan a párnázott üléshez, de igényt támaszt jobb levegőre, tisztább (mellék-) helyiségre és megfelelő környezetre.)

Nagyon jellemző ezen a fokon — s ez aztán kulturális térre is átcsap — a látszatra törekvés. Éhezem és nyomorgok, de legalább *úr* vagyok. Ugyanaz a jelenség ez, mint mikor az alsónéposztálybeli mindent magára aggat, nagy lakodalmat csap, vagy azért szerez meg valamit, mert megteheti. (Azonos jelenség pl. az alsónéposztálybeli vendégszeretele a középosztálybeli „hja, manapság nem telik”-szerű sóhajokkal, csak az egyik provokálja, a másik kíméli a látszatot.)

Ennek a látszatra törekvésnek további terméke az ú. n. polgári beosztás és rendszeresség. Hogy csak látszat, két jelenség mutatja. Az egyik az, hogy nem természetes rendszer, a másik, hogy az előre nem látott meglepetések nagyon könnyen felborítják. (A legtöbb középosztálybelinek volt a háború előtt rendes havi tétele mondjuk könyv-részletfizetésre. Ez látszólag rendszer volt és középiskolát végzett embernél természetesnek is tetszett. A háború felborította a rendszert és mesterségesnek mutatta, hiszen ez a szükséglet nagyon sok helyen kielégítetlen maradt vagy nyomtalanul eltűnt.)

Harmadik jellemző tünete a középosztály vitális életének a *konzerváló* vágy. A jelennek élés következménye ez s azonkívül összefügg magiával a középosztálybeli étellel, hiszen a középosztálybeli inkább megőrizz, mint újat alkot. (A legtöbb középosztálybeli pl. csak akkor fordul okoshoz, ha beteg. Ez pedig azt jelenti, hogy nem egészséges akar lenni, csak beteg lenni nem akar; a meglévő általános közérzetét állítja helyre, de nem gondol a jövővel. Nagyon éles itt a határ az alsónéposztálybeliek felé. Azok nem igen törődnek a /bajukkal, emezek — még ha újabban nem is szaladnak azonnal orvoshoz — annál buzgóbban, szinte a hypochondria felé közeledően kuruzsolják magukat és egymást házilag.)

Negyedik és legszomorúbb jelenség az, hogy a vitális élet túlságosan *anyagias*. Nem lehet azt várnunk a középosztálytól, hogy nagyobb felében szellemi életet éljen. Nem teheti, még ha egyes-kivételes egyedeiben megtenné, vagy megteszi is, hiszen azért középosztály. De pedagógiai szempontból lehetetlen észre nem vennünk azt a szomorú tény, hogy nem végzi a közvetítés munkáját az anyagi szempontból hangsúlyozott alsóbb néposztálybeli életmód és a szellemi felé iörekvő szofokrácia világa között a luvánt kertekben, (Három kis vízcseppben szeretném megmutatni ezt a tengert. Az egyik a mindennapi érintkezés könnyen megfigyelhető napi témái: ezek 80-90 százalékban a létminimum kérdése körül

forognak, a múltat emlegetik és nem keresik a megoldást, hiszen nyilvánvaló, hogy ez a Sanyaró Vendelkedő, kirakatüvegen keresztüli póttáplálkozás és ruházkodás stb. nem oldja meg a problémákat. A másik az a szinte áruházzámba menő mohóság és kíméletlenség, amellyel azok, akik tehettek, cserbenhagyták néhány évvel azelőtt hangoztatott érveiket, miközben újra visszatértek vagy vissza akartak térni a természetbeni javadalmazáshoz. A harmadik az a hősiesség, ahogy a középosztálybeliek tízezrei lemondtak igényeikről s mai embertelen sorsukat majdnem egy évtizede tűrik. Van ebben a kitartásban valami gyáva gyámoltalanság, amiért nem tekinthetjük tiszta és gyümölcsöző mártýriumnak s amelyet csak anyagiassága magyarázhat. Az igazi mártýriumban több a pozitív megdicsőülés, mint a negatív lemondás, emennek tragikomikus vonása, hogy csak lemond, a kevés, de biztoshoz akkor is ragaszkodik, mikor az már régen minusz és bizonytalan, végül — s ez a legnagyobb bűne — nem látja a kibontakozást és a szebb jövőt vizionárius erővel.)

Az anyagiasság magyarázza azt is, ha a középosztály jelenlegi helyzetében meglehetősen *sóvár*, ami más szóval azt jelenti, hogy igénytelensége csak vis inertiae, szellemi élete fantaszta s akaratilága szenvedélyes. (Emlékezzünk csak az ezüstkori panem et cir«enses jelszavának arra az újabb kiadására, amit a mai sportéletben látunk. Egy-egy nagyobb football-mérkőzést 10.000 ember néz végig, helyett, hogy maga sportolna. Hát még ha ennek a tömegnek a szenvedélyes akaratmegnyilvánulását valaha megfigyeltük!)

Sokat időztünk középosztályunk vitális életénél, de nem ok nélkül. Ez a vitális élet nagyon sok mindent megmagyaráz felsőbb régiókban is. Az a lelki alkat, mely a kenyérral szemben látszatra dolgozik, külső rendszert fejleszt, a jelennek él, szellemiségét nem hangoztatja és vágyait mérsékelni képtelen, társadalmi életét, művészetét, tudományát, erkölceit és vallását sem alakíthatta eddig megismert készségeitől függetlenül.

Nincs is különben. Társadalmi életének legjellemzőbb sajátossága, hogy nem öntudatos, tehát szétszórt és szervezetlen. Bajos volna e sokkal bonyolultabb életformát olyan egyszerű sematikus rajz egészében szemléltetnünk, mint múltkor az alsóbb néposztálybeliekét, néhány jellemző vonás megrajzolására vállalkozhatunk tehát mindössze. Talán legszembeötlőbb: mennyire nem törődik a saját politikai képviselésével. Hol túlságosan jobbra tolódik, hol

fölöttébb baloldali. Nagyon hangosak s ezért talán eléggé ismeretek, pl. az ú. n. úri szocialisták. Nem a szofokrácia azon tagjait értjük alattuk, akik a szociáldemokrácia vezetői természetszerűleg lehetnek, hanem azokat a középosztálybelieket, akik pusztán csak önmagukat képviselik, mikor meggyőződéses szocialisták s akiket féltünk, mikor úgy emlegetjük őket, hogy ez a mai nehéz helyzet előbb-utóbb az internacionálé karjaiba fogja kergetni legnagyobb részüket. A szervezetlenség abban áll, hogy önkéntelenül egy szervezett tömeg védelme alá helyezkedtek, a szétszórtság abban, mert külső indításra (politikai élet, iskolázatlanság, nyomor, erős agitáció, utánzási vágy) egyáltalában meg tudták tenni, a nem tudatosság pedig abban, hogy elismerve egy társadalmi réteg (a munkások) osztályöntudatát, feladták a magukét. Tudatosan kettőt lehet: lehet tagadni mindenféle osztályöntudat jogosultságát, vagy lehet kifejleszteni a magamét, csak azt az egyet nem lehet, amit ez a jelenség elárul. Csak természetes, hogy a demagógia és a jelszóuralom felső halárai nem azonosak az alsó- és középosztály választóvonalával, hanem szinte a szofokráciáig eljutottak immár.

A társadalmi élet, hasonlóan a politikaihoz, zilált és ösztönös. Klikkszerű és betegesen ragaszkodik az állami mindenhatóság gondolatához. A klikkszerűség (összeköttetések) és az állami beavatkozás következménye aztán a speciális magyar betegség: a *protekción* rendszer. Pedagógiai szempontból háromféle nyavalyája van: *a)* megakadályozza, hogy a szelekció természetes lehessen; *b)* konzerválja a beteg rendszert (amit Jókai félelmes költői intuícióval érzett meg s rajzol a Rab Rábyban); *c)* végcélnak tűzeti a jövő generáció elé, hogy ne tényleges kulturális értékekre törekedjék, hanem befolyásra, vagy hatalomra. Az állami mindenhatóság gondolata azáltal bénítja meg vagy kényezteti el a középosztálybelit, hogy intézményesen végzi el helyette társadalmi kötelezettségeit. (Hívei rendszeren a nemzet fogalmával tévesztik össze az állam fogalmát s elfelejtik, hogy ez utóbbi teremteni képtelen; egyetlen feladata adminisztrálni azt, amit a nemzet létrehozott.)

Ismét csak a dolgok rendjéből következik a középosztálybeliek három társadalmi betegsége. Egyik a rangkórság, másik az alsóbb osztálybeliekkel szemben intézményessé vált caesaromania (a hivatalszobák gőgje, a rendeletek tolvajnyelve), harmadik a saját helyzetének elárulása (lefelédörgölözés). Bővebb ismertetésre csak a harmadik szorul. Azt a lassú züllési folyamatot értjük alatta, amely már a középiskolák felső osztályaiban megkezdődik s tart

az érettségi után a nyugdíjbavonulásig, különösen, ha az illető középosztálybeli túlnyomóan alsó néposztálybeliekből álló társaságba került (elparasztosodott papok, jegyzők stb.).

A látszatra dolgozás igen fájdalmas esetei az ifjúság számára majdnem rendszeresített nyilvános házak, a nyilvántartott és köztiszteletben álló vagy legalább is közkíméletet élvező szeretőtartások és a cseperedő úrfik mellé gondosan megválogatott cselédek. Mind a három tipikusan középosztálybeli intézmény s csak teljes lesz a kép, ha negyediknek azt a szirupos szerelmi édelgést vesszük, amely az egykorú irodalomból amúgy is eléggé áruló mértékben árad felénk s mely a középosztálybeli ifjúság életét évtizedek óta betegíti, ötödiknek meg a középosztálybeliek burkolt egykéljét, amely hol semmike, hol kettőke ugyan, de egyre rendszerebb s még nem részesült megérdemelt tudományos érdeklődésben.

A *haza* fogalma fájdalmas gondolatokat ébreszt bennünk. A hazafiatalan középosztálybeli — őszintén szólva — nem oka ennek a fájdalomnak. Sokkal kevesebb van belőlük, mint gondolnók. A pozitív patriotizmus az, mely a középosztálybelieknél megmértevén, föltétlenül hiányosnak találhatik. Különösen az integer Magyarország gondolatával szemben mutatkozik ez a maga borzalmas negatívumaiban. Legnagyobb baj, hogy *őszönös, egyrétű, tagolatlan képzet*. Még az alsó néposztálybelieknek is tudatosabban kellene patriótáknak lenniök a mai magyar középosztálybelieknél. Ebből magyarázható második baja, hogy *jelszavas, nem pedig réalpolitika*. Harmadik hiba, hogy nem az egyénre magára vonatkoztatott, tehát lelkiismeretlenül *utópisztikus*. A negyedik baj, hogy rendszeren képes beszéd formájában van róla szó s ilyenkor a beszélők és a hallgatók egyaránt *képzavarban* szenvednek. Az ötödik hiba, hogy általában képzeleti vagy gondolati elem s vagy egyáltalában *nem élmény*, vagy pedig élményszerű *elemei nem függenek össze* sem egymással, sem a hazafiség uralkodó képzetével. Hatodik és legnagyobb baj, hogy a jelszó felkiáltójelei ellenére sem *eléggé imperatívusi természetű*, nem hat vezényszóként, *nincs igazi etikai eleven ereje*. (Ha tudatos volna, nagyobb szervező erőt s így több eredményt mutathatna fel már eddig is. Ha réalpolitika volna, már a legtöbb középosztálybeli életében programszerűen jelentkeznek, pedig nem jelentkeznek. Ha nem utópia volna, nem bíznánk rejtett fegyverekben, oláh bolsevizmusban, cseh katonai erények nemlétében, angol barátságban, német-orsz talpraszökkenésben és abban, hogy „ezt az Isten sem engedheti”. Képzavar pl., ha ma-

gamat orvosnak képzelem a beteg Magyarország betegágya mellett, nem pedig az egyik beteg sejtnek. Nem élmény a mai helyzet számomra, ha a gyermekeim vajaskenyerét hamarabb és nem az erdélyi tehenek vaján, s a bánáti búza kenyeren keresztül akarom intézményesen biztosítani. S nem előrelökő etikai erő, ha nem vált ki belőlem munkatöbbletet. Már pedig a mai középosztálybeliek életmódja — a legszükségesebb kenyérgondok okozta bajokon kívül — lényegében alig különbözik a tizenkét év előtti életmódtól.)

Talán nem is nagyon csodálatos ezek után, ha kijelentjük, hogy a szó valódi értelmében (mondjuk így: Széchenyi megfogalmazásában: „egy nemzetet ajándékozni az embereknek”) magyar középosztálybeli világpolgár nincs is. Vagy ösztönösen — és tudatlanul — tiltakozik a gondolat ellen, vagy — különösen a már említett „úri szocialisták” — az *ubi bene ibi patria* elve alapjára helyezkedik. De akkor is csak *nem nemzettag*, világpolgár helyett.

Hátra van még, hogy a sötétenlátás vádja ellen védekezem. De ez talán felesleges, ha hangsúlyozok két momentumot. Az egyik az, hogy megállapításaim tömegekre s nem egyénekre vonatkoznak. A másik, hogy nem nemzetgazdasági vonatkozásúak, hanem néplélektaniak, s azok is tisztán pedagógiai szempontból. Az értékelés gondolatát nem akarják fölvetni, csak arra kíváncsiak: milyen normákat állítson fel az adott — keserves — helyzetben a felső néposztály nevelésügyi lelkiismerete, ha azt akarja, hogy a jövőben középosztályunk lelki alkata reálisabbá, organikusabbá, szellemibbé, nagyobb önuralomra képesebbé és a *jövővel szemben* szolgálatosabbá váljék.

IV.

A MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLYBELIEK KULTÚRÁJA.

Középosztályunk *szellemi életét* is jellemeznünk kell még röviden. (Újból hangsúlyozzuk: sem a tünetek, sem magyarázatuk nem illenek *egyésekre*, hiszen *tömegjelenségek* látszólagos zűrzavarában szeretnénk törvényszerűségeiket felfedezni.)

Érzelemvilágát az alsó néposztálybeliakkal szemben az jellemzi, hogy a kedély és hangulat közvetlensége spontaneitásában, teremtő ereje pedig intenzitásában vesztett, ennek fejében azonban tárgyköre bővült Játékos kedve *is* nagyobb lett. (Több mindennek és többször szeret örülni, csak nem tud olyan nagyon és magábafelejtkezve, mint amazok.)

Ez a jelenség, ebben a formájában, rendjén való volna, hiszen a művelt világ egész középosztálya természetszerűleg ilyen. Két bökkenő azonban meg keli hogy állítsa, legalább a pedagógiai gondolkozást. Általános európai vonatkozásban is azt merjük állítani hogy a jelenségek a középosztály érzelmvilágát közvetlenségben is, erőben is, mélyebben sülyednek mutatják, mint a mennyi a középosztály lényegéből — pozitíve — következnek (s min* amennyit a *tényleges* bővebb tárgykör és a valójában mutatkozó játékos kedv aránya megengedne). Magyar szempontból pedig egyenesen elszomorító, hogy ami nyugaton akár gondolkodás, akár műélvezet terén még mindig — olyan, amilyen — dilettantizmus, nálunk már őszinte, le nem tagadható kontárság. De beszéljenek talán a példák.

Ha kivallatjuk színházi előadásról épen hazafeletartó akármelyik középosztálybeli színházlátogató ismerősünket és kritikai megjegyzéseit, mellékesen elejtett, de az estére vonatkozó kijelentéseit is rendszerezzük, meglepő tanulságot nyerhetünk. Megtudjuk belőlük, hogy a darabnak se következetesen végigvezetett meseje, se kompozíciója, se alapeszméje nincs. Csupa jelenetekből áll, de a jelenetek nem a causa és effectus, hanem csak antecedens és consequens viszonyában vannak egymással. A hősnek is csak egyes gesztusai és aranymondásai figyelemre méltók. Ez vagy amaz az egyszövésű vagy mozzanatos jelenség és tünemény esetleg szép is (szóval nem kizárólag grammatikai természetűek az észrevételek, némi kis stilsztika is vegyül már beléjük), de poétikai jelentésváltozást konstatáló, tehát költőiséget tudatosan élvező megjegyzés alig akad. Még mindig hallani haragos vagy elégtelt kijelentéseket a darabban szereplő személyek, sőt színészek ellen is, annak jeléül, hogy az illetők szemében a festett világ a reális élet aequivaknse.

És ez csak a kisebbik baj. De ha *még* figyelmesebben hallgatjuk a hazafelé tartók párbeszédét, azt is felfedezhetjük, hogy nagyobbik percentjüknel a zenei hangok erőssége és tarkasága, a díszletek és kosztümök, a színészek hangja, hanghordozása és alakja, sőt még alább is mehetünk: az egyenletesen fűtött helyiség, fényes világítás, puha bársonyülés, parfümillat és felvonásközi buffet mennek zenei vagy irodalmi élvezetszámba. A par excellence középosztálybeli olvasmánynak szánt hírlapi ismertetések, nemkülönben feltűnően hemzsegnek az ilyen elsődleges komplikációs jelentésváltozásoktól, mint: *puha* vonalak, *hideg* tónus, *meleg*

bariton, *harsogó* színek, *illatos* emlék. Bizony mindezekben a jelenségekben tovább haladt a „jelentésváltozás” s az történt, hogy az invenciószegény és langymeleg intenzitású érzések összekeveredtek tisztán vitális érzésekkel s ma már az esztétikai élvezet correlatív testi gyönyörűség formájában jut a tudat előterébe. Correlative, mondom, mert a folyamat itt sem áll meg s a cabarettek szaporodása előre jelzi azt a későbbi állomást, ahol a pusztá kéjnek már nincsen érzelmi correlatiója sem.

Ennek a lelki hosszmetzetnek pontosan megfelelő keresztmetzeteket kapunk, ha egy-egy futó pillantást vetünk a különböző művészetek területére. A *műléhezjo középosztálybeli* építészeti gyönyörűsége iparművészeti természetű motívumokat keres és nem törődik egyrészt az anyagszerűséggel, másrészt a konstrukcióval: neki dekoráció kell és semmi egyéb. Zeneileg az operetté az a csúc, ahova még feljuthat s a katonabanda harmonizálása, meg a jó cigányprimás dallamvezetése. Solo éneknél, akár van kíséret, akár nines, a hallgatóságig egyformán a capella gyanánt fogadja és úgy élvezi. A festészettel és szobrászattal szemben aztán elárulja egy másik nagy fogyatékoságát is.

Középosztályunk már letárgyalt egyik szellemi tulajdonságánál fogva csak a felfokozott, helyesebben felcsigázott érzelme-
ket képes appercipiálni, ezért *szereti a művészeti határsértéseket*. Képzőművészetben a novellisztikus, zenében a festői és drámai, költészetben a képzőművészeti elemeket. Az ilyen művészet ugyanis nem a maga területén lévén, nyugtalan és ez teszi benne azt, ami rendesen csak művészi élmény, *szenzációvá*. Ezért aztán közönségünk a képek közül a csendéleteket és a genreképeket szereti elsősorban, no meg, természetesen a nagy történelmi festményeket, lömegjeleneteket. Ugyancsak ez magyarázza irodalmi téren a Shakespeare-ciklus és Az ember tragédiája nagy sikerét. Utóbbiban a képzőművészeti elemek, a tulajdonképeni tabló hatottak, előbbieken a végtelen szenvedélyek; nem a drámaiiságuk miatt, hanem a lírai, az élőképszerű, az akusztikai vonatkozások következtében és azért, mert a shakespeare-i hősökben nagyon sok a szoborszerűség, a történelmi távlat, meg az emberfölötti dimenziók hatása. Legyen szabad még utalnom a Wagner-operák divatjára, amely zeneileg nem magyarázható, hiszen a rendesnél is nagyobb kultúra volna szükséges hozzá, de amelyet annál inkább megmagyaráz az a tény, hogy *zenedramák*. Kiegészítésül legyen szabad emlékeztetnem arra a köztudomású tényre, hogy a legked-

vesebb középosztálybeli „előadási darabok”: *zeneképek* (Balaton háborgása, Madárcsicsergés, Lidércfény), valamint arra, hogy középosztálybeli testvérieinek ízlése még a szobrokon is szereti a novellisztikus elemeket (Petőfi esküvésre tartja kezét, Arany letekint Toldira és Piroskára) s a festőieket nem kevésbé (Vörösmarty a Szózatot éneklők közepette).

Líráia nincs. Helyette retorika szerepel vagy morál. (Irre-
denta versek, vallásos énekek.) Ezzel szemben epikájában talál-
ható sok érzelmi elem, érzelgősség formájában. (Még, külön neve
is van: „limonádé” irodalom.) Képzőművészet is van benne (táj-
képi leírások, de még inkább interieurök, kosztümképek). Az el-
beszélő költészet különben a családi- és lovagregények fokáig
jutott, az alsó néposztály kalandos-szerelmi regényét itt is meg-
találhatjuk detektívregény formájában. A köztudomással kissé
ellentétbe találok jutni, mikor megállapítom, hogy: a mese nem
fontos. Sietek azonban kijelenteni, hogy nem a pszichológiai re-
gény felé teszem ezt az észrevételt. A régi mesén alapuló regény-
forma *decompositiojaról* van szó tudniillik. A középosztály ked-
velt regényformája a közös szereplők összekötött novellaciklus,
amilyen pl. Csathó Kálmán Ibolykája vagy Szomaházy István
vasárnapról-vasárnapra megjelent „regényfolytatásai”. Drámájá-
ról már szólottunk. Vigjátékáról kell még megjegyeznünk, hogy
csak a helyzet komikumát érti, amit nagyon jól tudnak és ki is
aknáznak egyrészt a cirkuszi bohócok, másrészt a vidéki ripacs-
direktorok, akiknek műsorán mai napig kedvelt kasszadarab
Molnár Ferenc két első bohózata: „A doktor úr” és „Józsi”.

Van azonban *interpretáló*, sőt *alkotó* középosztálybeli *művé-*
szet is. Ha a műélvezet az intenzitás csökkenését mutatta, emez a
spontaneitás hiányát láttatja nagyon éles megvilágításban. Te-
remtő erőről itt nem is igen lehet szó. A népművészet gazdagon
áradó forrásai elapadtak. Utánzás és a meglévőön pepecselő módosít-
ások jellemzik ezen a területen a középosztálybelit. Ha épít, szok-
ványházakat emel vagy meghódol a leghóbortosabb szecessziónak.
Képek helyett reprodukciót vásárol vagy szépirodalmi lapok mű-
mellékleteit keretezti be, esetleg a szebb lát képes levelezőlapjait.
A szépirodalmi lapokat be is kötteteti, legtöbbször a képek kedvéért
s nagyon sok helyt össze vannak gyűjtve albumban, a képes le-
velezőlapok, meg a család valamely tagját is ábrázoló amatőr
fotográfiák. A szalonban gipszfigurák, nippek, nehezekek képvisel-
lik a szobrászatot. Még a kertben is található néhol egy szökőkút-

dísz, kis törpe vagy antik istennő gipszből vagy műköből. A síremlékek is szokványosak, néha-néha azonban a boldogult fényképe, sőt mellszobra is rákerül a műmárvány tömbre. A kettétört oszlop is igen közkedvelt forma. Az alkotókedv ritkán merészkedik önálló lépésre, leginkább masol ha nem, akkor „emlékezetből” fest. Még a hímzések is legtöbbször másolatok.

Zenei téren a formatan igen egyszerű. A dal és az átkomponált dalforma neve „magyar”, minden egyéb „klasszikus”. Klaszikus az operettek zongorakivonata, a „Schule der Geläufigkeit”, „Bihari kesergője”; a Chopin „Minutenwalzer”-e, sőt a legújabb Kabaretschlager is. Összhangzattan a „cigányfülle” játszó játékból állapítható meg. Ez rendszeren abból áll, hogy pl. zongorán a jobbkez terc, kvart vagy kvint hangközöket fog (esetleg tremolóban, ritkábban trillával), a balkéz pedig felváltva futamban játssza a tonika, domináns vagy subdomináns tört hármashangzatát, néha-néha a dominánssept vagy a párhuzamos moll tonikájának a tört akkordjával tarkázva. (Az ú. n. „weite Lage” ilyenkor sohasem szerepel, csak akkor, ha történetesen valaki „kívülről” játszik egy sokszor gyakorolt „betétet” a „101 magyar dal”-ból vagy a „Könyves Kálmán zeneműtára”-ból.) Futam és cifrázás a középosztálybeli zongorista két főerőssége; a hegedűszólistáé az üveghang, az harpeggio, a kettő hangok, a „húrcsipkedés”, a hegedű „ríkatása”, a sordino (hacsak penicilussal is) és a „harmadik fekvés”-beli játék (talán, mert ennek a kéztartása a legkényelmesebb.) Könnyű közös nevezőre hozni valamennyit: a diszsonanciák gondos kerülése (a dominánsseptet gyerekjáték feloldani) és az olcsó „effektusok”, no meg a szenzációk hajhászása. (Ismételten volt alkalmam idegenektől azt a kritikát hallani, hogy a magyar középosztálybeliek zongorajátéka azt a hatást teszi rájuk, mintha cimbalmoznának)

Az éneklőkről már megjegyeztük, hogy ők kíséret mellett is a capella énekelnek. (A mindenütt alkalmazkodni tudó cigányok ezt már nagyon régen felfedezték.) De karban is szeretik az unisonot, bár itt már nagyobb divat „tercelni”, mint a nép körében. (Tercelés: gy újtfogalom s az alsó tercen kívül beleértendő az ú. rt. „suszterbasszus” és .nótavégződésnél két taktusnyi felső terc.)

Ha elfogadjuk Molnár Géának „A magyar zene elméletéről” írott könyvéből azt az állítást, hogy a cigányzene mindenütt a vidék ízléséhez alkalmazkodik, akkor nagyon ide illő az a meg-

figyelésünk, hogy a középosztály „nótafái” szakítottak az igazi népdal hagyományaival s valami egészen új divatot kezdtek. A Simonffy-féle modor továbbfejlesztése ez s nem egyéb, mint amannak felbontása és kicifrázása, tehát ismét egy helyben való topogás, dekoráló tevékenység, eredeti invenció helyett.

Szavalni és felolvasni a közép osztály nem tud. Minduntalan összetéveszti az előadót a színésszel. Mesélőtehetsége is igen csekély, különösen a kompozíció iránt nincs érzéke. Még az antecedens-consequens-szerű fonalat sem tudja megtartani, minduntalan közbeszúr és elébevág. Szókincse szánalmasan szűk, különösen jelzői szürkék és alig van belőlük választéka. A fantázia szegénységére vall ez, de nem a fantázia szegénysége az igazi ok, hanem a képzeleti képek természete. Ezek a képek nem múltbeli visszaemlékezések nem is a jövő vizionáriuse erejű előképei, hanem a jelen *tettpótló* utópiái. Könösen középosztálybeli tanítványaimon megfigyelt betegség: a pubertás korában álmvilágot teremtenek maguknak, melyben a jelent élük betűszerint, földhözragadt fantáziával lekopizálva azt, csak megkorrigálják a maguk gusztusa szerint. Ilyenforma felnőtteik képzeletvilágja is, talán csak valamivel „gyakorlatiasabb”, sohasem hagyva el a fizikai létminimum kevés tárgyú, még kevesebb színű birodalmát.

A középosztálybeliek *értelemvilágát* egy szomorú negatívum jellemzi elsősorban. Nem olyan konzervatív, nem is annyira anarchisztikusan elmaradott, mint az alsó néposztálybelieké, de nem is olyan következetes. Vagyis a szó igazi érteimében veendő *tudományos rendszere nincs*. Ez különösen két tényből vehető észre. Az egyik az, hogy gondolkozásában egymásnak ellentmondó elemek békességben megférnek egymás mellett, sőt nem azonos kultúrkörbe tartozó elemek is. A másik, hogy míg az alsó néposztálybelinek volt egy alantasabb vagy mondjuk így: régiesebb megfogalmazású rendszere s ezért nem fogadta el a modern tudománynak csak azt a részét, amelyet eredniényei miatt kénytelen volt tudomásul venni, addig ez a néposztály ab ovo csak az alkalmazott tudományt ismeri el tudománynak és csak a hasznáért hajlandó tanulni.

Az első jelenségnek kettős veszedelme is van. Miután a szolid alap hiányzik, a középosztálybeli nagyon hamar elveszti tájékozóképességét és menthetetlenül olvasmányai vagy környezete rabjává válik. Nagyon, érdekes például azoknak az embereknek a történetfilozófiája, akik Róma történetét Ferrerótól, a francia for-

radalomét pedig Carlyletől tanulták. Vagy még érdekesebb azoké, akik II. Ulászlót elemi iskolás emlékeiken keresztül, krónikás-anekdotikusnak képzelik, mellette ott látják Bakács Tamást romantikusnak (Eötvös és Herczeg nyomán), velük szemben viszont Dózsa Györgyöt történelmi-materialista színezésben.

Másik nagy veszedelem, hogy az összefogó gondolat hiányában kénytelen-kelletlen polihisztorrá lesz szegény középosztálybeli. Azért olyan kelendők körében a lexikonok, bevezetések, jiióhéjak, ismeretterjesztő könyvek, folyóiratok, Házi kincstárak és a lapok Innen-onnan rovata. Sőt a Szabad egyetem, a Népszerű főiskola, a különféle tanfolyamok is ennek a fogyatékoságnak köszönhetik igazi vonzóerejüket. Az ilyen előadásokon a példák sohasem azért tetszenek, mert kézzelfoghatók, mert illusztrálnak egy elvont tételt vagy éppenséggel, mert hozzásegítenek összefüggések tisztáblátásához, hanem azért, mert érdekes adatok, mindegyik eggyel több egység a középosztálybeli tudásraktárában a többi adat mellett.

A másik vonásnak inkább pozitív következményei figyelemreméltók. Ennek következtében tiszteli ugyanis a középosztálybeli a szaktudást nagyon őszintén s ennek köszönhető, hogy aránylag sok közöttük a lelkiismeretes, mesterségét tökéletesen értő ember. Ezért becsüli meg a felső néposztálybeliek munkás tagjait, nem érti, talán sajnálja is őket olykor, de a következetességük és hajlhatatlanságuk imponál neki. És végül, de nem utolsó sorban, ez az a pont, ahol minden középosztálybelit megindíthatunk a jövőndő fejlődés útján, ha sikerül beláttatnunk vele, hogy a rendszeres és felsőbbrendű tudás üzletnek is elsőrangú.

Addig azonban, tehát a jelenlegi helyzet, fölöttébb sivár és kilátástalan. Fölösleges az egyes tudományágakat külön venni. Az alsó néposztálybelinek legalább volt geocentrikus földrajzi világlképe és valamelyes, ha naiv is, de következetes történetfilozófiája, középosztálybeli tudományos-rendszer egyszerűen nincs. Tudásrészletei vannak a középosztálybelinek, a helyzetből könnyen érthető gondos és óvatos leltári jegyzékbe szedve. Külön van, amit az iskolában tanult, az t. i. szükséges volt, „élesítette az elmét”, és „kell az, az általános műveltséghez”. Ismerek falusi jegyzőket, gyógyszerészeket, tanítókat, alsóbb hivatalnokokat, akik ma is levezetik a Carnot-tételt és egész oldalakat elrecitálnak Vergiliusból, pedig némelyik már a 25 esztendős érettségi találkozon is túlesett. Az ilyenek sokkal

nagyobb számban rejtőzködnek ugyan itt és ott, mint az ember hinné, de azért ők mégis csak a kisebbség. A többség inkább arra büszke, hogy mindent elfelejtett, amit valaha az iskolában tanult. Mindegy: az üres helyet óvatosan nyilvántartja az ilyen is. Ismét külön van a self-made-man egyéni gy újteménye, a már említett szellemi innen-onnan. Ez azért kell, „hogy az ember, ha társaságokban megfordul, ne szégyelje magát”. Harmadik csoport: a szaktudás. Negyedik: kinek-kinek a „passziója”, valami külön tudomány a mesterségén kívül. A másik kettő csak fűszere az életnek, ezek a komoly oldalai.

Világnézetről, filozófiai alapról ilyen körülmények.-között nehezen beszélhetnénk. Nincs is ilyen, illetőleg amennyiben van, annak intellektuális elemei nem igen vannak. Ez *erkölcsi életén* látszik meg nagyon. Tudásának csak keretei vannak, szavak, amelyeknek tartalmok nincs (a legtöbb középosztálybeli nem képes elképzelni azt, amit pedig egész helyesen el tud mondani), nem csodálkozhatunk tehát rajta, ha erkölcsi elvei és cselekedetei nem egyeznek. Vagy nincs tisztában az erkölcsi törvények értelmével, vagy nem tulajdonít nekik fontosságot, hiszen, megszokta, hogy a szó: irrealitás. Az egyikre magától kínálkozó példa, mikor valaki kipofoz egy másik embert az éjjeli mulatóhelyről azzal az indokolással, hogy Krisztus is kiverte a templomból a, kufárokat s azon szent meggyőződésben teszi ezt, hogy erkölcsi alapon áll. A másikat Lovik Károly vette észre egy öreg tiszteletes személyében, aki valami szokatlan nagy jótékonyagra; hitetlenül csóválja a fejét, ezt mondván: az ember prédikál olyat, de megfogadni nem lehet. Nem immorális a középosztálybeli ember, de nagyon közel áll hozzá, hogy magasabb szempontból amoralitást olvassunk a fejére.

Ez ellen a vád ellen megvédi őt az a nagy konzervativizmus és rendszeresség, amelyet társadalmi vonatkozásában már megvizsgáltunk nála. Ennek a magyarázata nagyon egyszerű. Tudásbeli fogyatékossága fokozta benne a bizonytalanság szorongó érzését s ő a homo novus kétféle gesztusával védekezett ellene. Vagy belevetette magát a számára új helyzetbe fenntartás nélkül (de ez a középsztálybeli lélek esetében a valószínűtlenebbik és ritkábbik eset), vagy pedig még szívósabban és görcsösebben belekapaszkodik a meglévő keretekbe, mint a számára egyetlen reális lehetőségbe. Azonban ez a korrektség csak a formában él, tisztos szokások őrzésében, mindennapi életbeosztás egyformaságában: alatta

meghúzódhatnak akár az immorálitás is. Szerencse azonban, hogy egy valaha aktivitást jelentő kor tisztességes levegőjével telítve, e keretek birtokában megszokásból is inkább tisztességes az, aki őket örökölvén, már pusztá kényelemszeretetből is, a megszokott korlátokon belül mozog, szívesebben.

A *hitélet* terén természetzerűleg nem lehet a helyzet emettől lényegesen eltérő. Hiszen az etikai világ mozgató lelke a pozitív vagy negatív irányú vallásosság s ha erkölcsi téren stagnálást tapasztaltunk, annak a hála mögött nem rejtőzhetik túlságosan erős vallásos kedély. De meg nincsenek is meg az előfeltételei sem úgy, mint valamivel lejjebb: a naiv világszemléletiben sem, mint esetleg a felső néposztálynál: szellemi tisztánlátásának a felisőbbségében.

S csakugyan, a középosztálybeli vallásosság két főformája: a formaimádat és a kételkedés. Ebben a tekintetben nincs felekezeti különbség. A középosztálybeli protestáns épp úgy formaimádatból *nem bőjtöl*, mint amilyen formális a — rendszeren — kongregációs katolikus vagy a többnyire orthodox zsidó egyházi élete. A formalizmus különbeni a másik fajta egyéni életeteket is előnti, amennyiben azok ostentative *nem* járnak templomba és napjaik tekintélyes része hitvitákban telik.

Igazságtalanok volnánk azonban, ha meg nem látnók, hogy talán egyik néposztályban sem él ily intenzíven a *revival* utáni vágy, mint ebben. Ez a vágy hol rejtett, hol ki is nyilvánított és nagyon könnyen érthető okból él a középosztálybeliek lelkében. A másik két néposztály viszonylagos nyugalmával szemben, az ő lelki életét örökös bizonytalanság és kínzó szorongás jellemzi, s mindent megadna érte, ha megnyugodhatnék!

V.

A MAGYAR ALSÓ- ÉS FELSŐOSZTÁLY KÖZÖTTI SZAKADÁS, MINT A KÖZÉPOSZTÁLY TÁRSAS-LELKI VÁLSÁGÁNAK TÖRTÉNELMI OKA.

A föntebbieken ismertetett általános lelki alkatot nem találjuk meg könnyen és kizárólagos érvénnyel középosztályunk egész egyetemében. Mielőtt azonban ebből a tényből bármiféle következtetést levonnánk, gondoljuk meg a következőket.

1. Közposztályunk egy nagyon nagy percenje *positione* is, *natura* is, az alsó néposztályban helyezkedik el. 50-100-200,

sőt 1000 holdas gazdák hat elemivel művelnek akkora darab földet, amekkorát modern színvonalon semmi szín alatt nem művelhetnek, már csak tisztán empirián alapuló szaktudásuk fogyatékos volta miatt sem. Ezeknek egy része viszont állandó érintkezésben áll a vezető osztály embereivel (választások, kiszállások, viszont: vármegyei élet, megyegyűlések, ügyes-bajos elintézni valók s mindkettő következtében a megisméltendő tisztújítás miatt: barátkozás, le- és felfelé dörgölözés formájában). Ugyanez a helyzet az ipari és kereskedelmi élet terén is, hiszen ott is mindennapi eset, hogy a meggazdagodott, írni-olvasni alig tudó — mondjuk — hentes nagyüzemét hozzáértők kezelik, az napról-napra nő s ő egyre magasabban érzi magát, egyre elégtelenebb szellemi fegyverzet birtokában. Akármelyik eset áll elő, hybrid életforma a következménye, de a lelki alkat is hybrid. A magyarázat olyan egyszerű, hogy csak Kolumbus-tojás természeténél fogva merjük ideírni: *a szellemi tőke jogainak és kötelességeinek a szabályozására van kvalifikációs törvény, az anyagiéra nincs.* Ez annyiban pedagógiai probléma, mert ha pl. önálló műhelye, vagy középirtoka, vagy meghatározott összegen felüli tőkepenze vagy saját üzlete csak bizonyos fokú végzettséggel bíró egyéneknek lehetne, úgy, mint ahogy egészen alantas jelentőségű és nem nagyon sok hozzáértést igénylő hivatalt csak középiskolát végzett egyén tölthet be, akkor a helyzet csak javulna. (Melléktermék gyanánt a pénz mindenhatóságába vetett babonás hit is csökkenne talán s ez nem járna talán megrázkódás nélkül, de ez nem volna végzetes megrázkódás.)

2. Megbontják a kép egységét azok is, akik ha natura nem is, positione alsó néposztálybeli életet élnek, mert élethivatásuk pusztára, falura, vagy legalább is állandóan alsó néposztálybeliek közé helyezi őket. (Külterületi kaszárnyában lakó alantas tiszték, kultúr-mérnökök.) Ne feledjük el, mennyire lezülleszti az ilyen életforma még a felső néposztálybelieket is, akiknek az ellenálló képessége pedig jóval nagyobb.

3. Legnehezebben ellenőrizhető, pedig sajnos nem mondhatjuk viszont vigasztalásul, hogy kevés tagot számláló csoport azoké, akik positione nem, ellenben natura alsó néposztálybeliek. Ide tartoznak, akik közoktatásunk, nevelőintézményeink és társadalmi berendezkedésünk résein becsúsztak vagy betévedtek a középosztályba, pedig nem volnának odavalóik. Ezek vagy roskadoznak a nem nekik vagy helyzet súlya alatt, vagy erőszakot követnek el

rajta. Mind a két esetben más a lelki alkatuk, mint az átlagé. (Schlemil Péterek vagy nyeglék, poltronok.) Ezt a csoportot azoknak a száma is gazdagítja, akik valamilyen ok miatt a felső néposztályból szorultak ki. Ezek vagy gyógyíthatatlanul elégedetlenek sőt forradalmi elemek, vagy végtelen értéket jelentő kovászai tényleges környezetüknek, de természetesen szintén nem átlagemberek.

Ezzel a megszorítással aztán elég a kép ahhoz, hogy következtetések alapjául szolgálhasson. Ha az adott helyzetet történelmi szempontból nézzük, az ötlik leghamarabb eszünkbe, hogy *középosztályunk lelki alkata nem egységes*. Helyzetéből logikusan folyó következmény volna ez, ha nem volnának az eltolódások túlságosan nagyméretűek különösen lefelé. De azt kell látnunk, hogy a középosztálybeliek igen nagy percentje él de facto alsó néposztálybeli életet és szintén elég magas percent szeretne, sőt próbál élni felső néposztálybelit. Megint csak a Nemzeti Színházat veszem például, mert az sokak által megfigyelhető példa. Nagyon sok középosztálybeli van, aki egyáltalán nem jár színházba, még ha tehetné is, ellenben buzgó mozi- vagy cirkuszlátogató és a betlehemeseket is beereszti házába ünnep szombatján, esetleg, ha a lánya szerepel, az iskolai ünnepélyt vagy a műkedvelő előadást is végignézi, többet is mondhatunk: végigélvezi. Vannak aztán középosztálybeliek, akik kizárólag a Nemzeti Színházba járnak és csak „hozzáértő” megjegyzéseikkel árulják el, hogy többet akarnak, mint amennyire képesek. Egy középosztálybelinek az igényeit ezen a téren nem elégítheti ki sem a színházba nem járás, sem az alsóbb néposztály színházpótló intézményei. De viszont a Nemzeti Színházba sem járhat úgy, mint valódi dramaturg, láttuk már, hogy szíve szerint mást lát egy-egy Shakespeare-drámában, mint egy felső néposztálybeli, vagy pedig nem is a Nemzeti Színházba megy, hanem valamelyik másikba, ahol bohózatot vagy más konzumdarabot adnak. (Ha másképp viselkedik, nem tiszta típus.)

Az itt megfigyelt jelenség törvényszerűen ismétlődik a szellemi élet minden egyéb ágában. A középosztálybeliek nagyon nagy percentje lakik pl. alsó néposztálybeli módon s a középeurópai átlagnál nagyobb percentje „majmolja” a felső néposztálybeli behendezkedést. (Megszerzett, de nem használt könyvtár, egy-két eltűnő — népies vagy antik — bútor, amely azonban kirí a stíius-egy-két eredeti festmény vagy tollrajz, amely évtizedeken

keresztül annyi és soha többé ki nem egészül; stb.) A politikai élet terén is nagyon sokan foglalnak el teljesen semleges álláspontot egyfelől, vagy vannak politikai aspirációik más oldalról.

A példák számát fölösleges szaporítanunk. A jelenség nyilvánvaló, most már csak történelmi okait kellene keresnünk. Bennünket a kérdés pedagógiai oldala érdekel s így lehetetlen észre nem vennünk azt a párhuzamot, amely a középosztály néplélektani jellemvonásai és kultúrpolitikai helyzete között van. Ugyanaz a tömeg (pl. a kisbirtokosság), amelynek nincs középfokú iskolája, 100 százalékban él alsó néposztálybeli életet s ugyancsak ugyanaz az osztály, melyet a kvalifikációs törvény szükségtelen és számára lehetetlen tanulmányokra kényszerít, tele van hajótörött existenciákkal, tekintélyt tartani nem tudó terroristákkal, nyegléllel, kontárokkal, snobbal és poltroinál. *Történelmi szempontból a középosztály lelki alkatának lélektani tanulságai ugyanúgy követelik speciális iskoláit, mint az iskolapolitikai szempont logikája.*

Van azonban még egy meggondolás, amely ennek a lépésnek a tempójára rákényszeríti a sürgősségiét is. Az alsó néposztály lelki alkatának vizsgálatánál felfedeztük, hogy petrificált, anachronisztikus típussal van dolgunk. Szofokráciánkról viszont tudjuk (hiszen különben nem beszélhetnénk az utódállamokkal szemben kullúrfölényről), hogy együtthaladt a középeurópai kultúrával. Viszont, ha ez a két tétel áll, *akkor szellemi életünk valamelyik pontján szakadás állott be*, szinte mellékes, hogy történelmi életünk melyik szakaszán. Hogy ez egyáltalában lehetséges, arra nagyon jó példa az orosz társadalom, amelynek szorosabb és tágabb értelemben vett középosztálya majdnem teljes egészében hiányzott.

Mi szerencsésebb helyzetben vagyunk az oroszoknál, de tagadhatatlanul hasonló helyzetben vagyunk. *Alsó néposztályunk XVI-XVII. századbeli lelki alkattal éli a XX. századot, szofokráciánk igyekszik lépést tartani a mával, középosztályunk pedig nem leli a helyét és nem bírja áthidalni ezt a nagy távolságot a két másik osztály között, vagyis nem képes tulajdonképeni hivatását betölteni.*

VI.

**KÖZÉPISKOLAI REFORMRA SZÜKSÉG VAN,
AZ 1924. XI. T.-C. NEM AZ.**

A középiskolai reform feladata ezek után egészen világos.

1. Meg kell teremtenie azokat az iskolatípusokat, amelyekben valódi középszintű fejlődhetik. (A maigyar élet tényleges állapotát szolgáló szakiskolák és középszintűnek szánt reálgimnázium formájában.)

2. Ezekben az intézményekben ki kell fejleszteni a majdnem teljesen hiányzó maigyar középszintű szellemét.

3. Ennek a szellemnek át kell hidalnia az alsó népszintű és a szofokrácia között történelmileg adott, a középeurópainál jóval nagyobb távolságot s ez a *mi* reformunk *speciálisan magyar* feladata.

Miután a jelenlegi reform egészen más feladatokat tűzött maga elé és próbált megoldani, kénytelenek vagyunk kijelenteni, hogy:

a) érdemben csak a felső oktatás elvi vizsgálata során szólhatunk hozzá, mert

b) középiskolai reform, bár sürgősen szükség volna rá, tulajdonképpen nem is történt. (A reálgimnázium kvalifikációs *negatívumait*, amelyekről tanulmányunk elején bővebben szólottunk, nem tekinthetjük annak, különösen addig nem, míg; felső oktatási szempont alá kívánczó *pozitív* eredményeit is meg nem állapítottuk.)

**A MAGYAR FELSŐ NÉPOSZTÁLY
LELKI ALKATA
ÉS AZ EGYETEMI REFORM.
(1938.)**

REFORMT ÖREKVÉSEK KÖZOKTATÁS ÜGYÜNKBEN

I.

ÚJABB TANÜGYI REFORMINTÉZKEDÉSEK ÉS TERVEK.

Az *egyetemi reform* küszöbön áll, a középiskolai nemrég lépett életbe háromszorosán is: a *gyakorlati irányú középiskola*, az akadémiai jelleget nyert *tanítóképzés* és az *új középiskolai tanterv és rendtartás* formájában. Nemrégben támadtak fel az *egységesített tankerületek*. A gimnázium, reálgimnázium és reáliskok több-ízben is tantervet változtattak az elmúlt évek folyamán. A *szelekció* gondolata feltámadt és első intézkedései máris érezhetőek. Bizonyos nyugtalanság, sőt zajlás jelei ezek, a magyar közoktatás nyitott kérdéseinek, megoldatlan problémáinak áruló jelei, minden nevelői gondolkodásnak jogot adók, sőt kötelességet diktáló fokozottabb tevékenységre.

E sorok íróját nem először foglalkoztatják a magyar közoktatás gyakorlati kérdései. Elsőízben az elemi iskolai reform adita kezébe a tollat, második alkalommal a reálgimnázium születésekor aktuálissá vált gondok és kételyek. Az elemi iskolai reformmal kapcsolatban az alsó néposztály lelki alkatának tüzetesebb vizsgálata folytán néhány egészen meglepő tanulással kellett gazdagodnunk, hacsak lelkünkiben el nem akartuk nyomni a felelősség kínzó gyötrelmeit. Az új középiskolai típus a kvalifikációs (törvény s általában a szelekció gondolata felé irányította figyelmünket, a középosztály lelki alkatának vizsgálata pedig még csak fokozta nyugtalanságunkat, mely már az alsó néposztály lelki alkatának

megismerése óta elég magas fokig belázasodott amúgy is. Valami képen az a biztos tudatunk támadt, hogy a magyar közoktatásügy reformja tüneti kezelés marad mindaddig, míg egyszer nagyon széleslátókörű, nagyon lelkes felelős tényezők gyökeres, mélyreható, valósággal új életet sarjasztó intézkedésekre el nem szánják magukat s ilyenekre fel nem jogosítatnak.

Jó egypár esztendeje már annak, hogy idevágó tanulmányaink megjelentek. Nem pamaszképen mondjuk, de említetten mégsem hagyhatjuk, hogy — különösen az alsó néposztály lelki alkatára vonatkozó — megjegyzéseink élénk visszhangra találtak, tetszést arattak, jómagunk kompetenciája is megnövekedett az idő múlásával, annak azonban, hogy komolyan vétettek és intézkedéseket váltottak volna ki, eddigelé még sehol semmi nyoma. Pedig ahogy a „történelem” ítékezni kezd azóta foganatosított s rendkívül hamar divatjokmúlta beavatkozásokon, egyre világosabban nyilvánvalóvá válik, mennyire az az igaz, amit mi tizenhat esztendővel ezelőtt már hangoztattunk, sőt hangsúlyoztunk. *Magyar közoktatásügyi reform elképzelhetetlen és hiábavaló a felületeken. Kárbavesztett fáradság a meglevő elemek akármilyen elmés variálása is. Tétova tapogatózás, ügyetlen próbálgatás, céltalan eszkábálás minden gesztusunk az alsó-, középső és felső néposztály lelki alkatának vizsgálata, ismerete, történelmi kialakulásának pontos nyomkövetése, valamint mibenlétének tudomásul- és tekintetbevétele nélkül*

II.

SZELEKTÁLÁS, TEHETSÉGGUTATÁS, SZIGORÍTOTT ELLENŐRZÉS, TANINTERVÁLTOZTATÁS, MEGREFORMÁLT TANÁRKÉPZÉS, TANÁROK TOVÁBBKÉPZÉSE, TANKÖNYVREVÍZIÓ, ÚJ RENDTARTÁS.

Nagyon elbújt, nagyon mélyen rejtőző, nagyon nehezen észrevehető, nagyon elhanyagolt, vagy nagyon új igazságok megközelítése csak nagyfokú alázatossággal és igen készséges engedelmességgel lehetséges. Meglehetősen adag *együgyűség* kell hozzá a szó nemesebb értelmében. Legyen szabad nekünk tehát ezúttal a kérdést valóságos gyermeki naivitással közelítenünk meg, minden professzionista hozzáértés és technikai felkészültség, csak az esetleges eredményt veszélyeztetné, úgy gondoljuk.

Hadd vegyük például tudomásul az e téren történeteket úgy, mint egyszerű érdeklődő, mindennapos újságolvasó magyar emberek. A magyar pedagógiai élet zajlik — üjtük fel egyszerűen a fejünket. Sürgetik a szelektálást. Szorgalmazzák a tehetségek fel-fedezését. Szigorítják az ellenőrzést. Változtatják a tanterveket. Reformálni szándékoznak a tanárképzést. Ki akarják szorítani a középiskolából az oda nem való elemeket. Új tankönyveket íratnak. Nagy buzgalommal végzik a működő tanerők továbbképzését évről-évre. Mi ez?

A sok intézkedést csupán egyféleképpen lehet közös nevezőre hozni. Az illetékes tényezők nincsenek megelégedve az elért eredménnyel, Keresik az útját-módját, hogy megjavíthassák, ami nem elég jó. A magyar közoktatásügy szekere nem halad, legalább is kielégítő módon és mértékben nem. Elült. Vesztegel. Ha lejtősnek képelem az útját, talán még visszafelé is csúszik.

1. Miért sürgetik például a szelektálást? Bizonyára azért, mert a magyar közép- és főiskolákon az odatóduló elem selejtes. Honnan lehet ezt tudni olyan minden kétséget kizáróan, hogy már hivatalos intézkedések foganatosítása is kívánatosnak, sőt sürgősnek látszik? Az eredményből, kétségkívül, akarom mondani az eredménytelenségből. A szelektáció hívei — nagyon helyesen — úgy következtetnek, hogy mihelyt az odanemvaló elemek kiszorulnak az iskolafajtákból, az arravalókat nem gátolják, a színvonalat nem nyomják le, az eredmény valószínűleg kielégítőbb lesz.

2. Ugyanez, vagy legalább is majdnem ugyanez a magyarázata a tehetségek felkutatásának is. Az odanemvaló elemek ki-selejtezése megszabadítaná az iskolát jócsomó eddig tehertétel gyanánt magával cipelt áldiáfctól, félő azonban, hogy a megmaradtak csekély száma nem lesz elégséges az így támadt hiány pótlására. Gondoskodni kell nemcsak az odanemvalók eltávolításáról, hanem az odavalók becsalogatásáról is. Nem valószínű ugyanis, hogy a túlzásúfoltságot a tanulni-tudók és nem-tudók egyidejű rohama idézte elő. Egészen bizonyos, hogy sokkal több az odanemvalók száma az iskolában, mint a feltehető országos-arányszámú mind-odavalóké. Akárhány oda-nem-valóit szorítok is ki, az odavalók száma nem növekszik. Ha azt akarom, hogy növekedjék, utána kell mennem az odavalóknak, meg kell keresnem őket, gondoskodnom kell arról, még pedig intézményesen, hogy ők és ne újabb oda-nem-valók kerüljenek az iskolába utánpótlásul az onnan kiszorítottaknak.

3. Vajjon az ellenőrzést is miért szigorítják? Miért kellene szakfelügyelők, óratervek, különleges intézkedések, amelyek azelőtt mind nem voltak s talán szükségselek sem voltak? Megint csak a nem-kielégítő eredmény a végső magyarázat. Azok, akik az e csoportba sorozható intézkedéseket meglehetősen gyors egymásutánban foganatosították, abból a megfontolásból indulhattak ki, hogy az iskola nevelő és oktató munkájának gyenge eredményét a nem elég gondos és könnyen kijátszható ellenőrzés idézte elő. Mihelyt tehát megfelelő lesz az ellenőrzés, a végzett munka is azonnal színvonalasabbá válik, eredményesebb is lesz. Úgy gondolja, aki így gondolkodik, hogy ha például a tankerületi főigazgatóság mindennap végignézhethetné és kikorrigálhatná a házi feladatokat tartalmazó füzeteket, akkor ez a tény ösztönzőleg hatna egyrészt a tanulókra, akik minden bizonnyal fokozott lelkesedéssel igyekeznének megfelelni a követelményeknek, más oldalról azonban az egyes igazgatók és szaktanárok is szigorúbban követelnék meg, gondosabban néznék át, lelkiismeretesebben javítanák ki ezeket a feladatokat, mint így teszik, tudván, hogy az ellenőrzés gyér és nem is lehelí részletkebe menően eléggé alapos. Mindegy: a fokozott ellenőrzés szükségérzetét — és reánk ebben a pillanatban csupán ennyi tartozik — csak az eredmény viszonylagosan alacsony színvonala válthatta ki, semmiesetre sem ennek az ellenkezője,

4. Azok, akik a tanterveket elég gyors tempóban és változatos indokolással, még változatosabb célkitűzéssel változtatgatják, már mélyebben kereskednek az alap-bajt illetőleg és körültekintőbben fáradoznak annak kiküszöbölésén. Azok szemében a nevelés és tanítás munkája már nem mechanikus természetű s szabályozása egyéb módokat is megkövetel a pusztán adminisztratív jellegű beavatkozásokon kívül. De nem kétséges, hogy a tanterv-változtatókat sem a minden tekintetben megfelelő kifogástalani, színvonalas és szép reményeikre jogosító eredmény lelkesítette a változtatásokra, hanem az a szomorú tény, hogy az, ami eddig elő volt írva, nem kell az iskolákbajáróknak, azt tehát nem tanulják meg, azt egyre nehezebb és egyre problematikusabb tanítani. A tantervmódosítók két szempontból kísérelték meg a segítségeit. A tudományos rendszer szempontjából azt vizsgálták, nem változott-e meg a kor érdeklődési iránya olyannyira, hogy az előírt tudásanyag immár végképen nem érdekes, mert a ma emberét, jelesen a ma ifjúságát más tudásanyag foglalkoztatja és érdekli. Így alakult ki a klasszikus és modern nyelvek vagylagossága körül az az

elvi harc, amely jelenlegi fegyverszünetében pillanatnyilag megint a klasszikus nyelveknek kedvez ugyan, de sem a tanítható modern nyelvek számát már csökkenteni nem tudta, sem a fakultatív görög nyelv régi rangját többé olymértékben nem biztosíthatja, mint teitte annakidején, a görögpótló irodalmi és rajz-órák mégis csak fölöt-
több másodrendű voltának mindvégig hatékony kihangsúlyoz ása-
val. A tudományos *módszer* bizonytalankodásai is ott érezhetők
gy-egy olyan kérdés felvetésében, aminő például a modern nyelvi
oktatás keretében a grammatizáló és a „direkt” forma mégis csak
nyelvet-tanítása, szemben a „kultúrkunde” elnevezés alatt ismert
és nyilvántartott *s tartalommal-nevelő eszmény egészen* másfajta
célkitűzésével. A polgári iskolákban kísérletező „munkaiskolái” elv
hasonló methodologiai újítás. Sem munkaiskola nem lenne azon-
ban, sem pedig „kultúrkunde”, ha az eddigi polgári iskola, vagy
a hagyományos középiskolai nyelvoktatás kielégítő eredményt
produkált volna s nem keltett volna jogos hiányérzetet s egyben
szükségyszerűség érzetét újabb, talán mégis eredményesebb mód-
szerek bevezetésére.

5. A tanárképzés reformját sürgetők valószínűiüéig belátták
már, hogy sem a fokozott ellenőrzés, sem a revidéált tanterv és
tanítási módszer nem igazi gyógyszere a bajoknak. Népszerűen úgy
fogalmazzák meg szkeptikus vélekedésüket, hogy a legszigorúbb
intézkedés sem éri el a célját s a leszébb tanterv és legelmésebb
módszer sem jelent semmit, ha nincs megfelelő ember hozzá.
A tanárokon fordul meg minden, hangoztatják épolyan kategori-
kusan, mint ahogy az eddigiek hangoztatták, hogy a művelődési
anyagon, vagy az iskolapadokat teleülő tanulóifjúságon fordul meg
minden. Ezáltal azonban csak egy lépcsőfokkal feljebb került a
probléma, nem pedig megoldódott. Mindössze annyi a különbség,
hogy mostantól fogva az egyetemre kell vonatkoztatnunk mindazt,
amit eddig általában vonatkoztattunk a köznevelés egész terüle-
tére. Tehát az a kérdés, vajjon mi javítja majd meg itt a bajokat:
a tanulóifjúságnak az eddiginél egészségesebb utánpótlása-e, az
egyetemen előadott tudásanyag természetesebb rendszere, szerve-
sebben önmagából folyóbb módszere-e, vagy az egyetemi profesz-
szorok tudományos és nevelő egyéniségének az eddigieknél más-
milyenebb volta? Addig is azonban, míg a vita idáig eljut, már is
élénk és egyelőre a körül forog: milyen szerepet vállalhat és mek-
kora proporció szerint a megújított tanárképzésben a par excel-
lence tudósképző egyetem, a gyakorlatiasabb és alkalmazott tudó-

mányt szolgáltató Tanárképző Intézet a maga kurzusaival és az ú. n. gyakorlati évével, melyben mintagimnázium, minitatanítások, rendszeres theoreticumok, a mainál alaposabb pedagógia-elméleti szakképzés foglalhatók egybe s amely nincs kizárva, hogy lassankint saját súlyának terhe alatt egy évből két évvé terebélyesedik idővel. Mindez megint csak azért, — ismétlem — mert a jelenlegi, régi módon kiképzett tanári kar sokak mértékadó véleménye szerint nem produkál egészen megfelelő, mindenben kielégítő tanítási és nevelési eredményt.

6. A tanárok számára évenként rendezett szünidei továbbképző tanfolyamok kérdése egy megítélés alá vonható az új tankönyvek problémájával, valamint a látszólag szelektáló intézkedésekkel a rossz tanulókra vonatkozólag. Ezek ugyanis összetett problémák. A szünidei tanfolyamok többek és mások a már állásban lévő tanárok képzésének „megreformálásánál”. A tankönyvek revíziója sem egyszerű tudományos rendszer- vagy módszer-kérdés. A javítóvizsgálatok és osztályismétlések új szabályozása sem tekinthető pusztán szelektáló-elv gyakorlati érvényesítésének, *a)* A legjobb tanárnak is szüksége van rá, hogy tudományos készségét időnkint ellenőrizze és felfrissítse, még abban az esetben is, ha odahaza lépést tart egyébként szaktudománya fejlődésével folyóiratolvasás és könyvtárhasználat vagy könyvvétel, esetleg tanulmányutak segítségével által. Mindez ugyanis a legnemesebb értelemben vett autodidaxis csupán, mely nehezen pótolja s véglegesen nem is pótolhatja a tudományos élet pulzáló erejét, hiszen diszkusszióknak, kritikának ritkán és nem is mindig teljes érvényűen bocsáthatja oda a maga elszigeteltségében, különösen a vidéki tanár nem, magánosan gy újtott anyagát s saját használatára kialakított teóriáit, fikcióit vagy hipotéziseit, A tanárok tudományos társadalmi életét is pótlóafe lennének vagy lehetnének ezek a tanfolyamok, nemcsak (továbbképzések vagy néha egyenesen képzettségpótlók. *b)* Az új tankönyvekben is többféle elv tükröződik. Az új tankönyveket nemcsak az jellemzi, hogy a legújabb tantervi és utasításbeli elveknek [tökéletesen megfelelően, modernebbek a régieknél, hanem azonkívül még egyre kompendiumszerűbben rövidebbek és rövidebbek, másrészt mindinkább haladnak az egységes tankönyv eszményének irányában. Mind a ket elv érvényesítése engedményt jelent ugyanabban az irányban. Az egységes tankönyv szerzői az elképzelhető legjobbak, sőt az egyedül legjobbak a saját szakjukban. Aki ezt el nem tudja hinni,

annak nem lehet elegendő erkölcsi bátorsága hozzá, hogy a versenyből kiszorítsa a többieket, a szintén jókat, sőt meglehet, hogy még jobbakat, talán még ahhoz sem lehet elegendő merészsége, hogy ezt a szabad versenyt kivonja magának az életnek legalább is az életszerűségéből s zárt körben futtassa a versenyzőket, egyre zártabb körben, feltehetően az ítéletre legmegfelelőbbeknek tartott hozzáértők zsűrije előlit. Ez már nyilvánvalóan több, mint a selejtes tankönyvektől való félelem. Ugyancsak mást és többet árul el a tankönyvek kompendiumszerűsége pusztán módszeres elvnl. A kompendiumszerű tankönyv nehezen hihető, hogy csak az anyag közlésére szorítóköz kedvből hagyta el közölnivalóiból azt, ami nem lexikális adat, vagy összefoglaló táblázat. Lehetetlen, hogy a hiányzó nagyobbik részit, azt, ami ezeket a táblázatokat, összefoglalásokat és adathalmazokat módszeresen feldolgozza, húsává és vérévé segít asszimilálni a tanulónak s amit idáig, legalább részben, tartalmaztak a terjedelmes tankönyvek, azoktól a tanároktól várja a jövőben a pedagógiai közvélemény és vezető elem, akikben sokkal kevésbé bizik meg, mint megbízott a múltban. Sokkal valószínűbb, hogy a rövidebb könyvet könnyebbnek, a mai színvonalat vévén tekintetbe, megtanulhatóbbnak és megtaníthatóbbnak tartja a nevelőknek az a serege, amely az új tankönyveket előírja, megírta, megírja, engedélyezi és forgalomba bocsátja. Az is lehet, hogy az *így* előadott *ezt* véli a kultúra valódibb anyagának, vagy pedig a módszeres eljárást találja egészen járulékos elemnek s valahogy azt képzeli, hogy a kultúra tényezőjévé az által válik egy-egy ifjú, ha a könyv tartalmát *tudja*, nem az által, hoigy egy bizonyos időn keresztül egy bizonyos kultúrmunkát effektíve elvégzett, tehát a könyv tartalmát *átélte*. Megint csak azt kell ideírnom, hogy minídez a sok vagylagosság egy valamit egyformán eláru: az oktató-munka színvonaesökkenését s mi ebben az esetben is csak ezt az egyet keressük és vizsgáljuk, c) A szelektáló adminisztratív eljárások megszigorították a javítóvizsgálat lehetőségeit, a más jellegű tanintézetekből átlépést lehetségessé tévő különbözeti vizsgálatok módját, az osztályismétlést, sőt bizonyos körül menyek között a középiskolai tanulmányok folytatását. Kísérletképen egy darabig magát a középiskolába kerülést is felvételi vizsgálatall nehezítették meg. Bármennyire szelektálóak is ezeknek az intézkedéseknek esetleges következményei, mégsem tekinthetjük fcat pusztán csak a szelekció elve érvényesítésének. Merevek, a célt szolgálók és nem is következetesek ezek az intézke-

dések. Valljuk meg az igazat, áldott szerencse, hogy nem azok, mert akkor még halálosan igazságtalanok is volnának. Szelektáló erejüket amúgy is eléggé problematikussá teszi ez a lényeg mélyéből kiérezhető igazságtalanság azzal, hogy jóérezésű tanári testület igazán csak cum grano salis mer és szokott velük élni, kifejezetten azért, mert átallja az esetleges hóhérszerepet. Így aztán alig többek ezek az intézkedések egy jól-rosszul működő biztosítószelepnél — túllontúlzsúfoltság ellen, amolyan burkolt numerus clausus-féle intézmény abban a reményben, hogy még mindig több jut és marad az elégnél, hiszen aránylag olyan kicsi a kereslet. Egy kis optimizmussal úgy is azt gondolhatjuk, hogy talán mégsem a legodalóhbak hullanak el, ha alacsonyabb színvonalú iskolák növendékei kivülről maradnak a középiskola sorompójának, két elégtelent már nem javíthat ki szeptemberben a szekundás diák, ismételnie sem szabad derűre-borúra és a végtelenségig s az egyetemi felvételnél a matúra eredménye is dönt, ha nem is egyedül és még mindig nem elegendő mértékben. Akármennyire elegy-természetűek is azonban, az adminisztratív jellegű intézkedések, az az egy bizonyos, hogy ezeket is a köznevelés színvonalcsökkenése hívta ki és fogatosította időnként folyamán a legnagyobb provokáló erővel.

III.

AZ ÚJ TANÍTÓKÉPZÉS ÉS A GYAKORLATI IRÁNYÚ KÖZÉPISKOLÁK.

Néhány szóval külön óhajtánánk megemlékezni a két legújabb keletű közoktatásügyi újításról. A tanítóképzés reformja az egyik újítás, a másik a gyakorlati irányú középiskolák felállításáról intézkedő kerettörvény. Egyelőre természetesen csak egy szempontból érdekel bennünket mind a két reform: vajjon nem rejtezik-e ezeknek a háta mögött is valami áruló *jel mintha* ezek is a további színvonalcsökkenés megakadályozása végett léptek volna életbe.

Erős a gyanúnk, hogy nincs különben. A tanítóképzést akadémiai jellegűvé ítélték, a tanulási időszakot egy évvel megtoldották, már valamivel régebben a diploma megszerzésének és a véglegesítésnek két időpontja közé beiktattak egy ideiglenes jelleget, néhány évig tartót, mely azelőtt nem volt ott. Semmiesere sem azt mutatják ezek az intézkedések, hogy az eddigi, a jelenlegi színvonal megnyugtató mértékben elégíti ki a szakköröket és a felelős

tényezőket. Ha le akarom fordítani a mi nyelvünkre ezeket az intézkedéseket, úgy ezek is néhány bennünket közelebről érdeklő tényt fognak hangsúlyozni. Az eddigi tanítóképezdek nem elégi csábítóak, sokat igényelnek, kevés ellenértéket adnak; annyival is inkább korrigálandó ez a hiba, mert az a sok, amit igényelnek, riem elég. Az elemi oktatás különbül előkészített tanítókat kíván. (Azaz: az elemi oktatás, úgy, ahogy van, kívánnivalókat hagy hátra.) Akadémiai jelleget kell adni a tanítóképzésnek. Az alaposabb is, előkelőbb is. Mindkét jellegzetessége színvonalemelő. Az alaposág kedvéért az eddigi öt év helyett hat évre kell emelni a tanulmányi időt, ebből négy év, a középiskola négy felső osztályának megfelelőképen, a közműveltségi anyag megtanulására szolgál, két év a tulajdonképeni szakképzettség elsajátítására. (Ebben; a követelményben implicite az is bennefoglaltatik, hogy az eddigi öt év nem elegendő, az öt éven keresztül kiképzett tanítók szakműveltsége hiányos. Hát még a négy éves képzőt végzetteké milyen lehet!? Aki pedig közben kételkedni kezdett volna, hogy az. akadémiai jelleg előkelő volta is sokat nyom a latban, vegye tekintetbe, hogy a négyéves és ötéves tanítóképzés között volt egy rövidéletű hatéves képzés, de ez az időszak egyben szomorú pangás ideje is volt, annyira megapadt a felvételre jelentkezők száma. Hat évig csak nagyon kevesen voltak hajlandók „középiskoláskodni”.) Az ideiglenes jelleg közbeiktatása is azért vált szükségessé, mert az akármi-lyen kitűnő diploma sem jelentett már arravalóságot s keltett arra is lehetőség, hogy a gyakorlatban be nem vált tanítóktól meg lehessen szabadulni. Nem utolsó sorban attól is jótékony hatást várnak, hogy temérdek falu és tanya „vezetősége” még se ismertessék el és peccsételtessék meg olyanul 18-19 éves gyerekeMBER létére. Családot se alapítson, még ilyen nagyon korán. Burkolt kritikája bizony ez az intézkedés is a nem-nagyon sikerült közelmúltnak.

A gyakorlati jellegű középiskolák kétfelé is jelentenek ilyen burkolt kritikát. Egyrészt a középiskolákat szeretnék tehermentesíteni azoktól a növendékektől, akiket eddig sem a magasabb szellemi élet utáni vágy vitt oda, hanem az, hogy nem igen volt hová menniök. A polgári iskola kevés volt nekik, már csak jövődő elhelyezkedésük igényei miatt is, a középiskola viszont (még legenyhébb formájában is) felülhaladta érdeklődésük körét, legtöbbszőr képességeiket is. Kénytelen-kelletlen középiskolát végeztek az gyének, le is érettségiztek, de nagy tömegük lefele züllesztette a középiskolákat, akadályozta az igazi diákokat is előhaladásukban.

munkaritmusukban, sokszor bizony munkakedvükben is. A középiskolák megromlottak, szükség volt tehát bátor, gyors és radikális operációra; valóságos császármetszés e tekintetben az új kerettörvény. Kritika azonban a gyakorlati jellegű középiskolák megteremtése nemcsak befelé, a középiskolák irányában, hanem kifelé, a gyakorlati pályákon működő tömegek irányában is. Evidens ugyanis, hogy eddig csak a vállalkozóbb kedvű elem fanyalodott kénye ellen szükségleteinél magasabb iskolázottságra. A tömegek megelégedtek a szükségesnél kevesebb műveltségi elem megszerzésével is. Különösen az agrár-lakosság. Addig, míg kb. 100 felsőkereskedelmi iskolánk nyújtott érettségi vizsgálattal egyenrangú gyakorlati képzést a merkantil pályákra vágyakozóknak, a földet munkálok vagy épen semmi különleges képzést nem nyertek, vagy a semminél alig valamivel többet ú. n. gazdasági ismétlő iskolákban (szakszerűség szempontjából jórészt laikus tanítóktól), vagy — legjobb esetben — néhány földműves iskolánkban, 2-3 magasabbrangú tanintézetünkben s egyetlen gazdasági középiskolánkban kaptak mégis csak komolyabb szakoktatást. Gazdasági akadémiaiunk s a műegyetem mezőgazdasági fakultása viszont főiskolai jellegűek lévén, alig néhány intézet képezte az átmenetet gazdasági téren a népoktatás és a felső oktatás között. Majdnem ugyanez volt a helyzet a műegyetem egyéb fakultásain is, ahol a „technológia” volt az egyetlen érettségi vizsgálattal egyenrangú kiképzést nyújtó középiskola, a fém-, fa-, építőipari és elektrotechnikai szakiskolák mellett viszont az alsóbbfokú oktatás volt meglehetősen színvonalatlan. Négy polgári után például színvonalcsökkenés volt földműves iskolába menni (felső mezőgazdasági iskola viszont az ország agrárlakosságához mérten nagyon kevés volt), ellenben egy másodéves fémipari szakiskolás és egy ugyanolyan fokú tanítóképezdész között nem volt meg az a nagy különbség, amit végbizonyítványuk, illetőleg oklevelük másmilyen volta kifejezett. A „kereskedelmista” meg valami egészen külön bolygón) élt ezek mellett, a középiskolásokhoz húzott s jobban is odatartozónak látszott, mint egyéb szakiskolás pályatársai. A gyakorlati jellegű középiskola a szakiskolák felé azt a kemény kritikát kockáztatja meg, hogy kevés és hiányos képzettségű középosztálybeli működik jelenleg gyakorlati pályákon. Az érettségizett középosztály hiányzik. Vagy nincs, vagy nem megfelelő az érettségi bizonyítványa, illetőleg az ilyen bizonyítvánnyal megszerezhető műveltsége. A gimnázium ugyanis nem a középosztálybeliek isko-

lája, hanem előkészítő iskola az egyetem számára, tehát a leendő felsőnéposztálybelié — elvben legalább.

IV.

MI A REFORMINTÉZKEDÉSEKET ÉS TERVEKET KIVÁLTÓ KÖZÖS OK?

A szelekció, a tehetségkutatás, az ellenőrzés, a tanterv és módszer, a tanárképzés, a szünidei tanfolyamok, új tankönyvek, és új rendtartás, a tanítóképzés akadémiai rangra emelése és a gyakorlati irányú újonnan felállítandó új középiskolák egyként megméri és egyhangúlag hiányosnak találják az egész magyar köznevelést.

A mi eddigi okfejtésünkkel nagyon könnyű feladat volna perbeszállani. Lehetne például minden kijelentésünk mellé ellenki-jelentéseket tenni. Ezek az ellenkijelentések kivétel nélkül mind tárgyazhatná az, hogy nincs igazunk, ezek az intézkedéseik egyéb motívumokból eredtek. Mi nem akarunk vitázni egy esetleges ilyen megfogalmazású generális ellenvetéssel. Hiszen nem is állítottuk, hogy ilyen sokféle, részben nagyszabású és mélyreható intézkedés kizárólag egy s akkor még hozzá ilyen negatív jellegű motívumnak köszönhetően létre jövetelét. Mi csak azt bátorokdtunk leszögezni, hogy valamennyi intézkedés rengeteg módon különféle motívumai között mindig ott szerepel az az egy is, hogy a magyar közoktatás gépezetében valami (nem fainni: mi) nem jól működik, a magyar közoktatás eredménye nem egészen megfelelő. (Nem úgy nem-megfelelő, mint ahogy soha egyetlen más közösség közoktatásának az eredménye sem lehet tökéletes, hanem úgy hiányos, hogy sűrű egymásutánban, minduntalan új meg új, sokszor egészen radikális beavatkozásra van sürgős szükség.)

Lehetne aztán a közelmúlt intézkedéseivel másképpen is vitába elegyednünk Sorra szedhetnők valamennyit s bizonyos egészséges kétkedéssel megbírálnánk egyiket a másik után a tekintetben: vajjon van-e remény arra, hogy a gyakorlati életben elérjük céljukat s némi idő elteltével áldásos hatásuk mutatkozni fog. Szerény véleményünk szerint ez lehetne rendkívül elmemozdító szellemi szórakozás, de gyümölcstelen, meddő munka lenne. Ennek addig volna, vagy lett volna értelme, míg intézkedés nem lett a javaslatból, esetleg még ennél is előbb, javaslat formáját nem öltötte fel a terv, vagy a szándék.

Egyetlen becsület és józan feladatunk lehet: megkeresnünk azt a titokzatos, ismeretlen valamit, amely a magyar közoktatás, gépezetében a gyakori üzemzavart előidézi és a nyugtalanítóan nagyszámú, a rendes munka ütemét és sikerét zavaró új ínegi új intézkedéseket szükségessé teszi.

V.

A REFORMOKAT KIVÁLTÓ OK ÉS A FELSŐ NÉPOSZTÁLY LELKIALKATA.

A népoktatási reform vizsgálata közben az alsó néposztály lelki alkata a bajok okául azt a megkövesedett és időszerűtlenné vált művelődési állapotot mutatta, amely a XVII. század második negyede óta mindig-egy formába merevítette alsó néposztályunkat s arra kárhóztatta, hogy tisztán szenvedőlegesen reagáljon minden hatásra, amely azóta egész a mai napiig a felső néposztály felől, a középosztály részéről, az egyetemes európai életközösség-irányából általában éri. A középiskolai reform tüzetes tanulmányozása feltárta előttünk a középosztály lelki alkatát s ebben az esetben is abban láttuk minden baj magyarázatát, hogy a merev alsó néposztály és a korral haladó szofokrácia két malomköve között középosztályunk kínosan keresi és nem találja helyét. Vajjon ha megkísértenénk bepillantani szofokráciánk lelki életébe, megtalálnók-e az ott esetleg észlelhető bajokban egész közoktatásunk kikövetkeztethető és keresett alaphibáját? Eddigi eredményeink feljogosítanak s fel is bátorítanak a lehetőségnek a feltételezésére, hogy valószínűleg megtalálnók.

A dolog természete szerint kutatásainknak még a középosztály lelki alkatának vizsgálatánál is sokkal óvafóisabbaknak kell lenniök s erediménveink még az ott elért eredményeknél is vázlatosabbak lesznek előreláthatólag!. Következtetéseink pedig egészen szerények és szerfőlött alázatosak lehetnek csak. Hiszen, míg az alsó néposztály lelki alkatát merev, megkövesedett, anachronisztikus jelleg jellemezte, (ami a megállapításokat igen megkönnyítette), addig szofokráciánk lelkialkata nehezen megfogható, alig rögzíthető, (hiszen eleven, változó, tovatűnő folyamatosság különbözteti meg az alsó néposztálybeliek állapotszerűségétől, valamint a középosztálybeli lelkiélet oszcilláló, egyszerű rezgőmozgiásszerű életmegnyilvánulásaitól egyaránt). Azonkívül gazdag és bonyolult is ez a lelki élet: nehezen meg-

határozható, még nehezebben felvételezhető pontos descriptio formájában. E tanulmány keretei nem is bírnák el egy ilyen leírás kísérletének még a legvázlatosabb lehetőségét sem. Kettős megszorítással vagyunk kénytelenek élni ezúttal. Csak a legfőbb szempontok szerint vizsgálódjunk — ez az egyik. A másik egészen gyakorlati jellegű kényszer-megoldás. Negatívumot keresünk, tehát csak olyan életmegnyilvánulásokra terjeszkedünk ki, amelyekben valami negatívum mutatkozik. Lelki alkat vizsgálatáról lévén szó, minden, amit vizsgálat alá vetünk, pszichológiikum, tartalmi elemeket lehetőleg nem érintünk.

A FELSŐ NÉPOSZTÁLY LELKI ALKATA

A) Felső néposztályunk értelmi világa (nyelve).

VI.

A PROBLEMATIKUS MAGYAR KÖZNYELV.

Köztudomású lény, hogy kultúránk állaga nem különbözik a nyugati, XX. századbeli kultúrák állagától. legalább lényegében és qualitative nem. Ha tehát közoktatásügyünk egész területén mutatkoznak bajok, az ezeket kiváltó ok semmiesetre nem lehet az, mintha szofokráciánk nem képviselné, nem bírná és nem élné ugyanazt a kultúrát, amelyet az egész modern, művelt Európa, pontosabban Euramerika. Azok, akik nemzetünket elmaradottsággal, kulturképtelenséggel, vagy általában a kultúra tartalmát illetőleg akármilyen természetű vádakkal illetik, tévednek, vagy tudatosan rágalmaznak.

Egészen más képet nyerünk azonban akkor, ha a kultúra formális elemeit fogjuk vallatóra. Itt elsősorban a *nyelv* jöhet tekintetbe, amely alakilag az egész kultúrát magában foglalja. Amilyen örvendetesen ép és egész, potens és hű kultúránk tartalma, olyan szomorúan beteg és töredékes, tehetetlen és álképlet kultúránk formája, szofokráciánk nyelve (kísérő tünetképen természetesen, ha nem is *a magyar nyelv*, de bizony körülbelül az egész *magyar köznyelv*).

Bevezetésképpen hangsúlyozni szeretném, hogy, úgy amint írtam, kultúr jelenség ez, nem nyelvi jelenség, A magyar nyelv mint nyelv, nem forrása semminemű elesettségeknek, ellenkezőleg, ha a jelenségeket a kultúrától függetlenül csak mint nyelvi adottsá-

gokat tekintjük, értetlenül kell megállnunk előttük. A magyar nyelv épen ural-altáji, közelebről finnugor voltából kifolyólag több fővonatkozásában tér el az őt környező indogermán nyelvektől s ezek a fővonatkozásai mindvégig és megbonthatatlanul megvédik őt (mint nyelvet) minden esetleges veszedelemtől.

VII. NYELVÜNK FONETIKAI MAGYARSÁGA.

Hogy nyelvünk sajátosan magyar, azt körülbelül mindenki legalább is érzi, ha nem tudja. De hogy miben áll a magyar nyelv magyarsága, az már nem olyan köztudomású. A tudományos nyelvészet összeállította ugyan a finnugor nyelvek, köztük a magyar nyelv jellegzetes és az indogermán nyelvek jellegzetességeitől különböző sajátosságait s ezeket itt most akár taxatív is felsorolhatnók, mégsem ajánlom, hogy ezt cselekedjük. A tudományos nyelvészet ugyanis a sajátosságok meghatározása közben az indogermán nyelvek szempontjai szerint járt el s nem a finnugor nyelvek belső törvényszerűségeit kereste és találta meg. Még abban az esetben is, ha csupán egynéhány, nagyon vázlatos és a dolog lényegét alig érintő megjegyzésre bukkanunk mindössze, maradjunk csak nyelvünknel magánál s annak művészeit, vagy szuverén birtókosát, a népet kérdezzük meg a felől, mit tart sajátosan magyar-nak a magyar nyelven.

A nép a maga nyelvét épen úgy nem érzékeli, mint ahogy az egészséges ember nem érzi a fogát, vagy a fejét és nem probléma számára kezének, láibának, derekának, nyakának az ide-odamozgatása. Saját nyelvének a tudata csak olyankor jelentkezik nála, ha más nyelven szólnak a jelenlétében. Akkor sem arról értesül, hogy a maga nyelve olyan, amilyen, hanem arról, hogy az idegen nyelv eltér az övéitől, másforma, nem olyan, mint amaz. Tót, oláh, cigány német, latin, ezek azok a nyelvek, amelyekkel legsűrűbben találkozása volt a történelem folyamán, a népies nyelvi észrevételek természetesen leginkább szintén ezekre a nyelvekre vonatkoznak.

A totzember mesterság / víkon drótot zárulnyi, / kápálgatnyi, kászálgatnyi / fázikákát drotoznyi. / áj, szegin tot légin / mindig krumplit zábálnyi. /

A zsidók jellegzetes torokhangjait, jiddis beszédét inkább csak egyes szavak utánzásával jelzi a magyar fül, hogy hallja a különb-

ségjet. Áj-váj, zikcene-zakcene, uccutólla motolla, semmit se thodok róla. Kis thücet, vagy nagy thücet? Khürüsztjén. Phíz.

Ugyanígy megjegyzte a magyar fül a csigán-mágyár besidet is. Figyelemreméltó, hogy a latin beszédből inkább csak azt jegyezte meg, hogy nem érti. Tehát inkább az volt a különös számára: vajjon mit mondanak, az már kevésbé, hogy mondják.

Az oláh beszéd is különös a magyar fülnek. A lenti szövegek nóta versek mind, de e nóták dalolásánál fontos kellék az, hogy oláhosan ejtsék a nótázok az oláh szövegeket. Majre-csajre molduvaré fut a havas földre. Ungur bungur azaz rumuny sátorát felvette. Pitaj majre, csita uajre nincs pénz az eb verte. — Valahányszor az oláh mondja szine tátye. Mindannyiszor binye zeu, binye, binye, binye zeu zsupánye fertályé.

Van egy kiolvasó mondóka, a gyerekek szentül állítják, hogy cigányul van. Csermadi dáresz dik dik dik, árész, báresz barbica barbicáresz kungJiea, szuszmajdáresz, hájlige bojlige csermadidáresz dikdikdik.

Arany János a Nagyidai Cigányokban sokszor beszélteti cigányul hőseit. Legkiadósabban a végén, mikor gyászéneküket eldaloltatja velük. „Fáró hesz! fáró hesz! ále móré, már hogy lesz? Meg sé halsz, csak megdeglesz . . . stb. stib. A szerencse kukhérol, Pukk Mihály lehóhérol. . . Háj, dikhesz, dsalomász . . . , De közben is: Jás ti kóczipor had, láttam az anyátok!... — kiabál Csóri vajda a menekülő Pukk Mihály után.

Az ilyen mondások, mint: Vereslajfoi, zöldlajbi, sárgalajbi, nem értelem szerint akarják érzékeltetni az idegen (itt: zsidó) nyelvet, hanem a hangzását, a lejtését utánozzák. (Mikor szándékosan archaizálva idézzük a Halotti Beszédet így: Latjatuk feleim zumtuhhel mik vogmuk, isa pur es homuv vogmuk, akkor is egy vélt régies kiejtést, tehát megint csak: kiejtést próbálunk utánozni. Ezt különben Tóth Béla is észrevette már.)

A német nyelvvel legkiadósabban a volt közös hadseregben nyílt alkalma magyar embernek találkozhatnia. A közmondásossá vált altiszti kitanítás: kétféle hozzám van, a pitige meg a meldige (= bitte gehorsamst és melde gehorsamst) azt tanúsítja például, hogy a magyar fül hallja és megkülönbözteti a német hangsúlytalan igekötőt, csak hát — igen természetesen — a maga magyar módján bánik el vele. Rákosi Viktor Emmy című hosszabb elbeszélésében a kimondhatatlan nevű parancsnokok nevének mégiscsak muszáj-felsorolását csúfolja ki: Her Rikmajster Van Só és

van Minden (Van der Sloot Walmingen) például az egyik kapitány. Ide sorolhatók egyébként talán kivétel nélkül valamennyien az ú. n. népetymológiák. Ezekről t. i. csak egészen felületes megfigyelés és mindenáron való humorizálási kedv hirdetheti, hogy valami közülük van a névadás értelemjelölő erejéhez. A népetymologia ugyanis a jelölést *már megtörténtnek* veszi, nem is törődik veié, egyetlen gondja, hogy a hangsornak *értelmetlen-értelme* legyen magyarul is. Kellős tehát a népetymologia tendenciája: egyik az, hogy a magyar nyelv törvénye szerint is legyen a hangsornak valamelyes értelemféléje, a másik az, hogy *ne legyen mégse, hiszen a többi szónak sincs*. A Waschapparat vasparádé, vasnak vas, de parádének nem parádé. Úgyszintén a capistráng (= Zapfenstreich) valamiféle istráng, de hogy mi az a *cap*, azt már azért is jó nem érteni, mert a szó értelme nem is hajaz az istranghoz, a *cap* tudná, hogy miért istráng mégis. Az idegsokk hidegsokk a magyar népetymologia szerint, igaz, hogy reszket a legtöbb idegsokkos betegi, talán épen a titokzatos csók hideg volta miatt. Az one sitep nevű tánc vad csepp, íbiszen elég vadul ugrálnak idegen tánc közben, bár annak már nehezebb volna okát adni, mi köze az egésznek a csepp fogalmához. De végigelemezhetnénk egész rakás népetymológiát, mindenütt megtalálnók a kettőséget: az ismerős elemet, mely az idegen szót a magyar hangsorba belesorozza s az érthetetlen részt, mely őrzi a jelentés titkát. Maga a népetymologia pedig mindvégig a nyelv lejtésének, a kiejtésnek, általában véve az emberi beszéd testi beágyazottságának közvetlen szülőtte.

Az úgynevezett madárnyelv is idetartozik, újabb nevén a halandzsa. Paulini-Harsányi-Kodály Hány Jánosában például a császárné és Hány magyarul beszélnek, de mikor közben a felséges asszony egy udvarbeli szolgának mond valamit, azt Hány így hazudja bele a mesébe: Etye, petye, tiki, taka, sundám, bundám; plotty. A szolga ismétli engedelmesen, jeléül annak, hogy megértette: plotty. A kirátné Hánymak le is fordítja magyarra, ami ilyen titokzatosan, egyéb helyen is „per sundám-bundáim” emlegetett módon fejezett ki: azt mondtam ennek a morvának, hogy kerítsenek egy hétéves gyíkot.

A gyerekek értelmetlenséget motyognak, mikor azt akarják játékközben érzékeltetni, hogy „németül” beszélnek, akárcsak a nagyok, ha azt akarják, hogy ne értsék a kicsik, miről van szó. Ha meg ők akarják azt, hogy kettejük, hármajuk titka maradjon, amit mondtak, a kiejtés számára elértelemetlenítik. Jóka beszél így

az ördöggel, hogy az udvarbéliek ne értsék, amit viszont az ördög igenis, értsen: Turgudorgod mirgjit forgogargadtárgál: Argadór-gósorgom margarargadtárgál, Targakargarorgodj hárgát korgomarga Irginnetet arga porgokorgolbarga. (±= Tudod, mit fogadtál, Adósom maradtál, Takarodj hát, koma Innét a pokolba!)

Ezekkel a példákkal azt is szemléltetni szeretném, mennyire a nyelv testi jelenségvolta, az artikuláció, a kiejtés, a beszéd menete, a lejtés az, ami ezekben a látszólag jelentéstani problémákban a magyar embert megkapja és foglalkoztatja. A magyar ész számára a szavak jelentése nem probléma. Az idegen szókat is magyar szóknak appercipiálja s épen, azt tartja furcsának és értelmetlennek, hogy a németnek *vízen* a rétje, *haj* a szénája, mégis *rossz* a lova. (Wiesen, Heu, Ross.)

A magyar nyelvnek a lejtése is más, mint az indogermán nyelveké. Ez különösen a vájtfülű Arany János számára súlyos és kényes probléma. Tele van költészete idevonatkozó megjegyzésekkel. A magyar módomban hangsúlyozói! hexametereket például azért találja oly nevetségeseknek és kipellengérezni valóknak, mert érzi a magyar és latin nyelv kétféle törvényét. Hangsúlyos verselés. Hajdani —dicsősé — günk, hol — késtél az — éjjeli — időn? Századok — ültének — el s te — alattuk — enyészni — hajolt — Fényel — jársz csak — magadban. Csillag alatt megjegyzi: Hogyan «kezde volna el Vörösmarty Zalánt, ha ismerte volna azt az új elméletet, mely szerint a magyarban a hangsúly mindig a szó első tagjára esik, a versmértéknek pedig hangsúly szerint kell igazodnia. Meg erősebb idegenkedés látszik ezen a példán: Reménység — barátság — jöltévönk — vezess el — sírunkig. (A hangsúlyosok hexameter. Ajánlva Szász Károlynak.) Oda is írja alá: Ezért adjuk oda Vörösmarty hatosait? A görög nyelv szellemét érzi megsértve, de egyidejűleg a magyarét is s magyarkodásnak tartja', hogy Homeros Iliászát és Odyszeáját az eredeti versmérték helyett magyar tizenkettősökben fordítja egy próbálkozás. Maga résziéről mindjárt szolgál is egy kis kóstolóval: Múzsza nekem énekeld el Az Akhilles haragját, Mely nagyon megtizedelte A görögök kobakját; Bátor lelkét sok nagy hősnek A pokolba kergeté, Magát pedig mint egy dögöt Kutyákkal megéteté. (Klasszikusok körmönfont fordítása. Igaz jó magyarsággal.)

Ingyen se véljük, hogy Arany talán többre (tartja az idegen hexametert a magyar hangsúlyos versnél. Nem, épen az a nagy komolyság és tisztelet, amellyel a görög nyelv szellemét óvja nála,

óvja, őrzi a magyar nyelv szellemét is a nyelv zenéjében. Vojtina leveleiben így tesz hitet erről: Van a magyarnak ... úr Krisztus, mi van!7 Saját mértéke: népdalaiban, Melyet kitáncol a paraszt legény, És Farkas Józsi oly szépen kihúz, De a poéta (kincsek közt szegény!) Mértéket idegen mintára nyúz. ...Ezenkívül, min jó-levesbe hús, Szükséges volna versbe numerus . . . Midőn te így írsz: A leányka hön Fohászzkodék és sírva a mezőn Bolyonga; fürti közt lebegve méla Szellő susog és zengő Philomela Éneke szól; süt bú-bájos világa A holdnak. ... S a többi, — ez neked jó, meghiszem, De, mintha sással metszenék fülem. A magyar beszéd „kijön”, itt meg minden sor belemászik a másikba. Hogy megsértődik Gedi, a félbolond falusi költő, mikor a bíróné azt mondja a verséről, hogy nem jön ki. Szidni, gyalázni őt magát szabad, lenézni, talán még megütni is, de a verset ne bántsa senki, akkor ellenségévé vadul annak, aki azt bántja, mert az „kijön”. (Móricz Zs.: Sári bíró.) Pedig jószerint törvénye sincs. Megint Aranyt idézem: A rhythmus oly láthatlan valami, Mit inkább érzeni, mint hallani, Mit észrevenni (mint a jó egészség Szelíd hatású titkos működését) Könnyebb, mikor nincs, mint akkor, ha van, Mi nélkül mérték, rim haszontalan.

Az idegen zene és a magyar szöveg két kótára menése is fel-ötlik neki. Bolond Istókban két helyen is rámutat. De a dal ömlik fájón-édesen: Je-her a-hab-lakomra, kedvesem (II. 51) és: kótabul a szót pontosan nyélé: Oh (mint) so (vár) gok (fény) la (kod) fe (lé.) (II: 70.)

Legillusztrálőbb ereje azonban e tekintetben annak a kis jelenetnek van, mikor a színpadi rendező természetes, folyóbeszédjét kifogásolja az újdonsült színész Bolond Istóknak, alias Arany Jánosnak és fenyegetéssel is rá akarja venni, hogy a drámai dialógus jambikus menetének kerekébe törje anyanyelvét. „Jól van, barátom, tudta szerepét, De mondja fel csak, kezdje újra, többször — No lássa, hogy az accentusba vét; *Ke-gyelmes* herceg! így; hal-kan először, Ott hangsúlyozza *gyei*, a közepét *Ke-gyelmes*, érti hát már? nem *kegyelmes* — Maga nem kap rollet, ha nem figyel-mes. (II: 74.)

Olyan kényes Arany a magyar beszéd artikulációjára, hogy Klárcsi kisasszonynál még apróbb kiejtési hibát is ráér észrevenni. Istók előtte monda szerepét, Az meg követte, egy kissé az orrán Keresztül ejtve az m-et s a b-t. (II: 100.)

Ellenpróbája is van egy ebiként e megfigyelésünknek. Ahogy nekünk felöltik és ahogy mi mulatjuk magunk az idegen nyelvek másforma lejtésén, ugyanígy feltűnik a németeknek is a magyar beszéd különös lejtése, vagy akár csak a magyar-ember-beszélt német nyelvén is. A jó osztrákok, különösen a bécsiek sokszor megmosolyogtak és utánozni próbálták a magyar nyelv dikcióját. Minden ilyen utánzási kísérlet egy kótára megy, kár, hogy lejegyezhetetlen. Egy azonban talán mégis megállapítható róla: az első szótagra eső hangsúly tagolja a magyar beszédet olyanná, ami ezekből az utánzásokból kihangzik. Mintha mindig panaszkodna a magyar és sértődötten tiltakoznék ... ez az „összbenyomás” róla. (Talán ez az oka annak is, hogy a MÁV felírást így értelmezik a jó bécsiek: Mein Armes Vaterland?)

Még egyet ne feledjünk, amit a közismert anekdota őriz a magyar és német artikuláció eltérő voltáról. Az öreg sváb, sok gyermeket remélve, ábécé sorrendben keresztelteti a gyermekeit, így könnyebben, cligazodván sorrendjük szerint. A; B; C; D; E; F; G;... a gyermekei nevének kezdőbetűi, t. i. Alga (Olga), Béder, Coltán, Doni, Éten (Ödön), Fumos és Gari. (Magam ezt mindaddig túlzásnak véltem, míg egy budaörsi kárpitos segéd ezekkel a szavakkal nem csengetett rám: en fátog, gerem, a gárbidos.)

Mindezeket egybevetve azt kell tehát mondanunk, hogy a magyar nyelvben sajátosan, megváltoztathatatlanul magyar a magyar nyelv dikciója, lejtése, a kiejtés, a hangsúly, a rhythmus, közös szóval: az artikulációs bázis Mihelyit valaki vagy valami ez elleni vét, azonnal megtetszik nem-magyar volta, a magyar ember pedig magával, viszi artikulációs bázisát olyankor is, ha nem magyarul beszél.

VIII.

NYELVÜNK GRAMMATIKAI MAGYARSÁGA.

Az artikulációs bázis, hogy úgy mondjam, anthropologiai sajátossága a magyar embernek. A testi beágyazottsága olyan neki, amilyen — miközben úgy beszél, ahogy épen beszél. Később majd rá kell hogy jöjjünk ugyan arra is, hogy ez a sajátos beszédmód függ a magyar ember eszejárásától is, nem ugyan, úgy, hogy elébb az eszünkjárása lett az, amicsodás, azután a kiejtésünk is *e* szerint más, mint más népeké, nem is megfordítva, hanem úgy, hogy függvény-viszony van a kettő között. Egyelőre azonban nincs jogunk ilyen előfeltételezésre, fel kell tehát vetnünk azt a kérdést

is: ha a magyar artikulációs bázis testhez kötött sajátosság, van-e a magyar nyelvnek olyan magyarossága is, amely lélekből, sajátosan más, magyar lélekből fakadó?

Megint csak Arany Jánoshoz folyamodom, hiszen ő valósággal kánona mindennek, ami magyar. Mi foglalkoztatja őt még a nyelv körül, ami nem artikulációs bázis?

Érdekes versbeszedett vitái, inkább csak zsörtölődései maradtak reánk. *Grammatika versben* c. töredékében különösen, egy elvi természetű észrevétele rendkívül mély. „Mi a nyelvet rontja, az a legfőbb veszély: Hogy még a paraszt is mind magyarul beszél. Grammatikát mein tud, hiába csináljuk, Mégis egyre darál, egyre fecseg szájuk. Ügy beszél mint apja, nem halad a korról, Nemes oltvány helyett él ősi vackorral. Azt se tudja: ki, mi; azt is összevéri; Három szál fonal az ige pászmán néki. Ikes vagy nem ikes, azzal nem törődik, Gyermeke, ha csínt tesz, mondja megyerődik. (Arany maga is érdekesen mondja ezt egy másik helyen s az is magyaros, ahogy mondja. Sőt ha nagy a vétség s nagyon rossz a gyermek, Az se hallatlan, hogy valakit megvernek. Juliska elbujdosása.) Szóval annyi bűne, amennyi mondása: Ez a paraszt beszéd nagy isten-csapása. Mindebből mindenki bízást kiolvashatja, aki ért magyarul, hogy Arany János, ellenkezőleg., azt tartotta nagy isten-csapásának, ami alább következik: Törvény kell a nyelvnek, mert különben elvész, Törvényét ki szabja, mini az a sok nyelvész. Erről a sok nyelvészről külön hexameterben is megemlékezett Arany János A magyar nyelv címmel, Mottóul azt írva a cím alá: Üsd, nem anyád! Közmondás. Boncold csak nyelvész! hát baj, ha az áldozat elvész? Tartozik ez tereád? . . . Egy bizonyos: nem anyád! Egyszóval Arany János azt kifogásolja, hogy a legtöbb korabeli magyar nyelvésznek nem is volt anyanyelve a magyar s mégis meg akarta állapítani törvényeit annak a nyelvnek, melyet nem ismerhetett belső törvényei szerint. Ez az oka aztán szerinte annak a lehetetlen állapotnak is, hogy a parasztnyelvet hibásnak tartják s törvényeiket nem a parasztnyelvből, hanem annak ellenére állapítják meg. Holott evidens, hogy a parasztember nyelve a tulajdonképeni magyar nyelv, mert hát: nincs is alkalmá megromolnia. Ha tehát valamely törvény ellenemond a paraszt emberek nyelvének, akkor az a törvény nem a magyar nyelv törvénye, hanem más nyelvek tényéből levont törvényszerűség, amely ha nem felelnek meg neki a magyar nyelv tényei — hát... vegye tudomásul, hogy nem felelnek meg. Ebből csak az az egy érvényes

tanulság vonható le, hogy bizonyosan más a magyar nyelv törvényszerűsége, nem a vélt, a másik, a máshonnan származó, ide csak applikált. Mint ahogy valóban nincs is egyébképen, ha a ki és mi né²mást a magyar összeveti, akkor *nincs meg* a ki és mi között a vélt különbség. Ha nem törődik az ikes és iktelen igékkel, akkor mi se törődünk és ha megverődik a gyerek, hát akkor mégis csak van szenvedő ige (vagy még sincsen, ami lényeg szerint ugyanazt mondja). Arany János szerint tehát van valami sajátosan magyar a magyar nyelven az artikulációs bázison kívül is s ez a magyar grammatika. A magyar grammatikának azonban *saját törvényei* vannak s ezek a törvények mások, mint egyéb nyelvek törvényszerűségei.

Mások, mások, de mik, milyenek? Hallgassunk most meg egy másik klasszikust, aki e tekintetben részletekbe is bocsátkozik. *Madách A civilizátor* c. satirikus költeményében Stroom, aki a magyar István mellett a német szellemet képviseli, egy ízben hevesen kikel a magyar nyelv ellen s kifogásaiból »nj elvünk egyik ilyen, az európai nyelvekétől eltérő törvényszerűségének a körvonalai bontakoznak ki. „De visszatérve barbár nyelvekre, Hogy értené meg Hegelit ez a nép, Mely így beszél: Embernek s nem Nekember. Hisz annak észjárása mind hibás. Előbbvaló a birtok, mint az ember. Ezért nem lesz, lám, semmi a magyarból.”

Felületesség volna e sorokból a szokott meghatározásokat és az általuk meghatározott különbségeket olvasnunk ki tanulságképen. Való igaz, a német praeposíciókkal és esetekkel fejezi ki azt, amire a magyarnak ragjai és névutói vannak. Tehát a német hajlító, a magyar ragozó nyelv. Nem sokra megyünk az ilyen megállapításokkal, nem distingválhatatik segítségükkel a két nyelv különbözőségének leglényege szerint. Ez a különbség okozat, nem ok. Nem azért különbözik a két nyelv egymástól, mert az egyik hajlít, a másik ragoz, hanem különbözik (egyelőre nem tudjuk, miben) és ennek a különbségnek következtében ragoz az egyik és hajlít a másik. Az épen a kérdés, miért történik ez egyik esetben így, a másikban meg amúgy.

Az Embernek és Nekember Madách szerint sem abban különböznek, hogy a rag van hátul és a praepositio elől, hanem abban, hogy t. i. Stroom szerint *előbbvaló* a birtok, mint az ember. A viszonyítás módjában van a különbség.

Nem szó szerint kell természetesen Stroom szavát vennünk, mert szó szerint nincs is igaza, hiszen a birtok, birtokos névmáskésétén épen a magyarban áll elöl és a németben hátul. Az azonban igaz, hogy a németben más a birtokos és birtok relációja, mint a magyarban. A németben csakugyan a birtok a meghatározott fogalom, a birtokos meghatározó elem csupán a jelölésben, Mein Haus p. o. valamilyen ház, a sok lehetséges ház közül az enyém. Házam, ebben a jelölésben épúgy az „enyém” a meghatározott rész, mint ebben az apám háza, ahol szintén az „övét” a meghatározott rész. Mindazonáltal nem lehet mégsem egyszerűen csak megfordítani a dolgot s kimondatni, hogy a németben a birtok a meghatározott rész, a magyarban pedig a birtokos. A különbség mélyebb. A németben a két valami közül az egyik határozza meg a másikat, a magyarban a két valami egymáshoz képest jelöli meg azt, amit meg akarunk határozni, Mein Haus, das Hauser des Vaters, mindakettő: ház, az egyik a házak közül az enyim, a másik a házak közül az atyáé (az atya az atyák közül lehet történetesen az én atyám, ezt azonban csak a contextusból állapíthatni meg. Ennyire nem fontos német ész számára a „viszony”). Házam, az apám háza azt jelenti, hogy egyik esetben én, a beszélő és a ház, másik esetben először is én és az apa, másodsor pedig az apám és a ház összetartozunk, illetőleg összetartoznak és ez az *összetartozás* maga az, ami meghatározandó. Aki előtt ez nem egészen világos, annak hadd meséljem el, hogy egyszer hatodik gimnazista koromban egy népgyűlésen jól összerugdostam egy kalapot, abban a hiszemben, hogy a kalap egy haragosomé, aztán kiderült, hogy de bizony az enyém, alig győztem aztán kisimogatni, lekefélni a kalapomat. Nyilvánvaló, hogy nem a kalapot rugdostam össze és poroltam le, hanem a viszonyt: a kalapot hozzá képest rugdostam össze és a kalapot hozzám képest kefélttem le. A kalapját, az övét és a kalapomat, az enyimet. Az összerugdostam állítmány, valamint a leporoltam állítmány tárgya tehát nem valamilyen kalap, hanem valamilyen viszony. Az Embernek is ugyanebben különbözik a Nekembertől. Az embernek (fia például) szintén valamilyen viszony, a Nekember fiú pedig valamilyen fiú. Mikor a kainé diathéké hüiosz tú anthopú-ja en nephelé láttatik, hát az nagyon csodálatos látvány, de meghatározása annak, aki e csoda alanya az, hogy az egy rendkívüli valaki, egy csodálatos ember, akivel épen ez a szokatlan dolog történik, des Menschen Sohn. Ugyanez történik az Embernek Fiával is, eljő

felhőben, de az, ami itt a csodát kiváltja, az a viszony, amiben ez a csudálatos valaki az emberhez képest van, fia az embernek és mégis felhők között jő el. Vessük össze azért teljes világosság okáért ezt az „embernek fiá”-t viszont a Szondi két apródjának ezzel a jelölésével: meg nem marad itt *anyaszülte*. Nos, ez az anyaszülte megmarad és az a csudálatos, hogy őt anya szülte, ő anya-szülte valaki, földi anyja szülte őt és mégis: megmarad, nem a bőszi Ali álgútüzében, hanem a világ végén. A csoda alanya tehát itt nem egy ilyen vagy olyan valaki, hanem egy ilyen valaki egy olyan valakihez képest.

A *görög*, latin, német, általában indogermán nyelvek tehát úgy jelölnek, hogy a fogalmaikat viszonyítják egymáshoz, de aztán a viszonyításban a meghatározó fogalmat alárendelik a meghatározott fogalomnak. A magyar nyelv pedig a meghatározó fogalmat mellérendeli a meghatározottnak és a közöttük levő viszonytal jelöl. A magyar grammatikában ez a mellérendelés a magyaros.

Valahányszor a magyar grammatika ellen vét valaki, mindig ezt a mellérendelést sérti meg valamiféleképpen. Arany Jánoshoz visszatérve, ő is bizonyára ezért írt át néhány népdalt a „kor” számára, mert megérezte, szegény, hogy a kor a sok német és latin példa után indulva, megkísérli most már a magyar grammatika átalakítását mellérendelésből alárendelésre. „Ha is engem felültettél, Irányomban meghült lettél, Alighanem, drága lélek, Most is szeretlek én tényleg” — dalolja némi rezignációval. Ez a *ha is*, meg az *alighanem* kellőképpen reávilágítanak, milyen luxus a magyar mellérendelés számára voltaképpen legtöbbször a kötőszó. Az időbeli egyidejűség vagy egymásután önmaguk erején rendelkeznek mellé s ez épolyan, magyar sajátosság, mint a latin kötőszó és kötőmód, az alárendelés elvének e két hatalmas zsarnoka, amilyen művészi erővel latinos. Caesar suos incusavit, quid de sua virtute aut de ipsius diligentia desperarent. Mennyi nyelvi elem szolgálja itt azt a törekvést, hogy Caesar-ra, illetve az incusavit-ra vonatkozzék minden a mondatban. De ugyancsak Arany-nál olvashatunk az egymás mellé rendelő időbeliség-jelölte egészen más természetű, ám nem kisebb erejű nyelvi szépségeket: Első tapasztalása Ion, hogy szédül S fáj a feje, nagyon fáj. Második: Hogy nem kél ő most dunnája pihéből, Aztán: hogy ő nem is ottan íakik; Aztán: hogy ő tán az idén se járt ott. (B. I. I: 90.) Vagy a daliás Időkből: *Még egy jó darabig* fenn beszéllek erről, *Azután*

egyébről, *azután* mindenről, *Azután* késő lett, a király *is* bágyadt S megveté Piroska a drága szép ágyat. Apjának, magának ott az első házban, Vendégnek külön, egy benyíló szobában: Cifrát, mennyezetest, négy oszlopon állót, Kétfelé hajtván a selyem szunyoghálót. A strófa elején a beszédtema fejlődik (tulajdonképpen züllik lefelé a hallgatás és elálmosodás felé), szinte a szemünkláttára *időben*, a strófa második felében az ágyazás részletei bontakoznak egyre gazdagabb képpé képzeletünk számára *térben*.

A magyar nyelv magyarosságának második kritériuma tehát a grammatika mellérendelő elve.

IX.

NYELVÜNK SZEMASZIOLOGIAI MAGYARSÁGA.

Van-e vajjon harmadikféle magyarossága a magyar nyelvnek? Ha nagyon óvatosan vallatjuk akár a népet, akár a klasszikusokat, azt találjuk, hogy, igenis, őket még foglalkoztatja, nyugtalanítja valami, ami sem nem artikuláció, sem nem grammatika. Tehát: sem nem a testi zónában lefolyó beszédaktusból, sem a gondolkozásmód ilyen vagy amolyan voltából nem eredő nyelvi tény.

„A *Tölgyek Alatt*” c. versében, nem az első, hanem a második hasonló című versben a költőt például ilyen gondok gyötrik: A tölgyek alatt Felhők szeme rebben — Van-e szép, vagy kép, vagy értelem ebben? Felhők szeme — ilyen csodabogarat Képzelnéi ... ha cédrus, Nem tölgyek alatt. Ez saját korábbi verséből bibelődik egy idézettel. Egy másik strófája egy hozzá beküldőt!), az előbbi verset kritizáló pamphlet-vers egyik sorával bibelődik: A tölgyek alatt *öreg* hernyók másznak, Melyek *ifjan* mint lepkék karikáztak; Ez a világ *rende*, (visszára halad): Aki hernyó, mászzon A Tölgyek alatt! De tölgyek alól Pindusra ne mászzon... A *reggel* c. verse alatt ez a jegyzet olvasható: Gáncsolják a költőket, hogy a természetet még mindig a régi tudatlan módon írják le, nem úgy, mint a tudomány haladása kívánná. Ehol egy kísérlet. A „kísérlet” néhány sora így hangzik: Ám, ha derékszög alatt dől zenithemre a fény: Égő gáztakarója körét meglátom a Napnak, Mely a mi földünknel (szám ide!) szórta nagyobb. Hogy kicsinek látszik, nagy távolléte okozza, Oly keskeny szög alatt éri sugara szemem. Végül még egy idézet kívánczik ide, olyan hely-

ről, ahol a szerzőnek esze ágába se jutott jelentéstanal bibelődni s amely idézet épen azért fontos itt, a Toldi III. énekéből: Mert fölérni könnyű, könnyű nem csak ésszel, hanem ököllel is és megfogni kézzel, Hogy csak őt boszantja mind e vastag tréfa.

Az, ami itt a költőt foglalkoztatja, a nyelvnek végső kérdése, egyetlen megfajtatlan s megfajthatatlan transcendens eleme, a jelrendszer jelei jelentéseinek (titka, a jel és a kép egymáshoz való viszonyának mélyeséges problémája. A népet is foglalkoztatja ugyanez a probléma, a találós kérdések, nyelvi tréfák köntösébe, vannak öltöztetve ezek a problémák. Ilyen kérdéseket tesznek fel egymásnak kikérő és kiadó násznagy, vőfélyek, fonókban, fosztókában fiatalok, öregek egymásnak: Hogy ette meg öregapád kenyereinek javát? Felelet: Falatonkint. Hogy lehetne egy rucát háromfele hajtani? Ha három ruca felé terelnéd az egyet. Hány kenyér sült esztendeig? Egy se. Láttál e mán fábul vaskarikát? Nem, hát bújj be egy odvas fába, oszt ha arrahajt egy szekér, nézz utána! Hogy híjják tifeleket a targoncát? Mifelénk nem híjják, hanem taszítják. Hát a macskát hogy híjják magyarul? Ci-cic. Mit csinálsz majd, ha 16 esztendőt tőtöttel? A 17-ikbe fordulsz. Mikor fél a pap? A katedrába, onnan csak a fele látszik. Ha a világvégin csak te maradnál, meg egy bakkecske, hogyan tudnád mégis megszorítani a világot? Gyertyát öntenék a faggyújából. Melyik a két legvénebb ember a földön? A november és a december. Ki fia egyidős anyjával? A ládafia. Hán betű van a bibliába? Amennyi az ábécébe. Mi megy a fejetetejin a templomba? A patkószeg. Hogy lehet száz disznót, száz nyulat meg kétszáz tókat egy hidon egyszerre áthajtani? Hászen minden disznónak egy nyúlja meg két bikája van. Mikor van legtöbb pap a világon? Aratáskor, mert akkor minden kereszt tetejében is van egy-egy. Mikor kél fel az ökör legelébb? Herélés után. Mir nem esik az eső sohase két nap egymás után? Mer közbe iccaka van. Mikor legnehezebb az ökör? Mikor a lábodra lép. Nem vót nyelve, mégis az égre kiátott? Az Abel vére. Nem született, meg se holt, Istennek szolgált, mégse üdvözült? A szamar, mer az ellik, meg döglük. Ki parancsol még az Istennek is? A kúdús, mer mindig azt mondja: Adjon Isten ezerannyit. Két anya meg két gyermek hány ember összesen? Három: nagyanyám, idesanyám, meg én. Vásárra ment a pap jányóstul, a kántor is feleségestül, 3 almát vettek, mindegyiknek egy egész jutott: a kántor felesége jánya vót a papnak. Hol kaszálják a szénát? Sehun, csak a füvet kaszálják.

Ezekben a találós kérdésekben mindenütt a jelentés, a szó, vagy a kifejezés képi ereje az, ami a tréfát lehetségessé teszi. Más képre gondol a kérdezt, másra a kérdező, így támad aztán nevetés a tréfa nyomában. Nyugodtan kimondhatjuk tehát, hogy a harmadik magyarossága a magyar nyelvnek: a jel jelentésének a képi ereje.

X.

FELSŐ NÉPOSZTÁLYUNK NYELVÉNEK BETEGSÉGEI.

Mihelyt valamely idegen elem elegyedik nyelvkincsünkbe, azonnal működni kezd vele szemben ez a három nyelvi erő és menthetlenül asszimilálja. Az artikulációs bázis felismerhetetlenségig megváltoztatja az idegen elem egész alkatát, részben már az orthografia számára is, de méginkább kiejtéskor a fülnek. A nyelvtan el látja képzőkkel, ragokkal és igeekötőkkel elől-hátul, legtöbbször elenyésző kisebbséggé válik így, ami idegen volt. Az autochton képi erő pedig elszigeteli az idegen elemet az idegen nyelviben elfoglalt egész szimboliztikájától s újakkal telíti, annyival könnyebben, mert a legtöbb környező nyelv képi ereje haloványabb a mi nyelvünk képi erejénél, amit nem érdemként állapítok meg, csak mint egyszerű tényt regisztrálok. Egy nyelv, amelynek őstörténete homálybaveszett, mert feljegyeztelen maradt, ugyanaz a nyelv, tekintetbe véve, hogy újabbkori története nem folytatása őstörténetének, még mindig ugyanaz a nyelv, lévén újabbkori történetében viszonylag igen fiatal és eléggé diákszerepre, azaz nagyobb-részt utánzásra kárhóztatva, gyakran kénytelen *először megfogalmazni, újrafogalmazni*, sőt többféle nyelvből *hevenyészve fordítani*, természetszerűleg csupán akkor élhet meg, ha képi ereje igen erős. — Következményeiben az is természetes és érthető, ha — így állván a dolog; — ugyanaz a nyelv nem termel annyi állandó jellegű fordulatot, mintha más viszonyok között fejlődhetett volna, de ugyanazért másodlagos következményképen, nem halványodnak el szókincsének, frazeológiájának, szokásmondásainak képiségei olyan hamar, mintha kellő nyugalma, vagy elég alkalma lett volna stereotypebbe, mechanikusabbá merevednie vagy mindennapiasulnia.

Mindebből pedig az következik, hogy nyelvünk mint nyelv szívetvidámító jelenség és ha valami szomorúság forrásává válhatik, az nem belső jellegéből fakadt tulajdonsága. Nyelvünk, mint nyelv, nem tehet semmiről.

Szomorú, sőt tragikus jelenség ez. Nyelvünk, nem mint nyelv, hanem mint kultúránk formális eleme: halálosan beteg. Tele van éktelen fekélyekkel, szörnyű sérülésekkel, borítva élősdiekkel olyan vastagon, hogy saját jellege meg sem látszik alólok, szervi elváltozások támadtak rajta, ellenállóképessége szinte teljesen megszűnt, leelemibb megnyilvánulásaiban tagadja meg, önnön mivoltát, anyagcseréje megállott, táplálékot felvenni képtelen. Mindezek a közeli vég tünetei.

Haladjunk sorban visszafelé e tünetek vizsgálataiban. Hogy nyelvünk képtelen az új táplálékot asszimilálni, tehát képtelen gyarapodni, azt főképen onnan vehetni észre, milyen kevés új fogalmat jelöl meg saját belső erejéből (legitimizmus, szankció, valorizálás, korridor, sofort-programm, gleichschaltol, kulturboden). Újabban még ha magyarul jelöli is az új fogalmakat, ernyedtt letargiával mindent szolgamódon szóról-szóra fordít. (Lebensraum: életter, gesamt: összkomfort, összbemomás, összkorimány, összbüntetés; Ur-: ösbemutató, összöveg; -frei: adó-, díj-, fereg-, tehermentes.)

Félig már meghonosodott szavakat ismét idegen szóval jelöl (mikor már végérvényesen primás áll a banda élén, hiú erőlködés első hegedűnek nevezni a prímhegedűt és vezérszólamnak a prímét. Másrészt a szemes kávé a babkávé, a tüdőbajost tüdőbetegnek nevezni csak azért, mert a Bohnenkaffe és a lungenkrank még a már meglévő magyar szókincset is állandóan ostromolja, nagy nyelvi tutyimutyiság jele). Szinte magától értődő ilyen körülmények között, hogy Csajkovszkij nevét német közvetítéssel Tschaikowski-nak írjuk, mintha a mi ábécénk is olyan ügyefogyott volna, mint a tolmácsnyelvé; Lwów már 20 éve lengyel, de mi sem lengyelül Lvúvnak, sem régi magyar emlékeinkre visszarévedezve Ilyvónak nem nevezzük, hanem németesen Lembergnek; Bécs, Boroszló, meg a többi magyar elnevezésű városokról ne is essék említés! A török minárek nálunk karcsú minaretekké „franciásodnak”. Sőt mi még a kölcsönző nyelv eredeti artikulációs bázisát is híven megőrizzük, akadémikusaink az akadémiára, miniszteriális uraink a ministeriumba járnak, de még mi tizenkettőbelőlünkegytucat közönséges halandók is abszolúte természetesen tartjuk, mikor a rádió szpikerje magyar szövegben így emlegeti a külföldet: Hitla, Muszo *Uni*, Pari, Csemba *Lén*. Hogy a magyar műveitek köznyelvének anyagcseréje is megállott, egész sereg *amneziás jelenség* bizonyítja. Régi jó fordulatokat és szavakat

elejt, új, erőszakos, nem a magyar nyelv szelleméből sarjadt ál-magyar szavaiat és szerkezeteket gyárt helyette. A Családi kör béna harcfija még „gyéren” szól, mi „nagy kihagyásokkal beszélünk (sőt: „odanyilatkozunk”), ha havazott az éjszaka, ma már „friss hótakaró alatt fekszik” a Kékes. Mi az ilyen mondatokat „minden további nélkül” „tudomásul vesszük” s „távol áll tőlünk”, hogy kifogásoljuk. Valóságos „megnemtámadási” szerződést kötünk e fajtiszta germanizmusokkal „végelembánván” a magyar szókinccsel, melyet eddig is már nagy mértékben „létszámcsökkentetünk”. Az embernek kedve volna „öngyilkosságot követni el”, hogy „a kihívott és rögtön a helyszínre siető mentők már csak a beállott halált konstatálhassák”. Nem is képpedtem el túlságosan, mikor egyik tanítványom édesanyja így helyeselt szülői értekezleten annak az elvnek, hogy ne hazudjunk kicsinyeinknek soha, pedagógiai célból még épenséggel ne: Richtig, nálunk az asztal fölött a gyermek előtt minden időben őszintén lesz beszélve.”

Nyelvünk legelemibb megnyilvánulásairól az imént volt szó. Ezek közül az artikulációs bázis megromlásával nem óhajtók húzamosabban foglalkozni, csak utalok Kodály Zoltán előadására, melyet az Eötvös-kollégium szeniorátusa előtt (tartott. Nyelvtanunk idegenszerűségei immár a közvélemény előtt is ismeretesekké váltak, különösen Halász Gyula népszerű rádióelőadásai, hírlapi cikkei s ezek könyvbegyűjtésének (*Édes anyanyelvünk*) eléggé fel nem becsülhető eredményeképen. Magam részéről csupán azt szeretném külön is hangsúlyozni, hogy a mondattani borzalmak és vonzattani rettenetességek melletti még sokkalta szomorítóbb jelenség az a temérdek súlyos veszteség, amely a képzők erőtlensége miatt támad épen nyelvünk legjellegzetesebb sajátosságain. A sok haldokló, életképtelen, sőt kipusztuló képző mutatja talán leggyászosabb mivolta szerint nyelvünk lassú elindoigermanizálódását. Magyaros összetételeink pusztulása, idegen összetételek elburjánzása szintén elég aggasztó jelenség. Félig már a harmadik kategóriába tartozik, hadd szolgáljon hát átmenetül grammatikánk lassú halódásából nyelvünk képi erejének elsatnyulásához alanyaink túltengésének szomorú tünete állítmányaink rovására. Erre a veszedelemre először Szabó Dezső hívta fel a figyelmet. Nyelvünk par excellence igés nyelv s mégis természetellenesen elfőnevesült. Ez csak félig grammatikai tünet, nagyobbik felében a képi erő meggyongulásának a jele. A kép elsődlegesen történés s csak másodlagosan merevedik állapottá, álló-

képpé: mondáiból participiális szerkezeté, kifejezéssé, szóvá. De akkor már nem olyan eleven, nem is olyan erős. Inkább csak arra szolgál, hogy a tudat raktárában könnyebben legyen tárolható. Megöregedett nyelvek, elvénhedt kultúrák tünete a főnevesülés. Nyelvünknek nincs még rá sem oka, sem hozzá, „semmi joga. A képi erő meggyengülésének azonban egyéb nyomai is láthatók. Ilyen áruló nyom mindenekelőtt az a körülmény, hogy úgyszólván minden idegen szót szóról-szóra le lehet fordítani magyar nyelvre. Ha a képi erő eleven volna, tiltakoznék az idegien kép betolakodása ellen, mint ahogy az kirívóbb esetekben; valóban meg is történik még mindig. További áruló nyoma a képi erő elhalványulásának az egyre szaporodó kép- és fogalomzavar, ami lehetetlen volna, ha mindig nagyobb mértékben, nem a szó- és szólamtest válnék a fogalmi tartalom hordozójává a képi uralkodójegy helyett. Ennek a folyamatnak mintegy folytatása- és befejezéseképpen egyre nagyobb mértékben burjánzanak el a stereotyp-fordulatok, amelyekből igazán kiszikkadt minden képszerűség.

XI. ELRETTENTŐ PÉLDA.

Lehet, hogy olvasóim csak sejtik-formán, milyenek ezek a nyelvi szörnyűségek a valóságban, pusztá elsorolásukra nem képzett meg fantáziájukban úgyszólván semmi sem. Engedjék meg, hogy ne a szokott listával hozakodjam elő. Azok minden nyelvvédő könyvben, vagy folyóiratban kezük ügyébe kerülhetnek könnyen. Még azt sem cselekszem, hogy kipécézzek valami szemenszedett csodabogár szöveget: hivatalos írást, szakcikket, tudományos prózát, szónoki beszédrészletet, cégtábla-, hirdetmény-, reklám-furcsaságot, hírlapi cikket, máseffélét. Nagyon olcsó hatás vadászat lenne ez. A köznyelvet szeretném tetten kapni, úgy, ahogy száz ember közül nyolcvan fogalmaz, mikor semmi mást nem akar,, csak gondolatait formába önteni.

Vidéki egyetem fekete táblájáról való az alanti szöveg, Főiskolás titkár függesztette ki, tehát egyetemi polgár, ifjúsági vezérféle, mindenesetre valaki, akire sokan hallgatnak, maguk is felsőiskolás, művelt fiatal lelkek.

„A (itt következik egy ifjúsági egyesület neve) . . .-i főiskolás, illetve egyetemi hallgató tagjai az idei félév folyamán ismételtlen a

legnagyobb eréllyel lépnek fel az egyetem azon hallgatói ellen, akik nemzetrontó és a keresztyénségre szégyent hozó viselkedésükkel nem hajlandók életüket megjobbitani. A hunt, szélhámos-ságot, erkölcstelenséget a legnagyobb eréllyel kiirtjuk sorainkból. KILENC PONTBA foglaljuk össze e félévi programmunkat.

Minden erőnkkel azon vagyunk, hogy Krisztus Lelkének erejével sorainkból kiközösítsük azokat a hallgatókat (vagy hallgató-nőket,) akik

1. káromkodnak, erkölcstelenül gondolkodnak, vagy beszélgetnek;

2. a magyar nőkké! szemben léha, erkölcstelen, kihívó és csábító magatartást tanúsítanak;

3. vizsgáikon, vagy más magián dolgaikban csálnak;

4. nemes gondolkozású professzoraikkal szemben tiszteletlenül viselkednek;

5. életcél nélkül, csak pillanatnyi önző, sokszor aljas céljaikért élnek;

6. más fakultások hallgatóit ostoba gögből lenézik;

7. vallásukat, vagy a másik felekezetet meg nem becsülik;

8. az alkohol rabjai;

9. száz: Egyetemünkön Evangélium ellenes, istentelen magatartást tanúsítanak.

Folyó hó 12-én, vasárnap d. e. $\frac{1}{2}$ 9 órakor lesz első nagy megbeszélésünk, amelyen a munka részleteit is megbeszéljük.

Főiskolás titkár”.

A főtebb fősorolt minták mástermészetűek volnának. A hírlapi cikk például tele volna hevenyészett fordítással, de fogalmazásán meglátszanék, hogy tollforgató ember munkája. A hivatalos iraton is rajtahagyná a jogvégzett hivatalnok fegyelmezett gondolkozását, szakértelmét és céltudatosságát. Azért is választottuk ki ezt a fogalmazványt, mert ebben talán kevesebb lesz az adat, de több a jellemző sajátság. Nem író mesterember „remeke”, csak dilettáns, művelt, iskolát végzett valaki írásműve. Épen az a jellemző benne, hogy a felső néposztály így szokott beszélni és fogalmazni, ha az írásművészet professzionistáit nem értjük bele ebbe a fogalomba.

Az első észrevételünk (a főtebbiek alapján) valószínűleg az lesz, hogy a fogalmazvány tele van stereotyp fordulattal. Az idei félév folyamán; a legnagyobb eréllyel; eréllyel lépnek fel azok el-

len, akik; nemzetrontó és a keresztyénségre szégyent hozó viselkedésükkel; a legnagyobb eréllyel kiirtjuk; sorainkból; ...pontba foglaltuk össze; félévi programmunk; minden erőnkkel azon vagyunk; sorainkból; kiközösítsük; azokat a hallgatókat (vagy hallgatónőket), akik...; erkölcstelen gondolkozás; magyar nő; nőkkel szemben; (ilyen vagy amolyan) magatartást tanúsítanak; ...vagy más...; magán...; dolgaikban; nemes gondolkozású professzoraik; professzoraikkal szemben; tiszteletlenül viselkedik; életcél nélkül; csak pillanatnyi; pillanatnyi önző; önző, sokszor ajás; önző céljaik; aljas céljaik; önző céljaikért élnek; más fakultás; más fakultások hallgatóit; ostoba gőg; ostoba gőgből lenéz; vallásukat meg, nem becsülik; más felekezet; alkohol rabjai; azaz;; Egyetemünk; Evangélium; evangéliumellenes; istentelen magatartás; magatartást tanúsítanak; első megbeszélésünk; nagy megbeszélésünk; a munka részletei; a részleteket is; megbeszéljük a részleteket. Ezek mind kész patronok, azért szedtem szálára mind, mert így könnyebben megérthetjük, hogy keletkeztek a fogalmazás szörnyűséges elszólásai. Ezek, a fogalmakra való tekintet nélkül, mint egységek úszkálnak a magyar felsőosztálybeli nyelvi tudatának hullámzó felületén. Ezért lehetséges ilyesmit írógépén sokszorosítani s egyetemi feketetáblára függeszteni: ekkor és ekkor lesz első nagy *megbeszélésünk*, amelyen a munka részleteit is *megbeszéljük*. Az első nagy megbeszélés nem egy teljes képzetből szakadt külön attól, hogy a munka részleteit is megbeszéljük, hanem úgy rakódott egybe belső szemlélettől függetlenül, absztrakció útján; csak persze ügyetlen az absztrakció, mert nem kenyere a mégis csak magyar észjárással gondolkodó, absztrakcióra csak kényszerített, elrontott, de meg nem változtatható elmének.

Ugyanezért van a sok kép- és fogalomzavar is. Ki tudná azt megmondani, a fogalmazvány szerzője bajosan, úgy vélem: hogy lehet nemzetrontó és a keresztyénségre szégyent hozó viselkedéssel életünket megjobbitani. Nem csoda, hogy az egyetem egyes hallgatói nem hajlandók erre, kockáztatva bár, hogy más hallgatók ezért a legnagyobb eréllyel lépnek fel velük szemben. Egy ilyen felsorolás is fejtörést okoz: bűn, szélhámosság, erkölcstelenség. Hát a szélhámosság és erkölcstelenség nem bűn? Azonkívül a szélhámosság nem erkölcstelenség is egyben? Nagyon; különös, hogy a hallgatónők léha, erkölcstelen, kihívó és csábító magatartása nőtársaik iránt külön megemlítést igényel. Ez a másutt csak szórványos jelenség itt, úgylátszik, módfelett elharapózhatott. Ha az

ember olvassa: vizsgáikon, vagy más magán dolgaikban, hajlandó azt hinni, hogy a vizsga is „magán dolog.” Bizonyára az ifjúság mindenkori szabad kritizáló természete szorította a Főiskolás titkárt akkora engedményre, hogy csak nemes gondolkozású professzorok iránt tiltja a tiszteletlen viselkedést, a nemtelen gondolkozásúak szabad prédái lehetnek az ifjúság jogos felháborodásának. Nem tudom, általános-e az a felfogás, hogy az önző és aljas cél nem lehet életcél, még akkor sem, ha sokan *azért* élnek. Más fakultások hallgatóit le szabad néznünk, ha a lenézés indítóoka nem ostoba gőg. De ha az, akkor kiközösítés jár a lenezésért. Az evangélium ellenesség még nem okvetlen istentelenség, ez bizonyos, de akkor meg minő lélekkel általánosítok? Aztán meg: talán mégis túlzás a vizsgán puskásokra, a professzorok iránt tiszteletlenekre, a theológust és filozoptert kissé félvállról vevő jogászokra és medikusokra s az italszerető ifjakra azt mondani még kilencedszer külön is, hogy azaz; azaz Evangélium ellenes, istentelen mind, ahány.

Nem, viláért sem olyan szigorú ez az írás szándékaiban, mint amilyené sikeredett a magyar nyelv szervei betegségei következtében. Mindössze az történt, hogy a képek egymásnak szaladtak, mert a fogalmak nem elég pontosak. Nem mint *szavak* nem azok, olyan messze még nem tartunk, mint mondatok, vonzatok, képzések és összetételek is kódösek és szétfolyók. Méltóztassanak megfigyelni például az első pontba összefogott három állítmányt: káromkodnak, erkölcstelenül gondolkodnak, vagy beszélgetnek. A beszélgetés gyakorító képzője nem tűri az erkölcstelenül határozót, sem a káromkodás mellé nem sorolható harmadiknak; de ha mégis, akkor nem lehet középütt ez, hogy: „erkölcstelenül gondolkodni”, mert ki vizsgálhatja a szíveket és veséket? Nem lehet, hogy is lehetne, de a Főiskolás titkár nem is ezt akarja mondani. Ő azt a háromfajta diákot próbálja egy kalap alá szedni, akik a „nyelv bűneiben” leledzenek úgyis, mint nyelvbeli első, úgyis, mint ugyanolyan második személyek, tehát beszélvén káromkodnak és trágárkodnak, hallgatván másokat vagy olvasván másoktól, egész képzetviláguk telegyúlik pornográfiával. Ezt jelentené a felsorolás: káromkodnak, erkölcstelenül gondolkodnak, vagy beszélgetnek. Szempontunkból azonban mást jelent ez a felsorolás, a képzők erőtlenségét és az igeállítmányok jelentésének általánossá higulását. Van aztán a 9 pontnak még egy idevágó érdekessége, a nyolc állítmány közben a sajtáságos állítmánykiegészítő: akik

az alkohol rabjai. Tehát: akik beszélgetnek, tanúsítanak, csálnak, viselkednek, élnek, lenézik, becsülik, az alkohol rabjai és végül megint tanúsítanak. A lassú elfőnevesülés kifejlődött példája ez az „alkohol rabjai”, mert nemcsak főnév mivoltában hat frapánsul és elképesztően, hanem még a tetejébe absztraktumszerűségében kétszerte jobban. Az olvasó jószerint már azt se nagyon érti, hogy e diákféleségek, akik egyrészt oly konkrétan beszélgetnek, csálnak, viselkednek s élnek, miért tanúsítanak két ízben is s miért szorullak rá két esetben a határozott alakra s miért „nézik le” és miért „becsülik”, mennyivel könnyebb lenne a kilenc pontot megjegyezni, ha egyöntetű lenne mind a kilenc. De közbül ez az „alkohol rabjai” igazán ritkítja párját. Valószínűleg szégyelte a Főiskolás titkár e komoly, sőt komor felsorolás egyik tagjául azt írni oda, hogy „egynémely diákok sokait isznak”, vagy épen séggel „isznak”, vagy „italszeretők”, „iszósak”.

Arról jobb nem is beszélni, ami voltaképpen ezt a kifejezésbei: ügyefogyottságot okozza. A nyelv belső megüresedése ennek az igazi oka, a szavak jelentésének elhomályosulása, a képek halvány, szétfolyó jellege. A sok idegenből vett anyag teszi ezt, ezeknek eredeti képviselője nevezetesen sohasem jön a kölcsönzéssel át a kölcsönző nyelvből, mert ahhoz annak a bizonyos épen aktuális egy szónak egész rokonságát s minden vonzatát át kellene plántálni, íme, ennek a rövid szövegnek alig egynéhány szava és frázisa között is mennyi az idegen eredetű: egyetemi *hallgató*, *tag*, *félév*, *folyamán*, *ismételten*, a *legnagyobb* eréllyel (itt a felsőfok idegen, mert maximus, grossie nemcsak azt jelenti, hogy valamennyi között a *legnagyobb*, hanem azt is, hogy *igen nagy*) *lépnek fel ellene* (az ige külön is idegen, de a vonzata is az), *-re szégyent hoz*, *viselkedés*, *nem hajlandók*, *megjobbít* (verbessern, mi alapfokon maradvá megjavulunk vagy megjavítunk), *erkölcstelenség* {ebben az értelemben), *eréllyel kiirtjuk sorainkból*. (Csak az idegen szemlélet magyarázhatja ezt a homályosságot. Sorainkban egyetemi hallgatók vannak, azok közül tehát nem irthatjuk ki a bünt... stb., legfeljebb a bűnöst, szélhámost és az erkölcstelent. De azokat sem irthatjuk ki, hanem elkergetjük, vagy eltávolítjuk őket. Ez a szerencsétlen mondat megint a miatt vérzett el, mert a magyar észjárás nem ért igazán az elvonáshoz s ha mégis erőlteti, épenolyan nevetségessé válik, mint a Mikszáth-féle urizáló iparosok virágos beszédmodora.) *Sorainkból kiközösíteni* szintűgy bonyolult feladat, akárcsak kiirtani, *A programm kilenc pontba összefoglalva* azok

szemében, akik ismerik ezt a kilenc pontot, furcsa és gyanús. *Minden erőnkkel, azon vagyunk, hallgatónő*, erkölcstelenül gondolkodik (és nem gondolkodik), a magyar nőkkel szemben, professzoraikra szemben (a vonzat idegen), *kihívó, magatartást tanúsít* (a főnév is idegen, a frázis nemkülönben), *célokért él, életcél, lenéz, 9 munka részletei, megbeszélés, megbeszéljük*. Említettük már, hogy a megbeszélésen végbemenő megbeszélés csak úgy kerülhetett a fogalmazványba, hogy szemléleti tartalma egészen elhomályosodott a főnévnek is, meg az igének is. Ugyanez az egyetlen értelmes magyarázata a „*hallgatók* (vagy *hallgatónők*)”, „*minden erőnkkel* azon vagyunk, hogy Krisztus Lelkének *erejével* ... kiközösítsük”, a „*magán dolgaik*”, a „nemes gondolkozású professzoraik”, „*életcél* nélkül... aljas *céljaikért* élnek”, „vallásukat, vagy a másik felekezetet” kitételeknek, sőt in ultima analysi még a két nagyetűvel írt szónak is: „Egyetemünkön” és „Evangélium ellenes”. Hiszen ha csak valami halovány kép derengett volna a Főiskolás titkár belső látásmezején, miközben a hallgatók mellé odazárójelzte a hallgatónőket, már nemcsak hogy nem beszél a magyar nőkről, akikhez e hallgatónők kihívóan, sőt csábítóan közelednek, de nem is kezdi a felsorolást épen ezzel a ominózus igével: káromkodnak. Lehet, hogy akad olyan hallgató-nő, aki káromkodik, általában azonban kevesen szoktak közülük káromkodni. De hát a magyar szavakat és kifejezéseket nyakló nélkül kiki a maga gusztusa szerint használhatja, mert ha átvétel, szolgálifordítás, akkor azért nincs pontos jelentése, különösen pedig képi ereje, ha meg magyar eredetű, akkor azért nincs, mert kardalészában minden eredeti töltését elvesztette régen.

Az éktelen fekélyek, szörnyű sérülések, szervi elváltozások, élősdiék, anyagcsere zavarak, mérgezőstünetek, megszűnt táplálékfelvétel tehát szóról-szóra értendő megállapítások, nem holmi szenvedély-szülte fájdalmas kitörés költői erejű és pontatlanságú túlzásai. Példánk névtelen szerzőjét, a Főiskolás titkárt még külön meg is kell dicséernünk, mert minden olyan idegen szót vagy frázist, amelynek szóteste és artikulációs bázisa általa is megállapíthatóan idegen, gondosan került s művecskéjében valamennyi nyelvi jelenség alakja szerint magyar. Meg kell őt dicséernünk másodsorban azért is, mert fogalmazványa tartalmában tiszta, világos, érthető. Felmentjük őt tehát a régi alapon: „mert bűne a koré, mely szülte őt”. Igazán nem tehet róla, hoigy a magyar felsőnéposztály nyelve beteg, éktelen és minden erő nélkül való.

XII.

A LEGÚJABB NYELVÚJÍTÁSI TÖREKVÉS:
MAGA IS EGYIK KÓRTÜNET.

Nyelvünk ellenállóképességének a lecsökkenését legtanulságosabban az a tény mutatja, hogy egy új nyelvújítás szükséges voltát egyre hangosabb közvélemény követeli és egy ilyennek ő maga egyre képtelenebb ellenállni. Mindenki, aki gondolkozó fővel olvasta végig legegységesebb nyelvi megnyilvánulásainkról közölt fejtegetéseinket, igazat kell, hogy adjon nekünk, ha minden ilyen törekvést legalább is fölöslegesnek ítélünk. Nincs szükség erőszakos magyarosításra, artikulációs bázisunk, grammatikánk és nyelvünk képi ereje az igazi megmagyarosító képességünk. De az erőszakos magyarosítás nemcsak felesleges, hanem egyenesen káros is. Káros elsősorban azért, mert szóról-szóra fordít, tehát idegenszerűségeket magyar ruhába öltöztetvén, elárasztja nyelvünket idegen, értelmetlen, veszedelmes képekkel, közben az ellenőrző nyelvérzékét is elkábítja, hiszen „magyarított.” Jellemző példaként hadd hozzam fel vitámat egy műkedvelő nyelvessel. Az illető (képtelen volt megérteni, hogy a *káplár* és *kapitány* szavak magyarok, a *tizedes* és *százados* szavak pedig nem azok. Hiába erősítettem, hogy az artikulációs bázis már magyarította a korporai és kapitán eredeti formákat, a magyar nyelvtan is elvégezte rajtuk a feladatát, miközben ilyen alakban használja őket: ejnye de *megkáplárosodtál*; vagy: a sikertelen törzstiszti vizsga után néhány évig még *elkapitánykodott* különböző vidéki garnizonokban, aztán nyugdíjba ment. Az autochton képi erő már a „*megkáplárosodtál*” kitételben is érzik, azt jelenti, hogy az illető tekintélyt tart, ami a két kaucsuk csillagnak ki is dukál. De egész bokra van már a 'képi erő révén ennek a jelentésármalatnak, még jobban ettolódva & basáskodás és gorombáskodás felé ilyen összeállításokban: *káplártempó* az ilyen; bizony meglehetősen *káplártermészetű* ember vagyok. A *kapitány* szónak is vannak más származékai, mint p. o. a *kúnkapitány* (az asztalvégén ülő legkisebb rangú ember a mulató kompániában, akinek tiszte a töltögetés), vagy a *kapitányvíz* (a tűz esetére kötelező egy hordó víz a kút mellett házanként, vízszegény vidéken), vagy egyszerűen csak ez a kitétel: (rendőrfő) *kapitányság*. Nőkről mondva: tudja lelkem, *kapitányné* vagyok én, ebben is van valami az eráris asszony fogalmi jegyeiből is, de a kemény, katonás nő fogalmának érzelmi

velejárójából nemkülönben. A „*kapitány úr*, szerbuc, alászolgája kezdetű katonanóta és társai, a „képzeltjenek el egy olyan igazi, derék, szálas *csendőrkáplárt*” kitételek olyan spontán magyar képi erővel telítették ezt a két idegen eredetű szót, amekkorával a tizedes és százados még jóidéig nem fog rendelkezni. Házőrző kutyanak a neve is lehet Káplár, Tizedes aligha. A vendéglősipar is nehezen hiszi el, hogy az „ispékes” magyar nyelvi elem, holott nyilvánvalóan a „speck” leszármazottja, a „szűzsültszeletek” ellenben szűzi tisztaságú sült-német termék, jóllehet minden eleme külön-külön véve magyar. Egyszerűen azért az, mert a jungfernbraten szó szerinti fordítása nem illik *bele* a magyar sertés-, marha- és borjúhús darabjainak elnevezései közé: orja, nyúlja, szegye, tarja, stb., a németbe (bizonyosan beleillik.

Nem fecsegés vett erőt rajtam, nem azért időztem tehát e pontnál látszólag feleslegesen sokáig. Ezzel a példával akartam ilusztrálni nemcsak a képi erő munkáját, még nem is csak nyelvünk ellenállóképességének aggasztó hanyatlását, hanem egy bajjal a még meg nem tárgyalt felsorolásaimat is: mit értek nyelvünk „szervi elváltozásai”, „élősdíjei”, „sérülései” és „fekélyei” alatt. A szervi elváltozások és a fekélyek az alap-struktúra megbetegései, a sérülések összetűközésekből fakadtak, mikor gyakran hirtelen kellett dönteni meglepő esetekben (mondjuk egy-egy külföldi könyvnyomatos újszerű szavainak vagy fordulatainak pillanatok alatt hevenyészett fordítása közben), élősdí minden olyan idegen elem, amely eredeti egyéniségét megőrizve mimikrit játszik a nyelv tősgyökeres elemei között. Értem az utóbbi alatt a közismert vitát: „lekéstem a vonatot” németes, „lekéstem a vonatról” magyaros. Dehogy magyaros. Ebben is benne van a „Zug” és a „verspäten” szemlélete. Miért kellene nekünk az egész német képet hűségesen átvennünk és s ζ óról-szóra fordítanunk? „Lemaradtam”, mondja a magyar eredeti képi erővel, de talán csak joga van más képet használni ugyanannak a fogalomkapcsolatnak a tökéletes kifejezésére? Ott vétjük el a dolgot, mikor ilyen esetben csak úgy vagyunk hajlandók hiánytalanok és a némettel aequivalensnek elfogadni a magyar kifejezést, ha vonat is van benne, késés is. Ennek a német mondásnak: wenn i dem Esel zu gut geht, geht er aufs Eis tanzen már csak igazán aequivalense az a magyar mondat, hogy a *kutya is akkor vész meg, mikor legjobban meg dolgo, pedig sem számár, sem jég, sem tánte nincsen benne.*

XIII.

FELSŐ NÉPOSZTÁLYUNK NYELVE: FORDÍTÁS NYELV.

Ideje már, hogy megkérdezzük: mi okozta ezeket a bajokat, lia még a legsúlyosabb struktúra-hibák, szervi elváltozások sem a nyelv mélyéről fakadtak s ha a nyelv különben olyan robusztus, hogy még ezeket a bajokat is ki bírja heverni? Azt hiszem, sikerült a bajok gyökerét neveznem nevén, ha azt mondom: *szófokráciánk nyelve nem eredeti, hanem fordítás-nyelv*. Azért da-dogó, azért sápkóros, azért éktelen, azért halódó.

Felületen mozgó okoskodással könnyen meg is adhatjuk ennek a jelenségnek érthető magyarázatát is. A magyar kultúra nem eredeti, hanem a nyugateurópai kultúra járulékos eleme. A *katonanyelv* az osztrák-magyar közös hadsereg magyarra fordított nyelve, nemcsak terminus technikusában, hanem szakkönyveinek hosszú, folyamatos szövegei szerint is. A *törvényhozás, igazságszolgáltatás és közigazgatás nyelve* is idegen, annakidején nem volt időnk sem a latin, sem a német jogi kifejezéseket tősgyökeres magyarokkal pótolni, legfeljebb híven és pontosan szóról-szóra lefordítani. Ugyanez volt a helyzet az *iskola nyelve* körül. Annál inkább és annál érthetőbben ez volt a helyzet, mert hiszen legjobbaink maguk is idegien iskolákban, idegen könyvekből merítették a művelődési anyagot, a hazai iskolákban is sokáig latin volt a tanítási nyelv. 1867-ben pedig hirtelen: jött a kiegyezés, alig futotta az időből jól-rosszul átmagyarítani az egész Sturm-rendszert, tanrendszerestül, tannyelvestül, szőröstül-bőröstül. A magyarosodás is gyorsabb tempóban haladt így, ha az idegenajkúak egyszerűen csak lefordíthatták a maguk tudásanyagát az új nyelvre, amely, akárcsak az övék, ha kicsire nem nézünk, olybá tűnt, mint egy internacionális terminológiának egyik, elég környezn érthető, dialektusa. A *tudományos irodalom, mesterség nyelvek, az ipar és kereskedelem nyelve* (elsősorban levelezésünk és cégtábláink nyelve), a *vasút* és a *posta*, az *újságírás* nyelve: egytől egyig fordításnyelv. Csak a népnyelv és az irodalmi nyelv magyar, de az irodalmi nyelvnek is csak a költői és szépirodalmi nyelve az, esszé-irodalmunk nyelvét már érintette és szennyezte a tudományos irodalom fordításnyelve. Itt is érvelhetünk azzal, hogy, ha már így van, még talán jobb is, hogy nincs másképen, hiszen csak ránknézve hasznos, ha mennél könnyeb-

ben belekapcsolódhatunk egy amúgy is kialakulóban lévő európai kultúrközösségbe.

Mindez azonban csupán a felületen látszik ilyen kicsi bajnak. A felületen magyarózódik meg ilyen egyszerűen. Valójában, a mélyben, *A* gyökér körül egészen más a megfejtése és sokkal tragikusabb, Gondoljunk vissza arra, hogy alsó néposztályunk lelkialkata XVII. századbeli formájában kövesedett meg, gondoljunk rá arra is, hogy középosztályunk nem képes közte és szofokráciánk között az áthidaló szerepet eredményesen vállalni és betölteni. *Ez a két tény természetesebb és magától értő több magyarázat kultúréletünk formális elemeinek elesettségére vonatkozólag, Szofokráciánk nyelve azért dadog,, azért senyved, azért éktelenkedik, azért halódik, mert gyökerét veszette nyelv.* Szofokráciánk nyelve nem az alsó néposztály nyelvének kifinomodott, nem is középosztályunk elmélyült nyelve, mert e nyelvek között semmi ikontaktus nincs. Az alsó néposztály nyelve, az úgynevezett népnyelv, elavult, de erőteljesen magyar nyelv. A középosztály nyelve teljesen irányát veszítette, zagyva és zavaros, konvencionális és a szó szoros értelmében veendő módon és mértékben „kép”-telen nyelv. Szofokráciánk nyelve viszont a népnyelvtől teljesen független, idegen eredetű: idegen kép világú, idegen szerkezetű, idegen artikulációs bázisú fordítás-nyelv. Soha sincsen módja megújodni, mert nincs miből merítenie, a népnyelv gazdag rezervóárja el van előle vágva. Új képzései leginkább az endogén házasságok nyápic, csenevész, penészvirág gyümölcsseire emlékeztetnek: minden új fogalomra, minden először felbukkanó fordulatra azt a néhány száz színtelen és tartalmatlan, megkopott és univerzálissá jelenléktelenedett nyelvi elemet kénytelen variálni, amelynek még hozzá jókora hányada nyelvújítás korabeli csinálmány. A konvencionálissá átszellemült szó és fordulatkincs ugyanis annyira vérszegény és dégénérait, hogy nem tűr maga mellé utánpótlást a tenyeres-talpas, vérbő, majdnem trágár, de feltétlenül érzéki népnyelvből már csak azért sem, mert a földön járó, hétköznapló, vaskos alsóbbrendűségek nem alkalmasak a szellemi szférában, sem fogalommegjelölésekre, sem tudományos tételek pontos megfogalmazására, (Közismert téréfa, hogy az alsó néposztálybeli eszik egy-két falatot, sőt fal egy-két harapást, a felső néposztálybeli viszont „magához vesz valami csekélységet”, esetleg „némi táplálékot”, mert az egyik éhes, sőt ehetnék, a másiknak a szervezete több kalóriát igényel. A középosztálybeli a két

véglet között hintázva bizonytalankodja össze felemás, bizarr nyelvét.)

Szofokráciánk nyelve mint nyelv is elég szomorú sorsnak néz elébe, hiszen így lassú elsorvadásra van kárhozthatva. Sajnos, az egész nyelv probléma, úgy, ahogy van, még mindig csupán szimpotómája egy sokkal komolyabb bajnak. Úgy áll a dolog leglényeseibei szerint nevezetesen, hogy ez a fordítás-nyelv többet jelent, mint egyszerű formai ügyefogyottságot, vagy restséget, vagy puha-gerincűséget (tehát voltaképpen „formátlanságát”). Fel kell vetnünk vele szemben egy rendkívül komoly kétséget [tartalmazó kérdést. *Van-e hát egyáltalában sajátos magyar kultúra, ha szofokráciánk, tehát kultúra-birtokosságunk ajkán és használatában nem fejlesztett magának egészséges, mert sajátos nyelvet?* Elvégre a forma bármennyire nem lehetséges tartalom nélkül, mégis egyedül lehet hordozója a tartalomnak, mely belülről kifelé feszítő erővel szülte őt.

Jusson eszünkbe ismételten visszaborzasztó, elképesztő, irtó-zattal eltöltő középosztályunk s kénytelenek leszünk valami nagyon lehangoló tételt fogalmazni. *A kultúra az alsó néposztály és a szofokrácia nászából születik és a középosztályban inkarnálódik. Ilyen kultúránk nekünk a jelenben nincsen.* Van egy robosztus, egészséges nyelvben élő, de a XVTI. században megkövült és azóta mozdulatlan népi kultúránk s van egy tagadhatatlanul értékes, modern, haladó felsőnéposztálybeli kultúránk, de ez nem életképes, mert nincs közege: tartalmában és formájában idegen, nem is termékenyíti meg, nem építi, nem fejleszti a népi kultúrát. Ezért nem rekrutálódik igazi középosztály, mert az csak az alsóbb osztályból nyerhetné utánpótlását. Van, van középosztályunk, hiszen szükséges, hogy legyen, lehetetlen, hogy ne legyen, de az képtelen helyzetben él: lefelé ellenséges, felfelé fogyatékosági érzésektől gátoltan bizonytalankodik, tradíciója nincs, csak konvenciói.

A puszta nyelvi tények birtokában már megkockáztathatunk egy-két szerény kijelentést közoktatásügyi reformunk felé. Történelmileg szigorúan és tragikusan determinált helyzetünket bajos lenne tüneti kezeléssel gyógyíthatni, vagy épenséggel meggyógyítani. Az alsó néposztály nem érti meg, ha a ma aktuális kultúra anyagát közölni akarjuk vele. A középosztály — még rosszabb félreérti. A felső néposztály (életerő híján) nem képes tovább fejleszteni ezt a kultúrát, legalább is a magyar rendszerben nem.

Három lehetőség előtt áll (az egyetlen igazi lehetőség helyett). Vagy stagnál és a meglévőt variálja, ez azonban komoly veszedelemét rejt magában a lassú öngyilkosságnak. Vagy dezertálak magyar rendszerből s akkor súlyos terhét cipeli magával egy nem-összinte helyzetnek, egy valóságos kulturális kettős életnek s bizony felő, hogy idő előtt megrokkán és azért nem végezhet teljes értékű kultúrmunkát. Vagy sarlatánkodik s erről ne is beszéljünk tovább.

Sötét alaprajzú és sötét hátterű kép ez. Kötelességünknek tartjuk kijelenteni, hogy mégis, mindamellet, mi csöppet sem vagyunk pesszimisták a birtokában. Már harmadízben hangsúlyozzuk, hogy a nyelv géniusza sértetlen, ami kulturális vonatkozásban azt jelenti, hogy egyik néposztályunk sem kultúraellenes, vagy kulturálhatatlan. Még, csak nem is kulturálatlan. Az alsó néposztály népi kultúrája teljes, csak visszamaradt. Középosztályunk becsületesen őrzi tartalmas korok kultúrájának konvenció-örökségét egyfelől, másfelől szomjas vágyakozással tárul minden őszinte és igaz kultúra felé. (Arról nem tehet, sőt az egyenesen jó egészségének a jele, ha megint csak becsületes őszinteséggel reagál a hatásokra s vagy kiábrándul az álságokból, a valamilyen okból nem neki valókból, vagy pedig tájékoztatlanságában olyan hebehurgyán viselkedik, hogy önkénytelenül karrikirozza is a nem-komoly ügyeket.) Szofokráciánknak meg egészen komoly kultúrája van, csak magyar nemzeti szempontból amorf (nyelvtelen) kultúrája.

Nagyon nehéz volna tartalmilag meghatározni, hogy mi is hát akkor az a magyar, specifikusan, sajátosan magyar kultúra. Nehéz volna, mert a magyar népi kultúráról mindjobban kiderül, hogy több és más, mint amennyit nyelvi formái magyarnak mondanak, hiszen úgyszólván minden vele szomszédságban vagy összevegyülten élő nép átvett tőle, sőt kölcsönzött hoizzá elemeket. Szofokráciánk birtokállományát képező kuMránkról pedig nem tudunk semmit, ami sajátos magyarságát csak valamennyire is megkísértené meghatározni, hiszen sohasem próbáltuk pontosan leírni ezeket a sajátosságokat. *Jószert a magyar nyelvi törvényeit sem ismerjük. A magyar nyelvről készült leírások és meghatározások ugyanis nem arra a kérdésre felelnek: mik a magyar nyelv belső törvényszerűségének nyomán megmutatkozó sui generis paradigmái, hanem erre a másik, rendkívül érdekes, de egészen más feleletet eredményező kérdésre: mennyiben férnek*

bele, mennyiben pedig nem a magyar nyelv tényei az indogermán nyelvek paradigmáiba?

Fejtegetéseink végén nehezen zárkozhatnánk el a magyar sajátosságok keresésének és meghatározásának feladata elől. De már itt most tiltakoznunk kell minden olyan kísértés vagy kísérlet ellen, mely ezzel a kérdőszóval tartalmi sajátosságokat próbál tühegyre venni. *Az egyetlen egészen bizonyosan magyar valami, amit ismerünk és elismerünk, a magyar nyelv. A magyar nyelvet kétségkívül belső adottságaiban élő sajátos magyar kultúra ereje feszítette olyan formává, amilyenné épen fejlődött. Ha tehát ezekre a kultúrtartalmakra a siker reményében akarunk vadászni, egyféléképen cselekedhetjük: a magyar nyelv sajátosságaiból következtetve vissza a sajátos magyar kultúrtartalomra.*

Addig is azonban vannak még sürgősebben ellátandó feladataink. Körülbelül a magyar nyelv képi ereje volt az a pont, ahol új megfigyelési lehetőségek itág mezeje tárult elénk. A képi erő ugyanis csak egyik felében tisztán nyelvi elem, erejénél fogva. Képiségénél fogva már új vonatkozásaira utal: a szimboliztikára. Akármilyen vázlatos is jelen tanulmányunk, kell egy kis időt szentelnünk szofokráciánk szimboliztikájára is. Tanulmányoznunk kell tehát a magyar felső néposztály művészetét.

B) Felső néposztályunk érzelmi világa (művésze).

XIV.

A MAGYAR HANGLEJTÉS ÉS KÖZNYELVÜNK.

E kérdés taglalásánál ne hagyjuk el eddigi biztos talajunkat. Maradjunk, legalább egyelőre, nyelvi alapon. Ha nem goromba tévedés legutóbbi megállapításunk, akkor szofokráciánk fordításnyelvének jellegzetes sajátosságai megmutatkoznak mint szimbólumok is, minden bizonnyal. A nyelv is művészi eszköz, a magyar irodalom művészi eszköze. Ha gyökeretlen a magyar köznyelv, művészi eszköznek is gyökerétvesztett, nem adhat mást, csak mi lényege.

Vizsgáljuk elsősorban nyelvünk három pillérét irodalmi szempontból, a három közül is legelőször artikulációs bázisunkat. Hadd ismételjek egy-két közismert idevágó tételt, hogy két malomban ne öröljünk. Mindenki tudja, hogy szó-, szólam- és mondathangsúlyunk (beszédbeli hangsúlyt értek alatta),

az első szótagra esik. Azt is szokták emlegetni, hogy nyelvünk általában véve ereszkedő jellegű. Verselésünk, az úgynevezett magyar vers, hangsúlyos és nem időmértékes verselés. Külön büszkeségünk mégis, hogy nincs olyan nyugateurópai sem olyan klaszszikus versforma és versmérték, melyre a magyar nyelv alkalmas ne volna. Vörösmarty hexameterai épolyan szépek, mint a latin és görög hexameterok és sokkal szebbek, mint p. o. Goethe Hermann und Dorothea-jának valcerre emlékeztető úgynevezett hexameterai. A magyar előbeszédrol is tart nyilván annyit a köztudat, hogy annak a menetében van valami titokzatos lejtés, amelynek belső törvényszerűsége szinte kodifikálhatatlan, de annál érvényesebb s aki nem érzi, meg nem tanulhatja, de aki érzi, az úgy beszél, hogy beszédjének tagoltsága szigorúan zárt, lejtése majdnem hasonló ahhoz, ami már-már időmértékes, frázisainak, mondatainak Idhangzása pedig egyenesen azt a hatást váltja ki a nyelvet nem értő, de egyébként éles hallású idegenekből, mintha „versben” beszélnének. Mindezekhez a megállapításokhoz a népnyelv és népies klasszikusaink nyelve szolgáltatja az adatokat.

Milyen ezzel szemben modern irodalmi nyelvünk?

Meglepetésszerűen: időmértékes és erősen jambikus lejtésű. Érdekes megfigyelni, hogy artikulációs bázisunk művészi szempontú dekompozíciója a nyelvújítás korával egyidejű. Ott kezdődött az időmértékes verselés küzdelme a hangsúlyossal, ma már nyilvánvaló, hogy az időmértékes s főképen jambikus lejtést sem Ady hatalmas ellenforradalma, sem a szabad verselés, sem újabb népies költőink (elsősorban Erdélyi József) nem tudják ellensúlyozni. Hogy nem túlzott erre a folyamatra az általam használt „dekompozíció” kitétel, bárki beláthatja, aki meggondolja, hogy klasszikusaink időm értékes verseinek még túlnyomóan kétféle megoldása van, egy időmértékes és egy hangsúlyos s az ő időmértékes verseiknek dikciója háborítatlanul és sértetlenül magyar. Ellenben újabb költőink verseinek már elértelmetlenedett a magyar dikciója s azoknak egyedüli megoldása már csak a hibátlan időmérték szigorú (szinte megállíthatatlan) lejtése. A Széchenyi Emlékezetének a dikciója p. o. még sértetlenül magyar, jóllehet maga a vers jambikus lejtésű (mindössze annyi a szabadság benne, amennyit Arany János elmélete még a legmagyarabb hangsúlyos versben is szükségesnek és így megengedhetőnek tart változatosságul):

*Mert élni hogyha nem fajulva Rengés,
Olcso időnek hasztalan soka,
De vérben térben a vidám kerengés,*

Mely szebb [jövendői biztos] záloga. Stb., stb.

De ki ne érezné ezzel szemben a kiváló Áprily Lajosnak minden tekintetben szép versében az idegen dikciót (pld. a „Stammwort”-ra eső súlyt, holott ilyen a magyar nyelvben nincs):

*Virradt, A fákra egyre csendesebben
rivaít alá a j mély felhő-torok.
Gáncsot vető bo róka rengetegében
akadtak rá a csorda-pásztorok.*

*A gornyik-hoz le vitte nemsokára
tarkóra vetve egy szilaj csobán,
s megvolt az alku egy-kettőre: ára
egy korty fenyővíz s egy marék dohány.*

Ha az ember ezt az idegen versmértékben (és egész vers-voltában) hibátlan költeményt magyar hanglejtéssel mondja, szinte humoros hatású. Egyre csendesebben virradt. A fákra virradt. Róka rengeteg. Mély felhő. Kettőre-ára úgy jön ki, mint Timisoara. Egy korty és marék, tehát nem három vagy kettő. A magyarban is van hangsúlytalan igeikötő. Tehát a magyar hangsúlyon kell erőszakot tennünk, ha gyönyörködni akarunk — magyarul,

A nyelv dikciójának és az időmértékes vers ütemének ez a két-felé sántikálása azt eredményezte, hogy újabb költészetünkben a dikeió szinte teljesen megsemmisült s a verset csak az időmérték „viszi”. További következményképen prózánk lejtése annyira el-lomposodott, hogy már szinte nem is kötelező, köznyelvünk pedig fahangú, közömbös lett, hallgatni sem jó. Interpretáló nyelvünk (szaválás, felolvasás, előadás, szónoklás, rádiózás) hangsúlyozása természetellenessé vált, zenei hangsúlya előlről hátraköltözött, értelmi hangsúlya a „Stammsilbe”-re és a „Stammwort”-ra került, pedig a magyarban nincs is ilyen, Köznyelvünkben már fel sem tűnik a tizenöt *pengő* értelmi és a tanár úr kérem zenei hangsúly-féleség. A hangsúlyos verseléstől, vagy az időmértékesen, is magyar dikciójú verseléstől annyira elszokott belső hallásunk, hogy p. o. nemrégén egyik nagyszerű fiatal műfordítónk már finn testvéreink finnugor dikciójú verseit is indogermán dikcióval fordította magyarra. Ruislinnun laulu korvissani, / tähkäpäiden päällä täysi kuu; / kesäyön on onni omanani, / kaskisavuun laaksot verhouu.

Ennek a finn versnek a lejtése szakasztott a Petőfi Szerelem Gyöngyei-é: Éj van, csend és nyugalomnak éje /, a magas menny holdas, csillagos... Az e fajta versek valósággal belegyökereztek régebbi verskultúránk talajába. Szinte megmagyarázhatatlan: titok, miért kellett mégis így fordítani: Telehold ég a rozsvetés fölött, még néha felcsipog a fürge fürj; erdőirtások földje füstölög, — lelkem ma sóhajtást, panaszt ne tűrj. Hiszen a finn, vers testét erőnek erejével nyújtóztatni kellett, hogy betöltse a túlságosan is bőre méretezett magyar dikciót, szó sincs az eredetiben *fürge* fürjről *még néha felcsipogásról*, a leiehold sem *ég*, a *lelkem* sem *tűr* (vagy nem *tűr*) sem *sóhajtást*, sem *panaszt*, mindez olyan, mint az üres hangversenyterem kivattázása. Az eredeti ezt mondja: Fürj csatogása a fülemben, telihold a rozskalászok fölött, nyári éjszaka boldogsága jutott osztályrészemül, eltakarta az erdőirtás völgyeit. Nincs, nem is lehet elfogadható magyarázat egyéb: még erőszak árán is a magyar művelt köznyelv újfajta lejtésébe kellett beleszórnunk, mert már idegenné vált és nehezünkre esik a régi törvény.

A népnyelv prózája olyan szigorúan „kötött”, hogy a tiszta, elegyítetlen magyarsággal beszélő falusi vagy épenséggel tanyasi emberek minden egyes kijelentése egyúttal példamondatául szolgálhatna valamelyik hangsúlyos magyar verssornak. Válogatás nélkül adom például Oláh Imre 60 éves andaházi elsőbéres gyorsírással lejegyzett kijelentéseit, ahogy gazdájának egy tanyai körseta alkalmából „referál”:

*Dugok is / ide le / ekkis / kór ót.
 Olyan puha / nem megy bele.
 Lehet azt mán / vágni / bizonyosan. /
 Vótam én ott / nemrigibe / nem vágták, j
 Ennél kijjebb / csak ne szántsuk / ezt a földet. /
 Rájön a / melegsíg j csak lesülne / benne.
 Akkor jó vót: / nem vót görcsös, /
 Másszor az j ilyen helyt / nem vót / semmi se mán.
 Azt hiszem, hogy / még most / csak megennél azt a I kanál-
 füvet.
 Még e se lesz / olyan / mint odaki / vót a I budai ér I oldal.
 Egy kettős j ekével / kikavarja.
 Innya vótak / mostanába, / János?
 Még ezekbe / a disztókba / van hasas.
 Az amott meg ez emitt ni / alkalmasint / me fial még.*

Hisz' ha a / körme fáj / vóna, / azóta / nem vóna / sánta.

Ennek van az! a nyóc fia.

*Dehogy, az/ ott van az / ólba, j rosszul van, / aszondják /
nem eszik.*

Merek én / bele, mer / szíjjel / szárad.

*Oda vai. a /: a kovácsho / vittik vót el; / nem tudom, hogy /
mi baja lehet.*

Van ott!- kettő is /ú / szekér; / van ott / szekér.

A kis / malacokat / is csak / oda /hajcsátok be, / fiam.

Hát ha más e / le lesz vágva, / áztat vágjuk.

*Három helyt van / kaszálója, / mind a három /
le van járva / merevül*

emez / idele i ez a / sűrű fás, / la!

vagy akkor-nap, ' vagy íccaka / megázik

kírtik tülle / száz forinton /; nem adta.

Ez a zártság, melynek (természetesen nem időmértékes, hanem hangsúlyos lejtés törvényszerűsége szerint) a numerozitás szempontjából is megvannak a maga szigorú követelményei, hosszabb lélekzetű mondásokban is él és kötelez. Csak a gyorsabb-ütemben tartott közbevetésekre, vagy beszédfarkakra hadd utaljak. P. o. *Hászen / mondtam vót én / néki / az én jó Istenem ne sajnálja a villahajtóba tenni / , hogy nem lesz ennek / jó vége / hé!*

Régebbi magyar művelt köznyelvünk lejtése és tagolása is rendkívül erős és ép volt. Megelevenedik előttem kisdíák-korom emléke, a legkorábbi úrvacsora vételeké, Talán nagy érzelmi töltése konzerválta emlékezetemben az azóta már nem is szokásos, mondóka pontos szövegét:

*Jól emlékezhettek, / istenfélő / keresztyének,
hogy elmúlt / Úrnaknapján
emlékezet és / ígélet
tétetett / néktek / affelől,
hogyha az / Úristen
életünknek / kedvezend,
egészségünket és / békességünket / megtartandja,
tehát e mai ', szent napon
az Úrnak / szentasztala
elkészítetik / számotokra.
íme, az / Úristen
bűnemket / nem nézvé*

mindezt / megengedte.

Mi is / azért

tisztünk és / kötelességünk szerint

ahhogy / ígértük volt,

az Úrnak / szentasztalát / megterítettük.

Hívunk / annakokáért / mindnyájótokat. /

Akkik / magatokat

ülendő / módon I elkészítettétek:

jertek el, mert / mindenek / készen / vágynak!

Ennek a (kötöttségnek, numerozitásnak, tagoltságnak és lejtésnek már nyoma sincs a ilyen újsághírben, mint például ez az idézet: *Horthy Miklós, Magyarország kormányzója Hitler vezér és birodalmi kancellár meghívására szombaton este feleségével együtt, valamint Imrédy miniszterelnök, Kánya külügyminiszter és Rátz honvédelmi miniszter kíséretében többnapos tartózkodásra Németországba utazott. Ma reggel 9 óra 8 perckor futott be a kormányzó különvonata a feldisített kiélt állomásra, ahol Hitler Adolf vezér és kancellár fogadta, aki különvonaton ugyancsak ma reggel érkezett.* Ez az oka aztán, hogy szofokráciánk nyelve az időbeli egymásutánban, lehet logikus, lehet egyéb erényekkel teljes, de semmiesetre sem szép. Ma már ott tartunk, hogy nem is akar szép lenni. A nyelvemelő bizottságnak nagyon sok olyan tanácsát olvastam például, amely ellen, logikai szempontból nem lehet kifogást emelni, mégis elfogadhatatlan, mert rút hangzású. Tanulságos meghallgatni ebből a szempontból a finn folyóbeszédet: mennyivel arányosabb abban a magán- és mássalhangzók elosztása, mennyivel kevesebb egyhangúság a magánhangzókban a mi e-hangtúltengésünkkel szemben és milyen szépen tagolt, szépen lejtő a finn folyóbeszéd, pedig a miénk is lehetne olyan, ha ... magyar merne és tudna lenni. (Otthoni elemista emlékeim: két *korajcárt* kaptam. A húgom szomszédja az iskolában: Kis *Kirisztina*. Elejtetem a *polajbászomat*. *Föröstököltünk*. Jó *firis* vizet ittunk rá. A magyar artikulációs bázis igazán nem oka a mássalhangzó torlódásoknak, különösen a szókezdőknek nem. Az egyhangúságnak sem, amit az *ë-zés*, *í-zés* és *ö-zés* elegendőképpen bizonyít. De mi szigorúan ügyelünk rá, hogy a *Kreutzer*, a *Bleiweiss*, a *Frühstück*, *Christine* és *frisch* eredeti szóteste sértetlenül szálljon át az utókorra. Kántor úr meg is nádpálcázta a pocsék paraszt beszédjükért azokat, akik egy bizonyos idő elteltével még mindig dialektusban merészkedtek beszélni)

Legérdekesebb a zeneszövegek kálváriája. A magyar népdal szövege és dallama párhuzamosan, egymástól csaknem függetlenül futnak egymás mellett. Tehetik: a magyar vers nem időmértékes. Az idegen zene szövege persze más. Megható kurzíve olvasni operaszövegeinket, klasszikus dalok, kórusok és egyéb termékek magyarrá fordított verseit. Micsoda zengzetes, gazdag nyelvezetű magyarság fejlődött ki ezen a szűk területen! A kínai nők lába nem nyomorodott úgy el, mint nyelvünk e nem a maga kaptafájára szabott kényelmetlen lábtyűben, kettős nyomás következtében. Hiszen már maga az is nagy tortúra, hogy okvetlenül időmértékesnek kell lenni. De a hangsúlyos résznek Stammsilbe-re kell esni. Ámde ez a Stammsilbe az eredeti szövegben, legtöbbször máshová esik, lévén a magyar hangsúly mindig az első szótagon, a mondat-hangsúly meg az első szón.

Aztán meg ezek a magyar szavak olyan testesek, pláne, ha képzők és ragok ragasztvák hozzájuk. Zenei kísérőszövegeink ennek következtében vannak tele ah-hal, oh-hal, ám-mal, no-val, ím-mel, jaj-jal s egyébként is aránytalanul agyonfavorizált egy- és kéttagú szavakkal. Színtelen, szagtalan, súlytalan, kép-telen nyelv ez s egyre mélyebb és szélesebb medret ás magának, ma már az eredeti magyar zene szövegét is a maga képére és hasonlatosságára idomította. Egyre szigorúbb: már akármilyen egytagú szó sem jó neki, kezdi követni a (legtöbbször német) eredeti szöveg magánhangzóját, ha kell; inkább az értelem rovására. Akadt már vállalkozó, aki egy református énekeskönyv-revízió alkalmából hajlandó lett volna Szenci Molnár Albert zsoltárfordításait úgy átkölni, hogy felhangra hosszú, negyedhangra rövid szótag essék a hangsúlyos rész ne párosodjék szóközépi szótaggal. Igazi modern Fejszeretesz idea; a bibliát merő e-magánhangzós szövegre tenni, mikor is Ádamból Emberek Elseje lesz, Belzázár Baltazárból, miután balta —fejsze, zár: retesz, Fejszeretesz, a zsoltár pedig átkeltve egy- és kéttagú fogalomszavainkra, tarkítva néhány indulatszóval és egész kötőszókincsünkkel. Szász Zoltán indítványa ezek után csöppet sem meglepő: az első szóra, illetőleg szótagra eső hangsúlyt jótékonyan enyhítené, ha minden színészünk Törzs Jenőt utánozná, aki a jiddis nyelv éneklő hangsúlyával vegyíti színpadi beszédjében az egyhangú, kibírhatatlan magyar hangsúlyt. Pedig igazán kár volna még erőltetni és siettetni is ezt a tragikus folyamatot: mintha bizony nem éktelenedéit volna el már eddig, magától, önkényt a magyar nyelv artikulációs bázisa elegendő mértékben.

XV. A MAGYAR MELLÉRENDELÉS ÉS KÖZNYELVÜNK.

Hacsak egy szempillantásig el tudnók felejteni mindazt, amire az indogermán nyelv tudomány tanított bennünket s elfogulatlanul bírnók tudomásul venni a magyar nyelv tényeit, amint megmutatkoznak, semmit sem tudva grammatikai terminológiáról, szisztémáról, kategóriákról és meghatározásokról, maga a nyelv megmutatná termő elvének gyümölcsképen saját belső törvényszerűségét. Nos, az az erőhálózat, amely így mutatkoznék, az volna mellérendelő. Ha minden jelenséget közös törvényre redukálnánk, az a törvény hangoznék úgy, hogy a magyar nyelv grammatikája nem fogalmi jegyeknek egy fogalomba gyűjtését célozza, hanem mindenkor két fogalomnak, vagy egy fogalomnak és egy viszonynak, vagy két viszonynak egymáshoz viszonyításával jelöl. Az alárendelés tehát mindig elvon, a mellérendelés szemléltet a jelrendszerben. Még a szó jelentésében is megvan ez a különbség, az indogermán szó vagy valami általánossággal, vagy valami különöséggel jelöl, a magyar szó jelölte valami mindig valamihez képest az, ami. A der Bruder és a die Schwester önmagukban, egymásra tekintet nélkül jelölik a hímnemű és nőnemű testvért. A magyarban még az sincs igazán, hogy bátya, a bátya már valami mást jelent, bátyám, bátyátok, stb. van helyette s bátyám ahhoz képest bátyám, hogy az enyém és nem a tiétek, tehát hozzám képest bátyám, aki épen beszélek és hozzám képest, aki neki viszont öccse vagyok, meri fiatalabb is vagyok, fiúgyerek is; ha öregebb volnék és 'eány, nénje volnék. Az átvitt értelmű szavaknál is megvan ez a szemléleten alapuló viszonyítottság, a büszke ahhoz képest büszke, ahogy a szagot nem állja az, aki fennhordja az orrát, a gögös meg a pu'ykakashoz képest gögös, mert épúgy felfújta a gugáját, vagy gőgjét, mint „ki magos szeméten gögösen országol, mint királyi széken s legkisebb sértésre, legcsekélyebb gúnnyra mirigyeltelte nyakát — felfújja”. Kulcsár Endre szerint a „harmadfű” korjelző a barmok neve előtt szintén szemléletességével különbözik a „bidens” latin megjelöléstől, elvonás nélkül az ilyesfajta jelölés azért nem mehet, mert szubtilis, vagyis jelentéktelen pontra tűzi a meghatározást. (A „bidens” csak akkor látszik, ha külön e célból kinyitom az állat száját, belenézek és megvizsgálom a fogazatát.)

Nem nyelvfilozófiai megfigyelés a célunk, ne időzzünk tehát tovább ezen a ponton. Bennünket csak az a tétel érdekel, hogy a

magyar grammatika minden kategóriája viszonyítással jelöl. A szókból ez a viszonyítás, mint láttuk, magában a jelentésben megvan, mert minden szó jelentése ez: valami valamihez képest. Ez a jelölésmód ott van az egész mondatban végighúzódozó *kettőségben*. A mondat abban különbözik a kifejezéstől, hogy az egyik: állítvány az alanyhoz képest, a másik: alany az állítványhoz képest. A kis madár éhes: a kismadárnak az éhsége nem az iskolából hazacsörtető gyermeké vagy a koldusé, aki panaszkodik, hogy három napja nem evett. Az éhes kismadár meg a többi kismadárhoz képest éhes, azok t. i. adandó esetben bájosak, zengők, téli hidegben dermedtek, vagy azt dalolják, Szász Károly szerint, hogy az elitben csak egyszer van nyár. (Vigyázat: grammatikailag értendő ez a kétféle viszonyítás, nem logikailag. A mondat is és kifejezés is a szerint lett mondat, vagy kifejezéssé, mihez képest viszonyítottam mit, nem pedig az indogermán flexió segítségével: létige, jelző egyeztetése a jelzett szóval nemből, számból és esetben.) A mellérendelt mondatokban nem az összetétel mikéntje bír jelölő erővel, hanem a mondatok egymáshoz képest adják a jelentést. Ezért nem is olyan nagyon fontos bennük a kötőszó. Egyfelől: bízást elmaradhat, másfelől: önállóan is szerepelhet. Magyar prózában nemcsak új mondat kezdődhet így, hanem új bekezdés is: De hát hiába, ezt az egyet nem tehetem. Hát pedig abból nem lesz semmi. Nótában új strófa: Pedig, az én rózsám oly szelíden néz rám. Egyedülálló mondat, mint jelszó: Erdélyt pedig nem adjuk. A németek nem is értik ezt, azért csúfolnak bennünket váltig így: *Fiát, lieber Batschi*. Viszont se szeri se száma a kötőszót a mellérendeléseknek. „Gyémántos főudvarmester oldalba könyökölte a rubintos főkamrást, rubintos főkamrás az aranyos főajtónállót, aranyos főajtónálló az ezüstös főszakácsot, ezüstös főszakács a selyemkötős kis kuktát, selyemkötős kis kukta tenyerébe szedte a lábát. Gyíknak ment el, csigabiganak jött vissza. „A fejemnek grácia: üres a ládafia!” Indogermán nyelvekben is előfordulhat ez, de nem jellemző, vagy pedig nagyon is az, tehát már stilisztikai akartság. A magyar nyelvben azért olyan magátólértődő, meri a két egymás mellé rendelt pár egymáshoz képest hangsúlyozó viszony: a folytatás, kiegészítés, ellentét, megszorítás, megengedés, következmény, magyarázat (előzmény) vagylagosság és kizárás az értelemhordozó, tehát a jelölő elem is. Csak az indogermán nyelvtani kategória nevezheti összetett mondatnak a magyar mellérendelt mondatpárokat.

A kettőségi mindvégig megvan. A mellérendelt mondatpárokban, térbeliség és időbeliség kettősége: Sárga csikó, sárga csengő *rajta* ehhez képest: Kilencet ütött az óra, este van. Időbeliségben folytatás vagy kiegészítés: elmegyek, megnézem ehhez képest: Nincs cserepes tanyám, sem csűröm sem gulyám nincsen. Mind a kétféle lehet megint természetes vagy nem-természetes folytatás vagy kiegészítés. Az ellentétesség ilyen nem-természetes folytatás, a megszorítás vagy megengedés meg szintén ilyen váratlan kiegészítés. Végül valamennyi eddig felsorolt lehetőség lehet azonkívül szerves vagy szervetlen. Szerves előzmény a magyarázat, szerves következmény a következményes viszony, szerves ellentét a vagy-lagosság. Ugyanúgy, ahogy történések lehetnek egymás mellé rendelve, jelenségeket is rendelhetek egymáshoz képest nézve egymás-mellé. Ez az egymás mellettiség is lehet szerves: külső vagy belső. Az azonossági viszony: boszorkány ez az asszony, belső, inert a szóbanforgó boszorkány és ez az asszony egyugyanazon személy, enyém az a ménes, amely ott legel, az együvé tartozás viszonya külső, mert én és a ménes: kettő, de közünk van egymáshoz.

Ezek a mellérendelések ugyanilyen alárendelésekhez képest, tehát megint viszonyítva azok, amik. A mellérendeléses mondatpárok közül akármelyiket alárendelhetem a másikhoz képest, ha a másikat ki akarom emelni. A mellérendeléses alanyokat és állítmányokat szintén egymás alá rendelhetem egyiket a másikhoz képest. A mellérendeléses térbeliségből, a rámutatásos párból meghatározó lesz, a folytatásos és kiegészítéses párból időhatározó, mégpedig, a kiegészítésekből egyidejűség; a folytatásokból (a szerint, hogy az előzményt, vagy a következményt rendezem alá) elő-, vagy utóidejűség. A szerves folytatásokból ok, vagy cél, a szerves rá mutatókból képes meghatározók (állapot, részes, stb.). A nem természetes folytatásokból nem-indikatívuszos mellékmondat. Ez az utóbbi változat mutatja, lényegében mennyire helyesen disztinváltnak azok, akik a mellérendelt mondatpárokat tartják azért mégis gyökeresen magyar kifejezésformának. Ugyancsak itt érthetni meg legkönnyebben a közismert „dacára-ellenére” nyelvészpört. Gondoljunk az egyik nemrég idézett példára: Inkább adnak másnak, annak a hatókrős fekete subásnak. Pedig az én rózsám oly szelíden néz rám. Ahogy ezt nem lehetne így átfogalmazni: dacára annak, hogy az én rózsám oly szelíden néz rám, vagy dacára rózsám szelíd tekintetének, épen olyan lehetetlen minden más esetben is a „dacára”. Az ellentétes mondatpár kifejező erejét nem

pótolhatja semmi a magyaros észjárás szerint. Ezért hiúsul meg minden kísérlet a „dacára” átültetése körül. Vagy átvesszük, mint annyi mindent egy ezredév alatt, vagy ... örökre lemondunk róla.

Az azonosságból alárendelésben értelmező lesz, az együvéartozás viszonyából birtokos jelző. Megőrizhetik azonban: az összes alárendelések mellérendeléses történés-jellegüket is, ebben az esetben nem mondatrészekké, vagy kifejezésrészekké lesznek, hanem mellékmondatokká. Mellékmondat annyiféle lehetséges, ahányfajta kifejezés. Az értelmezőnek és birtokos jelzőnek a „hogy”-os, az egyszerű, (tehát nem mellérendeléses) állítmányból lett jelzőnek a relatívumos mellékmondat felel meg, a határozónak a rámutatásra relatívummal vagy külön kötőszóval viszonyuló mellékmondat. De mint ahogy a kifejezés mellékmondat is lehet (tehát olyan alárendelés, amely történés jellegét megőrizte mégis), épügy lehet a jelenség is tört én és-jellegű, ha az értelmező, a jelző és a határozó nem „névszószerű” hanem „igenév”, az értelmező, vagy az alanya: infinitívus, a jelző: participium, a határozó (ilyen az indogermán nyelvekben nincs): határozó igenév (-va, -ve, -van, -vén).

Említsük meg azt is, hogy mindezek a viszonyulások: egyik mondat a másikhoz képest, alany az állítmányhoz képest, tüne-mény a jelenséghez képest és megfordítva, egy másik mondathoz képest is viszonyulhatnak, sőt még egy harmadik, latens mondathoz is, ahhoz nevezetesen, hogy én, a beszélő épen most és épen itt beszélek, mert mondanivalóm van és meg akarom magam értetni veled, te, másik ember, aki hallgatsz, közönségem vagy.

A másik mondatra utaló szavak közül és egyéb utalások között legfontosabbak *a*) a határozószók, amelyek egy másik határozó viszonyhoz képest jelölnek meg határozó viszonyt (pl. soká, vagy hamar egy bizonyos eltelő időtartamhoz vagy időponthoz képest történik akkor, amikor), *b*) az úgynevezett *akció*, amely az állítmánytörténést egy másik történéshez képest mutatja egyidejűleg történőnek, már megtörténtnek, vagy csak ezután végbemenendőknek. A *tempus* ezzel szemben ahhoz a másik, latens mondathoz viszonyít, hogy én *most* beszélek s ehhez képest lehet az állítmánytörténés egyidejű, elő- vagy utódidejű. Jelen idő: az, amit mondok, ugyanakkor megy végbe, mikor épen beszélek róla, múlt idő: elébb történt, jövő idő: később fog végbemenni, mint mikor beszélek róla. A közelre vagy távolra mutató is utalhat egy másik mondatra, de utalhat arra is, hogy a szóbanforgó hely itt van a beszédem színhelyén, vagy ott (valahol másutt) van.

Ugyanezek a kettőségek benmaradnak a mondataimban azután is, ha kifejezések, együttjáró kifejezések, összetételek (képzések), egyszerű fogalmak válnak belőlük. A mellérendeléses mondatpárok folytatásos (előzmény, következmény) és kiegészítéses (egyidejűség) keltősége, illetőleg hármá ága (mert a „nem-egyidejűség” kétféle lehet) megvan, amint láttuk, elmzör magukban a mellérendeléses mondatpárookban, a határozórendszerben (folyamat; eredet- és véghatározók), a mondatbeli viszonyban (*actio imperfecta*, *perfecta*, *mstans*), de megvan az állítmányfogalomban magában is, külön jel nélkül, de jellel megkülönböztetve az igéből képzett igékben: gyakorító (huzamos, tehát az észrevétellel egyidejű), mozzanatos (pillanatnyi, amely az észrevételhez képest mintegy előidejűségben már véget is ér), kezdő (szintén pillanatnyi, de emóciókban a várakozást megelőzőleg telített észrevételhez képest valósággal utóidejű) ige. (Mozzanatos igénél ilyesmire gondoljunk: *mire észrevettem*, már vége is volt, kezdő igénél ilyenre: *no most!* Gyerek, mikor behunyt szemmel várja, miikor kondul már a félrevert harang, vagy a karikásostor, dördül a puska, stb.)

Nem szabad azt sem figyelmen kívül hagynunk, hogy valahányszor valami okból valamelyik nyelvi tény időbeliségét, vagy térbeliségét jelöli a magyar grammatika, mindig a másik kategóriához képest cselekszi ezt, sohasem annak teljes figyelmen kívül hagyásával. A mellérendeléses mondatpárban az ilyen, vagy amolyan folytatás vagy kiegészítés az elsőrendű nyelvi jelölési feladat, mégis mindig ott van a két térbeli kategória is, hogy a folytatás, vagy kiegészítés azonos-e, vagy nem-azonos. Ugyanez a kettőség meglátszik a határozórendszeren is. A határozórendszer időbelileg hangsúlyozza az egyidejűséget, vagy előidejűséget, ténybelileg pedig az azonosságot és nem-azonosságot. Ahogy ez az azonosság, vagy nem-azonosság a mellérendelésekben egyre szűkült: rámutatás, folytatás (kiegészítés) — természetes, nem-természetes — szerves, esetleges: úgy szűkülnek a határozórendszer tér-kategóriái is: benne, kívül — rajta, nála — közelében, irányában. Ez a kettőség grammatikailag kifejezve alárendelésben sehol sem fejlődhetett ki ilyen megkülönböztethetőleg. Benne; rajta, nála; alatta, felette, mellette, közötté, körötte; ellene, iránta, neki; ezek tér-kategóriák, de az időbeliség is mindegyiken jelölve van: benne, belőle, belé. Időbelileg egymáshoz képest azt jelölik, hogy a „benne” viszony egyidejű, illetőleg nem-egyidejű. Aki a házban tartózkodik, tartózkodásával egyidejűleg van „benne” a házban, aki eltávozott a házból,

az eltávozását megelőzőleg volt a házban „benne”, aki beszalad a házba, beszaladása végeztével, mikor már nem szalad befele, lesz a házban „benne”. Az inessivus az „essivusi” egyidejűséget is jelzi, az elativus a távolodással együtt az „essivus” befejezettségét, az illativus a közeledéssel az „essivus” beállását is jelzi.

Ez a mindenütt konstatálható kettőség, a „hozzá képest” elvének ez a mellérendelő jellege és grammatikai jelölő ereje adja egyedül kielégítő magyarázatát annak is, miért olyan gazdag a magyar névszó- és igeképzés. Azért, mert szótest és képző egymáshoz képest mindvégig megkülönböztethetően függetlenek s egymáshoz való viszonyuk mindvégig azonos a mondatviszonyokkal és a (jelzős v. értelmezős) kifejezésviszonyokkal. Az igéből képzett ige eredeti formája: mellérendeléses mondatpár, jár-kél — járkál. Azért elevenek ezek a képzők még ma is, mert máig se váltak egyszerű funkcióhordozókká, csak speciális jelentésük homályosodott el. A -kál képző még mindig megtartotta a folytatásos, vagy kiegészítéses második mondatpár állítmánytörténéseinek huzamosságot, ismétlődést, időben elaprózottságot, vagy megszakítást és ismét újrakezdést jelölő tartalmát, ami „kél” korában is megvolt benne. (Most *kél* a nap; mi zaj *kél*; és amint sereg *kél* szürke por ködéből, *kél* és száll a szív viharja, mint tenger vésze, sokat jártam-Arfitem arrafelé.) Úgy, hogy mikor mostanában már irkálnak, firkálnak, mászkálnak, úszkálnak, még mindig nem a képző funkciószerepének a rovására írjuk az alapjelentés elhomályosulását, hanem olybá vesszük, mint egyszerű jelentésváltozást.

A névszóból képzelt ige alapszava úgy viszonylik a képzőhöz, mint az egyszerű mondat alanya vagy bővítményei az állítmányhoz. Ma már meglehetősen elkoptak ezek a képzők: -l, -z-(ik), -it, fogalmunk sincs már róla, állítmány korukban mit jelentettek, hangitestük mekkora és mi volt, mégis pontosan a *tőszóhoz képest* jelölnek még ma is: hegedül: hegedün, sízik: sível, végez valami történést. *Kisebbítem*, a barátnőmet: csinálok valamit, hogy kisebb legyen, *kicsinyelem*: csinálok valamit, nem hogy kisebb, hanem hogy kicsiny legyen vagy maradjon. A névszóból képzett névszó kategóriái is a jelenségek mellérendeléses viszonya, szerint jelölnek, egymáshoz képest: azonos, nem-azonos, együvé tartozik. Erzsike Erzsihez képest kisebb, Erzsók nagyobb. Erzsóka viszont Erzsókhöz képest kisebb (kedveskedésből, gyöngédségből, persze. Erzsi is kisebb, mint Erzsébet). A melléknévfokozás is idetartozik. A pesti korzó Pest-é, a földes gazdának meg földje van. Együvé tar-

toznák. Az igéből képzett névszók alapformája jelzős kifejezés lehetett. Hiszen még ma is érezzük például, hogy minden közbülső közbül, minden utolsó utói és minden első elül esik, különösen,, ha eleven bennünk az a másik mondat, hogy ez vagy az „nem esik kezemre”, vagy az a nótavég, hogy: „pedighát egy kicsikét távol esik innét”.

A mellérendelés elve az egyszerű szóban is bennerejlik. Ne a jelentésre gondoljunk most, hanem a szókategóriákra. Először is, a szó rövidülhet minden ki jelentésből úgy, hogy mondatból jelzős kifejezés, abból állandó jelzős kifejezés, összetétel és elhomályosult összetétel válik. Egy bizonyos szerszámmal borsot őrölünk, az tehát bors őrölő, borsőrölő, végül: borsőrölő, vagy ha törjük vele a borsot, böstörő. „Szívanó, pemete, huncut öregapám, gyere be!” — mondja a kis juhász, ki ismerne rá a szívanó-ban a szénvonóra, a kenyérsütés, illetőleg kemencefűtés e nélkülözhetetlen eszközére. De maga a szó is épúgy lehet melléknév és ige, mint ahogy az egyszerű mondat történéses, vagy állapotjelentő állítmányos mondat. De csak egyféleképpen lehet, legalább is magyar észjárás szerint, csak akkor, ha megmarad állítmánynak mind a kettő. Itt érzem én mindig leginkább az indogermán nyelvészkedés meddő voltának punctum saliensét, valahányszor magyar iskolában szótant próbál tanítani. Magyar észjárás szerint nem lehet a szóhoz úgy jutni, hogy az ember kiemeli őket a mondat egységéből. *Annak nincs semmi értelme.* Soha nem juttathatni így el a szóhoz magyar észjárású gyereket. A szónak benne kell maradnia a mondatban s mégis kiválnia onnan. Bennmaradnia, mert különben, pusztá fikcióvá válik s az nem is érdekes, érthetetlen is, mégis kiválnia, hogy megfigyelhető és defíneálható legyen. Ez csak egyféleképpen lehetséges. Ha tapasztalatom az alany s állítmánya a szó. Az ige, a melléknév tünemény, történés, illetőleg jelenség, állapotjelző állítmány, a főnév — mellérendelt azonossági viszony a konkrét tapasztalathoz képest. Forró, vagy: sűt, mondom, tapogatva a konkrét kályhát, Pécsi — szólalok meg hirtelen, az újságom mögűl, meghalván ismerős csoszogását, vagy csizmasúrolását odakintről. Ugyanígy válik ki a konkrét hely viszonyhoz képest a határozószó: tovább! — mondom, ha kicsit lódítottak a nehéz szekrényen egy bizonyos helyhez képest, amely nevezett szekrénynek nagytakarítás előtt a rendes helye volt s amelyet pontosan, határozó formában úgy lehetne talán jelölni: tíz centiméternyire a másik faltól. Beszédbeli viszonyokból válik ki a névmás, gyakran és könnyen, hiszen be-

szédközben elég konkrét magának a beszédnek az adottságai. Hadd emlegetsem megint, hogy a mellérendelést nem magában a tényben látom, hiszen mindezt más nyelven is ki lehet fejezni, de nem grammatikáikig; itt, innen, ide, ott, onnan, oda, még ha ráfogjuk is a *hin-* és *her-ve*, hogy analog esetek vele, nem mondhatjuk a *hier* és *dort* párra, nem szólva arról, hogy a magyar mutató névmások mellérendeléses viszonyítása nemcsak mindvégig konzekvens, hanem mindenütt gazdag és mindenirányú is. Az együvé tartozás mellérendeléses viszonyítását a szón a névelő jelöli. Névelőhöz a magyar mellérendeléssel ugyanazon az úton juthatunk, amelyet a szó megfutott a konkrét tapasztalattól a főnévig. A névmás fokán csak általában jelölhettük a későbbi szó tartalmát a beszéd viszonyaihoz képest (lehetetlen vagy felesleges megneveznem). Ezen a fokon a fővetet is névelő nélkül mondjuk, általánoságban szólva a tartalomról: kutya. Az állítmány fokán már kiválasztunk a szó tartalmának fogalmi jegyei közül egyet (számot, rendet, minőséget). Ezen a fokon a főnév-jelölte egyedek közül kiválasztunk egyet s arról szólunk: egy kutya, A főnév fokának felel meg, mikor teljesen meghatározva és körülhatárolva arról a bizonyos kutyáról szólunk így: a kutya.

A határozott névelős főnév végső útja a konkrétumtól az absztraktnak felé vezet. A mellérendelés elvéből következik, hogy: ennek az útnak az egyes állomásai is viszonyítások. A konkrét első tapasztalat ismétlődik, mikor először láttam katonát, ni *katona*, mondtam, második tapasztalatom még változatlanul az volt: ez is *katona*, a harmadik már: amott is *egy katona*. A negyedik: ahán, megint ott sétál *az a* (tegnapi) *katona*. Az ötödik: apám, hol lakik, mit eszik, mikor alszik, mit csinál *a katona*? Aztán szaporodtak egy, két, tíz, száz, ezer katona, különösen, mikor szakaszban elmasíroztak: *katonák*, mondtam. Lassan-lassan megképzett előttem elébb a *katonaság*, amibe valamennyi katonát kényelmesen bele lehetett rakni, mint valami kaszárnyába, vagy méginkább játékos skatulyába, azután az a másik, ami úgy kezdődött, hogy ha megnövök, katona lesz belőlem is s végső fokon keresztanyám emlegette önkéntesi évem után, hogy használt a *katonaság*. A *numerus* nyelvtani fogalma előbb, azután a *collectivum* vezetett végül az *abstractumhoz*, amely azonban nem okvetlenül képzés, mert minden főnévnek is egyben végállomása, mihelyt fogalmi jegyei együtt vannak.

Íme, a magyar grammatika mellérendelő elve mindenütt és mindvégig érvényesül. Itt az utolsó állomáson gondoljunk csak arra: mennyivel hamarabb absztrahál az indogermán alárendelés, mint a mi mellérendelésünk s milyen goromba hiba az a mi eszünkjárása szerint, ha a mi nyelvünkön valaki ugyanezt merészeli. Ha még egyszer azt üzeni Kossuth Lajos, mindnyájunknak *el kell menni*, ez igaz, de már Zách Klára így zokog: Jaj, atyám, nem, nem, jaj, hová *kell lennem*? Hányszor írjuk mi mégis az általános absztraháló alakot, csak azért, mert az indogermán nyelvek nem ismerik a személyragozott inifinitívust. Ugyanígy beszélünk fogfájásról, névnapról, borpincéről, keresztapáról, sőt keresztszülőkről s elfelejtkezünk forgalomalévő szövegekről. Egy nóta szerint: ha érzed *fogad fájását*; *fejed* se fájjon tőle; *szeméfenye* ez a gyerek; vigyázz rá, mint *szemed világára*; akkora körtek, mint a két *kezem feje*; Fébusz tündöklő sугára leragogy *neved napjára*; ... Lacfi lévén *keresztapja*; láttam a hét *keresztapádat*; *keresztanyád* térdekalácsa; valamennyi *borospince*, mind nek lyukas a teteje, stb. Nem akarok nyelvvédő könyvet írni, csak annyit írok tehát befejezésül még ide: a magyar mellérendelő elv a nyelv életének minden porcikáját áthatotta és megszállva tartja. Lehet ellene véteni, szoktak is, de ereje a helytelen elvek alkalmazásának nincs.

Múló *szépség* minden olyan költészet magyar nyelven, mely megsérti a magyar gondolatközlés vagy gondolatkeltés alapstruktúráját, a magyar grammatika mellérendelő elvét. Ellenben mihelyt ez az elv érvényesül, azonnal kimondhatatlan szépségek fakadnak a nyomán.

Ne gondoljuk ugyanis, hogy a magyar készakarva él mellérendeléssel. Esetleg talán azért, mert neki épen így tetszik. Aki a mellérendelés eseteit figyelmesen vizsgálta, megláthatta, hogy a magyar észjárás vágta épen *ezt* a medret, a mellérendelést, hogy lehetséges legyen számára a beszéd.

Láttuk ugyanis, hogy a beszéd, a magyar ember beszéde a konkrétumból indul ki, akár szemmel látható, kézzelfogható külső kép volt ez a konkrétum, akár a képzeletben tárolt, tapasztalatokból gyűjtött egyetlen, tagolatlan kép.

Ezt az egységes képet legalább két részre bontotta a magyar ember, mert csak úgy tudta szemléltetni a másik magyar ember előtt, ha időben kiteregette számára, történette, viszonyította neki a részeket, egyiket a másikhoz képest. Ez jó volt arra, hogy

megképezzék a másik ember számára a beszélőnivaló, de nem volt alkalmas *arra*, hogy az övéhez hasonló egyetlen képpé álljon a végén össze a sok szófia beszéd. Sok beszédnek sok az alja. Ezért aztán a beszélő magyar embert kezdettől fogva ez a két tendencia üzte és korlátozta: viszonyítani, kitergetni és összefogni. Kettővé bontani az egyet, viszonyítani egyiket a másikhoz (mellérendelni), egyiket a másikhoz képest összefogni (alárendelni), egyesíteni a kettőt egyetlen képpé. Ez így alakult beszédközbem: egyetlen kép a beszélőnél — közlésvágy — mondat — kifejezés — obstratum — egyetlen kép a közönségnél. Ezért aztán a magyar egyetlen-képet taglaló mondatsort a *gondolalánc* jellemzi, melyben konkrété kapcsolódik az új elem a régihez valami közös rész segítségével, az egyes mondatokat meg a magyar *szórendi törvény*, melynek értelmében nyugodt közlésnél, toldalékos kérdésnél, előkészítéses parancsnál először egy bevezető, már ismert rész kezdí a mondatot, azután a tulajdonképpeni mondanivaló, az új rész következik, arra esik a hangsúly s közvetlenül a mondat állítmány a jó utána, ha pedig a megelőző mondatok gondolatláncá úgy követeli, az állítmány után következhetnek még a talán elmaradhatatlan, de indifferens részek. (Lélektani alany — lélektani állítmány — lélektani bővítmény.) A mondatnak magának a felépítése meg azon az alapvető — üzés és korlátozás közben kialakult — eljárásmóddal ment végbe, hogy mindent viszonyítok, egymás mellé rendelek, ami a másik ember szemlélete számára új és azonnal összevonom, alárendelem, mihelyt megtehetem. Megjegyzendő, hogy mellérendelő formákul a mondatpár, mondatforma, állítmány, mellékmondat tekintendő, alárendelőikül a kifejezésforma, alany, bővítmény és a szó.

Mindezeket tudva, gyönyörködjünk egyet a magyar mellérendelés legegyszerűbb nyelvi tényeinek művészi felhasználásain. Arany Toldijának VII. énekében a gondolatláncot használja fel költői eszközkül:

Rákosnak mezeje // tőszomszédos / *Pesttel*
Pest alatt j ért össze / utasunk az esttel
 Találkoztak pedig / egy *temető mellett*
Temetőben / új sír dombja sötétlettel
 De miféle / sírnak // sötétlik / *ott* dombja,
 Arra Miklósnak most van is nincs is gondja.

Petőfi Arany Lacinak c. versében pedig, talán épen azért, mert kisgyermek kedvéért íródott, ennek a szigorú gondolatláncnak

szabad kibomlása okozza az esztétikai (gyönyörűséget, az a szigorú lelki törvényszerűség, amely előre is tekint, hogy kimerítse tárgyát, de vissza is, hogy mindig az egyetlen kép bimbója feseljen kijebb-kijebb.

*Volt egy ember, / nagybajuszos.
Mit csinált? I elment a kúthoz.
De I nem volt víz a vederbe ...
Kapta magát / telemerte.
És vajjon minek /
Merítette meg
Azt a vedret?
Tán I a kertet
Kéne meglocsolnia.
Vagy ihatnék? Nem biz a.
Telt vederrel a kezében
A mezőre ballag szépen,
Ott I megállt és körülnézett.
Ejnye, vajjon mit szemlélhet?
Tán! a fényes délibábot?
Hisz olyat már sokat látott.
Vagy / a szomszéd falu tornyát?
Hisz azon meg nem sokat lát.
Vagy tán / azt az embert,
Ki amott a kendert
Áztatóba vonja?
Arra sincsen gondja.
Mire van hát,
Ebugattát,
Már csak megmondom, mivégett
Nézi át a mezőséget,
A vizet mért hozta ki:
Ürgét akar önteni.*

Azért idéztem ezt a két remekmű-részletét, mert majd egyszer, ha a magyar nyelvet a magyar nyelv törvényei szerint fogják tanítani gyermekeinknek, nem az indogermán paradigmák Prokrustesz ágyába csömöszölik vagy nyújtóztatják (igazán csak l'art pour l'art, mert e meddő elmetorna hatástalan marad mindvégig s diákságunk fogalmazástanítása még csak meg sem próbálja, hiába is próbálná, tanulságainak az értékesítését), „majd akkor, a boldogabb időben fellelik” talán ezt a könyvlapot le s megkísér-

tik a cigányfültre való fogalmazástanítás helyett a fogalmazásnak nyelvtani alapon történő olyan lelkiismeretes tanítását, ahogy a zeneszerzést, például, neveltséges volna ma már összhangzattani, ellenponttani, zenei formatani, hangszereléstani elmélet, gyakorlati példák kidolgozása, klasszikusok elemzése *nélkül* úgy engedni szabadjára, ahogy az Isten szegény kezdő muzsikust „alkotni” engedte. Akkor talán a szokásos vöröstintás megjegyzések helyett: hangulatos! nem magyaros!, szórend! majd ilyenek is olvashatók lesznek: az új szakasz első mondatából hiányzik a megelőző szakasz valamennyi mondatára utaló szó. Mondanivalód lényegét miért épen feltételes mellékmondatba foglaltad? Ez a jelző nem egészen felesleges ugyan, de a jelzett főnévét kapcsoltad s a másik főnévre nem vonatkozik ez a jelző, tehát jobb lett volna elhagynod. Vagy: ilyen szigorú tiltás elé nem tehetsz lélektani alanyt! stb., stb.

Addig? Ne csudálkozzunk rajta, ha még az érettségi dolgozók is dadognak, ha a művelt magyar ember nem tartja elsődü szükséglet ének sem, kötelességének még kevésbé anyanyelvének tökéletes ismeretét és túrhető használatát s azon se, ha sajtónk, közéletünk soha meg nem álló ostroma úgy tördeli lefele nyelvünk alapjának sziklatömbjét, akárcsak Helgolandot az Északi-tenger hullámverése.

XVI. EGY ÚJABB ELRETTENTŐ PÉLDA.

Az indogermán alárendelés abból az elvből következik, hogy a megértés végső célja az összes elemek egyesítése egy legfőbb fogalomban. Erre törnek az indogermán mondanivalók s e cél elérése végett használják a nyelvi kifejezések összes lehetőségeit. A mellékmondat állítmányának conjunctivusa, maga a többszörösen alárendelt mellékmondat arra jó, hogy mennél szorosabba fűzze a függő viszonyt a főmondat és tagjai között, tehát mennél gazdagosabban és erőteljesebben emelje ki a főmondat uralkodó jellegét és amit tartalmaz, a legfontosabb gondolatot. A magyar nyelv először is képtelen ekkora mérvű alárendelésre. Másodszor nem ezen az úton jut el az alárendeléshez, tehát alárendelése nem is olyan természetűek, mint az indogermáni alárendelések. A magyar nyelvben az alárendelés egyik állomása a megértésinek, nem végállomás. Alárendelni akkor van jogom, de akkor viszont egy-

ben kötelességem is az alárendelés, ha a két elemet és a köztük levő viszonyt megelőzőleg már mellérendelésben ismertettem (vagy ismertettetnek vehetem). Ezt mindaddig folytatom, míg egyetlen fogalomban valamennyi szükséges fogalomjegy egyformán együtt van és magát a fogalmat a köztük levő reláció mint uralkodójegy eléggé meghatározza. Az állomásoknak ez az egymásutánja, szinte felsorolásszerű egyformasága a nyelv már említett zeneiségére, vagyis artikulációs bázisunk sajátosságára emlékeztet bennünket, a relációval való fogalom jelölés pedig nyelvünk képi erejére. Az egész jelenség viszont arra, hogy *nyelvünk alapgyökerei nem az absztrakt gondolkozásból, hanem a konkrét szemléletből táplálkoznak.*

Szofokráciánk magyar nyelve már régen nem ezeken az elveken épül és fejlődik. Fordítás-voltából természetsszerűleg következik, hogy *nemcsak a fogalmakat fordítja, hanem azok relációját is, tehát grammatikája is fordítás-jellegű.* Az imént, az artikulációs bázis vizsgálata közben idézett mondat például, németül teljesen hibátlan, magyarul még a mai magyar felső néposztálybelieket is esetleg megdöbbenítő mértékben idegen. *Ma reggel 9 óra 8 perckor futott be a kormányzó különvonata a feldíszített kiéli állomásra, ahol Hitler Adolf vezér és kancellár fogadta, aki különvonattal ugyancsak ma reggel érkezett.*

Tudjuk, mit akar kifejezni ez a mondat. Azt akarja kifejezni, hogy a kormányzó megérkezett Kielbe és ott ünnepélyesen fogadták. Német észjárás szerint ezt a tényt az a mindent maga alá rendelő központi, egyetlen kép foglalja magába, hogy a különvonat reggel 9 óra 8 perckor begördül az előkelőségekkel teli, feldíszített pályaudvarra. A német nyelv minden grammatikai eszközével ez a tény van kidomborítva az idézett mondatban. Az idézett mondat magyar szavakkal és grammatikával, de szóról-szóra van lefordítva németből.

Magyar észjárás szerint természetesen valami egészen mást (értelmetlenséget) jelent a mondat, mint amit kifejezni szándékozik. Menjünk sorjában az elemzése során. 1.) Azt hangsúlyozza, hogy mikor futott be a különvonat, pedig nem az a fontos, hanem az, hogy a kormányzó megérkezett. 2.) Ha a különvonatról akarok beszélni, az a fontos, hogy az befutott a kiéli pályaudvarra, 3.) De nem is a különvonatról akarok beszélni. Magyar észjárás szerint nem a különvonat futott be, hanem a kormányzó érkezett

meg különvontán. 4.) Még az is problematikus, van-e ilyen: a kormányzó különvonata. Van különvonat, amelyen a kormányzó utazik. A kormányzó vonaton érkezett, nem kocsin, vagy autón, vagy hajón, vagy repülőgépen s ezt elvégre megemlíthetjük. 5.) A vonat befut az állomásra, már ez a kép maga idegen. A németeknek valóban ez a kép, ők ott állnak az állomáson, várják a kormányzót: onnanról nézve valóban befut a vonat a várt vendéggel. De mi ezt a képet magunk felől kellene, hogy nézzük s akkor a kép más szempontú. A kormányzónk látogatóba indult és ímé megérkezett. Nem, vele fut be az állomásra a vonat, hanem ő érkezik vonattal oda, ahova szándékozott. 6.) A feldíszített kiéli állomással is baj van. Elhiszem, hogy a németek már elkészültek a fogadás pompájával s jegyben-gyűrűben várták a vonatot a feldíszített állomáson, de mi csak most értünk oda s számunkra ez nem a feldíszített kiéli állomás, hanem a kiéli állomás és fel van díszítve. No, ide értünk. Mert azt már ne kívánják tőlünk, hogy egy még melléknévvé nem merevedett participium a mi szemléletünk számára is jelző legyen. Az indogermánnak nincs olyan határozó igeneve, mint nekünk, neki mindegy is, de meg láttuk,, nem is egyforma a szempontunk ebben az aktuális esetben. 7.) Ugyanez a szempont magyarázza elsősorban, miért nem fogadhatja el eszünkjárása a nyomon következő többszörös alárendelést. A kormányzónkról van szó. Kieibe érkezett. Házigazdája már ott várja, A német szempont (a pályaudvaron várakozó) elébb Hitler érkezését látta, aztán a vendégváró parádét és végül a vendéghezó vonat bepöfögését, a magyar szempont más sorrendű. Jövünk? — ni, itt vagytok? — mikor éreztetek? Már ebből a különbségből is megtetszik a magyar szempont semmibevevésével szolgálai lefordított német szemlélet. Az alárendelés azonban általában is hibás, nemcsak az itteni speciális szempont szerint. A német kénytelen a fogadtatást alárendelni az érkezésnek, elvégre a kormányzó látogatása a főtéma. Ennek a mondatnak az a mondani valója, hogy megérkezett a kormányzó. Kénytelen tehát a vezér korábbi érkezését és a fogadást alárendelni a vonat begördüléséről szóló főmondatnak. Magyar észjárás számára ugyanez a tény kiolvasható abból, ha egymás mellé rendelem, hogy megérkezett a kormányzó Kieibe és ott Hitler, aki már korábban odaérkezett, az állomáson fogadta. Azt akarom elmondani, milyen szívélyesen és ünnepélyesen fogadták s ezt a mellérendelés tökéletesen kifejezi. A magyar észjárás tehát valahogy másképen

„beszélte volna el magamagától ugyanezt a történetet. Ilyenformán”.

Kormányzó urunk még jókor reggel szerencsésen megérkezett a Turulon Kiéibe, Hitler meg különvonattal elébe utazott s személyesen fogadta az állomáson. (Az ünnepélyes alkalomra tele volt aggatva zászlóikkal, drapériáikkal az állomás.) Ez felel meg a mi szempontunknak is, elvégre, mi magyar újságolvasók kormányzó urunk társaságában tudjuk képzeletben magunkat s sorban így vesszük észre a dolgokat: 1.) No, hálaistennek, megérkeztünk. 2. Ni, Hitler már itt van. 3.) De szép ez az állomás. A fordítás-jelleg nemcsak az egyes kitételek külön-külön ilyen vagy amolyan jellegén múlik, hanem az egész szemlélet fogalomkincese viszonyításának ilyen, vagy amolyan módján is.

Ismételten hangsúlyozzuk, hogy a magyar észjárás itt sem okvetlenül követeli a mellérendelő mondatokat, hiszen ugyanezt a tényt kifejezhetjük nemcsak alárendelő összetétellel, de egyenesen úgy, hogy a főtörténetet mellékmondatba tesszük. P. o. Még egyfertály 10 sem. volt, mindössze 8 perccel múlt el 9 óra, mikor kormányzó urunk megérkezett a Turulon Kiéibe, de a Vezér, aki különvonattal még hamarabb odautazott, már ott várta az állomáson, mely erre az alkalomra gyönyörűen fel volt díszítve zászlókkal és drapériákkal. A korai idő és a Vezér személyes jelenléte közötti ellentét tökéletesen kifejezi a megtiszteltetést és baráti szívélyes-séget s magyar észjárás szerint ez a tkp.-i kifejezésre váró tartalom. Magyaros ebben az esetben az, hogy a két tényt a német alárendelheti, a magyar nem, de nincs is reá szüksége, hogy alárendelhesse. Hogy az alá-, vagy mellérendelés nem formai jellegű és mindig a mellérendelés felé tendál a magyarban, számos jel mutatja. Legárulóbb jel az alárendelő kötőszók lassú győzelme, amely azonban nem azért állott be, mintha az alárendelés szelleme szüremkedett volna be lassankint nyelvünkbe, hanem épen fordítva: a formailag ma az alárendelő jellegű kötőszók értelme, tartalma, egész jellege mellérendelővé vált. Gondolok elsősorban a „mert” kötőszóra, mely lassankint következményes viszonyt kezd jelölni okhatározás helyett, de sorsában osztozkodnak a „ha” és a „mikor” is. Másik ilyen áruló jel, hogy hiába tiltják nyelvkönyveink a kötőszóval való mondatkezdést, az élet gyakorlata lassankint mégis erőt vesz az iskolás megkötöttségeken. Azért van ez így, mert megint csak nem nyelvünk szellemében gondolkodik, aki azt hiszi, hogy maguk a viszonyítások önállóan nem fejezhetik ki implicite beléjük értett fo-

galmi tartalmukat. Divatban volt egyszer a 20-as évek elején egy jelvényforma, ezzel a felirattal: Erdélyt *pedig* nem adjuk. Ebben a feliratban a *pedig*, nem-nélkülözhető, de kiegészítésre sem szoruló fogalomszó, holott viszonyt jelent. A magyar mellérendelés nem érez túlságosan nagy különbséget az ilyen viszonyszók s a fogalmi tartalmukban nagyrészt viszonyt jelentő emilyen szók között, mint *apa*, *utód*, vagy lassú átmenettel: *tegnap*, *kevésbé*. Mikor hirtelen és teljes ellentét következik, az ellentétes kötőszó külön mondatot alkot, különösen élőbeszédben. Valami ilyet éreztet Arany is a Toldi VIII. énekében: De ... s nagyot sóhajtott erre az egy dé-re, Érdemetlen volna királyom kegyére. A nagy sóhajtság gondolatjelnek felel meg, utána új mondat következik.

XVII.

A MAGYAR SZEMLÉLETESSÉG ÉS KÖZNYELVÜNK.

A fogalmak viszonyítást jelentő fogalmi jegyei s a viszonyzó fogalmi tartalma mellérendelésben állandó feszültséget okoznak s ez a feszültség kölcsönzi nyelvünknek harmadik jellegzetességét, az *eleven képi erőt*. Mint már az imént is hangsúlyoztuk, a mellérendelés a kifejezésnek egyik állomása s ha nyelvünk ezen sokat és szívesen vesztegel, azt azért teszi, mert minduntalan újra kell fogalmaznia s nem volt még módja megállapodni, megszürikülni, mechanikussá válni, stereotyp módon kifejezésre törekedni. Fiatal nyelv. Nem érte még utói a régi kultúrnyelvek érlemeszedési folyamata: a formális elemek túlsúlya a tartalmakon kifejezés közben. Nem érdem ez, csak állapot, nem szépség, csak *sui generis* sajátság, De nincs mód egészséges kifejezésre, csak ennek az állapotnak, vagy ennek a sajátságnak respektálása árán. Egészen természetes, hogy esztétikum is csak belőle fakadhat.

A népnyelv még őrzi és használja ezt az eredeti és egyedül érvényes formát. Említettük már, hogy a mélyen logikai viszonyítások, vagy elvonások helyett friss, eleven szemléletek vannak s a viszonyítások mindig ezekből a szemléleti élményekből állnak elő, sohasem a spekulációból, Ezért van aztán minden eddig megfigyelt jelenség: elébb és szívesebben mondat, mint kifejezés, hamarabb mellérendelt, mint alárendelt forma, örömebb ige, mint főnév. Népi folyamatos beszédben ez p. o. egészen megengedett mondat: *Szekéren mentünk. Péter bácsi jött, hogy véle menjünk*. Milyen körülményes lenne ezt logikailag is helyes viszonyításban megfogal-

mázni, holott képszerűségében elliptikus, de tökéletes, Nekünk nincs szekerünk, magunk emberségéből gyalog mentünk volna. Nem is úgy kerültünk fel a szekérre, mintha felkérezkedtünk volna rá — mondjuk - - menetközben, hanem Péter bácsi, akié a szekér, előzetesen eljött hozzánk és rábeszélte, hogy vele menjünk (bizonyosan megvolt rá a maga jó oka). Ez mind benne van s aki ismeri a magyar észjárást és az abból folyó magyaros kifejezőmódot, mind meg is értheti belőle. A *legszárnya*, vagy ez a kitétel: a *leg árokba* még az úton van víz, teljesen szabálytalan képzések és mégis pontosak, mint képek, vagy mint képeket motiváló szemléletek. Ez a választó mondatpár, amely egy mulatós lelkipásztor megítélése népe részéről: *vagy akkor pap, vagy iccaka ne mászkájják*, egészen szabálytalan fogalmazású, mégis plasztikus képet ad, különösen, ha az „akkor”-!-, amely az előzmények nélkül nehezen érthető, kiegészítjük = vasárnap, ha a szószéken áll és prédikál. A kritika folytatása képszerűségében még plasztikusabb, Hát én meg is fogadtam, hogy *mán míg a veszett kutya be nem kerget*, nem teszem be a lábom a templomba. Itt ugyanis a „míg a veszett kutya be nem kerget” *e* helyett áll: magam jószántából soha, legfeljebb egészen rendkívüli esetben, kényszerből. Milyen erős szemléleti alapja van p. o. ennek a jelzőnek: addig, mindig is olyan *belevetett* ember marad, míg el nem veri magát a feleségit = nagyon sovány, olyan, mint a leölt baromfi, mikor már „kivetették” a belső részét. Vagy ugyanezt egy másik- képpel fejezve ki: *sose evett a hasával egyet* — világeletében mindig éhezett, sohasem lakhatott jól. Ez a kép különben arra is jó példa, hogy a népnyelv, ha csak lehet, mondattal jellemez, nem mondatrészszel. Hasonlóképpen mondja valakiről, ahelyett, hogy nem őszinte ember, ezt: *nem úgy reszket, ahogy fázik*, a helyett, hogy korhely, ezt: *annak is komja a dolog*, a fent megkritizált papról: *nem bánja, ha Krisztus lefagy a keresztül, csak ne vele temettessék*. Képszerűségében rendkívül kifejező ez a kitétel: *mán meg se köszönjük*, ami annyit jelent, olyan nagy volt a szolgálat, vagy a szívesség, hogy nem ellenértéke a köszönő szó, nem bírjuk megköszönni. Pompás küzdelem a meglévő kép és hiányzó fogalmi viszonyítás között ez a fogalmazás: Hát ezt mán nem tudom, ezt mán majd *kíreméktül* kérdezze meg. Azt jelenti, nem tudom a nevéket, címöket, mert eddig beszédközben elegendő volt ez a megszólítás: *Kérem* szépen, *kérem alássan* A szemléleti alap nélkül meg sem érti az ember, hogy megdicséri a haragoszöld, kövér lucernatáblát az a magyar, aki

azt mondja keresztülmentében a társának láttára, hogy: ennye, komám, de *lúhatnám*, valahányszor vígigmengyek ezen a darab földön. Vagy már szinte erotikusán eleven képpel mondja azt egyik házastárs a másiknak, vagy szülő a gyermekének: jól van, *testem*, úgy les?, ahogy mondtad. *Édes* volt az anyám teje, dalolja a régi nóta, de anyám is *édesanyám*. *ides* magiában mindig az anyát jelenti s csak *idesék* az apát is. Az apára már csak átvitel s csak összetételben szerepel a jelölés: *idesatyám*. Jellemző az igés és jelzős alak különbözőése a két nyelv tartalmilag azonos kitételéiben: Vater *selig* és szegíny *idesatyám*, *nyúgoggvik*, sokszor mondta vót ezt nekem. A mondatforma különben sokszor előtör szabálytalan képzésekben is. Pl. arra a kérdésre, melyik őrházhói csinálnak megállóhelyet, ez a felelet: *Aki látszik* bódé, a lesz az új, állomás. Erre a másikra: ez a bárándi út? Nem az a válasz, hogy: nem, hanem a sápi, sokkal váratlanabbul ez: *Sápra menni* arra. Csak szemlélet alapján értem a türelmétvesztett anya kifakadását is körülötte lábatlankodó gyerekeire: mit *sűríttek* itt? Kár, hogy egy nagycsomó szavunk, frázisunk, mondatunk, szintagmánk képi ereje olyan ősi, erős, hogy idegen képvilágunkban trágárnak tűnik és leírhatatlan. Pedig a magyar észjárás számára nem trágár, mert egyrészt a magyar népnyelv folytonosan él vele, nem úgy, mint) az indogermán nyelvek, csak akkor, ha malackodni akarnak, más oldalról pedig a magyar észjárásnak a többi kép is szakasztott olyan eleven, mint emezek, tehát nem talál ezeken se kivetni valót, se valami különlegesen furcsát.

Szofokráciánk nyelve ezen a területen a legszegényebb és a legidegenebb, tehát a legrútább is. Ma már szinte lehetetlen, hogy valami új fogalmat nyelvünk a maga erején, a maga képvilágából merítve nevezzen el. Az idegen kép kötelez, azt kell lefordítani szóról-szóra. Aki nem hiszi, kísértse meg elképzelni, lehetséges volna-e, mondjuk, a Restaurant-Wagen-t másképp elnevezni, mint *étkezőkocsi*-nak, holott nagyon gyakran emlékeznek meg róla mint *kerekes kocsmá*-ról. De összedülne a világ, ha ilyen „komolytalan” nevet adnának neki. Falusi gyerekektől hallottam egyszer, úgy beszéltek a fejük felett berregő „menetrendszerű légijárat”-ról, hogy „siessünk hé, mert már *feleresztették a bécsi sárkányt*”. Kijött a könny a szememből, elgondolva, milyen egyszersmindenkorra lehetetlen volna nekünk illet írni, hogy „a bécsi sárkányt reggel 7-kor eresztjük”, pedig hát... mi más akadálya van egy ilyen „menetrend”-nek, mint az, hogy önként lemondunk nyelv-

vünk autochton képi erejéről és hallatlanul dús képtáráról egyaránt. Mégpedig örökre.

Valóságos pánik fogott el bennünket, már nem is merjük talán magyarul megkeresztelni új fogalmainkat. Nemrégén kaptunk rá a grape fruit-re. Nagy a tanakodás, mi legyen a neve nálunk: erironcs, óriásnarancs, vagy zsidódinnye? Attól félek, mégis csak óvásnarancs lesz, v. ö. Nadányi Zoltán versét: az óriásra visszaásít egy *óriási* ásítással és a német fliesen-összetétel-előragot. Hát persze hogy óriásnarancs lesz. Pedig a pantallót *zsidónadrágnak*, a macoszt *zsidókenyírnek* hívják Földesen, a *zsidóöl*berakott famennyiség meg úgy viszonylik a közönséges öl fához, mint a magyar hold a katasztrális holdhoz. A grape fruit-ot is úgy eszik a pantallóba öltözött városi urak, akárcsak nyárutolján a gépesek a dinnyét. Görögdinnye: zsidódinnye = szűk nadrág: zsidónadrág. De ki mer manapság ilyesmit. Antiszemita hírbe is keveredik, meg az a jó idegen zamata sincs meg az elnevezésnek, ami hovatovább *conditio sine qua non*.

Ülök a villamoson, olvasom a figyelmeztetést: Nagyon kérjük az igen t. utazóközönséget, hogy menetjegyét az utazás végén szakítsa el, miáltal elkerülhető, hogy mások az elhasznált jegyekkel visszaélést kövessenek el. Mi lenne, ha azt írnák oda: Ha nem utazik tovább, tépje össze jegyét, fel ne szedje más! Tessenek elhinni, hogy nem a szavaink, vagy frázisaink hiányoznak az effélékhez, egysesgyedül a merszünk.

XVIII.

HARMADIK ELRETTENTŐ PÉLDA: AZ ADY-PÖR.

A magyar képek halványodása valóságos tragédia. Hadd emlékezzem itt meg, idetartozik, az Ady-pörről, mely szofokráciánkat mai napig két — egymással kemény farkasszemet néző — táborra osztotta. Érthetetlen és szégyenletes kultúrbotrány volna ez minden egyéb szempontból, teljesen érthető azonban, mihelyt elfogadjuk valóságnak ezt a mi most felállított hipotézisünket: a magyar felső néposztály nyelve fordítás nyelv s mint ilyen, megszakadt gyökerű nyelv, tehát a vele született esztétikumok is két-félék: magyar képi erejük és idegen képek utánzásai. Az *Ady-pört az a tragikus adottság idézte fel, hogy mire Ady fellépett, már nem értett magyarul a magyar értelmiség felső tízeze, természetesen nem is gyönyörködhetett a magyar nyelv képző erejének szűzi érintetlenségében.*

Ady nyelve tiszta magyar nyelv. Artikulációs bázisa szerint is az, hiszen versformái magyar versformák s ha néha nyugat-európai lejtés szerint is olvashatók, magyar megoldásuk olyankor sem hiányzik. Már ezért is szokatlan költészet volt az övé, de a leggyakoribb vád az volt ellene, hogy *érthetetlen*. Ez az érthetlenség — szofokráciánk nyelvének az alapjáról nézve — igaz, Ady valóban érthetetlen annak, aki a magyar nyelvet idegen kulcs szerint akarja megfejteni. Persze, hogy szeszélyesen ugrál, áthidalhatatlanul elliptikus és ködösen homályos Ady gondolatfűzése annak, aki nem a szemléleten mint körmön fonja, hanem logikai törvények szerint, elvonással és spekulációval próbálja megközelíteni. De az ilyennek nemcsak Ady Endre érthetetlen, hanem Arany János is. Mert emígy érthetetlen, amúgy érthető mindakettő. Ez is: Vörös Rébék általment a Keskeny pallón s elrepült. Tollászkodni, már mint varjú, Egy jegenye fára ült. Akinek azt mondja: kár, Nagy baj éri és nagy kár. Hess madár! Ez is: Bolond hangszer sír, nyerít és bűg, Fusson, akinek nincs bora, Ez a fekete zongora... Fejem zúgása, szemem könnye, tornázó vágyaim tora., Ez mind, mind, ez a zongora.

A zseniális és angyalian jó, de csuppán-csupa indogermán nyelvi sémákban élő, beszélő és gondolkodó Riedl Frigyes például homályosnak tartja a Vörös Rébékét. Az is. De csak annak, aki elvonásos képekben lát. Mert csak a szemlélet képei kapcsolódnak természetesen ebben a versben, A szemlélet képeinek egymásutánjában ugyanis Vörös Rébék általment a keskeny pallón s *megszűnt* a szemlélet számára mint valóságos ártalmas vénasszony. Mivel azonban a rontás nem szűnt meg ugyanabban a pillanatban (a szemlélet azután is tapasztalható eseteket), úgy kell valahogy lenni, hogy Vörös Rébék más formában folytatta kárhozatos egzisztenciáját, rontó öregasszonyból a rontás jelképévé, a szemlélet számára varjúvá „finomult”. A szemlélet számára tehát tökéletes a képek egymásutánja. 1. Vörös Rébék általment a Keskeny pallón s elrepült. 2. Tollászkodni, már mint varjú Egy jegenye fára ült. 3. Akinek azt mondja: kár, Nagy baj éri és nagy kár. 4. Hess, madár!

A magyar nyelvet Lehr Alberttől tanuló, maga sem e nyelv szellemében felnőtt Ignotus A fekete zongoráról mondja azt, hogy „akasszanak fel, ha értem” (de szép). Egyszóval: szépnek találja, de nem érti. Érthetetlen is, ha nem a szemlélet törvényei szerint görgetjük. De a szemlélet számára nagyon következetes három kép

ez és természetes az átmenet is egyikből a másikba: a nyilvános ház fekete zongorája valóban bolond hangszer, mert ki hallotta valaha józanon? Azoknak, akik valaha is hallották, bolond hangszer volt, mert sírt is, nyerített is, búgott is. A szemlélet számára sírt, nyerített és búgott, a heveny alkoholmérgezésben és amúgy is felzaklatott idegekkel odahallgatok, túlfinomodott hallásúak szemléletében: bolond hangszer. De ne is hallgassa ezt józan ember, nem neki való. Fusson, akiinek nincs bora. Az a fekete zongora itt, a nyilvánosházban és jelképileg a világon mindenütt, ahová csak ez a reláció elfér, hogy az élet a maga furcsa, különös, egyedülvaló szépségében csak valamilyen mámor számára tárul meg. A józan, a nem-mámoros embernek nem való. A szemlélet tehát természetesen kapcsolja a három képet: 1. Bolond hangszer, sír, nyerít és búg. 2. Fusson, akinek nincs bora. 3. Ez a fekete zongora. De a szemlélet számára ez a három össze nem illő és egymásból nem folyó kép is összeül és egymásból folyik: fejem zúgása, szemem könnye, tornázó vágyaim tora. A szemlélet számára ugyanis a fekete zongorában találkoznak, felolvadnak és megoldódnak: fejem zúgása: a fekete zongora értelem-, szemem könnye: érzelem-, tornázó vágyaim tora: akaratvilága. A szemlélet számára, különösen mint esztétikum, tökéletes zárt pszichológiája a fekete zongorának ez a strófa.

Hogy pedig ez a feltevés nem az én erre az egy különleges esetre vonatkoztatott egyéni kitalálásom, utalok egy hasonló lokusra *Vörösmarty: Vén cigányából*; az a két sor a szemlélet számára még jobban szétbontja ugyanezt az esztétikumnak tökéletesen zárt pszichológiát, az érzelem, értelem és akarat *visszájához* alul és fölül odatársítva még a vitális érzések és a transcendens hit *visszáját* is. (Mi zokog, mint malom a pokolban?) *Hulló angyal, tört szív, örült lélek, vert hadak, vagy pakmerő remények?* Jellemző egyébként, hogy Riedl ezekre a sorokra is azt mondta: egy örült képzetkapcsolása ez! Dehogy egy örülté, egy magyar lángelméé, csak nem absztrakté és spekulatív, még csak nem is logice, hanem szemléletes képekkel van kapcsolva. Ha fogalmi definíciókkal nem gondolunk, valami felsőséges logikai rend is van benne, talán már elhiszik két olyan tanárnak, mint Vörösmarty és Ady. Szóval, visszatérve Adyra, valami más kifogást kell keresni (és ha lehet, találni), mert érthetetlennek aztán igazán nem érthetetlen. De nemcsak úgy nem érthetetlen, hogy „igen, csak meg kell elébb magyarázni”. Nem kell megmagyarázni annak, aki hamisi-

íatlan magyar népi nyelven hosszabb elődást parasztember szájából valaha hallgatott. Indogermáná nevelt agyunknak kín és gyötrellem az ilyet végigszenvedni, hányszor rászólunk szegényre: Ne beszéljen kend összevissza. Pedig az istenadta nem összevissza beszél, hanem a maga magyar eszejárása szerint, a maga magyar nyelvén. Az Arany János és Ady Endre nyelvén.

XIX.

A MAGYAR SZEMLÉLETESÉG ÉS AZ INDOGERMÁN ELVONÁS.

Megpróbálok előre perbeszállani egy lehetséges ellenvetéssel. Meg kell tennem, mert szofokráciánk német gyökerű kultúrája ezt az „absztrahálást” bajosan fogja elengedni, ha idáigi békén el is kísért. Szólana pedig ez az ellenvetés illetéknépen: Tagadhatatlan, hogy a magyar népnelv és a népnelven kivirult magyar költői ínyelv szemléletes, képei is eleven erejűek. De hiszen minden népnelv és minden népies költői nyelv ilyen. Tovább mehetünk: minden primitív, kezdetleges nyelv is ilyen. A homéroszi görög nyelv is kezdetlegesebb Vergilius Aeneis-ének a nyelvénél *és mert kezdetlegesebb, azért szemléletesebb is*. Az európai művelt nyelvek nem olyan szemléletesek, mint a magyar népnelv, a magyar paléozottak nyelve sem romlik, hanem finomul azáltal, ha akár szó szerinti fordítások árán is megtelik főnevekkel, absztraktumokkal, logikai disztinkciójú pontos terminológiával. Nem azért szemléletes a magyar nyelv, mintha a szemléletesség par excellence magyar nyelvi sajáttság volna, hanem azért, mert általában is kezdetlegesebb fokon áll, mint a nyugateurópai nyelvek, de meg a tanulmányozott nyelv nem a magyar köznyelv, hanem a népnelv és a népies költők nyelve.

Hát ez az elmélet így szemrefőre tetszetős is, jogosultalak is látszik. Csak két baja van, *az, hogy fikció* Nyugateurópa felé is, mifelénk is. Ha például igaz volna az, hogy minden népies nyelv szemléletes, akkor a német szemléletesség szakasztott mása volna a magyarnak. Ez meg nem így áll. Idéztem már föntebb azt a népies szólást, amely annak a másik népies szólásnak felel meg, hogy a kutya is akkor vész meg, mikor legjobban van dolga. így hangzik: Wenn's dem Esel zu gut geht, geht er aufs Eis tanzen. Mondhatok egy másikat is: Nem a szemetén szedtek fel engem, a bajorok ezt ilyenformán mondják: Ich bin auch nicht auf der

Wassersuppe daher geschwommen gekommen. A két közmondás-pár ugyanazt a két gondolatot „szemlélteti”, mert csakugyan szemléletes mind a kettő, ebben igaza van az ellenvetésnek. Csak *másformán* szemléletes az egyik, mint a másik. A magyar szemléleteség *konkrét*: a kutya *csakugyan* szopornyicás lesz, ha nagyon jól tartják s a jó családból származó ember csakugyan mondhatja magáról, hogy nem a szemetén szedték fel, mert apja, anyja „certus” és „certa”, nem úgy, mint a zabi, kitett, talált, esetleg cáák fogadott gyerekek. De sem a számár nem megy táncolni a jégre valószínűsán, sem ciberén idáig úszni nem lehet. Nagyon eleven szemléltetése mind a két kép annak a két gondolatnak, melyet kifejeznek, de a szemléletességnek nem a konkrét szemlélet az alapja, hanem megint és mindig csak: elvonás, a jó-sor-megkötyagosította ember és a jégen táncoló jólélt számár azonossága elébb elvonás által, aztán illusztrálva. Ugyanígy a másik esetben. A cibere nem valami előkelő lé „és a nem valami előkelő ember, mire felnő, annyi ilyen nem előkelő folyadékot „vett magához”, hogy egy kis igazítással feltehetnők róla: nem úgy jutott ide közénk, ciberén tengetve életét eddig, hanem valósággal úszott idáig a temérdek, tengernyi, vagy folyónyi gyanús levesben. Kedves, eleven, elmemozdító szemléltetés ez is, és szemléltetés a legjavából, csak absztrakt módon. Olyan absztrakt szemléltetésnek, mint amilyen absztrakt minden német szó, minden német frázis, minden német mondat, az egész német beszéd. Alárendel, általánosít, nem mindig az uralkodójegy, hanem esetleges foga Imi jegy segítségével határoz meg, Európa cíé ebben téved ez az ellenvetés.

Mifelénk meg abban téved, mintha nekünk csak népi vagy népies költői nyelvünk volna konkrétan szemléletes, nem pediig jelentésstanunk alapvető vonása volna ez a szemléletesség. Pedig ha forrásáig kísérné szavaink jelentését, láthatná, hogy mindvégig konkrét szemléletességgel milyen a legabsztraktabb szellemi életig jelölni képes a legegyszerűbb fogalomszavunk is mindent, úgy, hogy nem kellene kölcsönkérnünk soha semmit senkitől semmire. A filozófia fogalomkörében is mozoghatnánk készségeink és képességeink felől. Elkéstünk, sajnos, de nem mindörökre. Nem a múltnak temetésére írom ezeket a sorokat. A jövő bölcsőjébe számom — palozsnának.

Vegyük például jelrendszerünknek ezt a jelzését: áll. Áll az ember maga, állanak a külső világban a tárgyak magokban is, egymáshoz és az emberhez képest is. Ae ember is hol magában áll, hol a másik emberhez, vagy a térbeli helyezethez, vagy a tárgyakhoz képest áll. Ami nem is áll, áll, ha az egyik vé-

gére, vagy a fenekéae, vagy a talpára állítják. Az ember akkor áll, ha nem ül, vagy fekszik, hanem egyenesen áll a földön, vagy magos valamin, a lábán. Minden, ami így áll, kilátszik, messzire ellátszik, kiemelkedik, jobban, mint mikor nem áll.

De úgy is áll az ember, az állat, a tárgyi világ, hogy nem mozog, nem megy. Egyhelyben, mozdulatlanul, mereven, veszteg áll. Szellemi életünk is ilyenformán áll. A mozdulatlan, merev, egyhelyben veszteglés nemcsak térben lehetséges, hanem időben is. Az idő is áll, a természeti tünemények is állnak, a munka és minden folyamat áll, ha szünetel, de áll olyankor is, ha csak tart, még nincs vége, részletei egybefolynak, mert sem meg nem szakad, sem szünetet nem tart, sem változást nem vehetni észre rajta. Ebből módosul az is, hogy valami függőben van.

Embernek, állatnak merev, mozdulatlan, veszteg állása a tűrés, elviselés, kiállás eseteiben különösen érdekes. Érdekes olyankor is, ha valaki csupán annyiban tűr, hogy megállja, ha nem cselekszi az ellenkezőjét. Természetesen minden tűrés mellé lehetséges ugyanannak a valaminek a nem-tűrése is.

Az idő állásából az állandóság, külön kiemelődhetik és megjelölődhetik. A szellemi világban az, ami állandó, törvényszerűnek, érvényesnek tetszik. A fennállásnak, létnek meg szimbólumává lett.

Az is érthető, hogy az emberek, helyzetek és tárgyak állása, a munka menete, minden, ami azzal kapcsolatos, hogy mi is, a világ is ezerféleképpen áll, szokásokat, eljárásmodokat, cerimóniakat fejlesztett a körül is: hogy álljunk.

Valaki, vagy valami azáltal, hogy áll, nemcsak eszköz és segítség lehet, hanem akadály és gát is.

Végül az, hogy valaki, vagy valami áll, egyben azt is jelenti, hogy nem mindig állott és nem örökké fog állani. Áll, míg össze nem roskad, le nem omlik, le nem bontják, be nem veszik, «l nem. törlik, ki nem kopik a világból. De addig is, míg áll, él, tehát öregszik, betegszik, romlik, használdódik, töredezik, sűrűldik, kopik, romlik, átalakul, fejlődik, halálra válik. Egyszer aztán már nem áll többé.

Az tehát, hogy *áll*, nagyon változatos, gazdag tünemény, ha nem magában vesszük, hanem emberhez, emberekhez, állatokhoz, tárgyakhoz, helyzetekhez, az egész külső és belső világhoz, más egyéb jelenségekhez és tüneményekhez képest jelöljük.

Azért ilyen gazdag annak az egy tüneménynek, hogy a magyar ember, a magyar világ és a magyar élet *áll a* képvilága, mint alant igen tanulságosan megmutatkozik.

Áll a baba, áll. Mért nem vett állzót a drágának a vásáron, apja? Egyenesen, büszkén, kevélyen, katonásan *áll* az ember, vagy ellenkezőképen görbén, hétrétegörnyedve, megtörten, pipogyán. Így *áll* az őserdők díszje, az óriási cser. Ki *áll* amott a hegytetőn, Hunyad magas falánál? Ő *áll*, halála vérmosta fokán. Egy, csak egy legény *áll* talpon a vidéken. Árva gólya *áll* magában egy teleknek a lábában. Talpra áll, talpon áll, sarkon áll, lábujjhegyen, lábujjhegyre *áll*, füllábra és füllábon áll. Aki sarkára *áll*, az érvényt tud szerezni akaratának, nem lehet szándékából könnyen kimozdítani. A gyerekek nagyon szívesen játszanak füllábas isikolát. De a füllábon és füllábra állás mégis leg-

inkább a gólya specialitása. A fentírt árva gólya is Tünődik féllábon duván, el-elunja egyik lábán, váltogatja, cserélgeti. Térdenállva könyörög Istennek, zsarnokának, gyilkosának az ember. Négykézlábra, négykézlábon *állnak*, különösen a gyermekeikkel játszó apák, a részegek, meg az emberi méltóságukból kivetkőzött megalázottak, vagy megalázkodók. Néha meg a négylábúak adják vissza a kölcsönt s a medve, meg a csacsi két lábra *állnak*. Előbbi a két hátulsó, utóbbi a két első lábára (a ló is 4esz így néha), mindenképen az ember ártalmára. Fejetetején is állhat ember is, meg az egész világ, ha mérgesek vagyunk,, nem is bánjuk, szoktuk mondani. Néha azonban, különösen ha így összezavarodnak körülöttünk a dolgok, magunk se tudjuk mitévők legyünk, akárcsak Jóka: azt se tudta szegény, mék lábára álljon. Kint a szabad természetben az élet (búza, árpa, rozs, zab), tengeri, széna, nád, sőt a fa is szárán, vagy lábán *áll*, míg le nem vágják. Sokszor bizony sokáig is hagyja állani a gabonát a gazda, de nem is sokáig *áll* aztán az ilyen gazdaság. Ugyanúgy állnak az élő-és élettelen tárgyak a tájban, a tárgyak környezetükben, külön-külön egyedekként. Emberemlékezet óta *állót* egy magas diófa díszül a Pál kertjének, például. Egyik hasonlatban, a magánosság festésére: *áll*, mint a hangafa a pusztában. Kis lak *áll* a nagy Duna mentében. *Áll-e* még az ősz Peterdi háza? *Áll* a ház még, bár fogy gazdasága. Igen, mert egy másik képben Vár állott, most kőhalom. Ezért örvendezünk rajta, hogy: él magyar, *áll* Buda még. A tárgyuknak is megvan a megszokott helyük, azért eszmélünk néha hirtelen valami változásra és kérdezzük egy kis csudálkozással: mindig itt állott ez a szekrény? Ha ínég visszaviszük a kölcsönkért tárgyakat: hol *áll* ez nálatok, hadd tegyem helyre! Vagy meséljük az öreg nagybácsinkról: mindig ott *áll* az éjjeli szekrényén (vagy az ajtó megett) a töltött fegyver, vagy a teli kulacs, hogy hamar a kezeügyébe essék. A pinceszekercs meg az íróasztal fiában *áll*, zár alatt. Minden udvaron tele hordóban *áll* a kapitányvíz, ha tűz ütne ki hirtelen, le ue égjen a félfalu. A kisgyerek is tudja, hogy a szekrény tetején *áll* a pálca, ha rossz fát tett a tűzre, hozza elő magától. Vagy legalább is sarokba *áll* büntetésül. Mi emberek (sőt felnőtt emberek) is százféleképen állhatunk úgy, mint élő vagy holt tárgyak, egyelőre csak .helyzetünket változtatva, egyéb vonatkozásainkra és .saját céljainkra tekintet nélkül: közelebb, messzibb, odébb, oda, féloldalt, véggel nekünk, szembe, melléd, hátrább, hátra, hátad mögé, közéték, közepibe, arra, rá, stb. almaszedés közben állóra állhatok én például, vagy még jobban specializálva: arccal a falnak *álluk*. A mesében a Halál a betegágya végibe *áll*, hol főnek, hol lábnak,, aszerint, érte jött-e, vagy csak meglátogatta. A Tengerihántás tűzét körülállja egynehány fa (tovatúnik rémes árnya), a tanyának szép legénye, szép leánya meg körülüli. Még mindig különösebb cél nélkül: *állok* Dunánk szélén, a pesti parton.

Ahogy így minden közelebbi cél nélkül áll az ember, mégis sok mindent elárul belső világából, mert sokféleképen lehet azért így állani. Hát csak úgy állok magamnak, mondom. Mozdulatlanul, szórakozottan, álmodozva, elmélázva dZZok. Vagy tétován állok. Miit állsz itt, mondja anyám, nem kell nekem két-fülű fazék. Bután állok. Állok, mint szamár a hegyen. Ne állj ott, mert valami; bolond német hozzádköti a lovát. Állok, mint egy rakás .szerencsétlenség. Úgy *áll* ott, mint akinek nem jutott dinnyeföld, mint akinek elcsípte a kenyerét a kakas a kezéből. De lehet *állni* lustán, tétlenül, ácsorogva, lebzselve,

semmihasznára is. Olyankor úgy *áll* az ember, mint Dócziban Szent Ferenc. Azért szólják meg az embervásár alja népségét: féldélig, egész áldott nap o.tt *állanak* a piacon. Az angyal még az apostoloktól is megkérdezi: mit állotok, nézvén a mennybe? Toldit a költő faggatja: szép öcsém, miért *állsz* ott a nap tűzében? Lehet gyanús is ez az álldogálás: mit állsz itt? Mit *állsz* a hátam mögé, vagy a hátam megélt, idegesíti Néni szeretem, ha *áll* valaki a háam megett. Sokszor nem is érdemes még magosan sem állani. Törpe csak törpe marad, ha zsámolyszékre, hegytetőn *áll* is. A biblia figyelmeztetése: Aki *áll*, vigyázzon, hogy el ne essék.

Mennyi hasonlat festi, hánymindenféléképen lehet állani. *Áll*, mint a cövek. Mint valami pecek. Mintha leszögezték, lecövekeltek, odaszúrták, vagy odatapadt volna. *Áll*, mint egy bálvány. Mint egy faszent. Mint macska a garadján. Mint a kapufélfa, se kint, se bent. *Úgy állok* itt a lú víginél, — mondja a debreceni talyigás önmagáról — mint a virág a pohárba. Szép látvány volna az is, ha ti, csikóbőrös kulacsocskák, ott állnátok hosszú sorral a kuckóba tele borral.

Addig csak könnyű, míg könnyen megy az állás, míg ember, vagy bútor nem nagyon gyenge lábon *áll*. Az ember csóvázik és irányjelzőnek elküldi Oláh \ Imre bácsit: menjen csak a tábla másik végibe, ösztit állják ott, míg nem kiáltok, A kis unoka is így biztatja a nagyanyját játékközbe: maga csak állják, nanám, ne csináljon egyebet. így szoktak zálogosdiban is szobrot állani. Míg fiatal az ember, félig dicsekvőn panaszkodik: az egész úton, féldélelőtt, hat óra hosszat állottam, nem volt ülőhely, olyan a munkám, vártam valakire, vagy *állóhelyre* szolt a jegyem. így biztatja a másikat (öregebbet, gyengébbet), ülj le, majd én hadd *állok*. Én szeretek is állani. De ha már öreg, vagy rossz a lába, vagy egyéb baj van, meg kell vallanunk őszintén: nem bírok *állam*. Altig *áll* a lábán a fáradt, a beteg, a részeg s reszkedtében alig *áll*, aki fél. S bizony, ha nem is öreg, de jól megváratták, csak kifakad: haóta *állok* itt. Vagy tisztességtudással, de szemrehányóan: itt *állok* uram, éjfél óta. Mert még nagyobb a panasz, ha nem is csak magam vagyok, hanem *áll* a fogat, a M, mert az volt a parancs: éjféltre ide álljon kend a fogattal, itt álljon az a fogat, fogjon be, oszt *álljon* jegybe-gyűrűbe. Hiába a kérés: nem *áll* mán a lú, kérem. Szelíd, kezes jószág, de eleget állott. Fontos szó itt a „mán”, mert más eset, ha felszállásnál hangzik az intés: nem *áll* a lú, kirem (legyes). Ha már itt tartunk, említsük meg a vizsláit, az állja a vadat. Veszteg *áll*. Az ökörnek meg ez az egyik vezényszava: haddállik! A ló állva alszik, hasonlatban némely ember is.

Megképzik előttem apám egész gazdasága. *Áll* a szekér, te! — kémeleli az öreg gazda gyanakodva az országutat, hiszen keresztbe *áll*. Pedig a sok kereszt is ott *áll* sorba a földeken, hordani kellene, ott az úton meg nagyon is útban *áll* az a szekér. Bizonyosan baja történt, de hogy is rakodtatok rá: tővel-hegyigyele *áll* rajta az élet. A gép is *áll*. Nem fröstökre, vagy ozsonyára, hanem szerda óta *áll*, eltört valamije. Pedig múlt héten is állottunk két nap, esett az eső. De azért nem sok van már hátra, két állásból csak elverjük, ami még maradt. Aztán odébb állunk. Szállításnál megfigyeljük a gőzöst. Nem sokáig *áll* Sápon, csak egy percre. Sokan nem tudják, kérdezik: meddig *áll*? Ha valami ismeretlen okból tovább vesztegel: meddig állunk még? Amúgy is sokat *áll*

útközben, minden nyárfánál *áll* egy darabig. *Áll* a szemafor, siessünk. Tilosra *áll* a váltó.

Van, akinek az a dolga, vagy dolgának a fontosabbik része, hogy *áll*. Ilyen az ajtónálló, *meg az őrálló*. A rendőr a posztján *áll*, a várta, a silbak a vártán. „Addig várok s *állam*, a vártát”, fogadkozik a kis cserkészfiú a szép versben. Mióta *áll* rendőr az utcák szegletén, ő a kaputokban? Vajjon mi mindent lát a pásztor állóhelyéből? Mire gondol naphosszat egyállító helyében? Mire végzi?

Nemcsak az egész teste, vagy a lába *áll* embernek, baromnak, néha sok mindene külön *áll*. Kajlára *áll* a tehén szarva. Csurgóra *áll* az ember bajusza (vagy a kalpja: Kalapom, kalapom csurgóra), síróra *áll* a gyerek szája. De a felnőtt leány fele is olyan: fecsegésre, sírásra, nevetésre *áll* a szája. Nem *«/ja* szó nélkül, de *meg* nem is *áll* benne a szó, mindent kifecseg. Kutyanak, macskának zászlóra *áll* a farka, a páva legyezője is *áll*, ha kifeszíti. Égnek *áll* a hája annak, aki megrémül, van, akinek amúgy is felfele *áll*, mert úgy fésüli. Néha arra is ügyelni kell, hogy a kocsinjárónak hogy *áll* orra az útfélen baktatóra.

A szemével is sok baja van az embernek. Van, akinek a szeme se jól *áll*. A szemed állásából látom, hogy hazudsz. A részegnek, a halottnak *áll* a szeme. Valószínűleg ez a baja az öreg Bencének is a fiatallal, mikor ráförmed: hogy *áll* a szemed, hé, ne elől, ne háltul, ezt tanultad te a vín józan apadtul?

A kéz is külön szerv. A derék embernek jól kezére *áll* a munka, a haszontalannak a kasza se jól *áll* a kezében. A városit megmosolyogjuk, ha próbálkozik: nem *áll* e magának kezére, hallja.

Hogy *áll* a ruha rajtad? — förmed az anyja gyermekére. Űgy *áll* rajtad a ruha, mintha 'vasvillával hányták volna rád. Különben se eléig testbezálló. Nagyon tóled *áll*. (Igaz, hogy Debrecenben az egyik fajta asszonynak való ruha erre a névre hallgat: túlleálló.) Nem jól *áll* ez a ruha, nagyon rosszul *áll*. Űgy *áll* e néked, mint ökörnek a gatya.

Mondtuk már az elején, hogy minden, ami *áll*, gát és akadály is lehet. Ez az a pont, ahol valahogy odajutunk a másik emberhez, élő vagy élettelen tárgyhoz, eddig nagyon egymagunkra voltunk, egyedül álltunk. A szekeret láttuk már, mint útban állót. De embernek is mondhatjuk: utamba ne *állj*! Régen veszedelmes akadály volt az utazásnak a sok útonálló. Egyszerűen ezt is mondhatom a másik embernek: *állj* arrébb! Talán ezért is szokták a békeséges élettársat halálában így dicsérni meg: Azt se mondta szegény hatvan esztendő alatt nékem, hogy *állj* arrébb! Ne *állj* elibém (ne vedd el a világoságot, a kilátást), ne *állj* elébem (nem az a te helyed. Ez rangot is jelenít leg-többször). Pázmán lovagról olvassuk: ezalatt az öreg, ha ki útját a/ija, kilenc szobán keresztül döfi, taszgálja. Visszatérve az útonállóra, annak meg az akasztófa *áll* (édesanyám meghalt, kisházunk azóta régen összerokadt s *áll* az akasztófa).

Ez az „elébem állás” vezet háborúra legtöbbször. Az ellenség (bár soha sincs igaza,) nem hagyja magát. Még neki *áll* feljebb. Lesbe *áll*, lesben *áll*, lest *áll*, bajt *áll* és ha lehet, bosszút *áll* így az ember maga is gyakran ostromot *áll*. Érdekli a hadállás: hogy állunk? Hol állunk? Hát az ellenség állása melyik (térképen)? Szembe *állunk* vele. Állunk elébe (akár per, akár harc,

akár — pohárköszöntő). Csakugyan nemsokára szembe is állunk egymással. Fontos, ki hogy *áll* helyt a csatában. Hogy *áll* helyt magáért. (Gyakran, ha nem is ebben a vonatkozásban, arra is sor kerülhet: hogy *áll* helyt másért, hogy szavatul érte. Kijelentés is lehet helytálló, vagy nem helytálló.) Fontos ez, mert úgy itt, mint az élet egyéb harcaiban ez kinek-kinek becsületében, érdekében, kötelességében, tisztében, sőt bőrében áll.

A háború néha jogi fronton dül csak. Ilyenkor az ember törvény elé *áll*, vagy törvényt *áll*. Meg az előzte az ügyet, hogy alkuba, társaságba, a végén perbe álltunk. Ilyenkor temérdek kíváncsi kérdés röpköd a levegőben: Hogy *áll* a per? Hogy *áll* az ügy? Miben is *áll* ez az ügy, vagy ez a dolog? Hogy *áll* a bank? Hát az alperes hogy *áll*? *Áll* vagy egy félmillióig? És hallgatjuk nagy áhítatosan: úgy *áll* a dolog, hogy... Hálstennek, csakhogy már közel *áll* a befejezéshez.

Háború és per mutatják, mennyire nem henye hát a kérdés, ki kihez *áll*? Melyik pánthoz, felekezethez, vagy úrhoz? Kinek akarátára, parancsára, rendelkezésére áll? Kivel *áll* jó, vagy rossz lábon? Kihez *áll* legközelebb? Néha aranyat ér a közelálló rokonság, vagy rokon. Közben mindig vigyáznunk kell, kivel cseresznyézünk együtt, mert: nem leszek bolond, hogy fálnak *álljak*, vagy kötélnek álljak. Meg magamra is vigyáznom kell, mert „ki szemlesütve *áll*, méltó a pofra”. Egy szóval az alázatosság miatt nem okvetlenül *áll* szent hírében azért az ember.

No de nem mindenki olyan önálló, hogy válogathasson. Szegény ember úgy él, ahogy lehet. Cselédnek, béresnek, pászturnak *áll*. Előbbiek újesztendőkör helyökre *állnak* vagy helybe *állnak*. Van köztök nagybélű is, aki alig várja, hogy neki állhasson az evésnek. Igaz, hogy ha a munkának *áll* neki, ég, a keze alatt az is.

Helyre *áll* a békeség, megkezdődik a katonai kiképzés. Régebben úgy is volt, hogy az ember jószántából zászló alá, katonának állott. Haptákba, vagy vigyázzba *áll* a katona s *áll* haptákban, míg pihenjbe nem állhat, akkor pihenjben *áll*. Sokszor hallja a parancsot: állj! Néha ő is kiáltja, őrségen: d?Zj! *Állj*, ki vagy? *Állj* vagy lövök! Ritkán kerül erre sor, csakhamar megszólal az atyafi: álllok, álllok! *Állok* mán, no! Sokszor elhangzik ez a parancs is őrmester úr ajkáról: *állj* elébem! Vagy: hogy állsz előttem? Azt se tudja sokszor szegény, hol *áll* a feje?

Nem hiába olyan nagy dolog a háború, még játékból is hadakozunk gyakran: kuglival, sakkfigurákkal, kártyával. Még hat bábu *áll*; milyen a fehér és milyen a fekete *állásai* Rosszul álllok, dögvórason álllok (a kártyapartieban.) Pedig, ha elfogyott a pénzem, szóba se állnak velem.

Mindez középosztálybeliek mulatsága leginkább. Az imént elhelyeztünk egy csomó szegény embert. A középosztálybeliek más pályákra mennek, ők hivatalba állanak, mikor szolgálatba állanak. Nyugdíjas, rendes, sőt néha magas állásuk van. Ma ugyan sok az állástalan, de ezek *állási* keresnek. A protégálás sokaknak *állásukba*, kerülhetne.

Jöhet olyan idő, hogy az se fontos. A gyáva is bátorra lesz. Vágjatok pofon, üssetek agyon, verjeteek vasra, akasszatok fel: itt állok! Akárcsak Luther: nem tehetek másként, itt állok!

Ez a kenyértörés és felajánkozás vezet bennünket a tőrés képzetéhez. Nem az a legény, aki üt, hanem aki állja. *Állod* még fiam? — kérdezi a katonarvos a bakát, miközben a sebében vájkkal. Ha már nem állhatod, pihenjünk. Verték, *allaita*. Szídták, szó nélkül állotta.

Az egyes testrészek, sőt állatok teste és testrészei külön is állják, vagy nem állják. Nem állja a kezem a fővölét (mert nagyon forró). Nem állja már a kezein (elszokott tőle, úri kéz lett), férfiember keze nem állja a vas-edényt. Rossz a csizmám kérge, nem állja a lábam. Nem állja a bütyköm a csizmát, cipőt húzok. Nem állja a lábam a cipőt, meztláb járok. De: nem állja a lábam a városi kövezetet se, megfájdul, ha Debrecenbe járok. Ugyanígy: nem állja a lovam lába a csinált utat. Nem állja, a patkót vad lovatok lába. Nem állja a csiklandós ló a vakarást, a harmadfűcsikó a nyeretget a hátán. Nem állja, magán a gyerek a takarót, a kezén a kötést. Nem állja a torkom a füstöt. Nem állom ezt a szagot. Nem állja a gyomrom az ételt, vagy ezt az ételt, nem áll az étel benne. Nagyon nagy baj, hogy ez a jó asszony a napát nem állja. Úgy, ahogy a ló körme nem állja a patkót, a keshedt ruha se állja a varrást, a cernát, a csizmám meg a foltot nem állja. Sokszor az esőt, .sarat nem állja. Szijjmadzag nem állja, ha erősen húzod. Rossz lelkiismerettel mások tekintetét sem álljuk.

Mikor már jól benne vagyunk a kánikulában, s olyankor érkezik halot-tunk, a koporsós előre figyelmeztet: nem áll mán a test, kérem. Bizony a *hús* és egyéb romlandó holmi sem áll. A csirkehús, vacsorára vagy másnapra már állott ízű. Milyen furcsa, télen meg állott vizet ittunk, állott vízbe mosdot-tunk. A bort a sepreje miatt ne igyuk rögtön, jó ha áll egy kicsit. Bezzeg; egyébként sem étel, sem ital nem jó, ha sokáig állni hagyjuk. A levest ki-mered s nem eszed, csak ott áll, biztosan beteg vagy. A vastagétel olyan sűrű, hogy áll a kanál benne.

Az idő is sokszor, úgy rémlik nekünk, hogy áll. Áll az óránk (elromlott), áll az óra, néni kérem (megállott, nincs felhúзва), ez az óra mindig áll, mióta idejárom. Áll a víz, a jég, a Duna, a Balaton. Állóvíz, vízállás, sőt Sárállás. Az álló Duna az álló Balaton. Áll a nagy tél. De ugyanígy: áll a bál, a vásár, (tart), áll az országgyűlés, a tanácskozás, a prédikáció (javában áll), a iako-dalom, a tánc, a multság. Áll a hajsza, vége-hossza nincs vetéigő hetyke dícsnek, áll a harc. Áll a munka akkor is, ha halad és akkor is, ha marad. Álló éjszaka, egész álló héten, egész álló napon ezt vagy azt kellett csinálni. Hogy s mint áll az egészsége? — kérdezi az orvos a páciens-t (v. ö. tarlós egészség). Csak a gazembernek áll ma a világ. Szemesnek áll a világ. A csil-lagok állása is elég állandó.

De nemcsak tartam az idő; keletkezés, beállás is. Állófélben van a gép, már poroz. Könnyen áll legényeknél a sértés, az ütleg, lányoknál a .ró, a harag, a nevelés, a sírás, sőt Vörösmarty szerint a szerelem is. Fájas, görcs állott a fogamba, fejembe, lábomba, derekamba, kezembe, hasamba. Görcs álljon beléd, a kezedbe, a nyelvedbe, a hasadba, átkozódásképen is mondják. Sőt néha azt is hozzá kívánják, hogy: keresztbe álljon a görcs! Esőre áll a « idő, ez is azt jelenti, hogy mindjárt esni fog.

A léteit magát határozza meg egy-egy ilyen jelölés, mint: az ember lest-bői és lélekből áll. Ennyiből áll ez az egész? — kérdezzük, ha a szóbanforgó dolgot bonyolultabbnak hittük, mint amilyen. Kevésből áll, sokból áll. Átmenet

az érvényesség felé: az *áll* ebben a könyvben, ebben az írásban; az újságban *állott*. Egészen az érvényességet jelölik ezek a fordulatok: ami itt írva van, öcsém, az *áll*. Különösen súlyos érv: a bibliában is az *áll*. (*Áll*, mint a Sión begye, *áll*, mint a kálvinista hit, innen eredő hasonlatok minden bizonnyal Akik bíznak az Úristenben, mint a Sión hegye megállnak, mondja a «soltár») Felbukék, midőn az egységük állott. Hogy igaz-e vagy sem, nem *állok*, a felől. Ha a beszéd nem szófia és *áll* a geográfia, Mit te kiadsz, itt a kezem, *álljon* az ítélet. Ez *áll*. Ez nem *áll*. *Áll* az alku. Kettőn *áll* a vásár. Rajtam *áll*. Akkor már csak Etelén *áll*, maradni a népnek egyedül királya. Ha idegenen fog, állani... Zrínyi Miklóst megtorpanja ez a gondolat, *Állfa*, vagy nem *állfal* *Állom* a fogadást, az esküt, az ígéretet; *áll fa* a szavát. Szavának *áll*. *Áll* vagy bukik.

Ha a magyar „*áll*” jelentését nagyjából meg akarjuk határozni, ennek gorombább változásai, módosulásai, árnyalatai ezt a képet mutatják:

Áll. Egyenesen áll. Kiemelkedik. Helyet foglal. Van. Helyén. 411.

Áll. Veszteg áll. Kiáll (túr). Huzamos ideig tart, változatlanul és szakadatlanul tart. Független van. Beáll.

Áll. Egyenesen áll. Akadályul szolgál. Elébe áll. Helyt áll. Kiáll. Melléáll.

A többiek között, azokhoz képest áll. Sajátságosan, szembe-tűnően, felötlően áll. Szokottan áll. Szokások szerint áll.

Cél nélkül. Céllal. Erősen. Gyengén áll. Bukik. Kopik.

Áll. Fenáll. Érvényes.

Ha most már a magyar „*áll*” jelölést a német, latin, francia, stb. európai nyelvek hasonló jelöléseivel képest vizsgáljuk, először is meg kell állapítanunk, hogy — különösen a legegyszerűbb és legősibb alapszemléletek — egybevágnak. Meg kell állapítanunk azt is, hogy kölcsönképekkel is szoktunk élni, de inkább csak a testesebb, vonzatos egyezésekben. Meg kell állapítanunk azonkívül különösen két érdekességet.

1. A magyar „*áll*” jelölés képkincse nagyon gazdag, nagyon szemléletes és nagyon egyetemes. Felmegy a szellemi világ legmagasabb, legéteiribb régióiba is.

2. Az európai szegény a magyarhoz képest és egészen más. Ami egészen más, az az absztrakció, logikai kategorizálás, spekuláció, általánosítás és nem uralkodó-jegy, hanem esetleges jegy alapján történő megjelölés.

A német *stehen* jelölés képvilága például igazán csak a legaltalanosabb pontokon azonos a magyar *áll* jelöléssel. Während der

ganzen Vorstellung *stand* er. Er kann kaum *stehen*. In die Höhe *stehen*. Er *steht* mit dem Gesichte gegen die Wand. Etwas *steht* auf schwachen Beimen. De a mi (különösen ösibb, még sértetlen) valóság-szemléletünknek már kissé erőltetett az ilyen: er *steht* wie angewurzelt. Az ember nem ereszt gyökeret, úgy áll, mintha oda-szegezték, lecövekelték, odaszúrták, odatapadt volna. Ezt) mind Lehet, gyökeret verni csak fa, meg fű szokott. Ugyanilyen) a különbség a között, mikor a német (er) *steht* wie auf Stecknadeln, a magyar meg nem leli helyét, nem fogja a hely a magyart, megverték a talpát. Ha absztrahálok azt a testi érzést, amit a megvert talpam érez és ezzel az absztrakttal akarom szemléletessé tenni azt, hogy valaki nyugtalanul áll, kitűnő az illusztráció, mert ha valaha valaki tükön állna, szakasztott úgy lenne álltőhelyében nyugtalan, mint az, akit a hely nem fog. Valóban *wie* auf Stecknadeln áll, azzal a kis különbséggel, hogy ez a „wie” nem konkrét szemléletből jutott ehhez a képhez.

Ezért gyanús nekem sok magyar kép is. Er weiss nicht, wo ihm der Kopf steht, például. Mikszáth két különböző helye vígasztalt meg mégis, bár egyúttal gyanúmat is megerősítette. Az ügyesbajos ember ugyanis egy helyen ezt mondja: Biz isten a fejemet sem találom. Egy másik helyen meg: Hja, ha az élne, sima volna az én fejem. A magyar ember tehát épúgy nem találja néha a fejét, mint ahogy a német nem tudja hol áll, de nem ugyanígy. A topogtatással, vakarózással és a túlon túl sok gonddal vessük egybe a magyar képet. A német csakugyan a stehennel függ össze, de ha mi mondjuk, azt se tudom, hol áll a fejem, akkor *ezt* a képet a németektől kaptuk vagy vettük kölcsön. Egy egész rakás ilyen gyanús „képünk” van: Wer *steht*, sehe, dass er nicht falle, a bibliából való itt is, ott is. De már ezek: jmdm gut *stehen* für jmdn, Wache *stehen*, seinen Mann *stehen*, v. stelljén, auf der Lauer *stehen*, einander gegenüber *stehen*, Für den Schaden *stehen*. Die Sache *steht* so... Er *stand* im Rufe ein sehr reicher Mann zu sein. Er *steht* im Geruch der Heiligkeit. Diese Sache *steht* in scharfen Gegensatz zu . . . Das steht o. steht nicht in meiner Macht, grosse Helden *standen* gegen mich, zu jmdm *stehen*, womit kann ich dir zu Diensten *stehen*, ich *stehe* Ihnen zu Gebote; es *stehen* noch andere Mittel zu Gebote, wenn mein Hals dem im Wege *stünde*, es *steht* mir fern és frei sei es von mir összevonásából, mikor azt mondjuk: távol *áll* tőlem (távol legyen tőlem); es *steht* auch frei, már mi más szerkezettel így mondjuk: szabadságában *áll* Ebben

az írásban, könyvben, vagy a bibliában az *áll*, mondjuk, ez is hajaz a némethez: es *steht* geschrieben. Er *steht* da wie der Ochse am Berge, mi ugyan szamarat mondunk, de mindegy. Valószínűleg a megdicsőülés hegyéről van szó, vagy áldozócsütörkőn az Olajfák hegyéről. (V. ö. Mít állótok, nézvéen a mennybe?) Az égnek áll a haja és a zu *Berge* stehen ihm die Haare is inkább *erre* a réműletre mutat, mint valóságos szemléletre. A wie *steht* es, das *steht* schlecht általában és wie *steht* es mit ihrer Gesundheit szintén idesorolható, úgyszintén ez: wenden sie sich an ihn, er *steht* gut beim. Minister. Szintén idesorolom, bár a német plurarist a magyarban singularis helyettesíti, ezt a két jelölést: eure Sachen (ügyed) *stehen* gut és die Felder (vetés) *stehen* gut. A vonzat eltérő volta ellenére ez is valószínűleg *erre* a számlára írandó. Es *stand* bei mir,, dies Unglück zu verhüten, das *steht* bei ihnen; és ez is: Dieser wollte niemandem Rede *stehen*. (Bár az utóbbi talán mégsem egyezés, hiszen ez a teljesebb alak: einem Rede und Antwort *stehen*.) Bármilyen rosszul esik, de a Petőfi-féle „áll az akasztófa” is gyanús e miatt: Auf dies Verbrechen *steht* der Galgen oder der Tod. Az akasztófa azonban itt sem a szemlélet számára *áll* a faluvégen, hanem geschrieben *steht* a törvénykönyvben s így a Petőfi akasztófája új képet indított, törvénykönyv paragrafusai közül ott terelve hirtelen az akasztó dombon.

Ezt a listát az a gyanús körűmvény állította Össze velem, hogy mindegyikre van jó magyar kép is, sokszor nem is egy, tehát nem-valószínű, hogy az „áll” jelölés eredeti szemléletből került volna, hamarabb történhetett kölcsönzés. Akasztófa jár ezért. *Szép* a vetés. Kedveli, szereti, jó embere, jó barátja a miniszter. A hideg is kilelte, a csivari törte, úgy megijedt. Hogy szolgál (drága) egészségé? Eszem ágában sincs, Isten őrizz, nem szándékom, dehogy, dehogy! Az van ebbe a könyviben, a bibliában is benne van, azt mondja az írás, hogy ... Az, hogy valaki hogy áll, igazán eléggé ki van teremtettéve a magyar nyelven, a juhász szamarára sokkal kevesebbet van a hegyen, semhogy a szemlélet számára modellt állhasson. Pártján állok, pártját fogom, nem kell tehát hozzá állanom. Zászlaja alá állok. Hozzá pártolok. Nagy férfiak *támadtak* ellenem. Megtehetem. Hatalmamban van (nem: áll!). Nem tehetem. Nincs annyi hatalmam. Szent híré, gazdag ember híré kölötték. Más módunk is van rá. Miben *lehetek* még szolgálatodra, mivel *szolgálhatok* még? (Ide sem kell „áll”.) Élével áll össze ez a kettő, ez a másikkal. Vállalom. Majd én elvállalom.

Felelek a kárért. Résen áll. Lest áll. Vigyáz, Virraszt. (Vigyázó, virrasztó.) Kezes, kezeskedik (érte).

Van egy pár olyan kép is, amelyben a németnek van nagyobb választéka. Van, ahol a közös alap sem elég ok arra, hogy kölcsönzöttnek tartjuk a magyar képet, vagy szerkezeti eltérés miatt, vagy azért, mert megengedi nekünk a magyar szemlélet mégis, hogy a magunk világa rajzának is tekinthessük a képet. *Ügy áll* a ruha rajtad, mintha vasvillával hányták volna rád, mondja a magyar anya a gyermekének s ez olyan eleven és szemléletes kép, hogy mellette elhalványodik a megfelelés, hogy a németnek is állhat jól a ruhája. Azonkívül *das Kleid* nemcsak *steht*, hanem *passt*, főképpen pedig *sitzt* gut (der gutsitzende Frack), *passt wie angegossen* (v. ö. debreceni tülemálló). Igaz, hogy illetésképen a *steht bei mir*-nek is megkegyelmezhetünk, mert es *liegt an mir*, es *hängt von mir ab* is ilyesfélét jelent, sőt az érdekében *áll* is ezzel a másik helyzet jelen tő igével van együtt: es *liegt in ihrem Interesse*. Mégis nagyon idegen kép ez, sem érdekemben,, sem rajtam nem áll semmi, én állok. A világ is állhat, áll is, de nem rajtam, nem is az én érdekemben. Én csiklandós vagyok, az érdekem meg belső dolog nagyon«. Ahhoz messze „áll”, ami állítólag érdekemben „áll”. A ruha az aranyira más, hogy a kalapom például se jól, se rosszul nem áll (a Hut és Hütchen igen!). Ha észreveszik, ezt mondják: de jó ez a kalap, jó kalapod van, de neked való ez a kalap, vagy: nem jól, fordítva tetted fel a kalapod. Ne feledjük, hogy a kalap nem „rajtunk” van, hanem a fejünkben. (Add ki rózsám a kalapom, hadd teszem fejemre, hogy hogy ne nézzen minden betyár ragyogó szemembe..)

A többi kép aztán halálosan idegen. Im 10. Jahre *stehen*: tizedik évét *tölti*, tizedik éviben *jár*. Er *steht auf eignen*, Beinen. Maga lábán jár. Maga útját járja. Maga ura. Maga gazdája. Nem leszek más kutyája. Magam rongyosa leszek. Tudom én mit akarok. Értem én a dolgom. Nekem ne parancsolgasson senki. Ne mérjenek énnekem. Csak épen nem „áll” a magyar ember „saját lábán”. Megél a maga emberségéből. Nem a más fejével gondolkodik. Otthon, nem másnál tartja az eszét. (V. ö. Sári bíró hm, hm, hm, Komótba tartják az eszét, Hogyha kell, hát előveszik.) in *Flammen stehen*: lángba borul, csupa egy láng lett egy minitom alatt, Hiemit liess er sie *stehen*: Faképnél hagyta őket. Othagyta őket, mint szent Pál az oláhokat. Er *stehe sich gut* dabei: Jó haszna van belőle. (V. ö. jó alkura, még jobb hiszembe, tehát)

szállítva Debrecenbe. Ezt az egybevetést a coniunctivus csalta ki belőlem.)

Um dabei *stehen* zu bleiben. Hogy egyebet ne mondjak. Hát ennyibe, vagy ebbe maradunk. Ebbe állapodjunk meg.

Különösen az es *steht* szerkezetek vadidegenek. Es *steht* nicht dafür, jetzt hinzugehen. Nem érdemes most odamenni. Es *steht* nicht zu Leugnen. Nem lehet tagadni. Mi tagadás. Mi túrés-tagadás. Hiába is tagadnám. Az imént már tárgyalt *wie steht* ennek a vonzatai is ilyenek: *wie steht* es in seinen Ländern? *Wie steht* es in meines Herrn Hauptstadt? *Wie steht* es um dies Geschäft?, mit deiner Gesundheit? Még inkább, ha a *stehen* a *kommen*-nel párosul: *Wie hoch kommt dieses zu stehen?* Diese Beleidigung, soll dir hoch zu *stehen* kommen. (V. ö. Háromszor veri ezt kenden Ludas Matyi vissza!: dieser Kuss wird er einst teuer zu *stehen* kominen.) Der Sieg kann ihnen teuer zu *stehen*: Drágán vásárolták meg a győzelmet. Valószínűleg a teljes személytelensége ennek a szerkezetnek magyarázza idegenszerűségét. Az ilyen kép aztán igazán csak elvonásból születhetett, semmi szemléleti tartalma nincs.

Érdekes, hogy a fogadás nem áll a német szemében, hanem *gilt* (die Wette). Majd későbbi tárgyalásaink során derül ki, milyen jellemző a kétféle gondolkozás valóban kétféle voltára az a körülmény, hogy sem a közös hadsereg, sem a császári ház, sem a Bach-korszak, sem a mégis csak mély és komoly nyelvi hatás sem tudta belopni nyelvünkbe ezt a szerkezetet: er *steht* unter einem andern. A *stehendes* Wasser-t külön átvettük, pedig a víz a mi szemléletünkben is *áll*, de a mi eredeti vízállásunk más, mint a Wasserstand a vízállás-jelentésben. Nálunk árvíz idején *áll* inkább a víz, máskor pedig nemcsak vízállás lehetséges a mi eszünk járása szerint, hanem sárállás is. (Földes községnek van ilyen lapályosabb fele. A falu partosabb része Képhát, az alacsonyabb Lippály, Lippa. A legmélyebb pont, ahova összefut és kánikuláig megmarad a víz, s azután is mocsaras a föld: az a Sárállás.) De már egyéb képet nem fejlesztett magából a „stehendes” Wasser. A német elleniben ezzel jelöli a *stehendes* Heer-t, a *stehender* Aufenthalt-ot, a *stehende* Regel-t, s mondja ezt is: das ist seine *stehende* Ausrede. Bajosan a szemléleti világból vett kép, ellenben annál remekebb „elvonás” ez is: Er *steht* auf einem Bein. Erre a magyar azt szokta mondani: alig egy két pohár van benne. Ma még

egy-k t litert ha ivott. Kapatos egy kicsit. Feljebb van félignél (de még nem csicsog a bőre, nem ivott lötytényésig.)

Megérkeztünk. Az absztrakt világ eszmeköréből való ez a jelölés: so lange die Welt *steht*. Külön érdekessége kétféle szemléletmódunknak, hogy bár a világ szerintünk is szemesnek áll va^aV nektek áll (Hugo Victor, Góthe, Börne, Bár az oldaluk kitorne, Nékik a világ, énekli Gaal Baezur Gazsija, tehát még ez sem okvetlen áll), maga a világ, az Isten-teremtette világ nem áll, hanem van. (Addig iszom), míg a világ világ lesz, sőt: Míg a világ, meg még két nap Lehet, hogy konstrukciója szerint, eresztékeiben is áll ez a világ, Isten szép világa, de csak elvonás útján lehet ilyen eredményre jutni, a szemléletnek nem lehet tárgya.

A latin, *stare* hasonló a némethez. A már ismert közös képeket mellőzve, néhány különlegességiét hadd iktassak ide. A hajó is *stat*, ha lehorgonyzott. A hegy tele van (stat) nive (hóval). A „coma” meredez (stat). Stat sanguine: vérbe kerül. A csata (pugna) függőben van, ha stat. A sebben (vulnere) megáll a telum; *per me* stat, ami *rajtam* múlik és az én lelkem rajta quominus vagy quin, ne...; animo stat, aki „tartja magát” és jókedvű, in fide stat, aki szavának áll. Tempus stat, ha ki van tűzve valami terminus, és stat sententia alicui, ha el van tőkélve. Még a fabula is stat, ha a színarabot nem füttyülték ki a premieren.

A francia szószerint állni se tud, nagy ügyel-bajjal körülírja ezt az állapotot, ő igazán nem tartja ezt sem cselekvésnek, sem történésnek: se tenir, être, mettre debout., tomber debout-t mond, állapotnak jelzi. Débout! — így kiáltja a „Tagwache auf!”- ot, amit Áprily Lajos így mond magyarul: öt óra, föl, föl, kis turista. A magyar ember így szokta mondani: Zabba mentek a lovak! Hasatokra süt a nap!, azt következtetem ebből, hogy magyar észjárás szerint tréfás eset lehet már az, ha költeni kell az embert. (V. ö. Jókai: Új földesúr. Ankerschmidt már majdnem magyarrá lett, de azt még nem bírja felfogni, hogy Aladár magától felébredt, mikor a hold épen lement, úgy, ahogy előre megbeszélték.)

így aztán a francia képekben nem igen áll senki és semmi. Azokat a képeket, amelyekben mi állunk, vagy világunk áll, a francia leginkább a *tenir*, *se tenir* segítségével jelöli. Mikor én nem állom nevetés nélkül, a francia (il) ne peut se tenir de rire. Mikor én már „nem állhatom”, a német meg tükön áll, a francia azt mondja: je ne me tiens pas d'impaitenoe. Azt is így mondja, mikor mi is szeretnénk tudni, hogy s mint állunk: savoir à quoi s'en tenir.

Mikor én már alig állok, ő (il) ne tient plus sur ses jambes. Mikor rajtam áll valami: il ne tient qu'à toi, mondja ő, ha én valakinek a zászlaja alá állok, pártján, vagy pártjára álok: il tient pour . . ., ha ellene állok, il tient contre . . .

Nézd, milyen jól áll, mondjuk mi, come sta bene, mondja az olasz, de már a ruha, ha rosszul áll, no mi torna, az Önön áll: dipende da Lei, jótállás esetén: ne rispondo io, wie steht's um dies Geschäft? questa iacenda? Az olasz sem sok képet jelöl tehát azzal, hogy „áll”.

XX.

MIKSZÁTH ÉS ROSEGGER: A MAGYAR NÉPIES SZEMLÉLETESÉG ÉS A NÉMET NÉPIES ELVONÁS.

Még mindig maradhatott egy-két olvasónk lelke mélyén enyhe kétely, hátha mégis szemléletes, mondjuk, a német népnyelv. Nos, végigböngésztem néhány népies német író s találtam is náluk szemléletességet, de csak imitt-amott, szétszórtan műveikben, mint kalácstésztaiban a mazsolaszemek és — természetesen — megszűrve mind az előzetes absztrakción.

Egy csokorra va lőt hadd mutassak be például az osztrák Mikszáth: Peter Rosegger legharmatosabb művéből, a „Waldheimat” igazán gyönyörű vákácnsos világának üde képei közül.

Belecsapott az istennyila az ősi fenyőfába, aimelyen öregapánk kucorgott egy szörnyű éjjelen, amikor a farkas lesett rá a fa alul s amikor máról-holnapra megőszült. Az öreg vákácnsos így adja ezt a fia tudomására: Wenn du die graue Tanne willst bremnen sehen, so geh'vor das Haus. Tehát: ergye, nem: gyere csak! Nem „mindjárt tövig ég!”, hanem az a hosszadalmas filozofálás, ami nekem gyerekkorom óta nem fért a fejembe, valahányszor a „Heilger Gott, du wohnest zwar mit des Himmels Engelschar” kezdetű himnuszt énekeltük: Szent Isten, *noha* néked az egek ülőszéked s ott dicsérnek tégedet, biztat szent ígéreted, hogy *azért* meg nem veted földönlakó népedet.

A Weiddim Mirzel ismeretlen feladótól pakkot kapott. A Szűzmária szépségébe belevakult barát prédikációból sokat hallott esete óta a kíváncsi emberek ilyenkor (magyarul legalább is) azt mondanák: megreszkérozom a félszememet. Mirzel ezt mondja, nagy elvontan: *In Gottesnamen, tun wir halt schauen. Am End'*

sind's Fichtenzapfen oder eine andere Fopperei. (Megjárom, ha—
Abbizistók, még . . . Kitelik tőle, hogy . . .)

Ez is milyen elvont okoskodás: 0, Waldbauer, diese Zecher zählen nicht nach Personen, sie zählen nach Tagen und Wochen. Sie werden nicht vom Fleck gehen, so lang;' noch ein Tröpflein in deinem Keller, ein Krümlein in deiner Kammer ist. Zwei sind ihrer, mein Haus haben sie aufgefressen, jetzt haben sie mit deinem an. Nem „zamatosan fordítok”, csak melléjegyzek egy pár olyan magyar szólást, amit ezek a tőrülmetszettségek felidéztek bennem. Kettő helyett eszik. Annyit eszik, mint két kaszás. Beállottak hozzánk lengyelnek. Ott heteitek. Megültek nálunk. Akár-milyen kedves vendég, három napig untig elég. Bizony ecsém, legátus koromban, esett, fűtt, csikorgott, volt bennem annyi tisztesség, nem ültem az öreg pap nyakán, hanem ünniep után vettem a betyárbútort, oszt kívülről tettem be az ajtót. Elég szégyentelen volt az öreg pap, ha nagytiszteletű urambátyámat ilyen kemény időben, vót lelke útnak eresztene. Míg a hordája meg nem kondult, míg a hombárja alján volt mit összeseperni. Mindenemből kiettek. Te rád kezd járni a rúd. Te vagy soron. Szólj már te is, more. Sort esznek ezek nálunk. Talán magától is megmutatkozik a különbség, de hadd mutassak is rá legalább arra, mennyivel elvontabb mindez németül, ahol nem rólad és rólam van szó, hanem mit deinem és mein Haus-ról, nem a hombárról és hordóról, hanem a Kammer és Keller-ről és olyan nem nagyon- szemléletes két valamiről, mint hordóra, sőt Keller-re vonatkozólag a Tröpflein, hombár, sőt Kammer nagy egységében a Krümlein. Stb., stb.

Sie sollen kommen. No csak gyere. Gyere csaik, gyere.

Gerne vollte ich mich gedulden, wenii ich von der Küche herein nur ein klein Bissei was prasseln tä'hören. Aber in deiner Küche ist es still, wie in einier Totemkammer. Mennyivel szemléletesebb, konyháról és ennivalóról lévén szó, a magyar betlehemes játék kis juhászának a mondó kaja: Sütik a malacot, jól érzem a szagját, talán nekem adják a hátulsó combját. Hopp, valami csörömpö'és hallatszik a konyhában, talán a szógálló esett a moslékos dézsába? Ha baj van a mi konyhánk körül, nem az a baj, hogy „csöndes”, hanem az, hogy „hideg”. Nem gyújtottak alá. Nem a hamuban fekszik a macska, hanem rajta. Itt ma nem főznek. Nem lesz itt ma ebéd, vacsora.

In jedem Armen steckt der liebe Gott. (Célzás az utolsó ítéltre.) Istenadta szegénye, nyomorultja.

So und jetzt, mein Bübel, hupf auf und schlüpfins Hösleim. A magyar gyerek inkább magára rángatja, vagy rántja a nadrágját. Der Vater ist noch nicht allzuweit mit der birkenen Liesel. Ez a fajta személyesítés merőben ismeretlen. Nincs ezzel annyi teketória, különben sincs fa, meg bokor a ház körül, hát a lágyeő is megteszi, vagy egyéb ostor, nadrágszj, bornyúhúzó kötél, ami épen akad. Ami épen abban a pillanatban akad, míg a haragja el nem párolog édesapánknak. Magyar szempontból ez az akkurátus hozzákészülődés hideg haragra és kegyetlenségre vall.

Dich soll man um dem Tod schicken und nicht um Feuer. De jó lennél halálnak. Te lennél jó, nem küldeni kellene a halálért, mert az körülményes. Hol lakik? Van-e egyáltalán? De ha te lennél a halál, az bizonyos, hogy lassan« jársz.

Du Dim! — sagte mein Vater gespannt — zünde mich nicht an! Fel ne borsóij! Fel ne paprikázz! Ne szurkapiszkálj! Fel ne bosszants! Ez az „amzündern” nagyon „képes” értelmű.

Dass ihr's wisst, in acht Tagen ist das Jahr aus. V. ö. Arany Képmutogatójából: Hogy sem esztendő se hónap, kitelt éve, mehet holnap. Nem az esztendő múlt el, hanem az esztendőd telt ki, mert esztendőre szegődtél. Az az esztendő telt ki, az éved, éves cseléd, az éved. „Azonnali” vagy „nyolc napos” a „felmondás”.

Dem Namenstagbuben muss man doch eine neue Kappen ansetzen. Add meg a neved napját. Megadom a neved napját.

Horchte erwartungsvoll, ob die schweren Schuhe des Veters Jakob nicht schlüpfelten draussen am Antrittstein. Egész álló nap ötlet lestem. Kopogtatás helyett egyet-kettőt köhentett, vagy a küszöböt súrolta a csizmájával hosszasan. Szóval, az ember súrolja a csizmáját, a csizma magától nem tud ilyet.

Aber, Bübel! dich mauern sie heut'in lauter gut Sach ein. Das ist doch aus der Weis', du musst jetzt wohl recht zum Bravsein schauen. Agyonszeretnek. Ez már túlság. Ki se látszol, füled se látszik ki belőle. Dúskálsz, vájkálsz benne könyökig. Sok a jóból. Hogy szógálsz meg érte? Csak győzd jósággal.

Und ich muss wieder anrucken, sonst komm' ich ins Finstere. Rámsetédedik. Rámesteledik.

Dass man tut, was man kann, versteht sich. Hát persze, hogy megteszem, ami tőlem telik.

Der Schmiedhofer hatte seinen Stock mit, weil er etwas ungleich auf den Füßen war. Biccentett.

Du ewiger Jud', du, sagte mein Vater, hast mehr kein Sitzfleisch? Ezt a „bolygó zsidót” nem vocativusban mondaná a magyar, hanem szimilével élne: mint a szücsü, mint egy elkárhozott. Vagy ígével: mit sűrítesz? Mit sertepertélsz, vagy kell vagy se? A kérdés tartalmát még kissé drasztikusabban, tálná: tán motosz van benned? Tán giliszta mozog a beledben? Mi bújt beléd? Nem nyughatsz? Nyughass mán! Nem tudsz megülni a seggeden? Esetleg fenyegetéssel: majd kiszedem a segged bolondját!

Végestelen végig mindenütt ugyanazzal a jelenséggel s a két-féle szemléletnek ugyanazzal a különbségével volt találkozásunk. Nem azért szemléletes a magyar nyelv s nem azért olyan eleven a képi ereje, mintha népiesebb, vagy épenséggel kezdetlegesebb volna az európai nyelveknél, jelesül a német nyelvnél. A két jelrendszer jelölő elve más-más, ez okozza a különbséget. A német jelrendszer alapelve az elvonás, a magyaré az eredeti szemlélettel meghatározás. Attól még filofóziát is lehetne írni magyarul, hogy a magyar nyelv nagyon „konkrét”. Legfeljebb az történhetnék meg, hogy a magyar filozófia is konkrét lenne, A szemléletből határozna meg, „primitív” lenne a jelölése. De ha a magyar nyelv szép, úgy, ahogy van, miért ne lehetne az ilyen magyar filozófia is „igaz”?

Tegyünk még egy próbát. Hallgassuk végig, hogy áll a vásár a stájer Mikszáthnál és hogy a magyar Roseggernél? Als Grossvater freien ging, visszafelé becsapódott egy óravétellel, amelyben a sakktábla 64 kockájának a története volt a csattanó, csak búzaszemek helyett zabszemekkel, s a 64 kocka helyett 70 ezüst nyitólással az óra hátlapján.

Egy őszhajú favágóé az óra. Wer kauft mir den Knödel ab? — kérdi. (Hagyma, krumpli, gondoljuk, no itt meg gombóc.) Azért becsüli ilyen kevésre, hogy 30 pengőt merjen érte kérni. „Was wollt ihr wetten, ehe der Zeiger auf halb vier steht, ist die Uhr verkauft?” — hivalkodik az öreg, Grossvater messziről érdeklődött eddig. Most közelebb megy: Geh', lass mich das Zeug anschauen. Ugyanígy, és mégsem egészen ugyanígy mondja Csornák Gergely gazda, Mikszáth kaszát vásárló parasztja: Hogy voltaképen mégis hadd lám a bikajegyűeket. „Geh” ilyen hosszan tart nála, egyébként lass . . . anschauen: hadd lám.

He, du bist ja der Bauer vom Alpel! — kiált az öreg. A boltos is ismeri vevőjét: Ne okoskodjék Gergely bácsi, mondja neki a vége felé. „Na, du kannst leicht ausrücken und dir darf ich's unter vierzig Gulden gar nicht geben.” A kereskedő esküdzik, nem adhatja olcsóbban. Neki magának is annyiba van.

Az alkudozás sem egészen egyforma, Gross vater így válaszol: Steine haben, wir dies Jahr mehr im Alpel, als Geld. Csornák nem magát kisebbíti, hanem az árut. „Pedig nincs jól kiégetve, hallja az úr. (Ez arra a másik túlzásra visszatúlzás, hogy nem adhatja olcsóbban, magának is annyiba van.) Wass willst denn, Bauer, hast nicht gross Haus und Grund? A boltos is: A legfinomabb angol kasza. A két replika: Im Haus steht der Tisch zum essen, aber auf dem Grund wächst lauter Heidekraut. Ugyan ne tegyen bolonddó az úr. Ócska vasból van ez megkapálva. Újabb érvpár az eladók részéről. Und Korn und Hafer! — kitűnő matéria. Holtig eltart. Újabb ellenérvék: — Wohl, wohl, ein wenig Hafer. — Ha ki nem csorbul. Végző konklúzió: Hafer tint's auch. Ilyen kaszája még nem volt kendnek. Weisst, Bauer, wenn du einverstanden bist, ich lass dir die Uhr billig. — Csak nézze meg kérem azt a kaszát. Damit bin ich schon einverstanden (ez „vicc”). Megnézzem, minek nézzem? Kasza, kasza. (Ez is mórifikázás.) Azért csak ki a színnel szaporán, mit kíván érte, nekem sürgős dolgom van a piacon (Ez a siettetés is mórifikázás.)

Egyszerre érkezünk az ármegállapításhoz. Látható, hogy mind a két írő pszichológiával és művészi ökonómiával „kiszámítottan” dolgozik. De milyen elvont az egyik s milyen konkrét a másik. Folytatni is ugyanígy folytatják.

Gut, siechst du die Sielbieten da am Rand herum? — kérdi a stájer eladó. A vevő közbevág: Sind nicht übel. Az eladó: Übel oder nicht, nach diesen Nieten zahlst mir die Uhr. (És elmagyarázza, hogyan.) A magyar boltos röviden megmondja az árat: Mondtam már, két forint! Csornák is „közbeszó”, mert ő a maga részéről alkudni fog. Hát van istene az úrnak? Két forintot kérni egy ilyen jószágért. Csak már legalább tudnám, mi van rajta. Aztán kiviszi a nagyobb világosság okáért. Ez is miilyen konkrét megjegyzés: A kalapomat odabent hagytam,. (Nem lopni akar.) Kifogásolja a kasza csengését. Ideadja az úr egy forint nyolcvan krajcárért? Végre, akárcsak a stájer, a magyar boltos kimondja az utolsó árat: Isten neki, egy hatost engedek. Vigye el „egy forint kilencvenért. Grossvater azt mondja most: „Gilt schon!”

És ha komédiázik, az a tanúk körül van, nehogy visszamenjen: az üzlet. Csornák Gergely meg még csak most kezdi igazán az alkudozást. Aztán fizetnek, körülményesen mindketten. A végén a stájer rájön, hogy rossz üzletet kötött. Ihr Leüt! ihr habt mich übertölpelt! Csornák azzal végzi: Annyit azonban mondhatok az: iirnak, hogy ez volt a legjobb kaszája — az a többi nem ér egy hajítófát.

Nem abból a szempontból érdemes megfigyelni párhuzamosan a jelenetet, milyen fölényes Csornák, pedig milyen alamuszinak téteti magát és milyen naiv Grossvater, holott azt hiszi eleinte, jóvását csapott. A két szemlélet kétféle volta érdekes. Milyen absztrakt az osztrák alku és milyen konkrét a magyar.

Grossvater ilyeneket mond: O, du himmlischer Herrgott, jetzt hab'ich deinen ganzen Hafer vertan, den du seit der Schöpfung der Welt tust wachen lassen. Nagyon illusztratív erejű meghatározása annak, milyen sok zab lehet ez, de igazán nem konkrét szemléletből ered.

Mein Grossvater war bloss bis in den Mund hinem. (Ez sem konkrét szemléletből eredő meghatározás.) Er hatte es in seiner Kindheit schon gehört, die Weltkugel mit allem was auf ihr, drehe sich im Kreise; jetzt fühlte er's deutlich, dass es so war — ihm schwindelte. Ideírom mellé ugyancsak Mikszáth Ügyes-bajos emberé-nek idevonatkozó kijelentését: *Azt mondják, valami planéta az égien elkoppantotta volna a napnak lángját. Már ahogy lesz, úgy lesz.* De nem szeretem a dolgot. (Most mintegy leöblíti ezt a sok „absztraktumot”.) A kolompér még a föld alatt van, a kukorica ott tesped a szárán. Bundában szüretelünk az idén tekintetes uram. V. ö. *Rákosi Viktor*, aki jóindulatú lenézéssel kívülről szemlélte a magyar parasztot, *Az én falum* c. művében ezt a kérdést is humorosan festi. Velejtei gazda elhiszi ugyan a molnár iskolázott fiának, hogy a föld forog, de közmondás hőse lesz miatta: Forog, mint Velejtei alatt a föld, mondják a falubeliek azontúl a részegekre. Gárdonyi Géza hűvös és gúnyos szemlélete *Göre Gábor* szájába adja ezt a dalt: Még azt mondják, forog a föld, El nem hittem tegnapelőtt, De ma este nem tagadom, Forog a föld, mint az malom. (G. G. is szédül. Igen, mert álcázott Bauer, ilyen magyar falusi bíró nincs.)

Most Csornák Gergely szájából hallgassunk néhány idézetet. E helyett: az pazarlás volna, ezt mondja: *Kiátkoznának a gyermekeim.* Elmegyek, mondhatná, de így fejezi ki: *Akkor isten áldja*

meg. „Nem lehet így vitatkozni”: No még ilyen kemény lélekkel nem volt dolgom, „soha” h.: *mióta az eszemet tudom*. E h. „kénytelen vagyok én engedni”: Nem enged? *Hát akkor én mit mondjak?* „Engedek”: *Ha a szavát sajnálja tőlem az úr, akkor hát adja ide a tenyerét*. Nem az hát okvetlen a konkrétum, hogy konkrét fogalmakkal fejezi ki magát, hanem az, hogy szemléletesen fest képet, konkrétumokként bánva néha absztrakt tárgyakkal is. (Ha nem így volna, nem merném olyan fennyedén állítani, hogy akár filozófiáin! is lehet magyar nyelven.) Például, ez nagyon világosan mutatja ezt a sajátságot: Jó. Hát csakugyan elveszi az úr tőlem azt a fölösleget. *Ráfér a lelkére?* Vagy: Legyen az úrnak igaza. De *vágjuk az igazságot kétfelé*, hogy én rajtam se essék igazságtalanság. Felezzük meg az egy váltó forintot. A lélekre, mint valami konkrétumra „ráfér” a fölösleg, az igazságot, mint valami konkrét tárgyat „vágjuk kétfelé”. Az ügyes-bajos ember is így konkretizálja az „ügyvéd” és „szolgabíró” közötti különbséget: Tekintetes úr csak *keresi az igazságot*, de ő kelme *osztogatta* az emberek közt.

Milyen absztrakt mesét mesél viszont Rosegger Peterl-je (364 *und eine Nacht*) kis testvéreinek a nagy erdőről, amelynek a közepén ist eine Heide. Über diese Heide sind einmal zwei blutige Knie gegangen. Dann sind zwei funkelnde Lichtlein, gewesen zwischen den Bäumen, und darauf sind vier andere blutige Knie dahergegangen. Und so sind alle sechs zusammengegangen über das Haferfeld herab zu unserem Hause — und herein im den Stall. Jetzt — na, jetzt hab'ich zum Anfang! zu sagen vergessen, dass... *die Knie nicht auswendig, sondern nur inwendig blutig sind gewesen*. Ezt a mesét például nem találhatta volna ki magyar ember, mert azt, hogy „inwendig blutig” nem láthatta konkrét szemléletben, pláne 10-12 éves korában. De nem is hallgathatták volna végig magyar gyerekek, mert azok képzelete világában; még a sötét erdőből sem indulhat el sem két, sem négy, sem hat „véres térd”. (Még ha „feje” volna, vagy „lábaszára”, „keze” az ördögnek, aki Erős János meséjében így darabokban ereszkedik le a padlásról.) A német gyerek is csak azért hallgatja végig, mert az ő számára ez a „véres térd” „véres térdű” valakinek az absztraktuma s „véres térdű valakit” jelent. Olyan elevenen jelenti, tehát német ízlés szerint olyan telivér népiességgel „szemléletes”, hogy a kis Jackerl-t Plonele-t és Mirzel-t kileli a hideg tőle és hegyet-halmot ígérnek Peterl-nek, ha abbahagyja ezt az „élethű” mesét.

Száz szónak is egy a vége. A magyar jelentéstan, a magyar nyelv magyar voltának harmadik pillére, azzal magyar, hogy képi ereje elevenebb, mint az európai nyelvek szavainak, fordulatainak, mondatainak a jelentése. A német „jelentés” például elvont. A magyar „jelentés” szemléletes.

XXI.

A NYELVI KRÍZIS: ESZTÉTIKAI PROBLÉMA IS.

A magyar nyelv, minit a magyar esztétikumok formája, szintén válságba jutott tehát. A magyar szofokrácia írástudója előtt két lehetőség egyformán feneketlen, szédítő és fekete mélysége tátong. Vagy kénytelen vulkányszerűen háyni ki magából az ősz szépségek látatömegét. Akkor a sorsa mártírium. Vagy — ha nem elég erős egyéniség — elfogadja eszköznek a magyar szofokrácia köznyelvét. Akkor efemer „alkotásai” születnek tiszavirág élettartamnyira., Mítévő legyen?

XXII.

BARTÓK ÉS KODÁLY:

FELSŐ NÉPOSZTÁLYUNK ESZTÉTIKAI PROBLÉMÁJÁNAK MEGOLDÁSA ZENEI TÉREN.

Az eddigelé rendelkezésünkre jutott anyag birtokában feltett kérdésünkre annyiban adhatnánk az eredetnél valamivel pontosabb választ, amennyiben nyilvánvalóbbá vált előttünk az alsó néposztály és szofokráciánk között tátongó szakadék, egyben középosztályunk sírja. Szofokráciánk nyelve fordítás nyelv, alsó néposztályunk nyelve — a XX. századbeli szempontból tekintve — tartalmatlan nyelv, kultúránk tehát valójában nincs s ezért nincs igazi középosztályunk. Ez a helyzet.

Van-e ebből a helyzetből kibontakozás?

Ha van, csak egyféleképpen lehetséges. *Nem szabad elhinnünk, hogy kultúra nyelv nélkül lehetséges. Minden kultúra nyelvet fejleszt magának* (hiszen a mi kultúránk is fejlesztett nyelvet: szofokráciánk fordítás-nyelvét. Csakhogy az nem nyelv. A nem-nyelvnek pontosan meg is felel egy nem-kultúra). Nem szabad tehát elhinnünk, hogy van kultúránk, ha nincs nyelvük. Ha volna kultúránk, az fejlesztett volna nyelvet is, mert megnyilvánulási formája mindig a nyelv.

Ha van kibontakozás, csak ilyen szoros kapun és keskeny úton megközelíthető. Tovább haladva egy újabb lépéssel ezen a kapun és úton, ugyanilyen szigorúan kell megállapítanunk, hogy *nem igaz, mintha nem volna nyelvünk. Van nekünk nyelvünk, az alsó néposztály nyelve. Az a tulajdonképeni magyar nyelv. Van tehát kultúránk is, az a kultúra, amely ezt a nyelvet olyanná tágította, formálta, amilyen.* Ez a kultúra megállott ugyan a XVII. század folyamán s így a XX. század szempontjából tekintetbe nem vehető, meglevőnek, ténylegesnek, valóságosnak nem mondható, de mégsem halott, elszáradt, megrothadt kultúra, mert ha az volna, meghalt, elszáradt, megrothadt volna maga a nyelv is. Pedig a nyelv nemcsak hogy él, de hat is, hiszen mihelyt valami a magyar szofokrácia kultúrájából azért közelít hozzá, hogy rajta fejezze ki tartalmát, azonnal erőre kap s nem emelkedhetik a kultúra olyan magosra, hogy ki ne fejezhetné magát ezen a nyelven.

Jelen napjainkban és közelmúltunkban a zene az a kultúrterület, ahol ez a tünemény legzavartalanabban megfigyelhető. A magyar népi zene már elég régen gazdagítja nemcsak nemzeti muzsikánkat, de az európai zenét is. Még azt sem lehet mondani, hogy kiemelkedőbb egyéniségek hiányoztak hozzá, hiszen Liszt és Brahms kiváló zenei tehetségek. Mégsem vált a magyar zene az európai zenének egyenrangú, szerves alkotórészévé. Mégsem érezhettük sohasem azt a gyönyörűséget hallatára, amit olyankor érezni, ha valami lelki tartalom végre meglelte kifejezésének kielégítő módját. Miért nem és meddig nem? Bartókig és Kodályig, nem. Ez a két név arra is felel, hogy miért nem. Azért nem volt igazi magyar zenei kultúránk az ő fellépésükig, mert nem az anyanyelvén szólalván meg a magyar lélek zenei gondolata, az, ami megszólalt, nem is lehetett igazán magyar zene. Úgy volt magyar zene az, aminek ezt a nevet szokás adni, mint ahogy szofokráciánk mai magyar nyelve magyar nyelv. Hiszen az, az, tagadhatatlan, de mégsem igazán az.

Bartók és Kodály azt cselekedték meg zenei téren, ami a kultúra egyetlen területén sem lesz számunkra meggazdálkodható. Az európai zenei kultúra teljes birtokában, tehát egyáltalában nem tagadva azt meg, lemerültek az alsó néposztály zenei világába s ott három feladatot végeztek el. Először is hűségesen feljegyezvén minden feljegyezhető, anyagban, azaz tartalomban felhoztak számunkra mindent, amit az alsó néposztály telke eddig zenét ter-

mett és megőrzött. Másodszor becsületesen kielemezték és leírták azt a nyelvet, e melyen ez a zene önmagát eddig kifejezte. Harmadszor, bármennyire más volt ez a nyelv, mint esetleg az európai zene ezidőszerinti nyelve, mégis ezt a nyelvet fogadták el a magyar zene és így saját lelkük zenéje anyanyelvéül is s mindazt, ami mondanivalójuk volt, ezen a nyelven muzsikálták el egész, Európa számára. Nem program volt ez csupán (ha csak az lett volna, épúgy nem sikerül, mint ahogy sikertelen maradt Lechner Ödön akart-magyar építészeti stílusa), hanem elemi tény, olyan mint a harmathullás és az égiháború, a kikíváncozó zene imperatívusa, melynek nem lehetett ellenállani, hogy akármilyen véresen keserves, mégis így legkönnyebb a földnek ezen a pontján (az évszázadok óta történetek után) kifejezni, formába önteni, a másik embernek a fülébe zengeni azt, ami emberlelkében éppen muzsika.

És az történt, ami egész bizonyosan meg fog történni kultúránk egész területén, ha egyszer megismétlődik rajta ez a zenei forradalom. Ezt a zenét nemcsak magyarnak fogadta el egész Euramerika, hanem klasszikus euramerikai zenének is azonnal fémjelezte. Amit az indogermán zenei nyelv magyarra szóírói-szóra lefordított formájában jelentkező magyar zenei tartalommal sohasem volt hajlandó megtenni, ezzel a zenei tartalommal megtette: a magáéval egyenrangúnak ismerte el s besorozta kincstára becses darabjai közé. Van tehát magyar kultúra, mihelyt egyszerre kultúra és magyar.

Ez a zenei kultúra pedig magyar. Más oldalról ugyanis az történik meg vele, ami az eddigi úgynevezett magyar zenével még sohasem esett meg: a magyar alsó néposztály is elismeri magáénak, gyönyörködik benne és mint valami magjától értődöttiséget éli. A Kodály-gyermekkorúsook ma már az egész országot birtokukba vették, az elemi népoktatás, a cserkészmozgalom, a rádió az alsó néposztályig épúgy elvitték ezt a muzsikát, mint ahogy az opera színpada, a hangversenyek pódiuma, a Zeneművészeti Főiskola és a Tudományegyetem a felső néposztályhoz eljuttatták. Ennek az új honfoglalásnak nemcsak az egyetemessége, hanem a tempója is magával ragadó. Nemcsak meghódolt neki az egész nemzet, hanem könnyen és boldogan hódolt meg. Nem hódítás és hódolás volt ez voltaképen, hanem egymásratalálás. Ma már úgyszólván csak szegény szerencsétlen középosztályunk ragaszkodik görcsösen a magyar álzenéhez s szofokráciánknak az a része, amely bele-

rögződött a fordítás-nyelvbe s nem tud, talán nem is akar vele szakítani, vagy emezen is érteni.

Bartók az izometrikus dallamsorokat, a pentaton hangsort és a szöveghez mindenkor alkalmazkodó parlando-rubato rhythmust állapítja meg olyan sajátosságok gyanánt, amelyek minden magyar népdalt jellemeznek. Az az út, amelyen ezekhez a végkövetkeztetésekhez eljut, rendkívül érdekes s negatív tanulságai legalább is olyan tanulságosak, mint a pozitívok. Könyörtelenül kivégzi például mind a két formáját az úgynevezett „magyar” skálának, megállapítván mindkettőről, hogy egyetlenegy parasztnótában sem fordulnak elő. Megmagyarázhatatlan jelenségnek tartja, miért gondolják épen legidegenebb, a régi magyar dalhoz-csöppet sem hasonlítható nótáinkról úriosztályunk köreiben, hogy azok az igazi hamisítatlan magyar nóták. (Szeretnék szántani; Meg ne mondja, komámasszony; Ég a kunyhó, ropog a nád; Kerek ez a zsemlye.) Végül — igazán nem tudni ebben a pillanatban, negatívumokhoz sorozható-e, vagy pozitívumokhoz az az észrevétele, de kétségkívül megállapítja, hogy a régi stílust már csak az öregek éneklik, a fiatalok új stílusban énekelnek, ez az új stílus többfelől jövő idegen hatás alatt keletkezett ugyan, de mégis magyar stílus, egy olyan korban, mikor sehol másutt népzene nem (keletkezett).

Ha ezeket a nagy lelkiismeretességgel és tudományos hűséggel mindenfelől megtámasztott, jelenleg cáfolhatatlan tételeket a mi szempontunk irányából olvassuk, lehetetlen észre nem vennünk, milyen pontos megfélelései mindezek a mi más területen gyűjtött eredményeinknek. Van magyar népzene, helyesebben magyar zenei nyelv s ez a zene, illetőleg ez a nyelv ugyanúgy jellegzetesen magyar, mint magyar beszédünk. Zenei nyelvünknek is van bázisa: az izometrikus sorok, mellérendelő elve: az alkalmazkodó ritmus és autochton hangképi ereje: a pentatonikus hangsor. Nagyon érdekes-e tekintetben Bartóknak az a tétele, *hogy a pentatonikus jelleget* voltaképen a *dallamvonal pentaton fordulatai adják*, többek között p. o. a gyakori quartlépések s ezt hangsúlyoznunk kell, mielőtt megkockáztatjuk azt a kijelentésünket, melyet talán az új stílus: inkább dur és moll, mint tisztán pentaton, vagy dór, aeol, phryg, vagy myxolyd-szerű hangsorainak túlnyomó volta látszólag kontrakkarizoz. De mégis így igaz, hogy t. i. ez a három pillére a magyar muzsikáinak épen olyan lehetetlenné tesz minden ártó idegen hatást és époly asszimiláló erejű, akárcsak a nyelv artikulációs bá-

zisa, mellérendelő elve és képi ereje. Zenei téren is ugyanaz a helyzet, amit nyelvi területen találtunk: a zenei nyelv épügy nem oka, vagyis nem forrása s utólagosan nem is Lehet magyarázata a gyökereszakadtságnak, mint ahogy a nyelv nem az. Csupán, az a különbség a két helyzet között, hogy a zenében már megindult a megújulási folyamat, a zene nyelve a legnagyobb magátólértődéssel reagál erre s teljes potenciájú közegnek is bizonyult lefelé és felfelé egyaránt. Lefelé: az új stílus úgy változhat magyarrá csak, hogy a magyar zenei nyelv minden idegen hatást formájában magyarrá asszimilált. Felfelé: a magyar zene magyar zenei anyanyelve képesítette a geniális zenészeket önmaguk teljes kifejtésére, amire a zenei-fordítás-nyelv képtelen volt. Ezért bágyadt Liszt és Brahms „magyaros” zenéje s ezért tökéletes potencialiter a Psalmus Hungaricus, vagy Hány, vagy a Cantata profana, vagy a Fából faragott királyfi, vagy a legújabb Bartók opus, a szokatlan hangszerekre szerzett Kamarazene.

Sajnos, a negatívumok is mindenben egyezők. Mi, a magunk adatainak birtokában, bizony meg bírjuk magyarázni, amin Bartók aranyira csodálkozik: miért tartja úri osztályunk az épen-nem-magyart a legjobb magyarnak. Azért, mert kultúrájának fordítás-nyelve már feledtette vele a magyar nyelv legjellegzetesebb kifejezésmódjait és kifejező erejét. Ez a fordítás-nyelv már annyira megrögzött, hogy külön „magyar” skálát fejleszt önmagából, a mi fordítás-nyelvünknek is vannak ilyen jogosulatlan, gyökértelen „magyarosságai”, melyek alkalmasak arra, hogy elfelé vigyenek még a lehetőségétől is egy távol jövőben talán elképzelhető megújhodásnak. Ilyen „magyar skálá”-nak tartjuk mi a mai „magyarosító” láz alapelveit, az idegen szavak irtását és szóról-szóra való fordítását, a rideg grammatikai elvek rigorózus érvényesítését s az artikulációs bázisnak, mint nyelvformáló erőnek merev tagadását.

A harmadik negatívum szintén egyetemes jelenség. Mint ahogy kifejlődött a magyar népzeneben egy új stílus, amely azonban már csak közvetve tanúskodik a zenei anyanyelv három jellegzetességének végtelen erejéről, úgy fejlődött ki kultúránk egész területén s nyelvünkben is egy új stílus, egy „orozvakelt” magyarság, amely szintén csak közvetve mutat a nyelv három jellegzetességének elpusztíthatatlan és mindig győzelmes életerejére. Sajnos, nyelvi téren ez az életerő még, annyi pozitívumban sem nyilatkozhatik, mint a zenei nyelv életében. Inkább csak negatív jelentkezése

megfigyelhető és tanulságos. Érdekes és talán euramerika-szerte egyedülálló jelenség ez. *A magyar nyelv ugyanis, vagy át tudja hasonítani az idegen hatásokat, vagy passzív rezisztenciába menekül előle: Kiveti magából az idegennek maradt elemeket.* Ezt a magatartást bárki bármikor megfigyelheti. A magyar írás például (a magyar nyelv alapsajátosságaiából igazolhatóan) fonetikus, ezt az elvet azonban a tudományos nyelvészet nem tette magáévá. Nos, nincs rá mód, hogy a népnyelv elfogadja a köznyelv helyesírási törvényeit. Még nem akadtam olyan alsó néposztálybelire, aki saját népnyelve fonetikus helyesírása szerint egyetlenegy helyesírási hibát is elkövetett volna csak azért, mert a népiskolában a hivatalos helyesírást tanították neki, akit tehát az ott tanultak homályos emlékképe befolyásolt volna.

Ugyanez a magyarázata annak a jelenségnek is, hogy nálunk a három néposztály szétszakadt és egymástól független háromnyelvűségben éli kultúráját, amely hasonlóképpen háromféle.

De úgy a pozitív, mint a negatív tanulságok egyformán pozitív jellegű elveket fednek föl. *Van sajátos magyar kultúra. Van ennek a kultúrának potens és teljesértékű nyelve. Ennek a nyelvnek a törvényszerűségeiben mozogva, bármely pillanatban lehetséges számunkra ugyanaz a megújulás a kultúra egész területén, amely a zene világában már — és épen a jelenben — végbe is ment.*

XXIII.

AMI MAGYAR:

FORMÁJÁBAN PRIMITÍV, TARTALMÁBAN OBJEKTÍV.

Nem feladatunk s így nem is lehet célunk azon töprenkedni, miért épen ez a három a magyar zenei nyelv és az általános magyar nyelv alapsajátossága. Bizonyára oka van ennek is, talán kikövetkeztethető oka, de nekünk jelenleg erre az okra nincs szükségünk s így nem is vagyunk rá kíváncsiak. Mi csak magát a tényt óhajtottuk világosan látni s lelkiismeretesen leírni. Annyit mindenestre látunk, hogy a pentatonikus dallamvezetés épen olyan kevéssé spekuláció, vagy — hangtani tüneményről lévén szó — matematika eredménye, tehát éppolyan akusztikai szemléletességen alapuló zenei jelenség, mint ahogy a nyelv képi ereje mutatja, sőt őrzi az eredeti, ős szemléletességet. A parlando rubato alapelve éppúgy egymás mellé rendeli a dallamot és a szöveget, mint ahogy a

magyar grammatika velejében és alapjában mindent egymás mellé rendel, még alárendelésben is s ez az elv a zenének is, a nyelvnek is mindvégig valósággyökere marad még olyan magasságokban és távoliságokban is, ahol már a gyökerekre alig emlékeztet valamelyes realitás. (Kezdőpontban ezt Bartók ott figyel meg., mikor a szöveg elkallódik s a dallamot inkább már mindig csak füttyülni szokták, ilyenkor t. i. a ritmusus állandó és változatlan tempo giusto. Végpontokul hadd hívjam fel a figyelmet s nagyon elkopott magyar ragokra, ezek ugyanis már nagyon hasonlítanak az indogermán hajlítás testesebb „végződéseire”, alárendelő is a funkciójuk, mégis ott rejlik a mélyükön a mellérendelés elve; v. ö. a névszóragozás tempust is kifejező erejéről föntebb tett ki jelentéseimet.) Végül az izometria és a magyar hanglejtés ú. n. egyhangúsága hadd juttassa egyképen eszünkbe a természeti zörejek és hangok egyhangúságát, amelyek időben folynak le, időben ismétlődnek, ereszkedő jellegűek is, mert anyagszerűek s ha „szemléletükből” kiviszem az emberi „logikát” (például azt, hogy az elemi jelenség legelső nyilvánulása, az emberi figyelem reáirányulásának legelső nyilvánulása s az azután következő szabályos egymásután egyformán adhat jambust, auftaktot vagy hangsúlytalan tagot a „Sitamm-silbe” előtt), akkor mindjárt itt is megállapíthatjuk, hogy primitív, életszerű, elemi jelenség ez is, akárcsak a másik kettő. És mind a három objektív szemlélet gyümölcse is, hiszen mind a háromból az emberi szemlélet szubjektív vonásai hiányoznak s a természet adottságainak, tehát a szemlélet tárgyának tisztán objektív tartalma van jelen túlnyomó mértékben. Az objektív természeti hangok és képek, az időben egymást követő s egymást rangban felül nem múló képzetek, kapcsolások és képzetkapcsolások parataxisa és az emberi beszéd tagolódásában a természeti időt és ismétlődést minden mesterkedés nélkül tükröző, s magának a beszédnek időbeliségét sem kendőző izometrikus zenei sorok és élőbeszédbeli hanglejtés. Objektív, ez településföldrajzi és történelmi szempontból egyaránt azt jelenti, hogy inkább keleti, mint nyugati, még mindig valamicskét ázsiai. Pontosan: primitív, de úgy primitív, hogy mindenre kész és képes. Alkalmazkodón ázsiai, olcsó szellemeskedéssel (vagy többel, mint szellemeskedéssel) így fejezhetném ki: parlando-rubató-n ázsiai. Egészen pontosan és legrövidebben: magyar.

Talán most már megkísérelhetjük óvatos megfogalmazását annak, mi lehet hát az az ismeretlen, szerteködlő, soha komolyan

definiálni meg nem kísértett valami, ami azt a nevet viseli: *magyar*? Euramerikai képződmény minden bizonnyal (tehát ázsiai, ami már semmiképen nem Ázsia, mert földje szerint és történelmi sorsa szerint E ura m erika). Az euramerikai képződmények között tartalmilag a Legobjektívebb, tehát a szemlélődő ember legkevesebbet vegyített szubjektív egyéniségéből a természeti jelenségek objektív hűségű szemléleti tartalmához. Legprimitívebb, tehát folklorisztikus, néplélektani szempontból valósággal elemi lelki jelenség e tartalomnak minden megnyilvánulási formája.

Ami magyar, formájában primitív, tartalma szerint objektív.

C) Felső néposztályunk akarati világa (társadalma).

XXIV.

A MAGYAR MELLÉRENDELŐ ELV ÉS TÁRSADALMUNK.

Azt ígértük fejtegetéseink elején, hogy a magyarság tartalmi elemeit csak oly mértékben próbáljuk megállapítani, amilyen mértékben azok a formai sajátosságokon megmutatkoznak és kikövetkeztethetők. Tettük ezt az ígérést eltevé a bizonyosságtól, hogy a formát a tartalom alakította belülről kifelé, a formákból tehát sejteni lehet, körülbelül milyen a tartalom.

Mielőtt ehhez a bizonyára súlyos feladathoz hozzákezdénénk, igyekszünk a dolog lényegét megint csak szinte gyermeki naivitással megközelíteni. Hiszen kétségkívül akad néhány közkeletű jelző, amelyet e fogalom elé szokás rakosgatni megkülönböztető sajátság kiemelésére, hogy: magyar. Szólásszerűen, közmondásosan így emleget például bennünket a külföld: *lovagias magyar nemzet*. Ismernek bennünket, sőt ismerni véljük önmagunkat magunk is, mint *szabadságszerető magyar népet*. Jómagunk pozitíve mint *katona nemzetet*, negatíve mint *turáni átok* alatt *széthúzó* nációt emlegetjük magunkat, sokszor saját fejünkre olvassuk a *szalmaláng*-ot is. Ide sorozhatjuk a *patópáloskodást* is, a sokat emlegetett *sültgalambot* is. A sorozatot folytatni lehetnie, de nem hasznos, mert nem jellemző a folytatás, inkább csak felhívítaná a fogalom tartalmát egészen a felismerhetetlenségig. De már ha a *turáni meghatározás* kifolyt a tollunk alól, hadd idézze fel legalább a Beöthy Zsolt klasszikussá, ellenmondás nélkülivé merevedett, híres, szóból faragott szobrát a *turáni lovas*-ról, úgy ahogy az a millenium évé-

ben megszületett. Mert kétségkívül a magyart jelképező köztudat-szerinti-közhely lett belőle.

A lovagiasság fogalmát pejoratív értelemben is lehet hallani, különösen mostanában és főképen magunk között úgy, hogy mi vagyunk „Európa balekjei”. Nem igazságos ez a meghatározás semmelyik formájában, de jellemző, mert felületes ugyan, de hű megfigyelés eredménye. Ez a lovagiasság csakugyan nem euramerikai sajátosság. De nem is „erény”. Ázsiai eredetű, csak természetesen már nem eredeti formájában él. Tény és való, hogy nem jellemzi a körülöttünk lakó népeket, ami nálunk természetes és magátólértődő, hogy a mi szemléletünkben a másik, a másfajta, az idegen objektíve úgy jelenik meg, hogy „az is ember”, „annak is élni kell”. Tartalma szerint ázsiai mértékben hűvös, csöppet sem szubjektív megállapítás ez, mely aztán formául legszívesebben a mellérendelést fejlesztette magából és a maga számára. Az a magyar lélek, melynek nyelve grammatikailag elsődlegesen és leggyakrabban mellérendelő, minden életszerű megnyilvánulásában az. *A magyar föld a kis autonómiák klasszikus hazája*. Sok titokzatos ellenmondása megoldódik sorsunknak, ha úgy tekintjük, mint megannyi ki virágzását vagy törekvését egyazon elvnek: a mellérendelésnek. A magyar lovagiasság is a mellérendelés elvének egyik ilyen megnyilvánulása. A magyar lélek a maga objektív szemléletében magával egyenrangúnak tartja a másikat, illetőleg, annak fejében, hogy mégis csak magát ismeri legjobban, magát érzi magához legközelebb állónak, mintegy korrekció, vagy rekonzipenzációképen a másikat! bizonyos szempontból magánál feljebb értékeli és túljogosítja. Nagyon kívánatos volna most ezt a lelki magatartást sem erénynek, sem bűnnek nem tartani, hanem ténynek venni. Nem „fogyatékosági érzés” ez, de nem is „krisztusi szeretetből fakadó felebaráti felelősség”, nem balek, de nem is „nemes” érzésű, emelkedett gondolkozású, kiváló emberpéldány ezért a magyar, hanem olyan, amilyei. Nemcsak a másikat tartja magával egyenrangúnak, hanem magát is egyenrangúnak tartja a másik mellett. Ezért van aztán, hogy „a jussát nem hagyja”. Ezért van, hogy „önérvetes”, ezért feltűnő, hogy a magyar paraszt olyan „méltóságteljes”, akárcsak egy arisztokrata. De ugyanezért van az „idegenimádata” is. Valószínű, hogy idegen uralkodókat is azért keres magának, mert „magaszőrűt” nem enged maga fölé. Nem az a fontos e tulajdonság kikövetkeztetésénél, hogy jó-e, vagy sem, hogy ilyenek vagyunk, hanem annak a megállapítása, hogy ilye-

nek lévén, nem vagyunk másmilyenek, vagyis lelkünknek teljes tartalma csak ebben a formában, ezen a formán keresztül fejtheti ki magát gátlástalanul, tehát csak így érvényesülhet, így hathat, így mutatkozhat meg igazán és hiány nélkül. Ez a forma jónak, rossznak egyaránt lehet megnyilatkozási formája, jelentősége nem is abban rejlik, hogy a magyar élet általa jobbulhat meg, hanem abban, hogy segítségével lehet intenzívebb, őszintébb, magasabbrendű, tartalmasabb, klasszikusabb, valóságosabb, igazabb, élet-szerűbb.

A mellérendelés elve s annak különösen a „másik fél-rekompenzáló ereje kifejlesztett például a magyar lélekben egy társadalmi életformát, mely szintén egyedülálló sajátosság euramerikai vonatkozásban. Mindenütt másutt a többségi elv alapján folyik a társas együttélés, egyedül a magyar lélek ismeri a *kisebbségi elvet*. „Teleraktak a nemzetiségi vidékeiket állami pénzen kultúrintézményekkel s ezalatt az Alföld hátramaradt”, így tartja nyilván a közvélemény ezt a „gyöngeségünket”. Falusi piacokon felháborodó ti kiabálásokból is tételszerűen hangzik ki a vád az eladók felé: A maga fajtájától irigyl, bezzeg kupecnek, szenzálnak, kofának, boltosnak olcsóbban is odaadja. A felelet rá stereotypmodon szinte mindig és mindenütt ugyanaz: Az abból él, annak is élni kell. Igen, ez így van s ha húsz magyar ül egy kerekasztal mellett egy olyan idegennel, akinek a nyelvét tízen nem értik, a másik tízen meg törve beszél, ez a másik tíz mégis törni fogja annak az egynek a kedvéért annak az egynek a nyelvét, még azon az áron is, hogy tízen egy kukkot sem vehetnek tudomásul a beszéd menetéből, tízen viszont önmaguknak okoznak nehézséget. Nem „gyöngeség” ez, nem is „erő”, hanem lelki magatartás, amelyet lehet kártnak, vagy haszonnak ítélni, amely valóban is lehet jónak és rossznak egyaránt formája, de amelyet tudomásul nem venni értékpocsékiás, mert ha más formát erőszakolunk a lélekre, melynek ez volna természetes megnyilatkozási lehetősége, akkor jókora hányad erő az ellenállás legyőzésére használódik el, ismét egy másik jókora hányad pedig egyáltalában nem jut el a kifejeződésig, hanem közben, vagy már eleve elkallódik.

XXV. A KIS AUTONÓMIÁK SZEREPE TÖRTÉNELMÜNKBEN.

Nemrég jelent meg egy pompás könyv szülőfalumnak, a hajdúmegyei *Földes községnek történetéről* Herpay Gábor vár-megyei főlevéltáros tollából. Nem ez ugyan a könyv tendenciája, de ez a tanulsága s mióta elolvastam, nem tudok szabadulni a hatása alól: Magyarország valóban a kis autonómiák klasszikus hazája, úgy, ahogy, főntebb állítottam. Bennünket az itteni kis autonómiák tartottak meg egy ezredéven keresztül (sok egyéb impondabilia mellett, amelyek nem-mérhető voltuknál fogva felsorolhatatlanok, ez a megfogható egy valami is, nagy mértékben), hiszen ezeknek az ellenállásán dőlt meg minden kívülről, vagy felülről érkező ártó szándék. Ez idáig is ismert tétel gyanánt hangzik, csak az nem volt eddig eléggé tisztázott kérdés előttem: *milyen kicsi* autonómiákról van szó tulajdonképen. Politikailag a vármegyékre, vagy szabad városokra szokás gondolná, Autonómiával rendelkező egyházaink története zsinatokat emleget, kerületi vagy megyei gyűlések emléke kél memóriájában. Sokszor egészen Erdély függetlenségéig és a magyar szabadságot védő hős fejedelmekig felfelé kell irányítanunk figyelmünket, hogy autonómiák hatékony ellenállását feltételezhessük. Soha nem gondolunk ellenben községeknek, falusi előljáróságoknak, kicsi egyházacskáknak presbitériumainak, mint autonómiáknak hatékony ellenállására. Pedig épen ezek az egészen apró autonómiák ellenállása volt igazi megtartó erő. Ne gondoljunk nagyon hangzatos és nagyon hősies indokolásra most. Megtartó erő volt, — egyszerű és magátólértődő a magyarázata — mert nem lehetett ellene védekezni. A régi hasonlat nem sántít ezúttal: a szél tövestől kicsavarja a hatalmas tölgyet, letördeli a növendék fákat, meghajlítja a bokrokat és meg sem tudja mozdítani a fűszálakat.

Pedig ezek az autonómiák nem igen cselekedtek egyéb pozitívumot azon az egyen kívül, hogy voltak, megvoltak. Hogy lehetségesek voltak. Igaz, hogy ez nagyon nagy dolog. A török hódoltság korában a kurtanemesi falvak, az ú. n. kuriális nemes helységek fölibük rendelt hatóságtól elszakítva, török hatóság alá pedig csak nagyon kicsi mértékben, kerülve, önönmaguk váltak sajátmaguk legfelsőbb fórumává. Ez volt a kiindulás, A folytatás ennek megfelelőleg az lett, hogy későbbi korban függetlenségüket megtartották, vagy továbbra is ki akarták csikarni. Földes köz-

ség például fűrmendereket tartott Bécsben s évtizedekig; könkarrírozta Nagykálló minden intézkedését királyi ellenintézkedésekkel, még pallosjogát is sokáig érvényesítette. Municipiális vezetősége és presbitériuma ugyanegy lévén, kis kiigazítással azt mondhatnók, valóságos theokratikus közösségi életet élt és sokkal nagyobb mértékben, mint valaha, vagy most. Egyházi felettesei felé nagy erővel képviselte az epizkopalizmussal és a konzisztorializmussal széniben a presbiterianizmust, különösen a papmarasztás, természetbeni javadalmazás és iskolatartás fegyelmező hatalma által. Ezen a természetes akadályon olyan ártások sem érhatték az érzékeny magot, amelyek magasabb régiókban már nagy kárt tettek, sőt tettek is. Ennek az autonómiának legkésőbbi hajtása egy a kilencvenes évek vége felé alapított közbirtokossági Takarékpénztár volt, melyhez a regáleváloságot használták fel alaptőke gyanánt. Ez a takarékpénztár nem fizetett osztalékot a közbirtokosságnak, hanem az egész község helyett viselte a „közköltő” terhét és az egész református egyházközségi iskola-fenntartási kötelezettségéből folyó kiadásait. A világháborúig senki sem fizetett Földesen sem községi pótdót, sem gyermekei után tandíjat, vagy egyéb iskolai költségeket.

A magyar mellérendelő elv tehát egészen mélyen, a községekig és gyülekezetekig leért, hatott és érvényesült. Nem is jól fejezem ki magamat, mert igazság szerint azt kellene írnom, hogy község,- és gyülekezet-alkotó erőig telt belőle... felfelé. Nem szörszálhasogatásból teszem ezt a distinkciót. Többre csakugyan nem telt a falu társadalomépítő és közjogi erejéből. Járási és vármegyei közösségi életet már nem tudott organizálni és táplálni, országost még kevésbé. Még akkor is nagyon tágan értelmezzük ennek az erőnek a mibenlétét, ha úgy véljük, a falu vagy a gyülekezet ereje ez. Nem, nem ekkora közösség ereje, de mégis *közösségi* erő. A közmondásos szögek, zugok, végek közösségéé. Egy-egy család és érdekeltségi köre az a közösség, melynek erejéből falura vagy gyülekezetre még futja, járásra, megyére, országra már nem. Járásnál már érezhetően klikk-érdekeket szolgál az az erő, amely a kis autonómiákban még híven szolgálja az egész közösség legjobb érdekét. Ez pedig azért van így, mert mellérendelés elvi alapján a járás már nem kormányozható. Nem azért, mintha a legnagyobb egységben is nem érvényesülhetne ez az elv, hanem azért, mert a járás életében már ható tényezők a XVII. század alárendeléses szellemi javai, tehát kultúránknak az a rétege is, amelyet az alsó néposz-

tály már nem hasonlíthatott magyarrá, itt speciálisan: nem érvényesíthet mellérendeléssel.

XXVI.

MIKSZÁTH ÚJ ZRÍNYIÁSZA: A MAGYAR GENTRY ÉS A XVII. SZÁZAD.

Nem kell azonban azt hinnünk, mintha a felső néposztály és a középosztály alárendeléseken talán érvényesíthetné ezt a kultúr-tartalmat. Nem először írjuk, de ide is idekívánkozván újfólag ide-írjuk: a magyar élet csak a magyar lélek formáiban érvényesülhet, idegen formákban látszat-létét tengetheti csupán. A XVII. századeleji törés az egész magyar világon keresztülhúzódik. Rendkívül finom költői intuíció diktálta *Mikszáth* tolla alá *Az új Zrínyiászt*, mely épen ennek a kérdésnek az esztétikai formájú felvetése és megoldása. Aki az író lelkivilágát jól ismeri, igazat fog adni nekünk, akik fogytig védelmezzük azt a nézetünket, hogy a nagy palócnak nem volt szüksége sírjából feltámasztani a XVI. századvéget: elevenen ott élt az körülötte az aktuális fővárosi életben és politikai fórumon. Gúnyosan éles szeme pontosan fényképezte a jelenségeket. Az új Zrínyiász sírjából felkelt gr. Zrínyi Miklósa annak a XVI. századvégnek a szimbóluma, mely mai napig legmodernebb európai formája a magyarrá lett európai kultúrának. Zrínyi Miklós gróf egész férfi és ideális jellem, semmi hiba sincs benne. Tragikus hőse a XIX. századvégi új eposznak az által, hogy felfogásával, gesztusaival, egész szigetvári védőőrségével együtt, mindenestül anakronizmus.

Ne feledjük, hogy 1898 körül, mikor *Az új Zrínyiász* az Országos Hírlapban folytatásokként először nyomdafestéket látott, hangos volt az ország ilyenfajta nótáktól: „azért van az árvakassza, hogy a dzsentrí elsikkassza, Csicsóné, galambom.” Mikszáth volt az egyetlen, aki kegyetlen józansággal és írói hűséggel meglátta, hogy .. . gróf Zrínyi Miklósnak *nem büne* a bank pénzének saját pénze gyanánt való kezelése, hanem XVI. századvégi *lelkialkata*. Az az egyetlen is Mikszáth Kálmán volt, aki megérezte, hogy a népen kívül még ezt a középkori módon európai, modern formákat kissé különösen élő „dzsentrí szellemet” is nagyon szeretnünk kell nekünk, magyaroknak, mert ez az igazán, végletesen, vérréváltan, életstílust jelentőn „magyar”. Mintha csak a Rab Ráby Tárhalmy generális nótáriusát hallanók, aki megmagyarázza, miért

kell a vármegyének a szentendrei gyalázatos kupaktanács mellé állni s a becületes, de jozefinista Ráby Mátyást bebörtönözni, halálra ítélni. Vagy még előbből, mintha csak a haldokló Toldi töredezett hangját hallanók: Szeresd a magyart, de ne faragd le — szóla. Erejét, *formáját*, durva kérgét róla: Mert mi haszna simább, ha jól megfaragják, Nehezebb eltörni a faragatlan fát.” Szimbolikusan mély költői értelme van annak, hogy Toldi a Lajos király replikáját erre az évrre — már nem éri meg. Lehet, hogy igaza van a királynak és igaza van minden hasonló replikának, de a halál igazsága mégis erősebb.

J6kai a Tárhalmyék igazságáról ilyeneket ír: „Csodálatos természeti tünemény az s valamintiségesen az alföldi délibáb, úgy ez is csak itt Hunniában szemlélhető; hogy van két szó, mely egymás mellé leírva, alig különbözik egyik a másiktól, az egyik a „császár”, a másik a „király” s mégis milyen különböző hatása van mind a kettőnek! Ha az elsőt kiáltják el, azonnal hideg) tél lesz; minden folyó befagy, minden zöld lomb lehull, a hó fehér szemfödéllel húzza be a földet, a nehéz köd elüli a láthatárt, megdermed az egész világ ... Ha meg a másodikat kiáltják el, egyszerre zöld mező borítja a hegyet, völgyet; engedelmes idő kicsalja a föld alól a vetést; permetező felhők öntözik végig a tavaszillatú tájékat... Pedig csak két szó az egész. Észlelték ezt mindazok a természettudósok, akik több ízben próbát tettek vele ezen a Hunnia földén. Erről sem tudnak semmit az európai tudósok... No de semmi! Elég, ha mi tudjuk!”

Elég, ha mi tudjuk, de nekünk tudnunk kell. A XVI. századból el lehet találni a XIX.-be. Eltalált volna gr. Zrínyi Miklós is, ha nem „a császár nevében” tálalták volna elé a XIX. századot, hanem megengedték volna, hogy a „király nevében”, a maga lelkének formái szerint vegye birtokába azt. És el tud találni a magyar lélek ma is a XX. századba, mihelyt halk és alázatos ellenvetéseire nem lesz ez a viszonzulás: „Változik a világ: gyengül, ami erős, És erős lesz, ami gyenge volt azelőtt... Im az ész nem rég is egyszerű port talált, Mely egész hadakra képes szórni halált; *Toldi vagy nem Toldi...* hull előtte sorban: Az ész ereje győz abban a kis porban!” Mert *nem* ez a probléma igazi lényege.

Nem szeretném, ha valaki félreértene s azon hiszemben olvasná ezeket a sorokat, mintha én a vér rejtelmes rhythmusát hallanám ki a magyar lélek formáinak megnyilvánulásából. Már említettem fõntebb, hogy a „miért” nem érdekel, csak a „micsoda”;

a „milyen” és a „hogyan”. Valószínű, hogy az ázsiai vonásokat magukkal hozták azok, akik Ázsiából jöttek s ennyiben a magyarság olyan valami, amit a magyar faj hordozott vagy hordoz. Az is valószínű, hogy aki másfajtabéli közibénk került és megosztotta velünk az itteni élet bú ját-baját, sorsközösségét, elvégezni való feladatait, a tempót és stílust ittlakóktól tanulta meg s azok minden időben volt-magyarok, vagy lett-magyarok soraiból teltek. De aztán eddig van. Nem volna olyan jellegzetes formája a mellérendelés elve a magyar lélek megnyilatkozásának, ha itt, ezen a ponton és ezekben az esetekben is meg nem nyilvánult volna. Ha pedig nyilvánult, akkor a magyar lélek attól a perctől fogva, hogy befogadta magába az idegeneket, azok lelki megnyilatkozását a magáév! tökéletesen egyenrangúan, csöppet sem különböztetve engedte érvényesülni s az volt magyar most már, ami egybe végy ültén volt. Az elv, a mellérendelés elve érvényesült mint valami, ami magyarul van, a tartalom már vegyült. Módosult természetesen a forma is, a mellérendelés, mint ahogy a magyar nyelv grammatikáján is átütött az alárendelés, de hiába: a mellérendelő alapszövedéken sem beszéd közben, sem az élet más nyilvánulásaiban nem bírt erőt venni. Jelenleg azonban mindezt csak azért említettük, hogy rájuk hivatkozással hangsúlyozhassuk: *az, hogy „magyar”, nem faj, nem vér, hanem lélek dolga. Nem a vér alakította ki a magyar lelket s hozta létre így a magyar fajt, hanem ellenkezőleg, a magyar lélek hatott a vére s most és minden időben az a magyar faj, amit a magyar lélek áthatott. Mindenki olyan mértékben magyar, amekkora mértékben magyar lélek ereje él és hat rajta keresztül.*

Ez a magyarázata annak a különben eléggé megmagyarázhatatlan, de egyébként nyilvánvaló és letagadhatatlan ténynek is, hogy ez a meglehetősen kisszámú s a történelem folyamán több ízben majd-csak-hogy-el-nem-vérezett nép annyi idegenfajú egyedet felvehetett magába s mégis magyar maradt a jellege. Ahogy a magyar nemesség megnyitotta zárit jellegének sorompóit minden derék ember számára, ugyanúgy voltak nyitva a magyar élet kapui mindenkinek, aki kedvet érzett ezt a sorsközösséget megosztani velünk. Ugyanaz a sors ért itt embert és értéket, ami az idegen - szavakat érte beszédközben. A magyar lélek formái, az itteni modor, szokás, móres volt az értékmérő s ezt csak az ütötte meg, aki, vagy ami fel tudta venni, élni tudta.

Hát hogyne volnának parazitái! Hát hogyne volna lehetséges az álmagyarkodás! Hát hogyne lenne nagy a veszedelme ennek s

szabad és nyílt életstílusnak! (Mindenféle életstílusnak nagy a veszedelme.) Van azonban valami mágiában a tartalomban is, ami miatt a tettetés idő múltán mindig kiderül és végeredményben sohasem érvényesülhet. Ne felejtjük, hogy a végső forma nem a mellérendelés, hanem a primitívség. (A mellérendelés p. o. primitívebb forma, mint az alárendelés.) Nos, a végső tartalom pedig, emlékeztetek rá, az objektív szemlélet. A másik ember. Az: az is ember. (Még, tovább: a ló és a kutya is ember, a világ, is én vagyok.) A magyar lélek formáinak, a magyar élet gesztusainak csak akkor van értelmük, ha őszintén feltételezik és számításba veszik a *nem-Én-*, aki mégis Én. mert Én végeredményben Én vagyok *nem-Én-estül./fo nem En vagyok, hanem Én meg a nem-Én nem is együtt, hanem egyik a másikra vonatkozásában. A magyar élet gesztiója, a magyar lélek formája, a magyarság értelme rögtön megszűnik, mihelyt ez a tartalom nincsen benne. Semmi se könnyebb, mint azonnal felismerhetni, ki magyar és kicsoda nem az. De nem fontos megállapítani, ki az és ki nem az, mert a dolog természete szerint nem érdemes itt nem magyarnak lenni. Annak, ami nem-magyar, nálunk mindig csak jelenje lehetséges, jövője nincs.*

XXVII.

A MAGYAR PASSZÍV-REZISZTENCIA.

Az az erő, amely a nem-magyar elemeket! itt végeredményben mindig megsemmisíti, egy szörnyűséges, rettenetes, elemi erő: *a passiv resistentia*. Nem egyéb ez, mint a nem-Én irtózatosszűja azon az Én-en, aki a nem-Én tudomásul vétele nélkül, azt nem létezőnek véelve, vagy tekintve, vagy tartva, akarja önmagát kifejtetni. Ázsia bosszúja Európán. Európában ugyanis a nem-Én úgy szokta észrevétni magát az Én-nel, hogy birokra megy, szembeszáll, megküzd vele. Ázsia irtózatossabb, mert belemegy a rüt játékba, hogy ő nincs, holott van. Hogy ő olyan, amilyenek a másik ember véli, holott valójában olyan, amilyen. Ázsia ráér, neki van ideje, hiszen *az objektív szemlélet számára az idő csak ugyan időtlen idő, csak a szubjektív szemlélet ítélheti kevésnek, sietőnek, sőt sürgetetőnek*. Nem jó ez, még veszedelmes is, mert az idő eltelhetik a passiv resistens feje fölül s akkor az illető valóban el is merül, megsemmisül, mint ahogy Ázsia népei közül sokan meg is semmisültek már. Nem jó — csak tény. Tény, amelynek különben is megvan a maga életszerűsége, vagyis a maga sajátos

tartalma, amelynek egyik életforrása saját maga lényege, a primitívség, Jókai Garamvölgyi Ádámja megtalálta rá a megfelelő szót: hát — vegetáljunk, mondja. A passiv resistentia valóban ezt cselekszi: visszafejleszti lehetőségeit s rendkívül ökonomikusan, „kis rezszivel” él. „Telej ki csak”, mondja a Bach korszakbeli nóta vén varja a fiatalnak. Kitelelni, téli álmodni, átvészelni, kivárni, mit ad Isten, vagy mint a pásztordal szemlélete olyan őszintén festi: ha látom a fergeteg elejét, begyűröm a süvegem tetejű, onnan nézem az időt alóla, még a jég is visszapattog, róla”: mindezek a jellegzetességek a passiv resistentia állati életből növényi életre visszafejlődésének, ébrenlétből alvásba meredésének, erőit jövőbe raktározásának a különös ismertetőjegyei. A passiv resistens magyar lélek „elvermeli” javait a requiráló hatalmak elől, éren-nádon lappang, teszi magát, allegóriákban beszél, vagy hallga!. Belenyugszik abba, amit megakadályozni nem bír, de részt nem vesz benne. A passiv resistens nem-Én a legrosszabb társa, a legköltésesebb és leghaszontalanabb partnere az Én-nek, mert „hagyja magát”, cipelteti magát, nem áll ellen, de ránehezedik buta teherként a másik emberre. A legikibirhatatlanabb tulajdonsága pedig az, hogy sohasem tudhatni, hányadán vagyok vele. Északfok, titok, idegenség. Muszka tél a nem-Én az Én-Napoleonoknak: az ellen-nem-állásával, a láthatatlanságával, a kiterjedtségével és végevárhatatlanságával, a hidegségével és mindent pusztává perzselő tűzével semmisíti meg „aktív” ellenségét. Hogy legyen aktív az, akinek nincs kivel szemben aktívnak lenni? A *passiv resistentia* csakugyan *passivumi forma: a nem-Én-t maga mellé rendelő Én-formának „szenvető alakja”*. *Én tudomásul veszem azt, hogy Te vagy. épen olyan mértékben vagy, mint Én, sőt azt is tudomásul veszem, hogy Én csak akkor vagyok, ha Veled, Általad és Reád-nézve tudok tenni, de ugyanolyan mértékben kell Neked is tudomásul vened, hogy Én vagyok, szakasztott ugyanúgy, mint ahogy Te vagy, sőt Te is csak akkor vagy, ha Velem, Általam és Reám-nézve tudsz lenni.*

Itt az ideje, hogy figyelmeztessem olvasóimat: össze ne vétsék és fel ne cseréljék képzeletükben a magyar passzivitás olyan-amilyen-voltát a keresztviselés krisztusi erényével. Passzív-rezisztenciánknak nevezetesen filozófiája is van. Szörnyű fenyegetőzés ez, aminek rejtett értelmét kevesen ismerik. Különösen európaiak ismerik kevesen, különben magabizásuk csökkenne valamicskét s nem járnának-kelnének Ázsia és Európa ölelkezésének e klasszikus

földjén, a magyar földön oly kegyetlen tudatossággal (voltaképpen pedig: oly gyermeteg, vaksiket naivitással). így hangzik e sötét fenyvegetés: „Láttam én már karón varjút, ettem is belőle.”

Vérzivataros, nyugtalan, zavaros évek szülhették ezt a mondat. Adva voltak a pillanatnak épen hatalmon ülő kisebb-nagyobb kényurai és az a szegény, szerencsétlen, akivel a jogtalanság sortent. Sehol semmi vigasztalódás, sem közei sem távol halvány reménység sem pislákol, hogy hamarosan változás, sőt talán orvoslás következnek. A pillanat alkalmas a végső Összeroppanásra, szegény léleknek minden oka megvan, hogy desperáljon.

És akkor megképzik a kép: karón varjú. Nem lehet tudni, emlék-e a múltból, vagy vízió, melyet a jövő vetít elénk. Teljes tartalma ez a képnek: Te rettentő nagy úr, te borzasztó hatalmas, semmi sem tart örökké. Láttam én már karóin, varjút. Úgy kerültek össze ketten, a karó meg a varjú, hogy az ilyen rettentő urakat a borzasztó hatalmuk végeszakadtakor karóba szokták húzni. Ott aszalódik a fejök a karón, ott mossa le róluk az idő a bőrt, meg az izomrostokat, aztán eljön a tél, a varjú lassankint alig talál már a koponyán csipegetni valót. Nagyokat üt vastag csőrrel a csontra, a varratok eresztéke is meglazul idővel, leesik a halálfő, befedi hóval a tél, nem látszik már belőled egyéb, te rettentő hatalom, csak a karón a varjú. Én szegény bujdosó nagy szigorú télen még ettem is — belőled! Te rettentő nagy úr, beleled ettem, mert megettem a varjút, belőled, aki most még megteheted, hogy kínzóí, hántatsz, gyötörsz engemet. De láttam én, már karón varjút, ettem is belőle.

Még csak az a kérdés, hogy képes egy nem-ázsiai lélek magyarrá lenni? Nem hiszem, hogy erre a kérdésre kielégítő választ adhatnánk, olyan titokzatos folyamat ez, de valami válasz-félét itálán megkockáztathatunk. Szubjektíve az az oka annak, hogy egy ilyen folyamat egyáltalában végbemehet, mert senki nem erőlteti. Nem kényszer. Épen azért azonban ellenállhatatlan vonzóereje van. Nem termel a másfajta lélekben semminemű ellenállás-antitoxint, hiszen semmi erőszakot nem fejt ki ellenétben, vagy saját érdekében, az átalakulás észrevétlenül történik. Objektíve csak ezen a földrajzi folton európaizálódott egészen komoly mértékben Ázsia, tehát itt véletlenül rendkívül könnyen „elsajátítható”, vagy „felölthető” az asiaticizmus. Miután pedig Európa mindmáig nem hatotta át Ázsiát, hajlandóság és nosztalgia bizonyára van benne, hogy ezt a folyamatot végibevigye. (Nem példátlanul álló ez az eset,

időnkint egész járvány tör ki Európában az ázsiai szellem átélése tekintetében; hindu templomokat építenek, hatalmas szektái támadnak ázsiai vallásoknak hói egyik, hol másik európai metropolisban.) Még egyszerűbb folyamatot is elképzelhetünk: becsvágyat e parányi Azsia misszionálására, legalább is szellemi téren. Még egyszerűbbet: igazi és ösztönös gyarmatosító szándékot, mely azonban évszázadok során sohasem és mai napig nem sikerült egészen és igazán. A misszionáriusok aztán úgy járnak, mint az egykori római légiók: a latin kultúra elterjedése helyet autochton kultúra ébred, melynek latin elemei a körülményekhez képest több-kevesebb mértékben maradnak meg, módosulnak, vagy tűnnek el nyom nélkül. A brutális és őszinte gyarmatosítók pedig egy darabig rombolnak, későbben megtörnek, vagy pedig értelmüket vesztvén, kihullanak a közösségből. Nem merném minden időkre érvényes tétel erejével mondani ki, hiszen — ismétlem — borotvaélen táncoló vaglyagosság e tekintetben élet és halál, de *idáig még mindig* Ázsia maradt győztes, pedig *idáig még)* mindig engedelmesen módot adott Európának saját százszázalékos kifejtésére és érvényesítésére. *Azt csinálta nálunk Európa mindig, amit épen akart, mindig magát akarta és a végén mégis mindig Ázsia lett belőle: objektív tartalom és primitív forma. Egyre európaiabb, de egyre objektívebb és egyre primitívebb. Ha a körülmények kedvezőtlen csoportosulása folytán ez a folyamat nem mehetett végbe simán, akkor meg temető lett belőle. Siket és néma halál lett belőle, veszteglés, dekadencia, „pihenés kora”, de pulzáló, sardzadó, gyümölcsöző élet sohasem vált, mert nem válhatott az európai hatásból nálunk addig, míg az ázsiai objektív és primitív lélek be nem fogadta és termő-élvévé nem hasonította.*

XXVIII.

A SZABADSÁGSZERETŐ KATONA-NÉP.

Az *objektív* szemlélet *primitíven* egymás mellé rendeli az Ént és nem-Ént, körülbelül ez az a leegyszerűsített lélekforma, amelyet eddigi megfigyeléseink és meghatározási kísérleteink alapján „magyarának megismerhettünk. Vajjon belefér-e ebbe mindaz, amit fõntebb a népszerű magyar jelzők formájában a közvélemény nyomán összetalóztunk és összemezeréltünk? Értjük alatta a lovagias-ságot, szabadságszeretést, katonai erényeinket, továbbá negatív tulajdonságainkat, a szalmalángot és a széthúzást, az ú. n. turáni

átkot, a patópáلكodást, a sültgalambot s általában a Beöthy-féle turáni lovas külső-belső fogalmi jegyeit.

A magyar lovagiasságot már tárgyaltuk, hiszen abból indulunk ki s jutottunk először általános jellegzetességeikhez. Vajjon, hogy állunk a szabadsággal, különösen akkor, ha megszorításul egy időben vizsgáljuk a katonatermészettel?

Szubjektíve a szabadság ezt a kérdést szegzi a körülmények felé: hogyan tudnám magamat olyan helyzetbe hozni, hogy gátnélkül érvényesíthessem és kifejezhessem magamat? Objektíve ugyanez a kérdés így hangzik: hogyan érvényesülhetnének a külső körülmények olyan formában, hogy az én gátlástalan érvényesülésem ne gátolja őket? Ebben az utóbbi fogalmazásban az az objektív, hogy úgy az Én, minit a nem-Én érvényesülése előfeltételezett s csak a viszonyulások mikéntje a kérdéses. Primitív pedig az benne, hogy az így fogalmazóknak meg sem fordul a gondolatában, az, mintha az Én és nem-Én autonómiája kérdéses is lehetne. *Az csak természetes*, hogy Én is, nem-Én is szabadon érvényesítik önmagukat, a kérdés csupán annyi, hogyan engedjem Én a nem-Ént szabadon érvényesíteni úgy, hogy az ne a magam rovására essék. Mert hiába érvényesülnék én magam a nem-Én rovására, nyilvánvaló, hogy a megoldás a nem-Én részén van, hiszen magammal szabados vagyok. Az, amit bizonyítani kell külön is, a nem-Én része. Én csak akkor érezhetem magamat szabadnak, ha a nem-Én szabadságát biztosítottam, különben minduntalan meglepetés elé alítana a nem-Én, újra meg újrávaló jelentkezése. Én viszont csak azért jövök mégis tekintetbe, mert a nem-Én sem érezheti magát biztonságban, tehát szabadnak sem addig, míg Én nem vagyok szabad, mert az én gátlóerőző tevékenységem minduntalan zavarhatná és gátolhatná őt. Ezért olyan fonfos az, hogy kinek mi a *jussa*. De ugyanezért a juss kérdését sine ira et studio ismételten fel kell vetni, mindaddig, míg a szabad állapot minden kétséget kizáró módon be nem állott.

A ma,gyár szabadságtörekvéseket minden időben ez az objektív itartalom s ez a majdnem gyermekesen primitív forma jellemzi. Gondoljunk csak a közismert és népszerű tényekre, úgy, ahogy emlegetik. Kiegyezéskor Deák Ferenc „fehér lapot adott a horvátoknak” s „nem követelt többet a königráti csata, után, mint annakelőtte.” A bécsi, nikolszburgi és a Hnci békék egymásután türelmesen ugyanazt kívánják és követelik. Ha nem leheteti a bécsi békével tiszta helyzetet teremteni, előlről kell kezdeni a

dolgot mindaddig, míg véglegesen nem tisztázódik. Nem szabad valakit szorult helyzetében! többre kényszeríteni, mint amennyit önkényt vállalhat és teljesíthet is. Adjuk meg nekik, amire szükségük van, hogy békességben élhessünk egymás mellett. Mindezekben a tételekben az Én szabadsága függvény viszonyban van a nem-Én szabadságával s a nem-Én szabadsága a kiindulási alap. Mindez a passzív rezisztenciával egyetemben még egy érdekes jelenséggel párosul, amely ebből a komplexumból válik nyilvánvalóvá: Az én szabadságom a te szabadságodtól függ és viszont. Ha nem egyezhetünk meg így, próbáljuk másképpen. De valahogy egyezzünk meg, addig nincs békesség. Ha nem egyezel, rajtad a felelősség s *mindaddig, míg meg nem egyezünk, Én nem vagyok*. De ha később belátod, hogy legjobb mégis megegyezni, kezdjük elől. *Nincs harag*. És akkor csináljuk együtt az új alapon, *mintha semmi se történt volna*. Felejtük el a multat!

Ez a teljes időtlenség, a múlt kikapcsolása teszi egyébként ezt az ázsiai primitív és objektív lelket kissé ahisztorikussá is. A jelen a fontos. A múlt szerepel ugyan, de csak álmodozáskor. Reális esetekben soha. Hiú törekvés az, amely a magyart meg akarja tanítani, hogy emlékezzék, óvja a múltja tanúbizonyosságait, vagy hogy valami romantikus történelmi renaissance menjen végbe az életében. Nem is őrzi hagyományait, egyenesen elképesztő, milyen nyugodt lelkiismerettel ereszti csákány alá gyérszámú műemlékeit, milyen egy-kettőre kivetkőzik népviseletéből, mihelyt egy kicsit jobban megy a dolga, vagy közelebb kerül a civilizációhoz. A rádió megszólal, máris elhallgatnak a népdalok s a mezők és falusi alkalmak divatos pesti slágerektől hangosak. Nyelvi téren hasonló jelenséget jegyezhetünk fel: a minduntalan való újrafogalmazásban. A parasztnóta „új stílusa” szintén arra mutat, hogy a magyar néplélek minduntalan újra tanulja a leckéjét s engedi feledésbe merülni a régít. Nálunk a régi életnek nyoma sincs, különösen színmagyar vidékeken s nagyon materiális magyarzat mindennek okául minduntalan azt adni, hogy a gyakori háborúk között, vagy a népek országútján sok minden rombadőlt, vagy elkallódott. Hiszen nemcsak pozitíve nincs semmi, negatív is hiányzik a múlt. Ahogy naiv eposz nincs, úgy nincs „cine mintye” sem, családirító vérbosszú, hidegre tett harag, évtizedeken keresztül régi hevében megőrzött gyűlölködések sincsenek. Haragtartó családok, vagy rokonok például sokáig őrzik ugyan az összeveszések emlékét és tartják a haragot, de legtöbbször már

nem is emlékeznek rá, min vesztek össze. Mikor a proletárdiktatúrának vége szakadt, egy-két napig kritikus volt a helyzet, hogy netalán sok vér fog folyni visszatorlásul, de aztán elszállott a harag s semmi nagyobb elégtételvétele nem történt. Ez sem jó, vagy rossz, csak lény. Néha például szeretnők, ha jobb volna a közlelki emlékezőtehetségünk. Olyan mély és átható irredenta sincs p. o. nálunk, amilyen a világháború előtt Olaszországban töltötte el kivétel nélkül a lelkeket határokon innen és határokon túl.

Valamire azonban nagyszerű ez a csak jelen és jövőlátás, a múltnak teljes kikapcsolása: a katonaeények kifejlesztésére. Megint köztudomásszerű axiómát idézek, mikor ideírom: nem jó katona a családos ember, rí utána a gyerek, meg az asszony, mint az ajtósarka. Az igazi katona szenttelen. Lelkes, de nem érzelgős és nem is bosszútól lihegő. Nos, úgy az érzelgősség, mint a bosszúvágy az emlékezésből fakad s egyik könnyel, másik vérfelhővel homályosítja el a küzdelemben annyira szükséges tisztánlátást*. Az igazi katona józanul és mégis nagy fantáziával mérlegeli és aknázza ki a jelen helyzetet és biztos látásai vannak a jövő felől. Ez a -kél lelki tulajdonság hozza meg számára a cél elérését, a biztos győzelmet. A magyar katonaeényekben teljes mértékben ott az objektív tartalom és a primitív (itt = nagyvonalú) fornia is. Közmondásos *az az egykedvűség például, amellyel a magyar katona az esetleges halált fogadja, más oldalról viszont az is megható, ahogy a már legyőzött ellenséget kezeli, nem is szólva arról (főntebb már láttuk), hogy békekötés után milyen magátóléltődően tud a volt ellenségnek esetleg hűséges jóbarátja lenni, mint-ha semmi sem történt volna. A hadizsákmányra azonban igényt tart, nem csinál belőle nagy kázust, ha kismimmizik, de „megr jegyzi magának.” Természetesen, nem a memóriájában, mert az — láttuk — nem nagyon erős, de az idegállapotában s legközelebbi alkalommal bizonyos kelletlenség uralkodik el a tettein. Akármennyire megváltoztak a külső körülmények, és akárhányszor változtak meg a történelem folyamán, *a magyar lélek katona-természete még ma sem zsoldos, vagy toborzott, vagy általános hadkötelezettségen alapuló sereg katonaságáé, hanem „banderialis” seregé: magam jószántából megyek, mert vállaltam, mert úgy illik.* Az iménti kelletlenség is ebből magyarázható. Sajátságos magyar katonai lehetőség ez, sehol a világon nincs másutt „sértődött” katona, vagy jóhangulatban harcoló katona. Az Ocskay László-*

féle típus a magyar katonakerények ismét csak „szenvető alakja”, a vezér „mellé” rendelt alvezér képlete, amely szerint ez a vállalkozás is csak úgy mehet jó végbe, ha mindkét fél egyformán és egymásra vonatkozólag is állja az eredeti megegyezést. Nem fegyelmezetlenség ez, mert hiszen az eredeti megegyezésben az is bennefoglaltatik, hogy az egyik parancsol, a másik engedelmeskedik, csak a szabadság van egészen objektív formában beleértve: *nem az egyenrangúság, hanem az egyenjogúság.* A közösség visszavonásig szól, nem határidőre, vagy teljesítményekig, a visszavonás pedig szeszélyektől és hangulattól függetlenül, a juss alapján marad el, vagy következik be. Igaz, hogy a juss a főttebbiek szerint objektív, a nem-Én-ből kiinduló juss, bár minden esetben a nem-Én és Én relációja úgy, ahogy már láttuk. *Az utolsó már történelmi, tehát tárgyalható személy, akinek a szavára a magyar lélek katonává lett, Kossuth, mint politikai egyéniség, a magyar folklorisztikus közjog megtestesítője, tehát tömegek számára is jelenthette és jelentette is a juss, a minden rendű és rangú magyar ember jussát, ezért sikerült neki a szabadságharc honvédcsoportait összegyűjteni.* De társas-pszichológiai szempontból ez is banderális csapat volt, nem „toborzott”. A kettő között van egy nagy belső különbség s ez abban ismerszik meg a leglényegesebben, hogy a banderális katona nem „külön”, foglalkozásai vagy pillanatnyi sorsa szerint katona, hanem született annak. Nem katonának „állott”, hanem annak az ideje jött el, hogy most katonaság a dolga. Valahogy úgy fordult az idő, hogy most nem szántani, vagy kapálni, aratni, vagy szüretelni kell, hanem megvédelmezni a termést, vagy a termőföldet, vagy a föld termését élő otthonmaradottakat. V. ö.: *Eddig való dogom a tavaszi szántás, Erdőkben, réteken fűvet lekaszás. Immár ökröm helyin lovam a nyeregbe, Szíjjostorom helyin kantárszár kezembe.* (Régi népdalszöveg.) Ugyanezért a született magyar katona csak honvédelemre alkalmas, nagyon nehezen értené meg például egy támadó, vagy szerző hadjárat szükségességét. De hogy jó anyag, azt minden vele együtt harcoló faktor mindenkor készségesen elismeri. Maigarázata ennek az egyhangú véleménynek az a belülről kisugárzó erő, melyről éppen most szó van, a „katonanemzet” mélyről és intenzíven buzgó társaslelki kútforrása. Jó anyag.” tanulság-link birtokában hozzátehetjük, egy kicsit „nehéz” anyag, mert csak olyan arányban használható, amilyen mértékben saját belső törvényszerűségein belül engedik hatni és érvényesülni.

XXIX.

A MAGYAR KATONATISZT ÉS TISZTISZOLGÁJA.
HÁRY JÁNOS. FERENC JÓZSEF.

Társaslelki vonatkozásokat öreg hiba bonyolult körülmények között tanulmányozni. A „néplélektan” azért vizsgálódik legszívesebben vad népek közösségi életében, mert azoknak állítólag: nem olyan összetettek, tehát könnyebben ki is bogozhatók a vonatkozásaik. Szerény véleményem szerint legegyszerűbb ikét ember társaslelki életét tanulmányozni, hiszen az, ami a társaslélek törvényszerűségét teszi, mindig az egyik ember sajátos viselkedése a másikhoz képest (a másikkal, a másik által, a másakra nézve) s ez két embernél már megfigyelhető. Ha a magyar katonatermesztet pontosabban szeretnők megfigyelni, ne csapata élén tanulmányozzuk előbbet a katonatisztet, hanem olyan helyzetiben., ahol vonatkozásai egyetlen másik emberhez képest természetes elkülönítettek és redukáltak arra az egy szál másik katonára. Ilyen természetesen adódó egy szál másik katona a tiszt számára a tisztiszolgája.

Positione a tisztiszolga változatlanul alá van rendelve tisztjének. Minden alantas alárendeltje fölöttesének, de a tisztiszolga azután igazán mindenütt és mindig az. Cipeli urának a terhét, elvégizi körülötte a legszemélyesebb, legtestibb, legalantasabb munkálatokat, sorsa mindenesetre jobban hasonlít a rabszolgáéhoz, mint a szuverénekéhez. Mindez köztudomású.

Mégis, mégis, *natúra* a magyar tisztiszolga viszonya urához és parancsolójához, a magyar tiszthez egymás mellé- és nem egymás alá rendelt. Nem (és százszor nem) úgy értendő ez, hogy nem engedelmeskedik neki. Dehogy nem: hűséges, ragaszkodó szeméből csak úgy csillog a lelkes hála és csak úgy parázslík az önfeláldozó szeretet. De ez a szeretet és hála, ez a hűség és engedelmesség, ez az odaadás és szolgálat az egyenjogú testvér önkéntes viszonyulása a másik testvérhez, nem pedig a szolga alávetetése az ő urának. A magyar „kutyamosó” mossa a kutyát és nem talál benne sem megalázót, sem valami nagy esetet, hogy kutyát mos, főképen pedig esze ágában sincs úgy vélekedni a dolgáról, hogy az lényegében valami más egyéb, mint a tiszt úr dolga, ő mossa a kutyát, vakarja a lovat, takarít az urára, gondoskodik róla, el látja, a tiszt úrnak nem ez a dolga, ő is végzi a magáét s *ketten*

tesznek egyet, Tagadhatatlanul okos ember a tiszt úr (ezt a szót csak én használok itt most kínomban, nincs „tiszt” úr, hadnagy úr van, őrnagy úr, ezredes úr, kinek ami épen a rangja, „tiszt úr” ez nagyon! elvont valami, amely megint már csak felsőbb konkrétumokban lehetséges: tiszt menázi, legénységi menázi, tiszt köppeney, legénységi köppeney), szóval: okos ember a, mondjuk, főhadnagy úr, de mi lenne szegényből, ha *én* nem volnék mellette? Ő okos ember, én meg ügyes ember vagyok; kell az okos ember, de jó az ügyes is a háznál stb., stb. ... „A múltkor is olyan átázva jött haza, mint az öntött ürge, alig győztem felmelengetni.” Az ilyen történetek mélyéin ott lapang az önelégült feltevés, hogy a nagy esze mellett bizonyosan tudógyulladásban pusztult volna el nyomorultul, ha a puccerje nem gondolna vele. Ebben a mellérendelt viszonyban csak úgy fér el, mondjuk, egy pofon, hogy „hirtelen keze van, de aztán lecsihad, oszt megbánja. Nem mutatja, de úgy szól aznap az emberhez, hogy abból kiérezni.” Volt abban az ezredben, ahol tartalékoskodtam, egy százados, rajongott érte a legénység, de mikor egy ízben konkretizálni kellett volna, hogy miben különb a többinél, csak annyit tudtak róla mondani: Teccik tudni, fendrik úr, felül a kapitány úr a lovára, hátranéz és csak annyit mond: no, baka!... Nem valami pontos meghatározás ez, mégis így igaz: a hátranézésében, meg a no, haka!-ban az foglaltatik, hogy vágjuk ki a rezet — *mi ketten*: ti, meg én, mert ketten teszünk egyet. Ha öregebb a tiszt úr a kutyamosónál, akkor apja, ha fiatalabb, fia, ha egyívásúak, testvére, barátja, *kenyeres* pajtása. Apjáért, fiáért, testvéreiért sok mindent megtesz az ember, apjának, fiának, testvérének sokat elnéz és sokat eltűr, apjostul, fiastul, öccsöstül, bátyjostul sokra ér... A szerepek nem egyformák, de az nem fontos. Lehetne fordítva is és *van úgy*, hogy elébbvaló a szolga az uránál. Fordulhat egyébként úgy is, hogy másképen lesz. Hol kerék, hol talp. Ha meg a valóságos életben soha sincs másképen, mirevaló a mese. A magyar mesélő úgysem „öreganyám”, hanem a „meszsziről jött ember”, az obsitos. (Sőt igazában nem is egyedül, hanem a hites tanújával. „Kend is ott vót, hát nem emlékszik?” Úgy is hívják egymást: mesélés közben egyik a „hazug”, másik meg a „szót-szóra-mondó.” Ezt az alakot értette félre Gárdonyi s tette meg Göre Gábor mellé Durbints sógornak. Pedig a Kalevalát is ketten mesélik s Arany Tengerihántásának a meséjébe is strófánkint szól bele-bele a „másik ember” hangja.)

A magyar katona mellérendeléses relációja *Háry János* alakjában válik szimbólummá, azaz klasszikussá, Garayéban is már, méginkább a Paulmi-Harsányi-Kodály komédiájában. Háry János közlegényből emelkedik generálissá s nem talál ebben semmi különöset, vagy hihetlent. Bejáratos lesz a Burgba, de hát hogysisne, tett már az udvarnak jó szolgálatokat. A császárné úgy beszélget vele, mint a faluban a nemzetes asszony a jó-emberével. Közli vele az intimitásokat s elfogadja tőle, amit komendál. Ahogy kitör a háború, meglepetti Jánost az urával kapitánynak ezzel az indokolással: miért ne *ismerőst* küldenénk inkább, ne idegent? Ezek persze mind vágyálmok, ám híven tükrözik a magyar ember eszejárásának idevonatkozó tételét: nincs így, de így kellene lennie.

Így él egyébként a magyar ember lelkében a folklorisztikus közjog legelső magyar embere is, a király. Ezt a királyt ugyan a nagyon realisztikus gondolkozás a valóságnak megfelelően véli „császár” néven nevezendőnek, de nem ez a fontos. *Ferenc Józsefet* a magyar ember nagyon tiszteli ugyan, de maga *mellé* rendeli. „Beh szeretnék a császárral *beszélni*, De még jobban *szobájába bemenni*, *Megmondanám* a császárnak *magának*... De a császár *viszairja* levélbe...” — dalolja az egyik katonanóta. Ugyanez a Ferenc József „kiállott a kapuba ..., nagyot köp a markába, Ríva gondol szíp regruta korára ...” Olyan, akárcsak magunk. „Mezítláb ment a bálba, Mert nem lett kiesz a sarkantyús csizmája.” A (nem lényeges) különbség lelkiismeretesen meg van adva egyébként: *Kilenc* kovács nem tudta megvasalni, Mer nem tudott *gyémánt* patkót csinálni.” Mikszáth hősei egy-egy jó ebéd közben gyakran kiáltanak fel így: „Ferenc József, mit eszel? Ilyet, tudom, nem eszel!” A közismert „Mátészalka gyászba van...” kezdetű ballada nótájára falun még éneklik ezt a másik „ballada”-szerűséget: „Ferenc József a tanyán Levelet ír a boglyán. Azt írja a levélbe, Megházasodik őszre. Este van mán nyóc óra, íg a világ a botba. Ott mirik a trafikát, Rózsaszínű pántlikát. Erzsébetné mi-reti, Ferenc József fizeti. Míresd, Erzsi, nem bánom, Tetüled nem sajnálom.

Meg lehet az ilyet mosolyogni, de szerencsésebb dolog: tudomásul venni. Tudomásul venni és „letté hagyni”, mert csak *ezen az alapon* lehet valamit építeni. Nem a teteje a dolgoknak egy-egy ilyen „ballada”, az igaz. Nem a teteje, hanem az alja. Az alapja, a fundamentoma.

XXX.

**AZ ÚGYNEVEZETT MAGYAR BŰNÖK:
SZALMALÁNG, PATÓPÁLOSKODÁS, TURÁNI ÁTOK, SÜLT-
GALAMBVÁRÁS. BEÖTHY TURÁNI LOVASA.**

Nunc veniam ad fortissimum. Szóinunk kell kifejezetten negatív tulajdonságainkról is. A szalmalángról, a turáni átokról, vagyis a széthúzásról, a patópáloskodásról és a sült-galambvárásról. Ezekről aztán a közzelfogás is úgy emlékszik meg értékelő kedvében, hogy „ázsiai állapotot” előidézők.

Disztíngváljunk. Vagy lelki-alkat a „szalmaláng”, vagy lelki betegség: a kettő együtt nem lehet mert itt sántítana aztán a „hasonlat”, amely a „nemzeti” és „egyéni” lélek simile-jében ottrejenének. Minden tudományos komolyságot nélkülöző hipotézis volna ez a „nemzeti betegségek”-ről és azok „gyógymódjai”-ről szóló tétel. Ilyen *vaskosan materiális nemzettest, amelyben ilyen vaskosan materiális egységes nemzeti lélek lakozik és hat, nincs.* Nincs is rá jogunk, hogy ilyet feltételezhessünk, az a nagyon vázlatosan megrajzolni merészelt két lelki vonás, hogy „objektív” és „primitív”, legalább néhány százmillió más lélekre is érvényes. Ami sajátosan magyar benne, mindössze annyi, hogy egy bizonyos közös-történelmi és egyazon-geográfiajú embercsoport egyedeiben különös körülmények között is (Európa, keresztyén kultúra) felismerhető. Ha még azt is melléhangsúlyozzuk, hogy szláv, germán, román egyedeken épűgy, mint török, vagy finnugor egyedeken, keresztyén kultúrájúakon és zsidó kultúrájúakon egyaránt, akkor már nem igen nevezhetjük azt, ami „magyar” másnak, mint egyedek egybizonyos-fajta „szokás”-ának, a szó völkéropsychológiai értelmezésében. Egyéni lelkek társaslelki közössége a lelki élet egész területén objektíve nyilvánul meg, primitív formában. Ez az objektív tartalom s ez a primitív forma adja a „magyar” nyelvet, a „magyar” dalt (és egyéb „magyar” művészetet), a „magyar” társadalmat, a „magyar” juszt, a „magyar” életfilozófiát és a „magyar” vallást. (Talán hangsúlyoznom is felesleges, hogy ez a „magyar” vallás, nem Hadúr-, hanem Krisztus-hívő magyarok és Mózes-hitű zsidók vallásaként „magyar”.) Az az egyén „magyar”, aki a „másik” emberhez, legyen az akárki fia, „magyar” módon viszonyul. Lehet, hogy ennek az egyénnek a lelke pathológiusan torzult s akkor vakmennyi lelki megnyilvánulása, tehát társas-lelki viszonyulása is beteg, de maga

a magyar „modorú” társas-lelki viszonyulás nem lehet pathológus.

Magyar „bűnök” tehát nincsenek. Bűnös magyarok vannak, lehetnek ezrivel, lehetnek egy egész „korszaknyi”-an, magyar bűnököt akkor sem teremhetnek, mert ha százezer közösségben! magyar módon élő bűnös egyéni lelket megbélyegzünk is, akkor sem hozhatunk létre egy egységes magyar lelket, amely esetünkben „bűnös”, mert ilyen „fikció” nincs. Sem „bűnös”, sem másmilyen állapotban.

Ha van „szalmaláng”, meg „széthúzás”, meg „sültgalambvárás”, meg „patópáloskodás”, semmi szín alatt nincs ilyen négy magyar bűn. Se ilyen négy magyar erény nincs. Társaslelki magatartás lehet ilyen négyféle, lehet jellemző is, az európai keresztyén közösségben ázsiai objektív és primitív magyar lélekre jellemző magatartás, de sem nem bűn, sem nem erény, hanem ítény, társaslelki tény.

A „szalmaláng” például egy bizonyos tempójú és hőfokú aktivitás. Úgy szokták emlegetni, hogy perzselőn meleg ugyan, míg ég, de hamar ellobban. Ez az emlegetésmód kelti negatív hírét. Hiszen így is lehet róla beszélni: Hamar ellobban ugyan, de amíg ég, perzselőn meleg. Ebben az esetben pozitív természetű a „szalmaláng.” Az én falusi gyermekemlékemben mai napig ez a pozitív előjelű szalmaláng szerepel, mert kenyérsütésnél, téglaégetéskor, cséplés idején, ahogy a „tüzes”-t táplálta és mozgatta, téli reggeleken, ha disznótorban a két hizót perzseltek, mindig ez a szalmaláng szerepelt és szolgált. Átvitt értelemben is szalmaláng kellett a tanyai élethez, „Nyáron majd a földről leszalad a jó kaszás, olyan szilajon kell dolgozni.” A „részes” gép is megindul hajnali setétben és virradattól vakulásig bűg. Gyűjtéskor néha, vihar elől villámgyorsan támadnak csirkék, vontatók, vagy boglyák a renden fekvő szénából. De még fegyvergyakorlaton, sőt a világháborúban is bebizonyosodott, milyen pozitív erő s bizonyos helyzetben, vagy bizonyos időpontban milyen jó, ha kéznél van és érvényesül a „szalmaláng”. Az, amit szalmalángnak hívnak, intenzív, átható, sőt átütő erejű, magas hőfok, mely rövid ideig tart. Az egyetemes élet egy sajátos formája ez, mely bizonyára szükséges, mert van. Két bünt követhetünk el a birtokában: ha elherdáljuk nem neki való alkalmak között és ha nem használjuk fel, ott, ahol lehetne, vagy kellene. A harmadik, amit ellene elkövethetünk, már nem is bűn, hanem hóbort: ha nem vesszük tudó-

másul, vagy azt hisszük, hogy tetszés szerint formálható. „Vices” parancs, mintha csak azt követelnénk a szarkától, hogy a jövőben ne csörögjön, hanem csörrenjen, de azt aztán huzamos» ideig, még pedig megszakítás nélkül, mert csörögni szarkabűn. Bocsánat, de impossible erat satyram non scribere. A mozzanatos. igéknek nem bűneik és nem is erényeik a gyakorító igékhez képest, hogy rövidebb ideig tartanak amazoknál, hanem olyan-amilyen, sőt másmilyen voltuk. A szalmaláng — szalmaláng;. Az objektív időben a cselekvés nem mérhető egységekben folyik le, nem lehet „beosztással élni” benne, nem lehet programot csinálni, kicsipp-csuppozni, mert másodpercei, percei, negyedórái?, órái, napszakai, napjai, hetei, hónapjai, évei, lusztrumai, jubileumai, emberöltői és centenárumai csak a szubjektív, az emberre vonatkoztatott időnek vannak. Aki az objektív időben él, az nem tud számot vetni az idővel, de nincs is szüksége számot vetni azra mert tapasztalata szerint dolog közben, cselekvés közben, a csata hevében „megállott az idő”. Nagyon szép ázsiai biblikus kép szimboliztikája szerint: a küzdő Józsué feje fölött megállott a nap. A népmesében 'Pengő királyfi egy-egy fához kötözi Éjfélt meg Hajnalt, hogy sürgős és messzi útját virradta előtt megfuthassa. Az aktivitás ilyen körülmények között a magyar ember eszéjárása szerint egy szempillantás alatt végbemegy. így kívánja ezt az ősi munkaprogram, de fejlesztett is magának megfelelő munkarhythmust, olyant, amelyet a szubjektív és komplikált Európa nem ismer, nem is ért. A magyar *bravúr* teljesítményei egészen valószínűtlenek és mindenkor kiszámíthatatlanok. Évszázadok mulasztásait elképesztően kevés időtartamom belül pótolja, semmiből, a földből, a levegőből teremti elő, nőtetni ki, varázsolja oda a készet, bábeli zürzavar minden igaz ok nélkül rendbejön, titokzatos módon, hosszú, titkos, földalatti, kísértetek órájában tartott rendszeres megbeszélések borszeszlángja, lábszárcsontjai és koponyája helyett összekacsint két magyar és máris értik egymást. Jókai a *Kárpáthy Zoltánban* elmeséli, hogy a Nemzeti Színház megnyitó előadása napjának délelőttjén még senki sem hitte, nem is hihette, látván a sok hiányosságot és befejezetlenséget, hogy az estét nem kell elhalasztani. Komáromi János a Bécsi villamoson elmélkedik rajta, micsoda csuda lesz, ha megtörténik, de azért mégis egészen biztosan idejére Kowelbe fog érkezni az öreg népfelkelő s rapporton jelentkezik annak rendje-módja szerint a kítűzött órában. Ki hitte volna azt is, hogy a forradalmak és megszállások

után olyan egyszerre talpraállunk. (Felnőtt férfiak, hatan egy szakaszban: sírtunk, mikor az első gyorsvonat megindult alattunk, a zilált menetrendre, szénhiánnyal küszködő lokomotívokra, a szolnoki Tiszahidat pótló lélekvesztőre, a kitört ablakokra és felhasogatott párnás-ülésekre emlékezésünk mellé elesettségünkre és a közben eltelt aránylag rövid időre gondoltunk — a húszas évek elején.) És micsoda bravúr volt a legutóbbi nagy tett is: az alig hogy épen felállított és felfegyverzett magyar nemzeti hadsereg megszállja a Felvidék kiürített részeit és elfoglalja „Ruszenszkrét”.

A magyar szalmaláng helyes fordítása tehát Európa nyelvén, ismétlem, nem az, hogy: szalmaláng, hanem az, hogy: bravúr. Az ideje pontosan annyi a bravúrnak, mint a teremtésnek, a születésnek, a fogantatásnak, mindennek, ami non fit, sed nascitur. Nincs az a stopper-óra, amely mérni tudná. De épen azért „órarendje” sincs a magyar bravúrnak. „A maga ideje” ez az idő, ami eljön és kitelik.

Már a szalmalángban is van bizonyos ahisztórikus elem, hiszen a forráság azért tud egy pillanatig olyan magas fokon hatni, mert nem „gazdálkodik”, nem gondol a jövőre, mert nincsenek multi tanulságai. A „patópáloskodás”-ban uralkodó jegy ez az időtlenség. Láttuk már egy más helyen, hogy az objektív időszemlélet örökkévaló s ennek az időtlen időnek a jegyében született a tétel, hogy van idő, ráérünk még, marad odább. Most már ennek az időszemléletnek feltétlenül vannak negatív tulajdonságai, mert így igazán nem lehet idejében elkészülni valamivel. De egyrészt mindig relatív és könnyen vitás, minek mi az abszolút „ideje”. Másrészt viszont az a pozitív tulajdonsága is megvan az időtlen időnek, hogy benne nehezebb elsietni, elidegeskedni, elpuskázni a tennivalókat. Vannak az egyetemes létnek olyan fordulatai, vagy kombinációi, amikor dolgokat kivárni az egyetlen lehetőség, vagy megszületendő magzatokat kihordozni a tulajdonképeni feladat. Voltaképpen úgy áll ez az ügy, hogy cselekedni mindig a pillanatban kell, szenvedni mindig az örökkévalóságban. Az élet pedig cselekvésből és szenvedésből áll. Nem egyetlen, de szintén lehetséges és jogosult életszemlélet úgy látni az életet, hogy az az időtlen időben megy végibe, mert a pillanat appercipiálhatatlan rövid, az örökkévalóság meg végevárhatatlan hosszú, tehát a cselekvés is, a szenvedés is időtlen idő. Ez a fajta életszemlélet olyan élettempóból és életrhythusból fakad, amely „szalmalánggal” cselekszik és „patópálosan” szenved. Bűnemek és érényeinek egyformán szalma-

lángos az aktivitása és patópálos a passzivitása, mert nem lehetséges objektíve és primitíven sem cselekedni, sem szenvedni csak így.

Gyakorló tanárkoromból tudom, hogy nem mindig azok a növendékeim adták be a legjobb dolgozatokat, akik egy egész hónapig dolgoztak a témán. Legeslegjobb, máig is pennaforgató diákjaim elpatópáloskodták az időt, utolsó éjjel „csapták össze” a feladatot, sőt egyik-másik bűnös könnyelműséggel pontatlankodott néha s terminuson túl szégyenkezett elő a füzetével. A feladat pedig gyönyörűen megérett a látszólagos könnyelműséggel elherdált idő alatt, az utolsó éjjel kényszerű rövidege élénk tevékenységet eredményezett az egész szellemi fronton, az invenciónak is kedvezett, az „összecsapott” dolgozat egyöntésűvé vált, néha egész kis remekművé sikeredett, az „elkészt” dolgozatoknak kellett a még ráadásul kapott néhány nap, egyszóval nem „bűn”-ök lepleződtek le, hanem „erény”-ek mutatkoztak meg. Más példa. Az időközben megszűnt konstantinápolyi magyar intézet egyik ösztöndíjasát már épen haza akarták rendelni arra-nem-valóság jogcímén, mint olyat, aki képtelen megtanulni törökül, hiszen néma volt, még törve sem tudott beszélni többhónapos kintlétei és szorgalmas tanulás ellenére. Egyszer aztán egy szép napon megszólalt s elkezdett társalogni kifogástalan folyékonyssággal és nyelvtani korrektséggel, szalmalángos aktivitással egyetlen; percben, hónapokig tartó patópálos passzivitás után: tökéletesen kihordozva és életképesnek szülve meg szellemi magzatát.

Pató Pál természetesen nemcsak patópáloskodik, hanem részben passzív lesistenskedik is, azért aztán nemcsak „ráér”, hanem ruhája és házatája reménytelenül elhagyatott is. Mii henyél az a sok béres, mit hevernek az ekék? — kérdezi Petőfi haragosan tőle, de mi eddigi tapasztalataink alapján feleljünk meg neki azzal, hogy valószínűleg „nem érdemes” valami okból pozitív munkába fognia, a passzív lélek számára tehát lehetetlen is. Még ez sem okvetlen bűn, kissé elhamarkodott ítélet volna például a német lelket „hétalvó”-nak bélyegezni csak azért, mert lelkéből lelkedzett Dornröschene kerek száz esztendőt alszik, Barfoarossája meg „további” száz esztendőt, ha a fekete hollók netalántán még mindig ott szálldosnának a hegy körül, melynek mélyében ő már eddig is hosszú szakállat eresztett.

A széthúzás, a turáni átok különösen sokat említett „bűnünk”. Átok fogta meg a magyart, hogy az soha össze nem tart,

zokogja a nóta, de szinte lehetetlen lajstromozni, hogy tartjuk például a tatárjárást, a mohácsi vészt, a trencsényi ütközetet és a világiosi fegyverletételt egyformán széthúzásunk, test vérharcaink, pártoskodásunk egyenes következményeinek, sőt Isten igazságos büntetéseiének e nagy vétkünk miatt.

A széthúzás, a turáni átok szintén csak akkor bűn, ha kizárólag csak azt tartjuk erénynek, mikor két vagy több ember egyet ért, egy véleményen van, egyet akar. Tagadhatatlanul felemelő látvány, mikor sokezer ember egyetlen vezényszóra egyöntetűen cselekszik, a fegyelemnek, az erőnek, a sikernek a képzetét kelti fel a szemlélőben. De megvan az a bizonytalansága, hogy nem lehet tudni, mi lakik az egyes emberben, nem lehet azt sem tudni, milyen mértékben időálló vagy teherbíró a jelenség. A széthúzás az összetartással szemben, a különvélemény az egyhangúsághoz képest objektív és primitív ázsiai lelki-magatartás. Azt jelenti, hogy két embernek nincs egy véleménye, de nem is szükséges, hogy az legyen. Elférünk. Száz mérföld a világ erre is arra is — mondja Toldi. „Férjünk meg egymással édes feleségem”, rimázkodik József Juditnak a pokolbéli katlanban. „Azt se mondta nékem ötven év alatt, állj arrébb” — jellemzi a falusi özvegyen maradt öregasszony félszázados házaseletük zavartalan békességét. Objektíve nem fontos, hogy az emberek egy véleményen legyenek és dróton rángjanak, hiszen az együttműködés lehetősége úgyis rajtam áll, az Én-en, mennyire tudom tekintetbe venni a nem-Ént. Attól még dolgozhatunk össze, hogy nem vagyunk egyformák, mint ahogy gátolhatjuk egymást minden egyformaságiunk mellett is. A mellérendelés elve ebből az objektív, határtalan térszemléletből ered és táplálkozik. Nemcsak azonosságokat és hasonlóságokat lehet egymás mellé rendelni, hanem ellentétességeket és egymást kizáró szöges ellentéteket is.

A turáni átok nemcsak azt jelenti, hogy üldözöm, pusztítom és megsemmisítem a másfélét, a tőlem különbözőt, a velem nem egyezőt, hanem azt is jelenti, hogy tudomásul veszem, igyekszem megérteni, tisztellek, becsülöm, elhiszem, hogy neki van igaza, iparkodom magamat meggyőzetni tőle — legfeljebb nem sikerül. A magyar lélek „idegenimádata” és a magyar „önérzet” ketten kétféle italt merítenek ugyanebből az egy kútforrásból. Az önérzet azt hangsúlyozza: lehet olyannak is lenni, mint az a másik, de ilyennek is, mint én. Az idegenimádat azt mondja: bizonyosan neki van igaza, de borzasztó, hogy én azt nem vagyok képes belátni. A ma-

gyár testvérharc. Legmélyebb gyökere sem onnan táplálkozik, hogy megöllek, miért nem vagy olyan, mint én, hanem egy öntépő, retentetes gyanúból, hogy a másik bizonyosan különb, vagy jobban tudja nálam, megölöm, miért nem közli, osztja meg velem a titkát, miért nem győz meg jobban, egészen, egyáltalában: mit emlékeztet saját potens énjével a magam dezolált, nyomorult, magam által is megvetett impotens Énjére?

A turáni átoknak vannak negatív és pozitív eredményei is. Nem bűn tehát a turáni átok sem, csupán tény. Hiszen csak a legutóbb említett öntépő bizonytalansági is egyformán eredményezhet a paroxizmusig menő örült enerváltságot, de ugyanúgy egészséges önvizsgálatot és termékeny bűnbánatot is. A másik emberrel szemben sem mindig eredményes a mindenáron való kapacitálás s egészen jövőre mehet a saját álláspont tiszteletteljes akceptálása is. Clara pacta, boni amici. Baj, hogy az iskolában mindig csak egyenleteket oldunk meg és keveset foglalkozunk az egyenlőtlenségekkel. A turáni átok nagyon sok pozitív eredményt is hozhatna életünkbe, ha nem mérgezné az a hideglelős félelem, hogy a két véleménynek mindenáron eggyé kell lennie és csak az egy vélemény érvényesülhet. Holott ameddig a magyar történelmi tudat vissza felé emlékezni képes, mindig „széthúzott” az objektív és pirimitív ázsiai lélek. És sohasem csak az egyik fél érvényesült, hanem mindig a kettő relációja. Otthonmaradni — elvándorolni. Pogánynak maradni — felvenni a keresztségét. A keletit, nem, a nyugotit. Katolikusnak maradni — protestánsnak lenni. Egészen protestánsná lenni — rekatolizálni. Némettel tartani — törökkel tartani. Habsburg alatt maradni — önállóvá lenni. Kurucnak lenni — labancnak lenni. Sérelmi politikát üzni — felmenni Bécsbe stb., stb., egészen a legújabb időkig. És a magyar élet sohasem egyik mederben folyik, nem kuruc a magyar élet és nem labanc, hanem kuruc és labanc. Az még sohasem történt meg, hogy valaha, csak rövid időre is egyszínű, egyhangú, egyöntetű lett volna a magyar élet s tudta volna magát függetleníteni egy kicsit a másik felétől. A kuruc a labancra vonatkoztatva kuruc s a kurucság fájdalmas nosztalgias, sértődött és sérelmi labancság tulajdonképen, mint ahogy nincs olyan korlátolt „tokos” német, aki a labanc magyarban ne fedezné fel, ne tartaná gyanakodva szemmel, egy kicsit és alapjában véve a kurucot.

Utoljára hagytuk a sültgalambot, amelyet divat nálunk várai, míg a szánkba repül. Utoljára kellett hagynunk, mert a sültgalamb

tulajdonképpen csodavárás, a csoda pedig a határtalan tér és időtlen idő relációja, a kimért tér és kimért idő relációjának, a kauzalitásnak a helyébe. Csodát várni azt jelenti, hogy a jelenségeket és tünetényeket nem okok okozatainak tartom, tehát nem is úgy várom őket. A sültgalamb váró magyarok nem tétlenek és nem iá reményű kvesztettek, hanem objektívebben és primitívebben cselekvők és szenvedők, megint csak ázsiaibbak, mint Euramerika. Charma, kiszmet, fatalizmus, bigottság, predestmáció csupa olyan fogalmak, amilyennel a sültgalambot jelzik s a legújabb idők falusi és tanyasi magyar szekták beletörődéses szelidsége, párosulva nemvitatkozó megátalkodottsággal mind-mind az ázsiai lélek határtalan terének és időtlen idejének relációi, a csoda elvének érvényesülése. A sültgalambvárás sem magyar bűn tehát, mint ahogy nem is magyar erény, hanem adottság, lelkialkat, magatartás, tény, jellegzetessége annak, aminek azt a nevet adhatjuk, hogy „magyar”.

A „turáni lovas” alakja ezekhez az adottságokhoz viszonyítva, túlságosan anyagszerű. Röghözkötött és fantáziátlan magyarázat, mintha ezek az adottságok ezer esztendőnek előtte állottak volna elő abból a tényből, hogy a magyar ősök nomád életet éltek a téres pusztákon. Nyílttekintetű, őszinte lelkű, tárgyias gondolkozású, mert a puszták nem olyan rejtelmes, mint a barlangokkal és erdőségekkel teli hegyvidék, mert a pusztán, messzire el lehet látni és sokat kell a napba nézni... hirdeti Beöthy Zsolt egy olyan korban, mikor szemrebbenés nélkül ugyanazzal a szájjal lehet hirdetni a másik végletet, a harminc millió magyart, köztük a magyarrá lett új földesurat, Ankerschmidt lovagot. Ezer esztendeig megmaradnak a materialiter magyarázott turáni lovaserények egy felől, más oldalról máról holnapra turáni lovas ivadékává változhatik valaki, akinek az ősei kevesebbet néztek a napba, titokszerűvé változtak a rejtelmes barlangüregek között, a sötétkomor fenyők alján és kevésbé őszinték, mert kémelő pillantásaiknak útját vágta egy-egy hegyóriás, a patak völgy kanyarulata, vagy valami más, ami mögött ottlappangott az ismeretlen ellenség.

A MAGYAR ÉSZJÁRÁS KONZEKVENCIÁI

XXXI.

MAGYARNAK LENNI: LÉLEK DOLGA ÉS SAJÁTOS FELADATUNK KÖVETKEZMÉNYE.

Sokkal objektívebben és primitívebben kell közelíteni a „magyar” lélekhez, ha meg akarjuk érteni. Nem a múlt anthropogeográfiai és történetfilozófiai terméke a „magyar” lélek, hanem a feladata, a vállalkozása dinamikus, jelent és jövőt magyarázó ténye. Nem valószínű, hogy a székelység jóidő óta és jelenlegi hegyei között ezeregynehány esztendőn keresztül turáni lovas maradhatott, de az aztán annál valószínűbb, hogy az a darab tér és idő, amelynek neve Magyarország és magyar történelem, olyan természetű, amely mai napig változatlanul azokat a lelki magatartásokat provokálta (mert igényelte és szükségelte), melyekből a magyar lelki arckép összetevődik. Ha pedig az a feladat, az a vállalkozás, amelyre a magyarság ezen a területen és ebben a történelemben kényszerítve és kötelezve is van, még nincs elvégezve, megoldva, végrehajtva, elintézve, akkor továbbra is és nem-turáni lovas-ivadékokra is érvényesen, ezután is az a „magyar”, aminek eddig megismertük. Nem azért, mert mi magyarok ezt így kívánjuk, hanem azért, mert olyan a feladatunk, hogy az csak „magyar” módon oldható meg. A „magyar” lélek nem a magyar vér rhythmusa, hanem a magyar életközösség munkamódszere. Ez a közösség egy közös vállalkozás feladatainak az elvégzése, amelyet csak azoknak a társaslelki funkcióknak a segítségével lehet megoldani, amely funkciók ebben a közösségben eddig is működtek. A magyar lélek nem azért *szeret* mellérendelni, mintha ebben lenné kedvét, hanem azért *szokott* mellérendelni, mert itt és most csak úgy lehetséges eredményes élet, ha ez az elv érvényesül. Nem azért objektív tehát s primitív, mert így tanulta Ázsiában s erről a természetéről ezeresztendős európai élet sem bírta leszoktatni, hanem azért nem válhatott szubjektívvé és komplikálttá, mert ezt a lelki magatartást itteni és mostani életfeladata se nem követelte tőle, se meg nem engedte neki. Itteni (európai) és mostani (ezeresztendős) életfeladata kötelezte őt arra, hogy ázsiai maradjon objektív és primitív. Csak egy kérdést szeretnék feltenni, hogy ezt az állítást kissé élesebben megvilágosítsam. Mitévő lehetne például egy össze-

keveredett kisszámú nép szubjektív és komplikált társlelki magatartás mellett kisszámú létére összekeveredtségének körülményei között? Különösképen pedig mi jelentene megoldási lehetőséget, ha a körülményekben hiányzik minden szükséges lelki objektivitás és primitívség? Ha nincs hol megindulni, ha nincs, aki kezdje, akkor a problematikus helyzet görcsösödik és kibontakozás elképzелhetetlen.

Vegyük a sok közül a keveredtségnek egyik kísérő körülményét, a soknyelvűséget. Ha a soknyelvűség problémává válik, megoldásának többféle lehetősége felmerülhet. Egyik megoldási lehetőség p. o., hogy egyik nyelv fölérendelődik a többinek s az lesz uralkodó nyelvvé. Ennek több módja lehet, legradikálisabb, mikor az egy főnyelv magába olvasztja a többit. Már valamivel szelídebb mód, ha a főnyelv lesz az állam, tehát a törvényhozás, közigazgatás, bíraskodás, hadserevezénylet és a tanítás hivatalos nyelve, a többi pedig úgynevezett nemzetiségi, segédnyelvvé rendelődik alá. Másik megoldása a soknyelvűségnek az, ha az egyenjogú nyelveket az egyedek a maguk anyanyelvéhez segédnyelvvül megtanulják. Ez az eset következik be p. o. Svájcban, ahol négy egyenjogú nyelv van s különösen a közszolgálati alkalmazottak kénytelenek két-három nyelvet beszélni, Ugyanez az eset a tengerészpályán, ahol a tenger világnyelvei segédnyelvvül szolgálnak, de ugyanez a helyzet a tengeri kereskedelem legtöbb nemzetközi piacán. Harmadik megoldás a tolmácsnyelv bevezetése, melynek egyik mellékajátása az esperanto, természetes útja-módja pedig az egész fordításirodalom, valamint a kifejezett tolmács-szolgálat is. Mindenestre megállapítható, hogy „nagy nemzetek” fiai, egy-egy világnyelv birtokában kevesebb idegen nyelvet kénytelenek elsajátítani, mint a kis népekből valók. „Ahány nyelv, annyi ember”: ezt az elvet aránylag kevesebb angol osztja és valósítja meg, mint ahány levantei.

Magyarországon az a helyzet, hogy az összekeveredetten élők valamennyien kis népek s maga a magyar nyelvterület is aránylag kicsiny. Érdekes megfigyelni, hogy oldotta meg a magyar lélek a nyelvproblémát. Ha megfigyeléseink helyesek, itt is objektíve és primitíven kellett a megoldásnak sikerülnie. Úgy is történt. A magyar lélek tudatában nincsenek nyelvek. A magyar lélek egy nyelvű.

Azt jelenti ez a megállapításunk, hogy a magyar lélek beszéd közben nem tesz különbséget magyar nyelv és nem-magyar nyelv,

tehát Én és nem-Én között. Objektíve viselkedik és primitíven. Ennek eredményeképpen — mi más történhetnék — saját nyelvének a törvényei között viselkedik, de idegennyelvű másodszemélyű beszédtársa igényeit tartva szem előtt (ha csak lehet). Ezért fogadja el azon nyomban az idegen szóit, mert azt a második személy könnyebben megérti. A magyar katona a világháborúban szemrebbenés nélkül beszélt „magyarul” a hadszíntér különböző nyelvű lakosságával „hallod csues sógor dajmi nékem egy kis klebát”-modorban és aiban a hiszembein, hogy ez egyszerre van magyarul is, meg „nerozumisül” is. Régen köztudomású amaz és kifogyhatalan adoma-kútfő emez, legfeljebb társaslelki szempontból nem elemezlük eddigelé elég mélyen. Már Kisfaludy diarabjában sok derűtséget okoztak a „Huszár, háj kell” kitételek (v. ö. A németnek *vízen* a rétje, *háj* a szénája, mégis *rossz* a, lova. Ha ég a „háza, még *fáér* kiabál s ha meghal, valamennyiből *tót* lesz). A Gaál Peleskei Nótáriusának vatsasnémetjei is hasonló humor hordozói. A Bach tisztviselőit Vaszzagter uraknak emlegetik. Jómagam fül-tanuja voltam, mikor egyik közös baka így figyelmeztette a másikat a lőtéren a honvédbakák furcsaságaira: Hallod már, még azt mondja a *feller*-re, hogy *hiba*. Sokat mesélt „armeewitz” a magyar altiszt jelentése rapporton: Meldige hozzám, firtecuk megkapta a seprűt, pitiüge hozzám biszfirű kimaradást. A magyar lélek annyira objektív e tekintetben, hogy p. o. a falusi asszonyok az orosz foglyokkal beszéltükben nyelvtani hibáikat vegyítettek a mondanivalóikba, mert amazok úgy beszéltek: „Iván, enyim uram meghalni háború.” Kitűnő megfigyelés eredménye *Komáromi Jánosnak „A bécsi villamoson”* c. humoros karcolata is. Rozmár János magyar tüzér rendületlenül s huzamosan társalog a kalauznővel magyarul, nem törődve vele, hogy az meg németül szól hozzá. Nincs tudatában annak, hogy különféle nyelvek vannak a világon s mikor végűi magyar hallgatóra talál, a következő két jellemző megjegyzést teszi az iménti felemás konverzációra: mondtam *pedig* a nagyságának ... és ... *mindjárt gondoltam*, kérem, mert sokat beszélt a nagysága. Egy bizonyos. Nagyon könnyen megtanulja a magyar az idegen nyelvet, de csak a maga módján. Az orosz és olasz fogságban a világháború folyamán nagyon jól megtanulták a környező nép nyelvét, nem mint másik nyelvet, hanem mint „a nyelv”, az emberi érintkezés egyik dialektusát. A magyar nyelv rendíthetetlen grammatikáját és nagyon is változékony szókincsét, amely két jellegzetes nyelvi tüneményről egyéb vonatkozásban

már esett szó, szintén erre a számlára kell inni, (Valahogy rendkívül elevenre tapint a régi aetiológiai népmese: Mi lesz az? — Vízigödör. — Gut. — Nem kút, hanem vízigödör. — Gut. — No ha kút, legyen kút.) A magyar lélek könnyen belenyugszik nemcsak abba, hogy a burgonya némely embernek kolompér, másíknak pityóka, hanem abba is, hogy a harmadíknak: krumpír, a negyediknek kartoffel. Ezért objektív. Arról már nem tehet, hogy a tudomásul vett idegen szót a magyar nyelvtan törvényeinek veti alá. Hiszen objektív tartalmú nyelvi megoldása formájában primitív. Az azonban bizonyos, hogy a keveredettségek állapotában ez a lelki magatartás oldja meg a dolog nehezét aránylag legkevesebb fáradtsággal és legkevesebbet várón a másik féltől. Már pedig az együttélés lehetőségének is az a két körülmény a legkedvezőbb előfeltétele, ha sem a másíknak nem lehetetlen miattam, sem nekem, elsőszemélynek nem kibírhatatlan a másodíknak miatt az élet. Amilyen kereken tagadnunk kellett a feltevést, hogy a lelki alkatnak materiális előfeltételei vannak és amennyire hangsúlyoztuk a lélek prioritását a kialakulás időbeli egymásutánjában,, ugyanúgy hangsúlyoznunk kell most, hogy a lélek döntően befolyásolja aztán a materiális velejáróul az életközösségnek. *Az a nem magyar fajú „magyar”, aki őszintén gyürkőzött neki itteni és mostani „magyar” feladatainak, feladta eredeti álláspontját, átvette a mi munkarhythmusunkat, tempónkat, stílusunkat és módszerünket, lélekben tehát magyarrá vált, fiziológiailag is átváltozhatott.* A hajdúsági magyarok például nem egyforma származásúak, mégis egész mostani magatartásuk, beszédjük, életstílusuk egységesen magyar, sőt egységesen hajdú. E sorok írójának humoreszkbe illő élménye volt például a világháború végefelé egyik lengyel bajtársának kalauzolatása Debrecenben. A bajtárs hamisítatlan, úgynevezett „muskotály” civist szeretett volna látni, megelőzőleg sok érdekeset hallván e sajátos emberfajtról. Sajnos, éppen úgy adódott, hogy a „Biká”-ban csak egyetlenegyvet vehetett szemügyre, igaz, hogy prototípusát Debrecen polgárainak. Legalább is abban a hiszemben utazott haza Varsóba, hogy olyat látott. Jó egy évré rá derült ki, hogy ez a remek magyar beszédű, debreceni civis kiállítású valaki: zsidó, tehát fajilag és világnézetileg semmiképen sem prototípusa a debreceni kálvinista magyarnak. A lelke azonban, egyéni lelkének minden társaslelki vonatkozása magyarrá lett s objektív és primitív ázsiai magatartása átvette az uralmat testi habitusán is. Ugyanez a metamorfózis esett meg számtalan „Új

földesurunkon”, azaz Ankerschmidt-típusú, idegen fajú magyarrá lett honfitársunkon.

A magyarrá léteinek egyetlenegy előfeltétele van s az nem materiális, nem a történelem előtti turáni lovas környezetiktálta átöröklött adottsága, de nem is a mai magyar élet külső körülményeinek egyéniségformáló ereje, hanem egyesegyedül az a tény, liogy aki közénk került, élő tagjává vált-e életközösségünknek, vagy megtartotta eredeti közösségét s onnan kapott feladatok imperatívusainak engedelmeskedik. Mert mindig a vállalkozás parancsol, sohasem a földrajz és történelem, tehát a vállalkozás tér- és idővonatkozása. Annyira így van ez, hogy változatlan külső körülmények között mégis imperatívus-váltás lehetséges. Ezt a saját-ságos tüneményt észlelte például Szekfü Gyula a magyarországi németiség egy részén s jelölte új néven az asszimiláció eddig is ismert ténye mellé disszimilációnak. A disszimiláns német felmondja az engedelmisséget eddigi imperatívusainak, a „magyar” vállalkozás objektív és primitív lelki magatartása konzekvenciáinak s új feladat új imperatívusai felé orientálódik, földrajzilag és történelmileg messzeeső közösség tagjaként kezd viselkedni: „gyarmatos” lesz a „bennszülöttek” között.

Egy-egy ilyen átváltozás természetesen nem jelenti azt, mintha ilyesmi valójában lehetséges is volna. Annak a megállapítása, hogy valaki „magyar”, nagyon felületes módon szokott történni, a kolonizátorra visszavedlett disszimiláns magyarok valószínűleg sohasem viselkedtek életközösségükben gyökeresen és ösztönösen, „magyar” módra, tehát objektíve és primitívvül, hiszen ilyen viselkedést a magyar élet már csak azért sem követelhetett meg tőlük és tartott számon náluk, mert a magyar élet őszintén objektív és primitív és nem törődik vele, ki hogy vallja és viseli magát magyarként, mindenkinek akkora joga van ilyen vagy 'amolyan életstílusra, mint másnak. Maga az a tény mélyen magyar, hogy senki sem tudja, mi a „magyar”, illetőleg ahány, annyiféleképen magyarázhatja. Aki tehát imperatívust váltott, valójában mindig szubjektíven és komplikáltan volt magyar, vagyis nem volt magyar.

A disszimiláns magyar ellenképe gyanánt viszont valószínűleg nagyon sok magyar él Magyarországon és a magyar történelem keretei között, aki nem tartja és nem hirdeti magát magyarnak, mégis az. Elhamarkodott következtetés például azt tartani magyarnak, aki magyarul beszél. *„Nyelvében él a nemzet” — igaz, de csak részletigazság, a nemzet nyelvében is él, de éppen úgy él*

egész folklóre-jában is, mint nyelvében s nem lehet tudni, mi nyom többet a Latban, ha szóról-szóra magyar szavakkal helyettesíték ibe egy nem-magyar nyelvi törvények szerint fogalmazott mondatot s azt állítom, hogy most magyarul beszélek, vagy ha Erdélyben magyarul mesélem el ugyanazt a mesét, dalolom el ugyanazt a népballadát, hímezem tele ugyanolyan motívumokkal az ágyterítőt, mint ahogy ugyancsak Erdélyben oláhok olá hul mesélnek, dalolnak, hímeznek hasonlóképen a magyarokhoz és másképen, mint a regátbeli oláhok. Legfőképen pedig, mint ahogy láttuk, még csak nem is folklóre-jában él a nemzet, hanem egész társaslelki magatartásában, jelesül magyar módon akkor, ha joga, művészete, nyelve, társadalma és vallása tartalmában objektív, formájában primitív és vállalkozása, amely ezt a lelki magatartást idegezte be nála és váltja ki belőle, mégsem Ázsia már, hanem Euramerika.

XXXII. MAGYAR FA SORSA.

Mennél több fogalmi jegye mutatkozik meg annak, ami „magyar”, annál nyilvánvalóbbá válik, hogy felső néposztályunk, szofokráciánk társas lelki élete másmilyen.

Mielőtt továbbmennénk, szükségesnek tartok közbevetőleg valamit hangsúlyozottan kiemelni. Ami most következik, sokban hasonlít a „szalmaláng”- és a „turáni átok”-vádhoz. Mind a kettőről megállapítottuk, hogy nem „bűn”. Óhajtandónak tartanám haladéktalan megállapítását annak is, hogy ami most következik, az sem „tragédia”. Csak tény.

Vannak ugyanis letagadhatatlan tények. Tény az, hogy a „magyar” vállalkozás, a Duna két partján elterülő geográfiai téren el-töltött több mint ezeréves történelmi sorsközösség kettős jellegű: európai és ázsiai. Az európaiságot a szofokrácia adja (nem lehet, nem szabad a felső néposztály életstílusában semminek lenni, ami ázsiai), az ázsiai jelleget az alsó néposztály örzi meg (nem lehet, nem szabad az alsó néposztály élettartalmában semminek lenni, ami európai). Mihelyt felső néposztályunk valami miatt elázsiasodik, kész az elmaradottság veszedelme, mihelyt alsó néposztályunk feladja ázsiai magatartását, elmerül az európai népek tengerében. Az úgynevezett beolvadás folyamata is úgy megy végbe, hogy a magyar sorsközösséget csak a szofokráciában lehet vállalni, az alsó néposztálynak legfeljebb a folklóre-ja közös, de csak ösztönö-

sen és tudattalanul. Az alsó néposztály nem is keveredik, zárt egysége őrzi a hagyományt nyelvben és szokásokban egyaránt. Ennek aztán az a következménye, hogy szofokráciánk mindig kevert, kultúrája mindig idegentartalmú és formájú, de ez nem tragédia, hanem adottság. Tragédia az lenne, ha ezt az adottságot „túlhorodoznánk”, vagyis az után a történelmi pillanat után sem bíránk tudatosítani s a tudat előterében elviselni, mikor már a fejlődésnek arra a pontjára jutottunk, ahol ennek meg kell történnie.

Most van az az alkalmas idő.

Miért épen most? Azért most, mert mai napság válik nyilvánvalóvá, hogy a felső néposztály gyökereszakadt kultúrája nem virágzó, nem termő, nem gyümölcsöző a kívánt mértékben. De az is most van el válóban, hogy a kívánt mértékig ez a kultúra nem is fog rügyezni, bimbózni, teremni, gyümölcsözni soha többé tüneti kezelés mellett. Nem hernyózni vagy permetezni kell, hanem rigotírozni és trágyázni. A tudatosítás abban a pillanatban kötelesség, amely pillanatban lehetőséggé érlelődött. Ezért van *épen most* az ideje a tudatosításnak is, a nyomában szükségessé (mert lehetségessé) vált másfajta viselkedésnek is.

A probléma nem a szofokráciáé, nem is az alsó néposztályé, hanem középosztálybeli. Már eddigi vizsgálódásaink is a középosztály viselkedését találták tétovának és többé-kevésbé negatívnak. A szofokrácia kultúrájának gyökre szakadtság a és az alsó néposztálybeli kultúra stagnálása a középosztályban, mint a másik két osztály relációjában manifesztálódik. Nem stagnálna az alsó néposztály kultúrája, ha a középosztály új hatásokat közvetítene sajátmagán keresztül feléje és nem volna gyökértelen szofokráciánk kultúrája, ha megint csak a középosztály táplálná alulról, az alsó néposztály gyökereiből, az őstalaj tartalmából.

Ha nem akarunk elveszni a „kép”-ben, realitást kell átmenetünk az egységes kép minden részletébe. A gyökér-kérdés kétségkívül a „forma” problémája, mert a gyökér titka mindig a talaj tartalmát áthasonítani a növény számára felhasználhatónak. Itt nincs képzavar, mert a talajon és a terméstől termésig, szükséges négy évszakon (a magyar vállalkozás geográfiai és történelmi körülményei között) az alsó néposztály ázsiai viselkedése alatt azt az egyetlen lehetséges formát kell értenünk, amely egyedül képes éltető és keringő nedvvé átalakítani mindent, ami a „magyar” életben külső ráhatás. Európában csak iélezkzik a magyar fa, Ázsiából

táplálkozik, helyesebben Ázsiaként táplálkozik, hogy aztán az egyetemesség számára teremjen.

Én a magyar fa életében, látok ugyan kínjában érett, leférgedt gyümölcsöket, elrűgött virágokat, gutaütött ágakat, mégis nagyon reményteljesnek ítélem a helyzetet, mert robusztus életerő és kicsattanó egészség jele nem-természetes hatásokra is természetesen reagálni. Pervértáló jelenségek és perversus következmények nincsenek sehol, hálaistennek. A magyar élet kiveti magából a neki nem kellőt és nem neki valóit, vagy ha erre nincs ereje, ellenáll. Passzív módon áll ellen, de ez társaslelki funkcióinak ázsiai formáiból következik.

Nincs semmi baj, de életjel sem sok van. Téli álmát alussza a magyar fa, de most azért is van ideje épen a tudatosulásnak, mert tavaszodik s meg kell hogy zsendüljön benne és körülötte az egész tenyészet. Télen a kemény rügyet erőszakkal sem lehetne kihúzni éskibontani, tavasszal magától kibújik és kipattan, vissza sem lehetne tartani. Ennek a tavaszi csodának közeleg a napja.

XXXIII.

JULIÁN BARÁT ÉS SZENCI MOLNÁR ALBERT: A MAGYAR FELADAT VÁLLALÓI.

A gyökér az ázsiai forma. Csak az tud nálunk valóságos tartalommal áthasonulni, amit sikerül objektíve és primitíven gyökértől levélig és levéltől gyökérig keringeltetni a magyar életben mindabból, ami Európáiból talaj és levegő, geográfia és história formájában körülvesz bennünket. A többi mind: sovány föld, kövér föld, szárazság és káros esőzés, kánikula és fagy gyanánt hat ugyan reánk, de nem hat át bennünket. Ami például a nap hevéből, a talaj sóiból és vizéből áthasonul, abból lesz a magyar gyümölcs különleges zamata, a többiről úgy szokás megemlékezni, hogy minden lesült, vagy minden lefagyott, feljebb jött, vagy lejjebb ment a kelleténél a „föd árja”, megütötte a guta a fákat, vagy csak lengenek a kopár sziken, hogy a lelke fáj az embernek kínlódásuk láttán.

A magyar élet titka Európa és Ázsia relációjának a titka voltaképpen. Van, hogyné volna magyar tunyaság, magyar álmodozás (vagy hogy mindenféleképen szokták emlegetni mindezt), mindig ez van, valahányszor a magyar életbe Ázsia tartalmi elemként jelentkezik. És van magyar ugar, pusztaság, temetési hangulat, annyi

jóindulat hiábavaló pazarlása, mindig ez van, valahányszor Európa ránk akarja tukmálni a maga formáit. Itt mindig minden lehetséges, sőt szükséges, ami az európai kultúrában tartalom, de ha valaha véglegesen elfogadtunk volna valamit, ami forma, Európától, már régesrég nem volnánk. Nem is érdemünkől maradtunk meg, de egyszerűen nem vagyunk képesek idegen formák átvételére. (Gondoljunk csak az idegen lejtésű versformák kétféle megoldására, amely voltaképpen nem egyéb, mint a magyar dikció győzelme a nyugateurópai időmérték mechanikus „menetén”!) Lehetetlenség, képtelenség (nem is fordult elő ezeresztendő folyamán egyetlenegyszer sem) életszerű életet élnünk idegen formák rab-ságában sínylődve.

Másrészt egészen bizonyosan nem „a szép szemünkért” maradtunk meg, hanem azért, mert szükség van reánk ezen a geográfiai térségen, ebben a több ezer évre méretezett történelmi sorközösségekben. Geográfiailag — úgy látszik — szükség van a germán, román, szláv tenger találkozási pontján kis népekre, közből egy heterogén magra és ez a magyar (árják között uralajtáji, tiszták között vegyült, szubjektívek és komplikáltak között objektív és primitív). Históriailag — úgy látszik — szükség van a keresztyénség és iszlám, a pápaság és orthodoxia, a katolicizmus és protestantizmus, a hitvalló történelmi protestáns egyházak és a szekták, végső elemzésben pedig az európai Krisztusvalló és az ázsiai pogány világnézetek között egy dinamikus töltésű, tömege szerint is kicsiny patronra, mely nyugatról töltését kapja, kelet felé pedig tudja az utakat és módokat, ért a nyelvén az ottaniaknak (képes értelemben véve az „érintkezés” formáit) s minden pillanatban és mindvégig missziói lendületű. Nyugatról hazafelé a Szenczi Molnár Albertek, Apáczai Csere Jánosok, Misztótfalusi Kiss Miklósok, Széchenyi Istvánok népe, hazulról keletfelé a Julián barátok, a Körösi Csorna Sándorok, a Reguly Antalok népe, meg a Bethlen Gábor fejedelem oláh bibliafordításáé.

XXXIV.

AZ EGYMÁS MELLÉ RENDELT MAGYAR FALU ÉS MAGYAR VÁROS.

Két falusi emlékemet szeretném illusztráció gyanánt felemlíteni. Mind a kettő élmény a szülőfalumból.

Fiatal tanár vagyok, vakációmát édesanyámnál töltöm, vendégként meghívnak valami gyűlésre. Csupa gazdálkodó van jelen,

a szónok idegen, városi ember. Többízben mond olyanokat, amiről nyilvánvaló, hogy a jelenlévők nem lehetnek vele egy véleményen. Mégis mindenki úgy tesz, mintha helyeselné a hallottakat. Tüzes, ifjú még a vérem, türelmetlenül fordulok a szomszédomhoz, gazdaember az is, azonkívül kurátora még a helybeli református gyülekezetnek. Észreveszi rajtam a tiltakozást, szelidéin leint:

— Majd elmegy ...

Már t. i. a szónok utazik el az ötórás gyorsal. Hadd beszéljen Mt háborítás nélkül, kár volna perbe szállni véle.

A másik élmény Budapest kelettel él bennem, de az is hazulról való. Két kis földimet elhoztam tanulni magammal a pesti iskolába. Nagyszerű koponya mind a kettő. Elképedek, hallván, hogy latinból elégtelenre feleltek. Érdeklődöm a részletek felől. Hogy még az első coniugatiót sem tudják. De hisz az lehetetlen. Engedélyt kérek és kapok, bekísérem kollegámat a latin órára. Csakugyan baj van. Mind a két gyerek egyértelműleg így kezdi az első coniugatiót:

— Amao.

Konokul ki tartanaik tévedésük mellett. Pedig a tanár úr váltig magyarázza:

— Teneo, audio, de nem amao, hanem amo. A két gyerek dühbegurító csökönnyösséggel ismétli:

— Amao, amare, amavi, amatum.

Végre megunom a hiábavaló erőlködést, kihívom a két gyereket a nagy táblához:

— Egyik a jobbszélire, másik a balra. Forduljatok el egymástól s írjátok fel egyszerre mind a ketten, amit mondottatok. A két gyerek összebeszélés és leses mellőzésével, gépiesen írja:

— Amo.

Igen, mert a hajdúvidéki gyerek diftongjzálja ezt az o-t, amaó-t mond, ha amo-t ért alatta. Az a-ja is mélyebb, mint a fővárosi tanár úr szeretné. Aki nem hiszi, olvassa el Ambrus Zoltán Tóparti gyilkosság című művének az elejét. Az ő szentannautcai pápista füle is így adja vissza a Péterfián lakó kálvinista kollégiumi civisgyerek beszédjét fonetikus írással:

— Hászen maga meg, zsedau.

Az a zsedau csak sikeredett így, szándékolva így volt: zsidó. Az „i” úgy sikeredett „e”-nek, ahogy az „ó” „au” nak: egy kicsit galuskában, ahogy a debreceni ember beszél. A felelet későbbi so-

rán kiderült, hogy a két gyerek közül az egyik jelest érdemel, a másik egykettődest, nem elégtelent. De soha azelőtt nem juthattak túl az „amaó”-in. Nem vádképen mondom, csak fényképen.

A tény mind a két esetben az, hogy falusiak és városiak nem értik egymást, de nem is nagyon igyekeznek egymás megértésére. Egyik jelenetben a falusi nem törekszik a városival egy véleményre, hanem vigasztalja magát, hogy ez a kényszerű együttlét rövidlélezetű, aztán a másik majd elmegy, megint egyedül maradunk és marad minden a régiben, úgy, mint eddig. A másik jelenetben a városi siet pálcát törni a falusiak előre feltételezett butasága és pallérozhatatlanságá föltt s nem nagyon iparkodik alaposabban utánajárni a valóságos tényálladékinak. Nem szabad nagyurakkal egytáblól cseresznyézni, mert meglő a magjával — mondja az egyik. Buta paraszt, nem való nadrágos emberek közé — állítja meg a másik. Falu és város farkasszemet néznek.

A falu meg a város geográfiai és történelmi tényei a magyar vállalkozásnak, hozzájuk sorolhatjuk még külön-külön tényékként a tanyát, a pusztát és másik oldalon Budapestet, mint egyetlen nagyvárosunkat. Ha a speciális magyar feladat jegyében tekintjük a fenti két esetet, azonnal „megoldódik” az egész „probléma”.

Sokan úgy látják a falu és a város jelenlegi helyzetét, hogy ellentét van közöttük, nagy a feszültség, mely már-már katasztrófával fenyeget. Ilyesmiről szó sincs. A magyar falu és tanya tradicionális objektív és primitív társaslelki funkciói nem ismerik a forradalmakat, mert nincs kinek ki ellen forrongania. Az, ami a jelenségek mélyén él és hat, valami egészen más, mint forradalom. A magyar társaslélek társadalmi vonatkozásának első és második személyűsége objektíve és primitíven egymás mellé rendelt. Közjogi relációja is az egyenjogúság. Egyenjogúak és társadalmilag egyenrangúak pedig pörösködhetnek esetleg egymással, de nem forronghat az alsórend a felső ellen, mert szemléletében nincs ilyen alsóbb- és felsőbbrendűség. Egy ilyen lehetőséget kivét magából, ha netalán ez lehetetlen volna, passzive elleneáll. De érvényesülni egy ilyen magatartás sohasem fog hozzá képest. Következetes, erős és kíméletlen ellenkező viselkedés megtörik azon, hogy elszenved, de el nem ismeri és mihelyt az ellentett erő hatása csökken, vagy megszűnik, azonnal az eredeti irányba és fokig lendül.

Ez a társaslelki magatartás és reláció sok félreértésre ad okot és szolgáltat alkalmat, sok jóindulatot pazaroltat el hiába, sok negatív lépés szülőanyja, sok kárbavesztett fáradozás és energia-

pocséklás temetője. Hányszor ismétlődik a régi monda, a mesebeli szörny hátán kifejlődött kultúréletről, amely egy szép (vagy inkább rút) napon hirtelen nyom nélkül a vizek mélységébe merül, ha kelletténél jobban bizsergeti és csiklandozza már a biztos alapnak vélt borzasztó Cethal hátát.

Ez a Cethal hátára épült kultúra úgy van valahogy megkonstruálva, hogy a falu alá van rendelve a városnak, a város a nagyvárosnak s a faluban ottlakik a város diplomáciája, vagy még helyesebben a városi kolonizátorok, akik „vezetik” a falut. Úgy is nevezik őket, a falu „vezetősége”: pap, tanító, jegyző, orvos, gyógyszerész, földbirtokos és a többi honorációrok.

A Cethal ezt tűri, mert hát mit tehetne egyebet. Ellene semmi szín alatt nem szegül, hanem addig, amíg nem csiklandik nagyon, engedi, hogy ez a kultúra a hátán élje világát kedvére; ha már kényelmetlen nagyon a viszketése, alámerül. Akkor aztán lehet újra kezdeni az egészet a legközelebbi felbukkanástól a legközelebbi alámerülésig. Csak nem nagyon érdemes, mert nem elég gazdaságos és nem is túlságosan hasznos munka ez az erőfeszítés.

Ezzel szemben az a magyar valóság, hogy *pap, jegyző és máj nadrágos emberek nem vezetői a falunak, hanem alkalmazottai.* Nem az épen fennálló rendszernek a szempontjából mondom ezt, hanem annak az objektív és primitív társas léleknek a funkciói szerint, amely a falu tényleges életében egyedül érvényes törvény. *Van a falunak vezetősége, de azok nem a fentnevezettek. Hamarabb a bíró, az esküdtek és az előjáróság, de ezek is csak akkor, ha megválasztásuk alkalmával a falu autonómiája zavartalanul érvényesülhetett.* A jegyző olyan titkárféle a vezető mellett, a nyelvnek és apparátusnak tudója, de csak azért, hogy a vezetőség és így a falu akarata végbemehessen s aiz összeköttes a többi egység felé meg ne szakadjon. Szabad megfogalmazásban az, aminek nevezik: a falu pennája. A földbirtokos sem földesúr a magyar falu szemléletében, hanem egy kisebb, vagy nagyobb fogyasztási és értékesítő szövetkezet elnöke. A pap összekötő szerv a metafizikai világ felé, az orvos modernebb és így sikeresebb javas. A falu szemléletében ezek mind a dolgozókból élnek, nem lehetnek tehát egyszerre alkalmazottak és vezetők. *Nem szabad ezt úgy venni, mintha ezzel leértékelnék és lekicsinyelnék őket, hiszen a mellérendelés elve nem is ismeri az alá- és fölérendelésben megmutató különbségeket. De soha, semmi körülmények között nem fogadhatják szavaikat „parancs” gyanánt, mindíg csak „tanács”-*

ként. Amikor tehát a falu nem nagyon fogad szót, vagy egyenesen fegyelmezetlen, nem „révoltai”, csak a limine visszautasítja a belső törvényei szerint illetéktelen beavatkozást. Szabadságharcot hirdet ellene, nem forradalmat szít.

Nagy veszedelme az a felső néposztálynak, hogy a falu életét elgöregáborosítva látja és kuriózumképen könyveli el. Hiszen ha csak azt komolyan venné, amennyit az irodalom megmutatott belőle, már javulna a helyzet. Mikor Mikszáth Tövískes József-e meglátogatja Pongrácz grófot és teljesen egyforma szuverénként viselkedik a házában, akkor azon nem *csak* mosolyognunk kellene, hanem tanulunk is belőle; a falusi aranyparaszt és a zászlósúr a falu szemléletében egymás mellé rendelték. Viszont Töviskest az ispánja kigyelmednek szólítja, ő az ispánt megtekintetesurazza, pedig amaz emennek az alkalmazottja.

Nem tartjuk valószínűnek, hogy a fejlődés útja az lenne: le- szoktatni a magyar társaslelket eredeti magatartásáról, már csak azért sem, mert úgy a jelenben aktuális feladatok, mint a messze jövő víziói ezt a magatartást igénylik. Az objektív és primitív lelki szerkezet nem gátja annak, hogy az európai kultúra tartalmát magáévá tegye a magyar lélek, viszont kiválóan alkalmas arra, hogy pacifikáló szerepet töltsön be a Dunatmedencében és missziói feladatot végezzen kelet felé. Közben egyedül alkalmas arra is, hogy jelenlegi feladatainak ellentétes párjai közt relációt létesítsen. Nincs rá szükség, hogy módosuljon az, ami eddig, is egyedül lehetett termékenyen és bő szüretet ígérőn „magyar”. Szerény véleményem szerint nincs rá mód sem. Eddigi történelmi sorsunkban is azok a meddő kísérletek kerültek túlon túl többre az elégnél, am-elyek ezt minduntalan megpróbálták és hiába próbál- ták meg.

A megoldás tehát nem az, hogy a falut be kell törni az európai kultúrközösség „falú a város alatt” formájába, hanem az, hogy — épen bizonyos relációk tudatosulása folytán — nagyobb valóság- tisztelettel kell viselkednünk tények és érvényességek világában. Az, hogy a falu alá van rendelve a városnak, egy más világból kölcsönzött s itt kísérletképen bevezetett fikció, de ezen a darab földön, ennek a történelemnek a keretei között sem nem tény, sem nem érvényes törvény. A közösségi élet egész területén fel kell ku- tatnunk a tényeket és törvényszerűségeket s igazodnunk kell hoz- zájuk. Bizony ez nem teszi az életet könnyebbé, sőt megnehezíti,

kivált eleinte. De illúzióktól és csalódásoktól mentebbé teszi. Lehetőséggé teszi.

XXXV.

EDDIG NEM TÖRTÉNT SEMMI BAJ.

Bizonyos vagyok benne, hogy a tudatosulás ideje pedagógiai vonatkozásban is eljött. Tanulmányunk bevezető része mutatja, mennyire a körmünkre égett, hogy közoktatásunk egy kissé lehetségesebbé váljon, mint amilyen). Ismételjük, hogy megállapításaink nem „vádolják” a múltat, csak a jelenít írják le. A múltban tehetőséges volt a közoktatás mostani formájában, csak a jelenben tűnik fel önmagának is probléma gyanánt. Feltevésünk az, hogy a tudatosulás folyamata azért indult meg a reformvággyal egyidejűleg, mert a jövőben egyszerre lesz a multinál nagyobb valóságtisztelet lehetséges és szükséges.

Elhiszem például, hogy 1867 után, mikor Magyarország akadályoktól mentesebben, kezdett újra európai kultúréletet élni s sűrűs feladata az volt, hogy pótolja az elmulasztottakat, viszont hangsúlyozza magyar voltát, nem lett volna képes ezt a kettős munkát egyidejűleg végezni el. Az volt tehát a fontosabb feladata, hogy bekapcsolódhassék az európai kultúrközösségbe. Ezért szofokráciájának a kialakulásában pontatlanul és felületesen kellett megfogalmaznia a „magyar” formát, mert szofokráciája abban a helyzetben, hogy azonnal európaivá művelődhessék, csak városi tömegekben állott rendelkezésére. E tömegek számára csak egy nagyon vázlatos és nem nagyon szigorú „magyar” forma volt lehetséges: a fordítás-nyelvű magyarság, amelyben természetesen, nem csupán nyelvi formák fordultak elő szóról-szóra átültetve, hanem a társalélek egyéb funkcióinak formavilága: a szubjektív és komplikált európaiság. Rendén való volt ez, sőt maradhatott volna világvégéig így, ha nem eredményezte volna a gyökereszakadtságot, az alsó néposztály teljes kikapcsolódását és a középosztály lehetetlenülését. Valóságtiszteletünk oly erős, hogy sohasem fogadhatna el effajta fikciókat, mintha szofokráciánk gyökereszakadt kultúrája nem volna becsületesen és teljesértékűen európai, modern és a magyar lélek számára megfelelő „tartalom”, de ugyanez a valóságtisztelet mondatja, sőt hangsúlyoztatja velünk viszont más oldalról azt is, hogy a kultúra levegőbenlógása, a középosztály elkallódása és az alsó osztály stagnálása is: tények, amelyekkel úgy látszik, ma már

számolni lehet, mert számolni kell. Számolni kell az összes tényekkel, különben a stagnálás mozdulatlansága félelmetessé válik, a kallódás gesztusai egyre értelmetlenebbek, a gyökerevesztettség kapkodásából pedig fuldoklásra lehet következtetni. Úgy látszik, eljött az ideje annak is, mikor a kuli-úrtartalom áthasonításának kell végbemennie, hogy az lassankint az egész nemzet minden rétegét áthathassa s egészséges nedvkeringés induljon meg következtében. Az élet egyetlen jele, mely a maga körforgásában kicseréli a javakat, nemcsak igényel, hanem nyújt is, nemcsak ad, hanem kap is.

Vajjon hogy indulhat meg ez a folyamat a közoktatás területén?

XXXVI.

JELENLÉGI HELYZETÜNK TÖRTÉNELMI KIALAKULÁSA ÉS A BELŐLE KÖVETKEZŐ PROBLÉMÁK.

Valószínű, hogy a közfelfogásnak és nyomában a közvéleménynek valóságtisztelőbbé kell válnia, mint eddig volt. Azért valószínű ez, mert a közelmúlt munkáját ezen a téren is a sürgősség jellemezte. Már pedig a sürgősség és a valóságtisztelet nem igen rimelnek. A régi debreceni kollégium tűzoltóságának a machina mellett a nagybot is ott volt a rekvizitumai között annak jeléül, hogy a tűz mielőbbi eloltásának sürgős volta nem tiszteli az útközben akadályul szolgálható palánkok „valóságát” s nemcsak, hogy nem törődik vele, hanem egyenesen tagadja, sőt megsemmisíti tagadhatatlan „létét”.

Azt jelenti ez a kép a mi esetünk praktikumára alkalmazva, hogy ha közoktatásügyünk bekapcsolása a XIX. sz. harmadik negyedében sürgős volt (már pedig az volt), akkor mindenáron és rövid időn belül végrehajtandó is volt és végrehajtatott. Szükség volt egy megnövekedett államiság és hirtelen kiiterjedt társadalom számára magyar terminológiájú kultúrára, tehát lett ilyen kultúra. Nem lehetett sem tétovázni, sem piszmogni. A Sturm-rendszer iskoláját például, amely eddig osztrák, tehát német volt, Eötvös József b. második kultuszministersége sebtében lefordította szóról-szóra magyarra és attól kezdve magyarnak számított. Ez így is volt jó, így is volt helyénvaló. Nemsokára megindult az önálló Magyarországon az önálló magyar élet. Budapest megmagyarosodott. A Nemzeti Színházból hamarosan kivált az Operaház, a Népszínház. Lett magyar Tudományegyetemünk, Képzőművészeti Főiskolánk,

Zeneakadémiánk, művészi kivitelű középületeink nőttek szinte bozorkányos gyorsasággal a földből, született magyarnyelvű sajtónk, virágzó irodalmunk. Iparunk és kereskedelmünk nekilendült. Pénzünket „rendezte Wekerle”. Vidéki városainkban is mozgolódott valami életféle. Ami ennek a sürgős munkának ellenszegült, azt épűgy le kellett bunkózni, minit a nagybotosnak a palánkokat. A falu nem vesz részt ebben a munkában. A falu „Mucsa”. Elmara-dott. Kultúrképtelen. A falusi bíró: Göre Gábor. Meghúzza a vész-féket a vasúton, beleül a fenyőfürdőbe s szörpöli abban a hitben, hogy kávé.

Ez a szemlélet jogos, de sürgős természetű és ebbéli mivoltá-ban nem eléggé valóságtisztelő. Már ott baj van vele, hogy Göre Gábor az osztrák hegylakó parasztok szóról-szóra magyarra fordít-tott „Tölpel”-je, egy fikció, amelynek a méltóságteljes magyar falusi bíró még akkor sem valóságos mása, ha valaha valahol hú-zott már meg magyar falusi bíró vonaton vészféket. Nem való-színű, hogy megtörtént. De ha meghúzta, nem butaságból húzta meg, hanem azért, mert — mint az anekdota mondja is — biztat-ták, hogy húzza meg. Gyanútlanul húzta meg valakinek a taná-csára, aki többet utazik, tehát vasúton tapasztaltabb nálánál. Meg-húzta, mert elképzelhetetlennek tartotta, hogy az a valaki kedélyes-kedjék vele, akinek ehhez semmi jussa nincs, hiszen nem fölér-en-delt, mellérendeltségében pedig az életközösségnek a meghittsége még nincs meg közöttük elegendő mértékben.

Azonban nem itt az igazi baj, a valóságtisztelet sürgős és így kissé elhamarkodott formája. A baj az elégtelen indukcióban rejlik. A paraszt nem szereti az iskolát, nem kell neki a középiskola, mert irtózik a kultúrától, oda se neki. Akad elég más, akit kiművelhe-tünk. Ez a hirtelenkész-hamarjő valóság — véres és sületlen belül. Nem ez a valóság.

Az a valóság, hogy ilyen tételt nem szabad sebtiben felállítani, hogy: a paraszt nem szereti az iskolát, nem kell neki a közép-is-kola. Mielőtt ezt a végzést kimondom, ha valóságtisztelő vagyok, megfigyelem, még pedig alaposan. Igazán nem szereti? Sohasem kellett neki? Ha aztán kiderül, hogy volt idő, mikor szerette, és akadtak korszakok, mikor kellett neki, sőt ezek a korszakok nem is egyidőben múltak el országszerte, hanem egyező körülmények között, vidékenként máskor és máskor, akkor kötelessége a való-ságtiszteletnek tovább vizsgálódnia: ha szerette, miért szerette, ha nem kell neki: mióta nem kell és vajjon miért nem kell? Ha való-

ságtiszteletünk nagyon tiszteli a valóságot és igazi valósága tisztel (benne, akkor apródonkint kiderül, hogy igazán irtózik-e a paraszt az iskolától és hogy igazán akad-e elég más, aki kulturálható, valóságos kultúra-e az ilyeneken a kulturáltság és jelent-e valamit és eleget az életközösségben, hogy a dolgok úgy folynak, ahogy épen folynak.

Elindulhat a valóságtisztelet más nyomon is, akkor is ugyanide fog jutni. Az sem valóságig például, hogy valakinek nem kell, vagy nem tetszik az iskola. Az iskola nem lehet tetszés vagy nem tetszés tárgya, mint — mondjuk — a bikaviadal, amely a spanyoloknak tetszik, a svédeknek nem. Az iskolával szemben az sem lehet álláspont, hogy nem kell, mert az iskola nem olyan ugyan, mint a levegő, vagy a víz, de mégis valami olyasféle. Akinek nem kell levegő, az hamarosan megfullad, akinek nem kell víz, hamarosan eleped, akinek nem kell iskola, szintén a szellemi fulladás és elepedés állapotába kerül aránylag, épen elég hamar. Ha tehát nem lélekzem, az nem azt jelenti, hogy nem kell nekem levegő, hanem vagy azt, hogy nekem van valami bajom, vagy az, hogy a levegő valamiért élvezhetetlen, vagy mindkettőt jelenti. A másik emberre nézve semmi szín alatt nem jelenti ez azt, hogy vállatvonjon és letté hagyja az egészet. Még pontosabban; mihelyt megvilágosodik előtte, hogy szó sincs komédiázásról, vagy kényeskedésről, még önmagától megszűnő múltó rendellenességről sincs szó, már nem viselkedhetik így a „másik ember”.

Ha tehát a paraszt nem szereti az iskolát, nem kell neki az iskola, nem merevedhetem meg abban a tételben, hogy „már pedig az iskola ilyen és úgy kell szeretni, ahogy van, ha nem tetszik, ne tessék”, hanem megint csak gondos és eredményes vizsgálódásnak kell következni, hogy milyen iskola „tetszenék” (tehát lenne könnyebb, jobb, inegfelelőbb), vagy milyen iskola kellenék (lenne szükségesebb, tehát kívánatosabb és kapósabb is) a parasztnak? Mert a parasztnak, mint minden másfajta közösségnek, szüksége van iskolára, sőt mindenféle iskolára szüksége van, ami az egész kultúrközösség teljes jogú és teljes potenciájú tagjává nevelheti.

A valóságtisztelet nagyobb figyelmet szentelne például azoknak a tényeknek is, amelyek némelyike eszmeváltásunk során már megfordult a mi figyelő tekintetünk szemsugara ügyében. Most, amikor nemsokára gazdasági középiskolákat állítanak majd fel nagyobb számban, gyanússá válnék néki, milyen kevéssé igénybe-

vettek eddigi gazdasági iskoláink. Milyen kevés megy ki az ott nyert gyakorlatból a valóságos földművelő és állattenyésztő életbe. A valóságtiszteletnek még abszurd kérdéseket, kinevetetést kockáztató kérdéseket is kötelessége tél-tul felvetnie, ilyeneket is: hátha nem okszerű baromfitenyésztésre volna szüksége a parasztnak épen a földje és munkája érdekében, hanem felsőbb matematikára, classica philológiára, philosophia propedeutikára, ellenponttá ura és árnyékkonstrukciókra ábrázoló geometriából? Hátha? Én nem merem mondani azt sem, hogy igen, azt sem, hogy nem. De nyitva kell hagynom a kérdést, mert valóságtiszteletem visszariad egy ilyen fikciótól, hogy a paraszt a latintól borzad és a gazdasági számtartástant óhajtja. Lehetséges, valószínű, de nem bizonyos. Hátha csak a latin-oktatás jelenlegi formáitól borzad és a csorbítatlan XX. századbeli kultúra egészét igényli, csak valahogy más formában? Ez sem bizonyos, de lehetséges, sőt valószínű.

Az én valóságtiszteletem eddigi eredményeim birtokában időnkint olyan megállapításokat is kénytelen tenni, hogy a városi ember is borzad a latintól, mégis erőltetik bele a latint. Ilyenkor arra gondolok, hogy a városi emberbe sem azzal a mély meggyőződéssel erőltetik a latint, hogy az annak kell, vagy tetszik, hanem azért, mert sürgős szükség van egy bizonyos számú diplomás emberre, már pedig az európai egyetemközi megállapodások értelmében a legtöbb diploma kiszolgáltatásainak előfeltétele a latin. Ha nem fordítanánk le szóról-szóra ezt a nemzetközi megállapodást, kikapcsolódnánk az európai kultúrközösségből. Valakiknek tehát latinul kell tanulniok. Továbbmenve: ezek a valakik azért legyenek városiak, mert úgy könnyebb. Legfőképen és legelsősorban így a legkönnyebb. Nem bánja ez a felfogás, a gyalogpostás fia-e, vagy a postafőtanácsos fia, fontos, hogy kéznél van, jöjjön hát gimnáziumba, tanuljon latinul és szolgáljon utánpótlásul. A falusi gyerek messze van, kultúrképtelen is. Nem bánjuk, ha jön, ha sikerül neki, eresztjük is tovább, de nem fontos, hogy jön-e, vagy marad. Kisujjunkat sem mozdítjuk érte.

Újabbán még jobban is kezd érvényesülni az a tétel, hogy nem mindegy, jön-e, vagy marad. Inkább ne jöjjön., jobb, ha marad. A városi ember, ott is a felső osztálybeli, már beidegzigetelte a tanulást. Az kultúrfogékonyabb és kultúrképesebb. Annak inkább való a kultúra, annak a kezében jobb helyen a vezetés: a gyeplő, a kormánykerék és a többi szimbólumok. A szelekció elvét már

az a felfogás próbálja érvényesíteni. A gazdasági középiskolát is ez a felfogás szorgalmazza.

Ennek a felfogásnak egyelőre hiába bizonygatjuk, hogy a falu más, mint a város, de itt, nálunk, nem alárendeltje a városnak. A valóság mást diktál, mint a fikció. A falunak, ha az más, külön kell elemi iskola, középiskola, főiskolára előkészítő gimnázium, szakiskola és egyetem. Ha nem más, minit a város, akkor nem kellene neki ezek az iskolák külön. De akkor is kell neki, jár neki, jó neki mindenféle iskola. A valóságtisztelet azt parancsolja, hogy attól a perctől fogva, mihelyt ez köztudomású lett és közvéleményt alkot, kötelességünk minden akadályt elhárítani, vagy megszüntetni ennek a ténynek a megvalósulása, ennek a törvénynek az érvényesülése elől. Különben nem történt semmi. Ma még reménytelen ilyeneket írni.

Mégis ma kell leírni az ilyeneket, mihelyt először eszünkbe vágódtak. Az ilyen má-kból lesznek a reménybeli holnapok. És ezek a reménybeli holnapok sohasem virradnának fel ilyen reménytelen má-k nélkül. Ezek hozzák közelebb a hajnalpercenet idejét, akármilyen sötétek is.

Azután meg ... nem is az éjféli sötétsége az már, mikor kis világocskák támadnak, mint amilyen például a mi feltevésünk, hogy a valóságtisztelet lassankint olyan erős lesz, kénytelen olyan erős lenni, hogy nem éri be az önkénytelen tapasztalásokkal, hanem élesen kezd mindent megfigyelni, sőt imitt-amott már kísérletezik is. Egy ilyen kísérletről szeretnék még röviden, nagyjából, vázlatosan megemlékezni, nagyon szerény következtetést is vonva le belőle a végén tanulságul.

XXXVII.

KÍSÉRLETI PARASZTGIMNÁZIUM FÖLDESEN, AZ 1919-20. TANÉVBEN.

1919 karácsonyi szünetét megtetézte a budaipesti iskolákiban a szénviciakáció. A rendesnél tovább volt alkalmam szülőfalumban tartózkodnom. Ott is, mint mindenütt, az iskolák érdekeltek leginkább. Nagy volt az elvadás, az V-VI. fiúosztály például alig tíz százalékában járt az iskolába. Igaz, hogy tanítójuk akadályozva volt a tanításban, nem is tartózkodott a faluban, helyettesítése meg sehogyssem sikerült. A kollegák azzal vigasztalták magukat, hogy már nem is lehetne a gyerekeket összeszedni és tanulásra

édesgetni. Kételkedtem ennek az állításnak az igazában s mert nem hittek a szavamnak, nekifogtam a bizonyításnak. Két napon belül együtt volt az V-VI. osztály s attól kezdve távozásomig együtt is maradt. Tudtam, hogy csak addig marad együtt, míg engem vissza nem szólít kötelességem a fővárosba, megpróbáltam valami újat. Nem az V-VI. osztály anyagot vettem elő, nem lett volna annak az adott helyzetben semmi értelme. Kultúrigényt próbáltam a gyerekekben támasztani és felelősséget az egyik tanító-kartársunban, aki egyébként magasabb képesítéssel bírt, polgári iskolai tanári oklevele lévén.

A fiúknál teljes eredményt értem el. Harmincan ünnepélyesen megígérték, hogy ha lesz, aki tanítsa őket, elvégzik magánúton a gimnázium első osztályát. A nagyvakációt is felajánlották lelkesedésükben, én pedig megígértem nekik, hogy a nyarat velük töltöm. Kartársamnál is látszólagos eredményt könyvelhettem el. Megígérte, hogy az elemi iskolában nem ismerős anyagot évközben tanítani fogja a 30 gyerekeknek. A lelkipásztor biztosított, hogy már útban van a helyettes, derék fiatalember, az meg a többi tárgy keretén belül fog figyelni rá, hogy ez a harminc jó előkészítést kapjon nagyvakációig. Nagy reménykedéssel utaztam vissza Budapestre. Igazgatóm, főigazgatóm teljes megértéssel hallgatták terveimet, a kultuszminisztérium sem zárkózott el a megvalósítás elől. Egész-tandíj- és vizsgadíjmentességet nyert a 30 falusi „gyerek, sőt azt a kedvezményt is megadta számukra a VKM., hogy nem őket utaztatta Budapestre, hanem a vizsgáló bizottságot le a faluba s még a bizottság útiköltségét sem kellett megtéríteniök. Augusztus utolsó napjaiban a VKM. által kinevezett bizottság kiszállt a hajdúmegyei Földes községbe, levizsgáztatta a falusi gyereksereget (nem voltak már akkor 30-an, 28-an voltak) nagy jóindulattal, de teljes szigorral s a legjobb eredménnyel. 4 tisztajeles rendű, 6 általános jeles, 6 jórendű lett közülük, elégtelen eredménnyel senki sem végzett, egy gyermeknek nem lehetett bizonyítványt adni, mert a vizsgálat napján derült ki, amit sem ő nem tudott, sem apja és anyja, hogy papíroson más a vallása, mint gyakorlatban és köztudomás szerint. Papírforma-hitéből pedig nem tudott levizsgázni. A jegyei azonban felerészben jók voltak, felerészben elégségesek neki is. A kísérlet, sajnos, csak kísérlet maradt. A gyermekek mind szegények voltak, anyagi okokból nem folytathatták tanulmányaikat. Néhány lappal előbb emlegettem két „földimet”, azokat egy darabig még, a Lorántffy Zsuzsanna Egyesület jó-

szívéből járathattam a II. osztályba, aztán ez a segélyforrás is ki-
merült. A 28 gyermek otthonmaradt Földesen, ma is derék tagjai
a falu ifjú generációjának, kedves emléküik a rövid diákélet. De
nem ezért szólottam most felőlük. Egészen más területen tanul-
ságos életüknek ez a különös epizódja.

A történet ugyanis nem folyt le ilyen simán, zökkenő nélkül,
mint ahogy az eddigiekből látszik. Húsvétkor nem tudtam haza-
menni, a levelekben — utólag vettem észre — volt ugyan valami
enyhe zavar, ám azért, egyre ritkábban, de mindvégig biztattak a
szebb jövő felől. Pünkösdkor hazaszaladtam két napra, első nap-
ján délután nem voltak ugyan a fiúk templomban, de máskor is
felváltva jártak az egyes osztályok, nem gyanakodtam. Híradá-
somra másodnapján teljes számban megjelentek és lelkesen bizto-
sítottak róla, hogy állnak szavuknak és nagyon kíváncsian várják
a nyarat. Polgári iskolai tanár kartársam pillanatnyilag nem tar-
tózkodott a községben. A helyettes tanerővel sem sikerült megis-
merkednem, de a gyerekekkel való beszélgetésem optimistává és
gyanútlanná tett. Eljött a nyár. Kiderült minden. Kiderült, hogy
az egyház nem kapott helyettest s a gyerekeik az én karácsonyutáni
távozásom után végleg elszéledtek. Az egész második félévet taní-
Ms nélkül töltötték, annyit sem tudtak, mint egyéb éveken. Kar-
társam nem is látta, nemhogy latinra s geometriára taníthatta
volna őket. Megérkezésemkor nagyobbik felükben nem is voltak
otthon (találhatók, kint szedte a markot a legtöbb, tanyákon, az
apja után, vagy idegen kaszáshoz szegődve. Beletelt tíz nap, míg
végre összeverődtek. Hanem akkor ott volt mind, kettő kivételé-
vel, azok meg sem kezdték, aki belekezdett, kitartott végig. Ben-
nők, hűségükben és jóakaratukban nem is lett volna hiba.

A tudásuk körül volt nagy baj s ez mindjárt az első napok-
ban nyilvánvalóvá lett. Még szerencse, hogy a kísérletezésekre az
a tíz nap jutott, mikor csak feléből-harmadából voltak jelen s mire
összeverődtek, már teljes gözzel indulhattunk.

Az első tíz nap első harmadában láttam, hogy mindennek
vége. A gyerekek jóval a negyedik elemi színvonala alatt mozog-
lak, hiszen egy teljes éven keresztül mindent el felejtettek, nem
tanultak semmit. Próbáltam az új tárgyakat, a latint, a geomet-
riát, hiába. Hiszen előzetes megbeszéléseink és terveim értelmé-
hen nekem már csak ismételnem kellett volna az évközben nagyjá-
ból elvégzett anyagot. Még csak szemrehányást sem igen tehettem,
mindenki azt válaszolta, nem gondolták, hogy ez a hóbotos terv

komoly. Nem hitték, hogy megkapom a minisztérium engedélyét, *hozza* még ilyen kedvező feltételek mellett. Kizártnak tartották, hogy a fiúkat össze bírom szedni és nyaratszaka együtt tudom tartani. Az volt a szerencse, hogy emberileg teljesen kilátástalanná vált a helyzet már a kezdetén.

Mikor ugyanis megképzett előttem a sivár való, az, hogy lehetetlen megoldanom a feladatomat egyfelől, okvetlenül meg kell oldanom más oldalról, nem játszhatom a minisztériummal: nem volt más választásom, elhagytam a régi csapat, új utakra, tulajdonképpen úttalan útra kényszeredtem.

Tanulni kezdtem a gyerekektől, miután tanítanom nem volt őket többé számomra lehetséges. Nagyon engedelmes voltam, de nagyon éber is. Minden kis rezdülésre figyeltem és reagáltam. Csak a végeredményt van terem közölhetni itt, most.

Első nagy tanulság az volt a számomra, hogy mindenit szívesen, szomjasan és nagy adagokban tanúrnak, aminek az értelmét tudják. De csak azt. És csak addig, amíg belátják, hogy szükségük van rá. Szigorú realitás és a tényekből való kiindulás jelleme7ite őket. Mikor erre rájöttem, nem volt egyéb dolgom, mint megteremtetem az összekötötést életök és a tantárgyak, továbbá az egyes tantárgyak között.

Ez annál könnyebben ment, mert második, még meglepőbb tanulságom szerint a gyerekeket nem az egyes adatok érdekelték, hanem a dolgok vége, Mindig az egész, mindig az egyetemes. Előbb a nyelvfilozófia, aztán a nyelvtudomány és legutoljára az egyes eset. Előbb a tér és idő, aztán a matematika, aztán az algebra, aztán az aritmetika és geometria és legvégül a példa, vagy a szerkesztési feladat. Előbb a lét, aztán az élet, aztán a biológia, aztán a rendszer és legutoljára az állat vagy a növény.

Az első óráknak utólag írásba foglalt óraterve még ma is el van téve legfontosabb írásaim közé emlékül vagy tanúságnak. Szó szerint, a maga vázlatosságában másolom le, mert azt gyanítom, így tanulságosabb.

1. óra 1. mozzanat. Baj van! Nem: baj lesz! (Igen, mert különben, ha minden rendiben volna, miért ne volna rendben az is, hogy a földesi gyerekek közül 25 esztendő alatt négyen tettek érettségi vizsgát olyanok, akiknek az apjuk nem tanult ember.)

2. mozzanat. No, ha baj lesz, készüljünk vihar elé! (De értünk-e hozzá? A 100. sz. cserkészcsapat feje felől elvitte a szél

éjjel a ponyvát, mert nem tudták, hogy kell megerősíteni a sátrat jól. Nem felejtünk-e ki valamit? Mióta egy sebészdoktor benne-felejtett az operált betegben egy ércsipeszt, megszámlálják. Van-e ponyvánk? Vagy színünk a gépeknek? Magunknak, baromnak szárnyék? Bizony mindezt ilyenkor kell végiggondolni, nem akkor már, mikor az idő feljön.

3. mozzanat. Érdekes szólásforma ez: Mi *minden* kell viharban? Addig, míg *mindenre* nem gondolunk, *mindent* magunk előtt nem látunk képzeletben, nem érdemes meg se mozdulni. (Ez az élményem módosulatlan és egyetemes azóta is, más magyaroknál is. Katonaság, háború, kétesztendei gazdálkodás, lapszerkesztés hozott össze magyar emberekkel. Bolondjába nem fogadtak szót, a parancsot csak akkor teljesítették, ha *a)* vagy már látták az egésznek az összefüggését, benne a maguk dolgát annak teljességében, nem pedig töredékeiben; *b)* ha egyelőre, átmenetileg bele-törődtek abba, hogy a dolog sürgős, nem érünk rá magyarázkodni, de a legelső alkalmas időben rákerítjük a sort erre is.)

4. mozzanat. Nem való ez nekünk! Sajátmagunk mérlegelése a feladathoz képest. Addig nem nyúltak hozzá se a dologhoz, míg meg nem bizonyosodtak fölöle, hogy *a)* akárhogysmint, mégis, csak az ő dolguk ez, ha csak mostanában; kezd is tudomásuk lenni róla, előbb nem volt; *b)* meg bírják csinálni. A bukást senki sem volt hajlandó kockáztatni.

A 2. és 3. óra utólagos óravázlata. Mindent világviszonylatba kellett hozni, de a tanyától kezdve.

Földrajz. Csövázás, asztagrakás, hordás, szállítás. Minden jó volna, de nem elég *csak az állomásig*. A földrajz abban a pillanatban vált szükséges és kívánatos tudnivalóvá, mikor belátták, hogy a tanyasi asztagot voltak éppen a mindenségbe kell belerakni, ők így mondják: a *világba*.

Belerakni. A mindenségből így lett *tér*. Ebből kellett eljutni a *geometriához*. Kell az, azt mondták. Az eddig ismert valóságos asztaghoz is geometria kellett, csak az a véribe van a jó asztag-rakónak, szerintük. A jó asztagrakó mindig pontosan tudja, mekkora feneket, kerítsen hány kereszt életnek. Tanulta az azt valahogy, valakitől, valamikor és azóta rááll a keze. Mert csak tanulni kell azt! Azt is, hogy ne féloldalazzék az asztag, be se ázzon. Hogy ez tudomány, az is mutatja: debreceni ember, ha nálunk rakja is, nagyobb hajazatot hagy az asztagnak, mint errefelé szokás, körte-

formára se rakja, hanem olyanná sikeredik a keze alatt az asztag, akár egy nagy templom, persze torony nélkül.

Ebből lett az *arány*, azután a *szám* fogalma. A mészáros apa jobb szeret „egyre-másra” venni jószágot, mint „mázsára”. No hiszen ez jól is volna, de nem örökre érvényes így. Ha lábán kél el egy egész gulya (múltkor Csapóóknál százfítű aszály miatt), mégse mehet szemre, úgy lutri az egész. Itt valami hiányzik, amit meg kell keresni, hogy kezünk közül ki ne csússzon az egész. Mentő ötlet: a mindenséget nem tarthatjuk szemmel, (ők nem így mondták, de ezt mondták.) Ide *elvek* kellenek. *Törvények*. Azt, hogy a föld gömbalakú, nem tehet tapasztalni. A legutolsó tapasztalatból kell kivetíteni a hipotézist. (Ezt se így mondták, de ezt is mondták.)

4. óra. Különös és meggondolkoztató: a földrajz mellé a *természetrajzot* nem akarták elfogadni. Én azon az alapon akartam odafenni, hogy mindkettő *descriptiv* tudomány, egyik a földről, másik mindarról, ami a földön van. Nem vállalták. Kiderült, hogy a térben nem tudták kibékítően elhelyezni a jelenségeket. Az ásvány kristályosodott, a növény *nő*, az állat *mozog*, fut, repül, stb. Az *idő* fogalmába aztán belenyugodtak. (A számtan *Időszámítás* fejezetét is megkönnyítették számomra azzal az észrevétellel, hogy az *idő* csak *térbeli* közvetítéssel *mérhető* számokban.)

5. óra. Ma az *ember* vonult be az asztagraadás képzetébe. Egészen és készen. A mozzanatok így következtek: Dolgoznak, bandában vannak, danolnak, értik egymást. Az eredmény, mozzanatok szerint:

1. Dolgoznak — részben. Asszony félrészen, gyerek harmadán: jog, torna, egészségtan, cserkészlet.

2. Bandáiban vannak. Összeverődtek, egymás kezére dolgoznak, kiegészítik egymást. Történelem.

3. Danolnak. Jobban telik tőlük így az idő, könnyebb is a munka, do meg kedvök is van. Ének, versek, mesék, rajzolás, festés.

4. Értik egymást. Nyelv. Anyanyelv. Szomszédaink nyelve (német). Eleink nyelve (régi nyelv, Latin).

5. Most már hozzáfoghatunk.

Legnagyobb elképedésemre azonban ezt az érdeklődésüket sohasem vezette semmi a szisztéma és a *methodus* felé. Valahogy visszakanyarodott az egész az életükhöz. Nemcsak reális, nemcsak valóságos volt a tudományuk, de praktikus is. A *ló*. Igen, ló az

volt az életükben, a lovat érdemes a maga valóságában ismerni. Most aztán gyermeki kíváncsiságuk megszáncáztatta az egész iskolásait a ló -aktualitásából hegyen-völgyön, hetedhétországon át, de nem azért, hogy a végjén beletegye ezt a lovait egy megbízható rendszerbe, tanulságait pedig most már kamatoztassa, mondjuk, a tehén, vagy a disznó körül, hanem mindig azért, hogy most már a változott körülmények között lássa és csutakolja, szeresse és hasznosítsa ezt az egy kicsit mégis csak módosult, de praktikusán változatlanul az istállóban abrakoló valóságos lovat.

Ennek az lett a következménye, hogy a maguk módján, a maguk szabadjára nagy érdeklődéssel, sokat és gyorsan (tanultak s nagyon megbízható volt a tudásuk. Nem felejtettek el semmit. Csak szisztémát és methodust nem volt szabad követelnem tőlük. A tényeket és a tények összefüggését tudták, de nem a szisztematikus összefüggést, hanem a gyakorlatit, vagy a valóságost. Akkor nyáron kezdett egyébként derengeni előttem, hogy van magyar filozófia, ha nincs is magyar filozófiai rendszer (mert a Böhm Károlyét nem tartom magyar filozófiai rendszernek), s ez a magyar filozófia a dolgok gyakorlati létéből kiindulva halad a valóságos létezés felé s akkor visszafordul s úgy „igaz”, ha a valóságos létből *visszatalál* a gyakorlati léthez s értelmét adja annak. Ázsiai filozófia ez, az európai szubjektív és komplikált filozófia szisztémái és methodusa közül ad hoc-szerűnek tetszik, pedig csak szemléletes: objektív és primitív.

Húsz esztendő távlatából bevallom, hogy a latin nyelvet is úgy tanultuk meg valahogy hátulról előre, visszafelé, nem mint ahogy szokás. A grammatika: szisztéma és methodus, azt nem túrték a gyerekek: A *nyelv tényét* elismerték, tudomásul vették, megtanulták, a nyelvtant csak úgy, hogy a nyereseményeket külvilágunk és katulyákba, meg zsákba raktuk. Csak a legvégére készült el a nyelvtan, de akkor is csak a kézzelfogható ténye (a katulyák és a zsákok), nem a szisztémája meg a methodusa. A gyerekek minden egyes dativust, vagy praeteritum imperfectumot esetenként és újra meg újra megalkottak. Sohasem azért mondták például, hogy agricolae, vagy faciebant, mert az agricolának így van a singularis dativusa, mert agricola a tövű és az a tövűeknek a sing. dat. végződése: ae, vagy mert a facio ige III. conjugatióra megy s ott az ind. praet. imp. plur. III. pers. -iebant-ra végződik. Azért mondták, hogy agricolae és fariéban*, mert: „mikor a magyar azt mondja, hogy, olyankor a latin meg *ezt* mondja. Ezt itt, most, így

kell mondani, hogy kellett öt perccel ezelőtt, *ki emlékszik arra*, hogy kell öt perc múlva, *azt csak a jó Atya tudja*. Itt, most, legjobb tudásunk szerint legjobb azt mondani: agricoale és faciebant.

Csak a maguk módján tudtak sikeresen tanulni, hanem úgy aztán tudtak. Hét hét leforgása alatt megették az egész elsőszályos anyagot. Pihent eszök úgy fogott, mint a tűz.

A „kézzelfoghatóságok” kellettnek ugyan nekik, de nem materiálisan. Csak úgy, hogy földrajzból nem lehetett ajtóstól rohanni a házba s taxatívén felsorolni a föld gömbalakú voltának a bizonyítékait. Ellenben lehetett útleírás-részletét olvastatni. Egy-egy ilyen mondatnál: akkor ragyogott ámuló szemünk előtt első ízben a Déli Kereszt, öten-hatan is felütötték a fejüket:

— Megájjunk. Nem értem.

Meg kellett állani. Beszélgetni kellett. Kiderült, hogy a Kaszást, meg a Göncölt, meg a Fiastyúkot mindenki ismeri, a Déli Keresztet meg senkise. A Déli Keresztről jutottunk a föld gömbalakúságához. Óra végén nagycsomó gyerek felment a toronyba lefele „górálni” a [toronyablakból, mert meg kell mindenről bizonyosodni, amiről meg lehet. Hajót nem láthatunk felbukkanni a Láthatár szélén a tengeren, de lefele dobálni lehet tégladarabokat a toronyablakból s az is egyik bizonyíték, hogy érnek földet a tégladarabok.

Az is megható, mikor Indiának 350 millió lakosáról van szó s újra megállítanak:

— Megájjunk. Mennyi is lehet az?

Az előírt anyag ugyan akkor még csupán Magyarország, de az nem megy csak úgy, India nélkül. A földrajz is így alakul: hazulról elfelé a végtelenig s onnan ismét vissza hazáig. „Mert jó azt tudni az embernek, merre túled és meddig hozzád.” „Hiába ismerem én a földesi határt, akar a tenyereméi, ha a búza felől Zürichben határoznak” — mondja a másik. Ezért jó, ha Zürichet is ismerjük — ez a tanulság *előfeltétele* annak, hogy földrajzot tanulni kell. De Zürich nem elég. Van Földesen egy nagyon elbizakodott ember. Szavajárása, hogy majd megmutatja ő, kicsodamicsoda az a Nagy János. Már t. i. ő saját maga. Ez az ember akkor kerül szóba, mikor a Déli Kereszt s nyomán a csillagos ég. »Mit akar ez szegény megmutatni? — kérdi az egyik első gimnazista tűnődve. — Maga se tudja, ki ü, hát mit magyaráz rajta másnak. — Hogy ne tudná, vetem ellen, magamagát csak ismeri. »A tejútho képpest aligha, hangzik a végső elintézés, ha meg

igen, mit feszít?” „Kínlódik, mint két csű tengeri egy zsákban.” — Az ember szólást nem számítva nagyon jó geográfiai világnép ez: földrajzi tudat nélkül az egyik ember a másik ember mellett csak „kínlódik, mint két csű tengeri egy zsákban.” Hát ezért is jó, ha az ember tanul, még földrajzot is.

Nagyon nehéz gátat vetnem az emlékezésnek, de ha tovább részletezném is ennek a felejtethetlen nyárnak a tanulságait, éle-
sebben talán, azonban ugyanezt a képeit adnák végeredményül. Szerintem a többtermelés elsősorban attól függ, elegendő mértékben van-e Magyarországon bizonyos számú embernek megfelelő-
geográfiai és egyéb világnépe és csak másodsorban kell hozzá gazdasági számtartástan, üzemtan, okszerű méhészet, korszerű baromfitenyésztés és bevezetés a szövetkezeti alapra helyezkedéshez. Csak egy bizonyos műveltség birtokában lehet közösségeket szövetkezetekbe tömöríteni s okszerű gazdálkodásra bírni. Többet mondok. Nem lehet egy magyar emberekből álló kompakt közösséget igazán többtermelésre bírni addig, míg egy másik kompakt közösség felérendeltség viszonyában él vele, mert akkor — érzése szerint — elég annyi, sőt az is sok, amennyi magától terem. Jelenleg az a helyzet, hogy a falu nyers termékeinek nincs természetes tovább kísérője a haltártól a nagyvilágig, mert a falu lakossága csak addig van kitévezve, ameddig a termék világrajön, vagy kikél, kifejlődik és elkerül a faluból. Ma már a falu természetes életmódjának a legközvetlenebb magyarázatára több kultúra szükséges, mint amennyit a falusi ember kap. Nem tudom, értenek-e? Kissé homályosan tudom csak kifejezni: Amíg a falu megfelelő arányban főiskolai oktatást nem kap, bizalmatlan. Ameddig a nagy általánosságban csak városi ember kap főiskolai oktatást, falusi ember meg', ha ebben az oktatásban részesülni kíván (kivételes esetekben és ritkán), kénytelen városi emberré áthasonulni, addig a falusi ember azt hiszi, kifogatják, megcsalják s csak annyit termel, amennyi magának kell s még valamit, amennyi a létminimumához pénzül, ellenértékképpen okvetlenül szükséges. Jelenleg a falusi ember ezt a kis kiviteli termelvényét legfeljebb a feladó vasúti állomásig kíséri. „Ab állomás”, a város veszi át tőle. Pedig azt kísérni kellene tovább, sokáig: boltba, malomba, gyárba, börtérre, ügyvédi irodába, bírósághoz, törvényhozásba, külképvisletbe, külföldi tanulmányúton, iskolába, felső iskolába, törvény-kodifikáló bizottságba, adóügybe, közjegyzői hagyatéki eljáráshoz, költségvetéshez.

megyei és járási közigazgatásba, ezerféle helyre s ő nem tudja sehoh a járást, bizalmi emberei, küldött követei, ágensei, főmenderei sincsenek sehoh. A városi embert — már ismert, hiszen ismételten itt is ismertetett okokból — nem tartja, mert nem érzi annak.

Természetes, hogy gazdasági szakiskolák is kellenek. De gimnáziumok és egyetemek *mellé*, nem azok *helyett*.

KÖZOKTATSÜGYI REFORMJAINK MAGYAR MÉRTÉK ALATT

XXXVIII.

A SZELEKCIÓ ÉS A TEHETSÉGGUTATÁS.

Tulajdonképpen végeztünk is. Ami még hátra van, alig több a törmelék eltakarításánál. Az igazi tennivalónak immár utána vagyunk, de a műhelyet rendbe kell azért hoznunk mégis. Ilyen nagytakarításféle tehát, ha felvetjük a kérdést: így állván a dolog, milyen szemmel nézzük a közoktatás ama reformtörekvéseit, amelyekkel szemben kelt kételyünk következtetéseink sorát megindította? Vajon a szelekciós törekvések, a tehetségkutatás, a szigorított ellenőrzés, a tanterv-változtatás rendszer- és módszer problémái, a tanárképzés reformja, az egyetemi reform általában, a tanárok továbbképző tanfolyamai, az új tankönyvek, az új középiskolai rendtartás intézkedései ezt az egyetemes, gyökeres, újraértékelő változást, amelyet a magyar lélek imperatívusza sürget és amelyet halogathatunk, akadályozhatunk, de ki nem kerülhetünk, szolgálják, vagy gátolják, vagy tekintetbe sem vesznek? Azt hiszem, erre a kérdésre nem válaszolhatunk sem hallgatással, sem vállvonogatással, még rövidre fogott enuncióval, vagy elítélő véleménynyilvánítással sem. Újra elő kell vennünk sorban valamennyiőjüket s új tanulságaink birtokában kell megkísérlelnünk valódi jelentőségük pontos mértékének hitelt érdemlő megállapítását.

A szelekciós törekvések nem fogják emelni az iskolai nevelés színvonalát, sőt még mélyebbre fogják süllyeszteni azt; a tehetségkutatás sem fog eredménnyel járni. Szigorú és merész állítás, de tanulságaink birtokában kénytelenek vagyunk egy ilyen szigorú megfogalmazással. A színvonalcsökkenésnek és az eredménytelen tehetségkutatásnak ugyanaz az egy a magyarázata. A szelekció nem a magyarság egyeteméből válogat majd, akármilyen szigorúan szeretne és próbál is selejtezni, ez az egyik baj, a másik nem

kisebb ennél: nincs megnyugtatóan megfelelő mértéke a selejtezéshez.

Jelenleg azért nem reménykedhetünk a selejtezés sikerében, mert nincs rá mód, hogy utána menjünk a tehetségeknek falura, tanyára, még kisvárosba se nagyon juthatunk el, tehát továbbra is a városi lakosság, legfeljebb a tehetősebb nem-városi honorácior osztály gyermekei között vagyunk kénytelenek mozogni. Dolgozatunk korábbi fejezeteiben már ismertettük a helyzetet, nem lephet meg tehát senkit, ha ismételjük: *addig, míg be nem kapcsoltuk kulturális életünkbe a magyarság egyetemét, illúzió minden szelekció.* Illúzió volna még abban az esetben is, ha igazságos mértékkel szelektálnánk.

Feltéve, de meg nem engedve, hogy mértékünk alá odaállíthatnánk népünk osztatlan ifjúságát, még mindig kérdezhetnek: mekkora volna a valószínűsége annak, hogy e mérték alatt a valóban legott a valóbbak mutatkoznának csakugyan is odavalókgyanánt? Ha őszinte és hozzáértő a felelet, alig hangozhatik másképen, mint ilyenformán: minimális a jobbik eset valószínűsége. Minimális, mert felső osztályunk kultúrája nem a magyar lélek rendszerében nyilvánul. Így aztán az a pokoli helyzet áll elő, hogy mennél értékesebb valaki, akit ennek a kultúrának a mértéke alá állítunk, annál rosszabb eredménnyel „vizsgáljuk” az idegen rendszer mértéke alatt. Mennél telítettebb, sajátosabb, életképesebb, egyénibb és önállóbb, természetszerűleg annál magyarrabb, annál képtelenebb az idegen rendszerben mozgásra, annál kulturálatlanabbnak bizonyul, annál nehezebben üti meg a mértéket. Csak a közepes, szintelen, maga lábán járnai képtelen, nera-productív, utánzó és asszimiláns típus bírja ki az idegen rendszer vasigáját.

Kettős következménye van a dolgok ilyenén állásának. Az egyik az, hogy hasztalan kutatjuk tehát legjobb akarattal a tehetségeket, csak tehetségteleneket vagy féltehetségeket tudunk rendelkezésünkre álló eszközeinkkel agnoszkálni, vagy besorozni. Mennél intenzívebben végezzük tehát a tehetségkutató munkát, azaz mennél alaposabban belegázolunk a természetes folyamatok eredményeibe s mennél kegyetlenebb eredményességgel erőltetjük mesterséges beavatkozásunk „termését”, annál inkább lefelé züllesztjük köznevelésünk anélkül is *elég* alacsony színvonalát. A másik következmény talán még ennél is kietlenebbnek sikeredik. A szelekció elkerülhetetlenül növelni fogja az idegen rend-

szer hatékonyságát. Ha a dolgok háborítatlanul folydogálnak a nevelői munka menetének magokásta medrében, az idegen rendszer lassankint csak feléből-harmadából kötelező. De ha szelektálnom kell, szigorítom a dolog természete szerint a rendszer érvényét is. Ez pedig azt a keserves pluszt fogja eredményezni, hogy annak a diáknak, aki szelekció nélkül ideje és ereje csak egy bizonyos százalékát volt kénytelen az idegen rendszer szolgáltatába állítani, szelekció esetén ezt a százalékot okvetlenül! emelnie kell. Csak egy példát engedjenek meg. Egészen bizonyos, hogy a magyar nyelven megírt költemények közül az idegen rendszer értékelése szerint nem ugyanazok a darabok klasszikus értékűek, amelyek a magyar rendszer értékmérőjén mérve súlyosaknak és teljeseznek találtattak. Ha nem szigorú a szelekció, nem kell annyi verset könyv nélkül tudni, mint ha selejtező kedv kéri számon a kötelező anyagot. Tegyük fel azt a nagyon valószínű esetet, hogy az idegen rendszer-favorizálta anyáig tíz százaléka magyar rendszerben kevésbé értékes. (Nagyon irgalmas számítás szerint, de ne legyünk most felettebb igazságosaik, mert nincs rá szükségünk.) Tegyük fel továbbá azt, hogy szigorú szelekció esetén 100 verset kell könyv nélkül tudni, egyébként csak 50-et. Nyilvánvaló, hogy szigorú szelekció esetén 10 szemét verset tanultam meg, holott egyébként csak 5-öt kellett volna megtanulnom. Kultúrám tehát ez esetben selejtesebb, mint a dolgok természetes menete szerint lenne. Addig, míg az iskolában a magyar kulturális átértékelés folyamata végbe nem megy, a szelekció is, a tehetségkutatás is csak lefelé züllesztetheti köznevelésünk színvonalát. Mennél szigorúbban és eredményesebben sikerül a végrehajtása, annál színvonalatlanabb lesz közoktatásunk a jövőben.

XXXIX.

AZ ELLENŐRZÉS MEGSZIGORÍTÁSA.

A szigorított ellenőrzés csak eredményeket és módszeres eljárásokat tarthat nyilván és kérhet számon, tehát csupa anyag-szerűségeket, illetve mechanizmusokat. Annak szemmeltartása, ami a nevelés folyamatában maga az élet, kívül esik lehetőségeinek határán. Épen ezért fordulhat aztán elő olyan képtelen helyzet is, hogy mentül jobban megfelel egy-egy eredmény, vagy egy-egy eljárás mód az előírásoknak, vagy mennél megfigyelhetőbb, annál kétesebb a belső értéke. Ezt senki sem óhajthatja vagy szándékol-

hatja így, ez csak annak a jele, hogy a kivitel nem közelítette meg a célkitűzést. Mennél szigorúbb az ellenőrzés, annál sikeretlenebb. Mennél nagyobb felügyelet mellett ment végbe a munka, annál kevesebbet produkált.

Engedjék el e sorok írójának, hogy feltételezze: másutt talán jobban beválik a felügyeletnek ez a szigorított módja. Úgysem lenne érvelése elég meggyőző. Hiszen kiki a maga módján, látja a dolgokat. Ha el is képzelhető a mi rendszerünkben egy másik rendszer, az a mi szemünkben jogosult ugyan és tiszteletünk tárgya, de legjobb esetben is csak kívülről-befelé ismert valami, ami a mi elképzelésünkben legalább is titokszerű, még ha beválik is. Nem bocsátkozik tehát e sorok írója annak 'taglalásaiba: egyáltalában megfelelő mód-e az ellenőrzésnek jövőben nálunk is szándékolt módja, mindössze annak megállapítására szorítkozik, hogy nálunk ez is inkább árt majd, mint használ (s ezt a többiben említett eredménytelenség máris mutatja). Valószínűleg azért történik ez így, mert ilyen ellenőrzés sem a mi eszünkjárása szerint való.

Elnézem a kis gyermekeim irkáit, elhallgatom vizsgái feleletüket. Fürkészem a tanítóik, igazgatóik, szakfelügyelőik arcát, miközben maga a jelenet leperog, vagy az irkalapon ott piroslik a láttamozás. Vajjon mit akarhattak ellenőrizni, tűnődöm. Hát valószínűleg azt, megvan-e, aminek előírászerűen meg kell lenni. Megírták-e a feladatokat s jól és szépen írták-e meg? Megtanulták-e a kiszabott leckét s hibátlanul tudják-e elmondani? Értik-e? — még az is érdekelheti az ellenőrzést. De az már ellenőrizhetetlen, mennyi vált mindebből a növendék személyes tulajdonává, kultúrájának tartalmává, teremtő készségének és képességének szerves alkotórészévé?

Mindez azonban minden ellenőrzés mindenkori megoldhatatlan problémája. Nálunk sajátos bajok is vannak. Amit itt a kis gyermekeim irkáin, feleletein ellenőrzés közben „hoppon vesznek”, az annyi, mint mikor a szökevény tolvaj felleghajtóját szorongatja a rendőr abban a hiszemben, hogy magát a tettést tartja a markában. Ha csak azt az egyet tekintem, hogy a kifogástalan teljesítmény kritériuma ilyen elbírálásoknál: az egyformaság és a hibátlan kivitel úgyszólván már az indulásnál, kénytelen, vagyok fejére olvasni az ellenőrzésnek a vádat: nem a magyar gyermek munkarhythmusát és sui generis teljesítményeit keresi, vizsgálja és bírálja el az ellenőrzés, idegen az eszejárása. Az egyformaság a

mi eszünk járása szerint nem utánzás eredménye és nem gyakorlás következménye. Az egyformaság az anyagnak és a munkának a természetéből fakad és úgy áll elő, hogy az egyén erre ráeszmél, miközben viszonyulnak adottságai és alkalmazkodnak erői az inasévek alatt a feladathoz. Az egyformaságot az idézi elő, hogy a szóbanforgó dolgot nem is lehet másképpen csinálni s ez lassacskán mindenki számára megvilágosodik. Aki nem hiszi, nézze meg a falusi asszonyok kézimunkáját. Az mind egyéni, pedig valójában mind egyforma, századok óta. Aki még mindig nem hiszi, emlékezzék Móricz Zsigmond Tavaszi szél c. novelláskötetéből Rojtos Bandira, arra a kis bojtárgyerekre, ki csak addig gyámoltalan és ügyetlen, míg úgy nem szabad neki fognia a pala vesszőt, mint az árat, mihelyt úgy foghatja, szakasztott úgy is ír, mint ahogy a betűket a tanító úr elébe rajzolta a nagytáblán,. Hiszen azt nem is lehet egyébképen.

Jelenleg úgy áll a helyzet, hogy mennél szigorúbb az ellenőrzés, annál kevésbé fejthetik ki a növendékek százszázalékos önmagukat, tehát annál inkább csak látszólagos az eredmény. Nemcsak a maguk módján nem tanulják meg a gyerekek a leckét, hanem azonfelül még az idegen leckét is könnyű fajsúlyú változatban tudják. Fogalmazni is azért nem tudnak jól, amiért írni. Nem szabad kísérletezni, próbálgatni, hibázni, ellesni, feltápaszkodni, huszadszor újra kezdeni, huszonegyedszer még mindig felsülni, elcsüggedni, nekikeseredni, feldühödni, bátorságra kapni, megsejteni a bennünk zsendülő erőt, most már annak ihletésére idétlent szülni, azt egyre formásabbá nyalni, minit a medve a bocsát. Nem, nem szabad, nem érünk rá. Általában is szalad az idő, de közben is ránknyithat a szakfelügyelő. Nem szabad hibázni. Rögtön tudni, nyomban produkálni!, azonnal „mutatni” kell. Jönnek tehát a jó öreg frázisok, azok már készen vannak, könnyebben is utánozhatók. Senkit ne tévesszen! meg), hogy most már, a modern iskolában „spontán”, a „gyermek lelkéből fakadó” friss, harmatos, „gyermekszáj” frázisok is vannak, külön selyempapírosba csomagolt összetört vázadarabok, mű-tévedések, szándékolt elesések, egy-egy ilyen témánál, mint *Vakációm legboldogabb napja*, vagy *Mire tanítanak bennünket Visegrád romjai?* Magam részéről nem nevettem a bájos elszóláson, mikor a megszállt területi nyolcesztendő apróság azzal kezdte a dolgozatát: *Húsz év óta vártam erre a napra ... Naiv, ártatlan elszólás arról, hogy fakad meg, csírázik, hajt ki és terebélyesedik a gyermek*

lelkében a frázis — egyre szigorúbb ellenőrzés mellett, hogy napról-napra kevesebb a szűztalaj. Gondosan vigyázunk rá a többtermelés elve alapján, hogy ne maradjon parlagon semmi: minden talpalatnyi területén a lelkeknek frázis teremjen. Csupa jóindulatból, mert hajt az idő, vizslat az ellenőrzés szemepárja s eszünkjárása ide vagy oda: fel kell mutatni valamelyes eredményt.

Ez így van és így is marad mindaddig, míg egyszercsak megváltozik a közfelfogás és a közhangulat, a közvélemény is egyebet követel, lassú átmenettel, szinte észrevétlenül egyébre fognak ügyelni és másfélék épen. Magunk eszejárása szerint kezdjük figyelni, óvni és segíteni gyermekeink eszejárását, mely a mienkhez hasonló. Az ellenőrzés arra fog szorítkozni, hogy az esetleges akadályt elhárítsa a természetes haladás irány vonalából s bölcsen tudja, hogy a többi magától jön. Mennél zavartalanabbul, mennél inkább a maga kínján, annál bátrabban, feszélyezetlenebbül, gazdagabban, sikeresebben és eredményesebben is. A fogantatás mindig titokzatosan megy végbe és legszívesebben, távol a nézőközönségtől. A születés pedig sohasem nyomban esedékes, hanem mindig egy bizonyos idő múlva. A „primőrök” sohasem olyan zamatos ízűek, mint a szüreti szedés.

XL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS RENDSZER.

A tantervválloztatás, mint láttuk, kétféle természetű: rendszeres és módszeres. Indokolni sokféleképen lehet és szokás is őket, valójában minden ok egy alapokra vezethető vissza: olyankor kell módosítani a rendszert, ha már nem bírja magában foglalni az időközben mássá lett és új részleteivel meggazdagodott világképet s akkor kell megváltoztatni a módszert, mikor a növendék kapacitása valamiért nem képes már befogadni az anyagot a régi, megszokott és bevált módon.

Azon már túl vagyunk, hogy olyasmit kellene érvekkel megtámogatnunk, mintha napjainkban és épen az eddigi tudományos rendszerezés sikerrel helyreállította volna a tudásanyag-szolgáltatata világkép szerves, vagy akár csak mesterséges egységét. Szó sincs róla. Többek között azért sem érünk el igazán eredményt iskoláinkban, mert a mozaikszerű részletek menthetetlenül szerteszt hullanak növendékeink szellemi tárházában s valóságos kereszt-rejtvény-kultúrává gabalyodnak össze. Egy nagy lexikális adat-

halmaz az egész, amelynek így semmiféle haszna nincs. Holt-leltár, lomoskamara, az egyes tudásdarabok magukban régen el-értelmetlenedtek, összefüggésük más darabokkal nincs — az egész pedig, már régen nem tudni, mirevaló.

A baj egyetemes európai szimptóma ugyan, de van sajátosan magyar szimptóma-részlete is. Egyetemes európai jelenségnek kell nevezetesen tartanunk az iskolai krízisnek azt a mindenütt feltalálható jellegzetességét, hogy sem kibékítően egyetemes filozófiáját nem képes adni saját — részben újonnan felfedezett — világának múltban gyökerező előítéletei miatt, sem pedig ezt a gyöngességét becsületesen bevallani és a csődöt tisztességesen elismerni nem hajlandó. Inkább köntőrfarol, elhallgat, rosszhiszemű meséket gyárt, hazudozik, vagy — stagnál. Óhatatlan, hogy közben össze-vissza düljön minden, egybe ne kavarodjék a felismerhetetlenségig, soha-ki-nem-nem-válogathatóan a kultúra egész tartalma, mi azonban inkább szemet hunyunk és kevesebbel is megelégszünk, csak a színvallás nehéz perceit tologathassuk még egy kicsit odább.

Az őszinte reformot ez a nem-őszinte helyzet késlelteti, a jelenleg épen érvényben levő helyzetet is ugyanaz mérgezi. Talán magunk sem hisszük már, hogy ha valamelyik tantárgy nagyobb óraszámot kap, eredményesen is tanítható. Vagy hogy lényeges javulást hozna egy-egy ismeretkör eddig még nem tanított ágának új bevezetése. De azért reformjaink valahogy mégis mindig ilyen természetűek. Holott valamennyien sejtjük immár, hogy menthetetlenül szétesett tudományos rendszerünk valaha szervesen egységes világképe és ez az oka minden bajnak. Még kelletlenebb fogalmazásban: nem is ez az igazi oka, hanem az, hogy züllött rendszert erőltetünk, melynek azért nincs szuggesztív s (ifjúságunkra vonatkoztatva) képző ereje, mert már magunk sem hiszünk benne.

Még mindig egyetemes európai problémakörben mozgunk. Nagyon szélesen nem igen terjeszkedhetünk ki a részletekre, annyit azonban mégis szükségesnek látunk, mintegy illusztrációjakép a fentebb írottaknak, megmutatni, hogy nézetünk szerint a szellemtudományok természettudományos felépítése az a züllött rendszer, amelyben ma már senki sem hisz, de amelyet iskoláinkban még mindig rendületlenül hirdetünk, tanítunk, bár egyre kétségbeejtőbb eredménytelenséggel. Anyanyelvi óráinkon még mindig etymologizálunk és logikai kategóriák alapján gramma-

tizálunk, beleértve a stilisztikai, retorikai és poétikai tanúim á*nyakat is, ha a nyelvről van szó, másrészt keressük az író őseinek, szülőföldjének, életsorsának, olvasmányainak, korának és ezekhez hasonló egyél) körülményeinek hatását a „mű” tárgyválasztásán, alapeszméjén, kompozícióján, jellemzésén, nyelvén' és más hasonló elemein, ha irodalomhistóriai óra következik. Ugyanígy taglaljuk a történelmet hol pragmatikus, hol .genetikus felfogásban, mintha komolyan elhinnők, hogy ok- és okozati viszonyban követték egymást a lefolyt időben antecedens és consequent. Geográfia-órán körülvesz bennünket változatlanul a heliocentrikus világ, benne a föld múltszázadvégi geológiai és anthropogeográfiai felfogás szerint bemutatva. Kémia és fizika órákon a természeti világ törvényszerűségei még mindig nem hajlandók tudomásul venni, hogy eljárt fölöttük az idő s ma már nem mérszel a tudomány olyan ellenmondást nem tűrő modorban elmechanizált világnézetet hirdetni, mint akkor, amikor még kevesebbet tudott az anyag .szerkezetéről és egy naiv gyermek felelőtlenségével apodikukuskodhatott kedvére. Az én felekezetem hitan óráin változatlanul érvényben van a múltszázadi racionalista, de kálvininak nevezett dogma, amelyet ma már egyetlen kálvinista dogmatikus sem hirdet a régi érintetlenségében éppen Kálvin tanainak belső dinamikája értelmében és következtében. A leíró természetrajz nem áll a modern biológia alapjára s azt hiszi, pedagógiai megfontolásból cselekszik így, pedig csupán gyáva és rest a beismerésre. Matematika órákon fogalmuk sincs a diákoknak e tárgy mai problematikájáról, vagy arról az útról, melyet .stúdiumuk a jelenkorig megtett. A klasszika filológia még csak meg sem képzik a nagy óraszámú latin-görög tanulmányok során és következtében, a modern nyelvi órák szaltomortálét vetnek a Berlitz-iskola, a modern filológia antik kaptafára húzgálása és a művelődéstörténeti velleitású „Kultúrkunde” lehetősége és eshetőségei között (vagy közé).

Csak természetes, hogy ez az anyag mindvégig tarka, mozaik-szerű, értelmetlen és haszontalan marad. A földrajzi világkép nem azonos a történelmivel, az még kevésbbé egyezik a nyelvi-irodalmi- képzőművészeti-néptudományival s mindezek távolról sem hajznak a természettudományoshoz. Kisebb egység keretében maradva: baj van a részlettárgyak egysége körül is. A grammatikai fok nem előzménye az esztétikainak (stilisztika, retorika, poétika) s emennek nem folytatása az irodalmi (helyesebben s

hogy még tarkább legyen: irodalomtörténet). A legborzasztóbb baj azonban ott van, hogy a nevelők gondolkodóbb fele már jó-kora ideje szakított azzal a természettudományos világmagyarázó-
elvvvel, amely ezt az anyagot valamikor úgy a hogy áthátotta s a szellemtörténeti irány (felé gravitál, ugyanakkor a növendékek ösztönösen, jövő feladataik imperativusainak engedelmeskedve) nem érdeklődnek a tananyaguk mélyén rejtőző logicizmus iránt, mert csak az gyűjtja fél fantáziájukat és kelt bennük érdeklődést, amiben psychologizmus jelentkezik. A nevelők minden meggyőződéssel nélkül tanítanak, a növendékek semmi hasznára tanulnak s abban a titkos reménységben, hogy az egészre csupán pro forma és ideig-óráig van szükségük.

Ez általános európai szimptomának, említettük már, sajátos magyar szimptóma-részletei is vannak. Ezek között külsőt is, belsőt is egyképen találhatunk. *Külső*, de fontos szimptomát szült az a letagadhatatlan tény, hogy kulturális életünket európai vonatkozásban bizonyos *vidékiesség* jellemzi. Az uraságtól-levetett-, ség és divatból-kimentség nálunk végzetesebben és egyetemesebben jelentkezik, mint akármelyik más részén Közép- vagy Észak-, vagy Nyugateurópának. Még pedig kétféle formában is jelentkezik. Egyik formája szerint úgy kísért mifelénk huzamosabb ideig a levitézlett mulli-forma, mint ahogy a panamakalapot sokkal tovább viselik falun a gavallérok utolsó divatként, mint a fővárosban. Ezzel nem mondtam újat, vagy szokatlant. A másik forma (kevesebbet emlegetett és) veszedelmesebb. A mindenkori kolonizátorok „konzervativizmusa” hasonlít hozzá megmegszólalobban. Ahogy messziről jött telepések dialektusukban három-négyszázszendős fordulatokat vagy alakokat őriznek, amelyek az anyaország nyelvében már régesrégen elavultak, módosultak, vagy kicserélődtek, úgy őrzi mereven, konokul és már nem konzervatíván, de orthodoxul, sőt reakciósán felső néposztályunk idegen rendszerből jött, vagy idegen rendszer nosztalgiájában élő itthoni rétege elmúlt korszakok elavult kultúráját, megvénhedett és korhadó világképét, gyermekes világmagyarázatát.

Belső baja a magyar kultúrtartalomnak az, hogy olyan-amilyen filozófiája nem magyar jellegű. Ezért aztán nem is termékeny, nem fejlődik, autochton kultúrmunkára nem szuggerál, hiszen illet feltáplálni és üzemben tartani amúgy sem tudna. Futólag említettük már, hogy a magyar filozófia szemléletes, kézzelfoghatóságából végtelenbe vetülő s onnét ismét a kézzelfoghatóságba

hazataláló, hyperbolikus formájú, reális alapú, transcendens jellegű. Az Én és nem-Én relációjában épolyan objektív és primitív, mint minden ázsiai természetű magyar lelki-termék. Szisztémája maga ez a szemléletesség, nem elvont kategóriáké. Ez a legvalószínűbb magyarázata annak, hogy magyar feladatok elvégzésére iskolánknyújtotta kultúrkincsünk nem alkalmas. In ultima analysi ezt értsük az alatt, hogy a magyar diák nagyon sok tanulásra szánt és fordított időt és energiát elpazarol.

XLI.

A MAGYAR MÓDSZER PROBLÉMÁJA.

A módszerről van aránylag legkevesebb mondanivalónk, holott pedagógiai irodalmunkat ez a probléma érdeklő legnagyobb mértékben. Pedagógiai szaklapjaink úgyszólván kizárólag módszer-problémákat tárgyalnak. Reform-iskoláink elűtő voltát a hivatalos iskoláktól módszer specialitások okozzák és semmi más egyéb. Polgári iskoláink most térnek át gyakorlatban is, még inkább gyakorlóiskolájukban és tanárképzésük alapelvében a munkaiskolái típusra s ez sem egyéb, mint módszermódosulás. Az éj középiskolai tanterv nevelő jellegűvé akarja átalakítani az eddig túlnyomólag oktató jellegű gimnáziumot és reálgimnáziumot, egy ilyen mélyreható változás sem vihető keresztül másképen, csak ha a régi módszer is megújul.

Ez a nagy sürgés-forgás ezen a területen, főképen ezen, majdnem azt mondhatnánk, hogy kizárólag csak ezen az egy területen szinte érthetetlen. Nem valószínű, hogy olyan nagy judíciummal rendelkező közösség, amilyen a tanári rend, komolyan elhinné, hogy az új módszeres elvek alkalmazása lényegesen javít a jelenlegi helyzeten. Eg3 általában nem lehet a mozgás magyarázata értelmi természetű. Inkább pánikhangulatot árul el. A módszer iránt érdeklődés egyetlen elfogadható magyarázata a végleg s csődöt megelőző jellegzetes idegesség, ideodakapkodás és csodavárás.

Tudva az Iskolai nevelés eredménytelenségének mélyén rejtő igazi helyzetet, valóban naiv képzelgésnek tűnik az a reménykedés, hogy a válság megoldható azon az áron, ha többet szemléltetünk, kevesebbet magyarázunk „egyetemi színvonalon”, s néha hetekig, esetleg a kérdve rejtő eljárást próbáljuk mindenféle mesterkedéssel arrafelé fejleszteni, mikor már a gyerekek

spontán kíváncsisága „kérdez”. Meddő erőfeszítések ezek, a leghurisztikusabb „ravezető” tanári modor is kedvetlenül és eredményesztve fárd ki s hallgat el ott, ahol — az ismert okokból — teljes közöny apátiája mered felé konok-ellenségesen. Teljesen egyremegy, szintetikus, vagy analitikus, esetleg genetikus módszert alkalmazok-e, ha közben sejtem, sőt bizonyosan tudom, hogy tanítványaim elképesztően nagy száma már csak azért sem vehet részt közös munkánkban, mert képtelen rá, részlet-törmelékek talán belepréselődtek kínlódó agyába, a tulajdonképeni problematikáról azonban sejtelve sincs. Hiába váltja fel az új módszeres eljárások során Herbart-Ziller hírhedt formális fokozatait akár az „élménypedagógia” beleéléses megismerése és önkifejezésre törekvése, akár a munkaiskola spontaneitást engedélyező „gyermekszerűsége”, ha hiányzik a növendékekből a spontaneitás és a készség, hogy élmények ériék. Legfeljebb az lesz a különbség a régi és az új eredmény között, hogy az egyre tilosabb verbalizmus lassú elmaradása után még az a kevés tárgyi tudás sem marad meg az iskolában töltött „szolgálati időm emlékéül”, amelyet a közelmúlt nadrágos emberei érettségi után húsz-huszonöt évvel még mindig elég hibátlanul el-el tudtak recitálni, ha kedvük úgy tartotta. (Egyik kortársam néhány évvel ezelőtt érettségi találkozón „betéve tudta” az egész „Kis-Beöthy”-t. Keseregve panaszkolta, hogy a fia bezzeg „Pintért” se tudja, pedig az mennyivel könnyebb, meg rövidebb is. Azt se tudja és helyette se tud semmit.)

Elfelejtik a módszer prófétái, hogy a sikeres tanuláshoz a lehetősége már ott megrendült, mikor annak az előfeltételei hiányoznak. Szelektálni kellene a spontán jelentkező „anyagot”, felkutatni és megtalálni az elmaradt tehetségeket, gondosan kiválogatni a tananyagot és csak azután lehetne szó a módszer megjavításáról. Igen ám, de ezek az előfeltételek megvalósíthatatlanok, láttuk már, miért és hogyan. A módszer-reform tehát már csak ezért is illuzózius. De önmagában is az, ugyanabból az okból, amiért a többi. Nem lehet a magyar lelket idegen módon tanítani és nevelni sem. Ugyanúgy nem lehet, mint ahogy szelektálni, mérték alá állítani, ellenőrizni és kultúrjavakkal ellátni nem lehet másképen, csak a maga belső törvényei szerint. Ha tehát a leghumánusabb módszeres elvek érvényesítése ellenére is közömbösen, értetlenül és érzéketlenül viselkedik, ne vádoljuk meg azzal, hogy „kultúrképtelen” ázsiai horda, hanem vegyük tudomásul magát a tényt szimptomá-

mivoltában azzal a végkövetkeztetéssel, hogy nem a diák meg-nem-felelő, hanem a módszer.

Németországban nagyon magas az egyetemes kulturáltság színvonala, valószínűnek kell tartanom tehát, hogy azok a módszeres elvek, melyek nálunk divatba jöttek mostanában és apródonkint, és amelyek legnagyobb részben tőlük származtak hozzánk, nálunk megfelel, mert célt ér. Nálunk nem olyan magas ez a színvonal, nálunk nem érnek célt ezek az eljárásmodok. Úgy látszik, a magyar objektív és primitív társas-lélek módszer tekintetében is másféle, mint az euramerikai, esetünkben jelesül német szubjektív és komplikált lélek.

Gyanítom, hogy a magyar „módszer” éppen olyan objektív és primitív társas-lelki megnyilvánulás, mint minden egyéb magyar lelki jelenség. Hadd bocsássam itt előre egyik idevágó megfigyelésemet.

Diákkori emlékeim támadnak fel. Vegyesen tanított néhány fiatal és sok öreg debreceni kollégiumi tanár. A fiatalok módszeresen tanítottak, az öregek — nem is volt némelyiknek oklevele, „jogosított” tanár volt, lelkészi képesítéssel — úgy tanítottak és neveltek, ahogy Isten éppen tudniok engedte, szerfölött „cigányfültre”. Kisebbik baj az, hogy az öregeket rajongva szerettük és mai napig ellágyulva emlegetjük, a fiatalokat meg elviselhetetlen teherként hordoztuk és pedig kivétel nélkül. Minden diák minden öreget és minden fiatal egyformán. Nagyobbik baj már, hogy az öregek tanítása valahogy sikeresebb is volt, mint a fiataloké. Nem tartozom azok közé, akik a tényekkel széniben elvi engedményre hajlandók. Nem hiszem most sem, ennek a kérdésnek az aktualitásából, hogy módszer nélkül lehetne tanítani, hiába mutatják ezek a tények úgy, mintha lehetne. Szóval azt hiszem inkább, hogy öreg tanárainknak is volt módszerük, még pedig jobb, mint a fiataloké. Az ő módszerük abban különbözött amazokétól, hogy őszintén adták bele a közös munkába egész egyéniségüket. A fiatalok németes módszereskedése úgy viszonylott az ő őszinte odaadásukhoz, mint a magyar szavak jelentésének szemléletessége a német szavak jelentésének elvontságához viszonylik. Az öreg debreceni tanárok emberek voltak, szuszogtak, vicceltek, haragudtak és latinul meg görögül tudtak, a fiatalok két lábon járó „nevelés” és „tanítás” absztrahálások voltak, nem is nagyon derült ki, tudnak-e, nem-e, ők nem tudtak vagy nem-tudtak, hanem „tanítottak”. Az öregek latin tudása konkrét tudás volt, a fiataloké ab-

sztrakt „közlése” absztrakt „tartalomnak”. Az nem érdekes, hogy akar engem valaki valamire megtanítani¹, az az érdekes, ki mit tud. Az egyik öregnek például szabad volt patáliát csapni, igazságtalan szekundákat beírni, pofonokat osztogatni történetesen ártatlanoknak valami félreértés miatt, amiről kiderült, hogy ő tétet róla, nem mi: óra végén az volt az osztály közvéleménye az esetről, hogy bizonyosan két vastag harisnyát húzott és nagyon szorított a cipője. *Ezért is* tudtunk nála, mert *ezért is* szerettük. Nagyon objektív és nagyon primitív módszer ez: ember volt, mint mi, de ő tudott latinul, nekünk meg tanulnunk kellett latinul. Tőle lehetett, nekünk muszáj Volt, de ember volt ő is, akárcsak mi.

Az volt mindvégig az érzésünk, hogy az öreg tanárok nem is nagyon akarnak minket a tárgyaikra megtanítani, csak hogy épen naponkint együtt vannak velünk nyolc hosszú esztendeig, őket magukat érdekli a tudományuk, el-elhullatnak belőle egyetmást imitt-amott és csakugyan érdekes is az, amit ilyenkor mondanak, vagy mutatnak. Egyébként ajánlatos is a tárgyukat tanulni, mert néha megharagusznak és olyankor — teljesen indokolatlanul, mert megfelelő előzmények nélkül — firtatni kezdik, mennyire vagyunk a stúdiumaikkal s akkor — érthetetlen — nem ismernek irgalmat. A bentlakás, konviktusi koszt, tandíjmentesség, stipendium ts házitanítóság viszont attól függ, hogy ilyenkor ki hogy felel. Sajnos, hangsúlyoznom kell, hogy szerintem ez „módszeres eljárás” volt, még pedig a legbölcsebb és egyetlen lehetséges a majdnem 100%-os magyar diákság roppant seregében..

Az sohasem volt kérdéses, mire jó — mondjuk — a latin vagy a görög. Ilyen kérdés ép úgy nem vetődött fel, mint ahogy teljesen hiányzott kultúrálétünkéből és kultúrjavainkból is a „szisztéma” A tudásunk színvonala is individuális volt, mindenki annyit tanult és tudnia is annyit kellett, amennyire szüksége volt. Némelyik olvasni is alig tudott görögül, de nem demoralizált az ő tudatlansága senkit (őt magát sem), mert „elég az egy leendő szováti rektornak”. De bezzeg ha valaki teológiára készült, annak annál többet kellett tudni, „engem ne gyalázzon E. nagytisztelétű, valahányszor, öcsém, kollokválsz a Kainéből.” Az is előfordult, hogy néha nagy lebzselés után 150, 200 soros porciókban kaptuk a penzumot, szép tavaszi napokon hajnalban kellett kelünk miatta, úgy dolgoztunk, ugyanazzal a tempóval, mint az aratók. Ugyanakkor a fiatal tanár latinból 15 sort adott fel és haragudtunk rá, nem szedtük

ki a szót belőle, senki se készült. Nem értett hozzá, hogy kell dolgoztatni a magyar embert.

Nem azt mondom ezzel, hogy ilyen az ideális magyar „módszer”, bár ezzel se mondanék akkora abszurdumot, mint amekkorának a módszeres elvek mércéjén lemérhető lenne. Nem bizonyos, hogy ma szakasztott ilyen. De feltétlenül valami ilyenforma. Objektív és primitív, akárcsak maga a magyar lélek.

XLII. AZ ÚJ KÖZÉPISKOLAI RENDTARTÁS.

Az 1934: XI. törvénycikk a Vallás- és Közoktatási Minisztérium 109.670/1938 IX. ü. o. sz. rendtartásának bevezető szavai szerint „kiemelkedő, sőt elsőbbséges szerepet juttat a nevelésnek. A nemzetnevelés és az egyéni jellemnevelés irányadó szempontjai nemcsak a tanítás anyagának megválogatásában és a tanítás módszerében nyilvánulnak meg, hanem különösen az iskola belső életét szabályozó rendtartásban testesülnek meg.” Az új rendtartás 18. §-a értelmében minden tanulóról személyi lapot állítanak ki az egyes osztályok osztályfőnökei. Ezt mostantól kezdve évről-évre folytatólagosan vezetik majd, Tartalma hivatalos titok. Ha a tanuló más intézetbe megy., személyi lapját az illető intézet igazgatójának hivatalos megkeresésére át kell küldeni. A 97. §. szerint a magaviseleti érdemjegyeket egészen más mértékkel osztogatják, mint eddig, kevesebben kapnak jeles és jót, többen elégségest, sőt elégtelent is, holott régebben ez utóbbi jegy egyet jelentett az ország összes középiskoláiból való kicsapatással. Ugyanez a § azt is előírja, hogy rendszeretből is osztályozni kell a tanulót, valamint azt is, hogy az előmenetel jeles és jó érdemjegyeit jóval nehezebb lesz a jövőben megszerezhetni, mint a múltban volt, nem szólva arról, hogy a magaviseleti érdemjegy a tanuló továbbhaladására nincs ugyan befolyással, de az általános tanulmányi eredmény megállapításakor számításba veendő. Egy tárgyból bukott tanuló sem tehet javítóvizsgálatot, ha két egymást követő évet javító vizsgálattal, vagy két osztályt osztályismétléssel végzett és a következő osztályban e tárgyból újból elégtelen érdemjegyet nyert. Ez utóbbi esetben ismételnie sem lehet, valamint az sem ismételhet, aki másodszor több tantárgyból bukott, vagy első ízben bukott ugyan, de négynél több tantárgyból.

Ezeknek a rendelkezéseknek igazán csak örvendezni lehet. Még a személyi lap sem valami új találmány: katonaiskolákban már régebb idő óta használják s úgy látszik, jó eredménnyel. Mindenesetre megbízhatóbb formája, minit az eddigi, mikor az áthelyezett tanár régi diákját az új intézetben. „Te is itt vagy, jómadár?” — kiáltással üdvözölte. A bizonyítvány adatai amúgy is „befolyásolták” az új tanári kart eddig is, Isten tudja, mit sejtettek a távozni kényszerülés háttéréül, vagy a gyenge eredmény mögött.

Ismétlem, az új intézkedések jószándékúak, mégsem várunk tőlük valami nagyon jó eredményt. Először is az emberek maradtak, akik voltak, csak mélyebben beleavatkoznak egymás sorsába, mint eddig. Egyik fél számára sem lelkesítő, ha a végrehajtó hatalomnak több mindenbe van beleszólása. Az emberi gyarlóság, meg az apparátus gépiessége jobb, ha mennél kisebb felületen érintkezik az élet spontán megnyilvánulásaival. Ellenkező esetben a passzív felet a kockázat valószínűségi törtjének megnövekedett számlálója és kisebbé lett nevezője idegesíti, az aktív felet a felelősség nyomában kelt lelkiismeretfurdalás.

Allítjuk ezt annak világos tudatában, hogy az új intézkedéseket épen az időközben erősen ludassá vált emberi gyarlóság és ennek nyomán óhatatlanul elgépiesedett apparátus provokálta ki. Elgépiesedést az iskolai munka, apparátus lett a középiskolai nevelésből. Tanítása pusztá és egyre lélektelenebb ismeretközléssé fajult. Ennek következtében jelest szerezhetek benne nem igazán érdeklődő és csöppet sem önálló féltéhségek, sőt egészen tehetégtelenek is, ha elég ravaszok, hazugok, vagy törtetőek voltak hozzá. Egyes magaviselettel matúrázhattak a nyolcadik év végén jellemtelen szemétehberré aljasodottak is, hiszen mód sem igen volt alapos megismerésükre, vagy kíméletlen leleplezésükre. Nyolc évet eltölthettek naponkint találkozáva és érintkezve egymás közvetlen közelében tanár és tanítvány s maradtak egymás szemében és számára északfok, titok, idegenség. Ez a fogalom, hogy „rend”, elvesztette minden értelmét tanulás közben s kizárólag az írásbeli dolgozatok külalakjára szorítkozott. De ki tudta azt, jószerint az osztályozó tanár sem, „hányas” az tulajdonképen, hogy „rendes”.

Még azt az engedményt is hajlandó vagyok megtenni, hogy nem is marad az ember a megváltozott körülmények között ugyanaz, aki volt. Az az ember, aki kevesen volt hív eddig és akit többre bíztak ezután, nem azonos azzal az önmagával, akinek eddig keve-

sebb volt az illetékességié. A megnövekedett feladat nőtetí az embereit, öreg hibánk, ha azt a tanárt, akit most elsőízben ültettek személyi lap, szigorúbb konzekvenciájú osztályozó napló, vagy diákjai rendszeretének, nemzethűségének, valláserkölcsi karakterének elbírálási elkötelezése elé, eo ipso lelkiismeretlen fráternek, hitvány, cinikus, felületes, megszorodott tennivalói miatt bosszús-nekikeseredettnek, azokat feléből-harmadából nyélbeütő, hozzá-nemértő, judíciumnélküli, harmadrendű emberpéldánynak képzeljük el. Elképzélhetjük fordítva is. Az, akinek eddig tanítványairól nem kellett részletekbemenő lélekrajzot készítenie, mégpedig felelősséggel, írásban, évekre ható érvénnyel, megtehetette, hogy csak felületesen ismerte tanítványait. Annál inkább megtehetette ezt, mert hiszen csupán ismereteket közölt vele és kért számon tőle. Ezentúl nem teheti már meg jó lélekkel, sőt zavartalan nyugalommal sem. Megnőtt tehát új feladatai súlya alatt ez az ember, felelősségérzete, lélekkutató készsége és kedve, segíteni akaró-gesztusa, nagyobb, több, potensebb, áldozatosabb lett olyan területeken is, ahol eddig nem érezte magát elkötelezettnek. El lehet tehát képzelni, sőt valószínűnek lehet tartanunk, hogy az eddigi gyarlóságához és mechanizmushoz nem okvetlenül újabb gyarlóság és gépiesség közelít vagy társul, hanem több emberség és nagyobb életszerűség.

Mégis fenntartom főntebbi állításomat. A föltevés föltevés, amelyeknek előfeltételei speciális helyzetünkben nincsenek kívánatos mértékben jelen és nem is valószínű, hogy csak úgy egyszerűen rendelkezésünkre fognak állani. Túlságosan szubjektív és szerfölyött komplikált módon alakítja az iskolai életet ez az új rendelkezés is, tehát folytatja a múltat. Túl akar járni a diákok eszén, ki szeretne fogni rajtuk, fölübük próbál: kerekedni, kényszeríti őket a jobb és több teljesítményekre, a középiskolás többtermelésre. A következmény azonban nem az lesz, amit várnak tőle, hanem az, hogy a diákok berendezkednek az új törvény követelményei ellen is, szakasztott úgy, ahogy a régiek ellen (a tények úgy mutatják, hogy: sikerrel,) védekezni tudtak. Megint beválik és helyesnek bizonyul majd az axióma, hogy a diák még tanulni is képes, csak hogy tanulnia ne kellessék, valószínűleg rendet is tud majd tartani *élete* szobájának közepéről ágya alá söpörvén a szemetet, hazafias és valláserkölcös is lesz, ha kell, legfeljebb megszorodnak frázisaink és elterjedtebbé válik jelesül ifjabb évjártatbelieink soraiban is a farizeus-típus. A betyárokat nem Rádáy-

módszerrel lehet kiirtani, hanem úgy, hogy a legjobb pandúrokká tesszük a betyárokat. Szóval: objektíve és primitíven kibékül a tanárság a diáksággal, nem egymás fölibe kerekednek, hanem egymás mellé kerülnek munkaközösségekben. Ebből a munkaközösségekben kell sokkal biztosabb eredménnyel apránként kioldalognia annak, aki nem beleváló. Ebben a „munkaközösségekben lesz igazi rend, hiszen rend csak ott lehet, ahol mindennek és mindenkinek megvan a maga helye, munkája és minden a helyén van. Ebben a munkaközösségekben megváltozik a résztvevők magaviseletté is, mert sem idő, sem kedv, sem mód, sem alkalom, főképpen pedig partner sincs a léhaskodásra ott, ahol dolguk van az embereknek, folyik a munka, mégpedig kinek-kinek kedvérevaló munka folyik. Csak a rabszolga lebzsel, még a szabad idejével sem tudva, mitévő legyen és csak a naplopók haszontalankodnak. Még pedig teszik ezt, mióta a világ világ és cselekedni fogják „míg e világ meg még két nap”, pedig sem bakterben nincs hiány soha, sem rabszolgafelügyelő ostorban. Úgy látszik, vastörvény ez, hogy: hiába.

Senkit sem lehet természete ellen, iskolai munka esetén: nem a maga észjárása szerint teremtő munkára kényszeríteni. Megoldást majd az jelent, ha egyszer egy teljes csőd ezt az egyszerű igazságot újra megint beláttatja felelős — és irányító — mindnyájunkkal.

XLIII.

A MAGYAR TANÁRI REND.

Mindannak, ami a tanárok továbbképzése terén eddig történt, természetesen csak örvendezni lehet. E tekintetben nincs különbség közöttünk s dolgozatunk elején minden jót és szépet igyekeztünk elmondani az újabban megvalósított szünidei tanfolyamokról. Itt most csak azért foglalkozunk a kérdéssel egy másik szempontból újra, mert tanulságaink birtokában nem fojthatjuk el becsületes és egészséges szkepszisünket egy olyan felfogással szemben, mintha ezek a szünidei tanfolyamok csak egy lépéssel is közelebb vinnék közoktatásunk problematikus ügyét valamiféle megoldáshoz.

Sajnos, a válság szempontjából teljesen közömbös, kapnak-e középiskolai tanáraink, elemi iskolás tanítóink és a többi tanerők időnkint útbaigazítást a szellemi élet jelenlegi állása és folyása felől, vagy sem. Való, hogy sem jobb, sem rosszabb nem lesz e

miatt és ez által a helyzet, de nem árt tisztába jönnünk vele, hogy szóról-szóra így igaz; nem romlik és nem javul a kritikus ponton semmi, tehát, vegyük tudomásul, hogy: nem is javul, mert hajlamosak vagyunk valami mást gondolni róla.

Nagy tévedés azt képzelni, hogy a tanító rend továbbképzése olyan alkalmakon múlik, amilyeneket egy-egy ilyen szünidei tanfolyam jól-rosszul pótolhat. Fogalmazzunk pontosabban: nem magyar észjárásra vall így látni a kérdést. A tanító rend azért marad el, azért nem képi tovább magát, mert nem érdemes. Sokféle indokolással nem érdemes, talán jó Lesz néhány ilyen indokot fel is sorjázhatunk. Tehát: nem érdemes, mert úgyis hiába, nem érdemes, mert nincs semmi értelme, nem érdemes, mert csupa merő képtelenség, egzisztenciálisan lehetetlen, illuziórikus és kilátástalan. A légkör, mely a magyar tanítórendet környezi a társadalomban, megcsapja az iskola felől és megüli saját életfolyásában, sem meg nem követeli tőle, sem meg nem engedi neki a továbbképzés egyetlen lehetséges formáját, azt nevezetesen, hogy organikusan élje a tudományos érdeklődésű és nevelő velleitású szellemi ember mindennapi életét. Ha hazamegy családjának, rokonságának, barátainak és ismerőseinek körébe, ha belép a kaszinó, politikai klub, vagy társadalmi tárgyalóterem helyiségeibe, vagy csak ha külön szertárát otthagyva becsukódik mögötte a tanári szoba, vagy a lanterem ajtaja, esetleg fölöttes hatóságának szárnyas ajtaja táján szorong (mindegy, hogy az ilyen ajtó melyik oldalán), mindenütt ugyanaz az érzés és hangulat lengi körül, meg át: egészen közömbös, (egy bizonyos praktikus ismeretanyagon túl) mi lakik bennem, mert ilyesmire sem nekem magamnak, sem senkinek a világon szükségem és igénye nincs, ennek következtében ennek a bizonyos valaminek becsülete sincs sem az én magam szemében, sem mások felfogása szerint.

Nem azt jelenti az itt vázolt helyzetkép, mintha hiányoznának a magyar tanítórend tiszteletreméltó seregében az autodidakták, mert hol lennének ilyenek, ha nem épen ebben a táborban. De az indíték, amely ezeket a kivételeket mozgatja, más, mint volna, ha a légkör nem ilyen. Nem volna annyi menekülni vágyó, sem annyi magamegadó típusú lélek közöttük. Szinte mindegy, ki milyen gesztussal menekül, vagy adja meg magát. Van, aki törtet: el innen, magasabbra, jobb körülmények közé, van, aki úgy temetkezik bele tanulmányaiba, mint menedékhelyre, vagy pusztá szigetre, van, aki kaján bosszúvágygal és nagy elégtétellel szökik meg a

valóságból, mely mégsem tudta foglyul ejteni, vagy kivégezni: megmaradt a lenézés és megvetés, a jobb időkre várakozás mizanthrop vagy trónkövetelő fölnye. Ezek az aktívak; a passzív természetűek beletörődéses, félreállós, álmodozó, világtagadó, narkózisos, túlkompensált, fülledt, beteg világa talán még szomorúbb. Van aztán természetesen egy sehol soha el nem pusztítható erős, potens kis csapat, de ők nem az állapotok egészséges voltát, hanem az. Isten-, teremtette szellem elpusztíthatatlan erejét példázzák, tehát nem tartoznak megfigyeléseink körébe.

Van aztán még a tanárok továbbképzésének egy kevésbé ismert, mert legkevesebbet vizsgált oldala is. De ennek megvilágítása végett hadd beszéljek *előbb* valami — látszólag nem ide tartozó másról.

A háborút befejező zavaros hónapokat Kassán töltöttem. Ezt az időszakot a teljes tájékozatlanság és sehonnan sem irányítottság jellemezte legtöbbször életében, holott az események irama naponként állított bennünket meglepetések elé s igényelte tőlünk a hirtelen, bár életbevágónak tetsző döntéseket. Ritka kivétel volt sorainkban egyik kartársunk, minta-német, a közeli Stoósz szülötte. Ő biztos volt a dolgában s nagy tudatossággal képezte át magát elektrotechnikusnak, tanult tótul, mikor azt még kívülről senki sem cselekedte közülünk, tagadta meg végül mégis a hűségesküt s tette át magát a határon., mikor elhatározó döntésre került a sor. De valahányszor megkérdezték tőle, most mi lesz, mindig ez *volt* stereotip válasza: még nem tudom, holnap-holnapután kimegyek Stoószra, *megkérdezem a mántáktól*. Ez volt az első ember életében, aki a közösség problémájára eszméltetett példadásával.

Ne legyen most szemünkben fontos ebből a férfiből más, de azt vegyük észre, hogy íme valaki, akit akár a fémipariskolában, akár tót nyelvtannal a kezében továbbképző alkalmakon figyelhetünk meg s akit, lám, az autodidaxisra *hazulról küldenek*. A mánták tartják jónak, ha van olyan emberük, aki tanár is, sofför is, tótul értő is, a mánták bízzák hát meg vele, hogy sokoldalúságot nyerjen. A mi tanáraink továbbképző tanfolyamainak nagy betegsége, ha elgondolásában talán nem is, megvalósulásában mindenesetre, hogy nem betölti, hanem mélyíti a szakadékokat. A mi értelmiségünket bizony nem a „mánták küldik” ezekre a tanfolyamokra, hanem, fordítva, kiemelik őket a „mánták” közül, kiképzik s aztán visszaküldik a „nyakokra”, a „tetejökbe”. Egy

másik, többé-kevésbé ellenséges világ ágensei, konzuljai, erőd-katonái ők, akárcsak az angol kolóniák nem benszülött lakossága. Még örülnünk kell, ha a kísérlet nem sikerül s a nemrég hazatértek „visszazültenek” régi mindennapjaik életébe s egy húron pendülvén a „benszülött” vidékiekkel, legalább ellenségeskedést nem szítanak a másik világ ellen másmilyen voltukkal.

XLIV.

A MEZŐGAZDASÁGI KÖZÉPISKOLA MAGYAR PROBLÉMÁI.

Nem lehet az állítani, hogy a gazdasági jellegű középiskolák előkészítő munkálatai közül hiányoznák a körültekintés és a probléma egészét felölelő felelősségű Szaklapokban, sőt általános jellegű folyóira tokban már egy-két évtizede olvashattunk cikkeket, amelyek például a tanyaiskolák megoldatlan gondját feszegetik s tisztában vannak vele, hogy az elsősorban mezőgazdasági adottságú magyar közösség kulturális és civilizatórikus életében a középiskolák közbülső elhelyeződésük, ha még olyan gazdaságiak, részben épen mezőgazdaságiak is. Anketók, kongresszusok, bizottsági ülések készítették elő a közvéleményt is, a reformot is, a lehető leggondosabban. Kitűnő, követésreméltó külföldi példák némkülönben kínálkoztak összehasonlítás és utánzás céljaira egyaránt.

Kissé kényes és nehéz helyzetben vagyok, de mégsem hallgathatom el, hogy a magyaros észjárás inkább nem-ismerése, mint figyelembe-nem-vétele, de mégis csak: mellőzése ezen a területen is megbosszulja magát s a várt reform nem hozza majd meg a hozzáfűzött reményeket.

Hadd taglaljak itt illusztráció gyanánt egy nagyon jóindulatú tanulmányt annak megmutatására, mi az alapvető, mondhatnám tragikai vétség még a legtisztább szándék esetén is, ha magyar világban nem magyarul avatkozunk bele a valóságos életbe.

Tegyük fel tehát, hogy a gyakorlati irányú mezőgazdasági jellegű középiskolát az a nagyon jó szándék valósítja meg, hogy Magyarország lakosságának nagy percentje mezőgazdasággal foglalkozik, szükség van mezőgazdasági középiskolára. A tények is azt mutatják, hogy szükség van ilyenre. Nagyobb jólét, észszerűbb talajkiaknázás, magasabb átlagtermelés, nem olyan egyoldalú magtermelés, fejlettebb állattenyésztés, fellendültebb mezőgazdasági ipar járna a nyomában. A gabonaüszög okozta milliárdos kár, a kicsi percent hibátlan gyümölcs, de talán még a távolabbi jövő-

ben a szárazság és szikesedés következményei is javulhatnának. Maga az agrárlakosság is kedvezőbb körülmények közé kerülhetne. Egészségtelen Lakásokra, rosszul táplált csecsemőkre, agyonkuruzsolt, babonasújtotta szerencsétlen gyermekekre, népbetegségek áldozatainak az ezreire gondoljunk. Jusson eszünkbe közben a jeleiv legi, túlnyomó részben elemi fokú mezőgazdasági oktatás primitív volta: a kísérleti telep, különösen kert hiánya, az őszi-tavaszi tömeges kimaradások, mihelyt a munka dandárjának ideje elközelget s lássuk be, milyen sürgős reform veri türelmetlenül szendergő felelősségünk szívaalakát. Végül, ha mindezek után megképzik előttünk Dánia, Németország vagy az amerikai farmok egészen más világa, lássuk be, hogy nálunk is szükség van, még pedig hirtelen és gyökeres változtatásokra, Bezzeg ott, ezeken a boldog helyeken már az elemi fokon ismertetik a vidék növény- és állatvilágát, talaját, az épen ott megfelelő talajjavítási, gabonanemesítési, fajállattenyésztési tudnivalókat, kézügyességre, gyümölcs és zöldségkonzerválásra, háztartásra nevelik az apró gyermekeket is. Év végén kiállítást és versenyt rendeznek az iskolásgyermeknevelte borjúk, baromfiak, galambok, házinyulak, veteményes-, virágoságys, gyümölcsfák között. Asztalos, lakatos, gépész „remek” is szerepelnek a kiállításon. Lányok háztartási teljesítményei nemkülönben.

A testápolás is fontos tantárgy külföldön. Pozitíve az egészséges lakás, a szellőztetés, helyes táplálkozásra és ruházkodásra szoktatás szerepel a tanrenden. Az amerikai farm-iskolákban például nem megvetendő a „hot lunch”-mozgalom, mely a hideg étkezés veszedelme ellen a „déli meleg ételnek” csinál propagandát már az iskolásgyermek között is. A nagy távolságok leküzdésének a problémája is olyan, amely nálunk meglehetősen aktuális lenne, de hol az a társaskocsi vállalat, amely egy-egy magyar board of education (helyi tanügyi hatóság) intervenciójára elvállalná nemcsak a nagy távolságokról iskolabajáró parasztgyerekek naponkinti fuvarozását, hanem azt a kötelezettséget is, hogy igyekszik pedagógiai tapintató kocsivezetőket, kalauzokat alkalmazni az ilyen fuvarokra: az idővesztéséget, fizikai fárasztási, egészségkockáztatást ne tetézze az effajta kényszerűség még az erkölcsi érzék állandó kísértésével is. Íme, ilyen gondok és gondolatok előzik meg, vagy kísérik a gazdasági, mégpedig mezőgazdasági középiskolák megszületését, ha azok szolid alapokon akarnak felépülni, nem pedig a levegőben lógva.

Most, mikor ezek a sorok születnek a tollam alatt, épen befejezéshez közeledik a budapesti szokásos tavaszi Mezőgazdasági Kiállítás (népszerűbb nevén Tenyészállat Vásár). Az újságok dicshimnuszokat írnak ilyenkor a magyar gazda, különösen a magyar kisgazdatársadalom életrealitásáról, versenyképességéről, vállalkozó kedvéről, haladó szelleméről. Ügy illenék, hogy ezekben az örvendező pillanatokban magunk is több sikert jósoljunk a gyakorlati irányú középiskolák nagy jövőjének, így illenék, de képtelen vagyok erre az optimista látásmódra. Megint csak azt a kételyemet kell hangoztatnom, amely az alépitmény ingatag voltára való tekintettel kél és hangoskodik bennem minduntalan. A karcagi földművesiskola mintagazdaságára gondolok, mint már annyiszor, ha erre a témára fordul a beszéd sora, amelynek szembeszökő sikere nem volt képes körülötte-mellette megváltoztatni a vidék ezeresztendős képét. Hiába volna mód összehasonlításra, hiába mutatják és tanítják az okszerű földművelést, hiába bizonyítják, hogy jobb *így*, eredményesebb, gyümölcsözőbb, tehát jövedelmezőbb is, mint a megszokott, ősi módon: marad a regiben minden.

Nagyon könnyű ilyenkor azt a tanulságot levonni a nyilvánvaló tényekből, hogy a magyar földműves konzervatív, sőt reakciós az újításokkal szemben, stb., stb. Legyen szabad főntebbi kutatásaink értelmében az ilyen felfogással szemben azt a másik, sokkal célravezetőbb és szintén lehetséges felfogást vallanom, hogy ha a tanítók munkája sikertelen maradt, nem okvetlenül a tanulók bizonyultak pallérozhatatlanoknak. Lehetett és volt is a tanításban hiba.

A mezőgazdasági szakoktatás mindenáron többtermelésre akarja nevelni a nemzet mezőgazdáit és mezőgazdasági munkásait. Éhben a törekvésben az az alapvetően naiv és reménytelen képzelgés, hogy eddig is csak a hozzánemértés volt az egyetlen, oka és magyarázata annak, hogy nem termeltek a magyar földön többet. Ha t. i. ennek a felfogásnak igaza volna, akkor a baj okát meg lehetne szüntetni egyszerűen úgy, hogy a nevelés és tanítás intenzívebb munkája útján és árán pótolnók a hiányt: megadnók a kellő szakértelmet.

Azok már közelebb járnak az igazsághoz és a megoldáshoz is, akik a többtermelésnek az anyagi lehetőségeit iparkodnak előteremteni. Ezek szerint akkor fog a magyar föld többet teremni ha a földbirtok megszólása igazságosabbá válik. Földosztás, tele-

pítés, agrárbiilet, adósvédelem lélekezethez juttatja a tömegeket és megindítja az egészséges élet menetét, az eredmény: higiénikusabb élet, többtermelés, a születési arányszám emelkedése és i. t.

Mondanom is fölösleges, hogy hozzászólásom sem a gazdasági szakoktatás, sem az agrár reform *ellen* nem irányul. Természetesen pótolni kell a hiányt gyorsított ütemben mindenütt, ahol — szinte nem is fontos, miért és hogyan, de — elmaradtunk. Az, amit még mondandó vagyok, ezeken túl, vagy talán nem is ezekkel „egy síkról” való. Az én szkepszisem mélyebb és nehezebben megbékíthető, semmint elhihetném, hogy ezek és *az* ezekhez hasonló reformok célravezetők lehetnének nevelésügyünk problematikáiban is. Szerintem a krízis lefolyását nem befolyásolja sem egy elkövetkezendő agrárreform, sem pedig a mostanában megvalósuló új gazdasági szakoktatás.

Szerény véleményem szerint a magyar „ugar”, vagy magyar „parlag” magyarázata azonos gyökerű olyan mély problémával, mint az „egyke”-kérdés. A magyar föld nem azért hever parlagon, mintha ez időszertint gazdáinak a szakértelme volna szerfölött fogyatékos, hanem azért, mert a magyar ember életszekere haladtában utána hajította a gyeplőt a lovának, hadd menjen, ahogy kedve tartja. „Hát mi lesz ebből tekintetes úr?” — kérdi a ló, az Ady Endre-látta ló, „míg szép feje kigyúl”, de erre a kérdésre nem hangzott eddig még el érdemleges felelet. Ne méltóztassanak megütödni ezen a fogalmazáson, de a magyar, az igazán és lélekből magyar gazdasági szakoktatás ne megtanítani próbálja a magyar gazdálkodó-fiataliságot, hanem megnyugtítani és megvigasztalni iparkodjék valahogy szegényt.

Súlyos és mélyről jövő történelmi okai vannak a magyar parasztember bizalmatlanságának az urak iránt. Nem célunk az okok felsorjáztatása, maga ez a bizalmatlanság azonban tény. Ennek a bizalmatlanságnak az érzelmi ködéiben és gözéiben a magyar paraszt látása irreális és e szerint az irreális látás szerint nincs szükség többtermelésre. Terem a föld magától is eleget, &ny nyit mindesetre terem, hogy nem balunk éhen. Még egy kis felesleget is ad, annak az ára *elég* pénzül olyan szükségletek fedezésére, amelyek elkerülhetetlenek és nem telnek ki a háztól. A többit úgyis elviszik. Adóba vagy egyébképen. A magyar embernek ez az idegeiben is érzett bizalmatlansága és nyugtalansága hamarabb kíváncsi arra, hogy lehetne a meglevőt biztosabban elvermelni, mint arra, hogy kellene szaporítani. Csak a gond meg a

baj több vele s a föld zsirját éli ki meg jobban. Az a miénk, amit megesszünk, a többiért titokzatos úton-módon értejönnek. A dézsma, az adó, a kamat, a devalváció, a hadikölcsön, a rek-virálók, a közmunka, az uraik, a kormány, a nímét, meg a többi titkos és nyilvános ellenfél, az illeték, a (bélyeges papíros, az a sok s ... enülő tolvaj, akinek se szeri, se száma.

Mikor a magyar ember olyanokat mond, hogy „szeretném én azt a sok belső-embert ott a községházán egyszer istenigazába megszámloltatni”, mikor Hány János úgy beszélteti a császárnét a maga képzelete szerint, „azér vagyunk császárék, lelkem, hogy mindent eligazítsunk”, mikor a politikát úgy emlegeti, mint „úri huncutságot”, ha aláírást kívánnak tőle, halálra válik, mert „ki tudná azt, mikor minek írott alá, egy bizonyos: eladta már az ördögnek a lelkét, ha egyszer aláíraták”, akkor négy félek ép *m*, de mindig ugyanazt az egy tanúbizonyosságot tette, azt nevezetesen, hogy kiszolgáltattottnak és többé-kevésbbé kisémmizettnek is érzi magát. Ez az alapérezése s ez mozgatja termelőmunkájában is: Feleslegeset ne termelj, ha mégis ád az Isten, vermeld el, ha titokban eladtad, dugd el a pénzed és tagadd le, hogy van valamid, mert különben mindenedből kiforgatnak.

Hogy megmosolyogják a debreceni civist, aki „jöttmentnek” tart és nevez is mindenkit, aki nem debreceni „helyes polgár”, pedig ez is lelki alap-magatartás s nem megmosolyogni, hanem tudomásul venni való. Falumbeli napszamosok szombatesti fizetéskor még a nevét sem tudták megmondani egyik társuknak, mert maguk közt „idegény ember”-nek emlegették, nevezetesen nem odavaló születésű volt, Furtáról, a harmadik faluból költözött be tizenöt-tizenhat esztendővel azelőtt. Hiába, vigyázni kell a messziről jött emberre: nem tudhatni, mi lakik benne.

A magyar lélek nagy bizalmatlansága történelmi örökség, de nem volt még rá mód, kigyógyulnia belőle. Azért voltam bátor indítványozni: kell, sürgősen és úgy kell, akárcsak a falat kenyér, iskola, középiskola, sőt főiskola is a falunak. De vigasztalás ra és megnyugtatóra elsősorban, nem tanításra. Higgyék el, hogy ez az új kísérlet a falu középfokú beiskolázására nagyon sok új veszedelem csíráját rejti magában már pusztá elképzelésekor. Gyanús, mert tanít. (Értjük mi a dolgunkat.) Még gyanúsabb, mert többtermelésre akarja rávenni a falut. (Terem itt elég is, jó is.) Leggyanúsabb, mert azt akarja, hogy a paraszt maradjon paraszt, ezentúl már véletlenül se keveredhessen urak közé, ne ártsa bele

magát a dolgukba (jobb szeretnek magok közt maradni, hej, vajjon mit sütnék ki megint, magok szabadjára?).

A magyar paraszt, gyanításom szerint, nem is vigasztalódik, se meg nem nyugszik addig, míg teljesjogú, egyenrangú félként ott nem lehet az élet minden fokán és frontján, ahol a város, meg az urak. Kell neki falusi „szakiskola”, mert ha a városi iskolába be is eresztik, nem kerülhet ki onnan többé sértetlenül az-ul, aki volt. A parasztok a kitanult parasztot nem érzik többé a maguk emberének a magok pártján. Valahogy olyan iskolát állítanának, ahol a magok embereit, a magok módján, a magok érdekei védelmére képeztethetnék ki a legmagasabb fokig, hogy az ilyen megokosított, de parasztnak maradt kiküldötteik révén az élet egész menetét, legbonyolultabb formájában is megfigyelhetnék, irányíthatnák és munkálthatnák. Akkor lehetne szó több-termelésről is.

Az örök Széchenyi-Kossuth-pör ez. Előbb jogokat kell-e adni, vagy gazdasági fellendülést? Széchenyi a gazdasági fellendülést tartja előbb valónak, Kossuth a folklorisztikus jogért küzd, de a magyar észjárás minden Széchenyi-kultusz mellett az utóbbi hívja úgy, hogy Kossuth *atyánk*. Sajnos, ennek az adatnak igen nagy politikai töltése van mai napig, talán jobb is. Lett volna opportunitásból mellőznöm. Mégsem tettem, mert a magyar lélek vizsgálatánál lehetetlen lépten-nyomon rá nem bukkannunk, ide pedig illusztratív erejénél fogva kíváncszott.

Az imént futólag említenem kellett az „egyke”-kérdést is. Másutt nem volna mód rá, itt hadd fűzzek hozzá annyit még magyarázatul, hogy az „egyke” az én látásom szerint nem vallás-erkölcsi, nem gazdasági, sem semminemű részlet-kategóriába bontható probléma, hanem egy bizonyos kollektívum egy bizonyos fajta reagálása arra a desperált hangulatra, hogy „nem érdemes”. Mint ahogy némelyik ember, ha a kétségbeesés partjára jutott, feleszmél, a másik meg végez magával, úgy érzi a baranyai magyarság, hogy minden hiába. Az egyes kötelet szerez és felakasztja magát, a közösség egykézlik. Mindakettő öngyilkos típus. Ezért mondtam a „parlagra” is, hogy rokonjelenség az? egykével. Abból az érzésből fakad, hogy „nem érdemes”. Hiába jutalmazod, hiába bünteted, hiába javítod a helyzetét, mert nem anyagi vonatkozásban nem érdemes. Lelke szerint „nem érdemes”. Hiába ostorozod, hiába tanítod, hiába beszélsz, a lelkére, hiába ma gyalázod neki, hogy téved. Hiába. Voltaképen nem föld

kell neki igazán Az kell neki (és nem adja alább), hogy embernek tartsd. Olyannak, szakasztott olyannak, mint te vagy. Míg meg nem vigasztalod és meg nem nyugtatod felőle, hogy olyan-nak, szakasztott olyannak tartod és kezeled, úgy osztazol vele és úgy váltasz vele eszmét, mintha te magad volnál ő, addig úgy érzi, hogy nem érdemes. Utána hajítja a gyeplőt a dolgának és elemésztli magát, ilyen mélyről ered és ilyen félreérthetetlen irányú a magyar gazdasági középiskola problémája. Nehezen hinném, hogy az új iskolatípus meg bírná oldani mai szokásos kitételrel élve: „maradék nélkül”.

XLV.

AZ IPARI JELLEGŰ KÖZÉPISKOLA MAGYAR PROBLÉMÁI.

A gazdasági jellegű középiskolák alapproblémája tehát a szerint oldódik meg, vagy marad megoldatlan, hogy sikerül neki a magyar „vidék” (kisváros, falu, tanya) számára közvetítenie a XX. századbeli kultúrát a maga teljességében s hogy kapcsolja be a magyar „vidéket” a kultúrmunka-közösségekbe. A közvetítés művészete volna a kulcs, mert a közvetítésen múlik, személyes ügyévé sikerül-e tennie a nevelőknek a növendék lelkében ezt a kultúrát. A növendék ez esetiben épenolyan „gyermek” ugyan, mint a városi növendék, azonkívül azonban „alsó néposztálybeli” a maga osztatlanságában (a városi növendék keverten az, tehát csak bizonyos percentjében), „falusi” (a fogalomkincs logikai csoportjai szerint is „dialektus”, erre nem szokás ügyelni) és végül „magyar” (a városi növendékek eszejárása legjobb esetben Európából kiindulva halad a magyar észjárás ázsiatizmusa felé, ha ugyan halad, a „vidék” növendékseregének legjobb esetben is fordított a tendenciája: Ázsiából közelíti meg és és fogadja el az európeárséget, ha ugyan egyáltalában megindul feléje. Épen ez a probléma s ezen a ponton válhatik – megoldatlanul tragikus jellegűvé).

Áll ez természetesen valamennyi gazdasági jellegű középiskolára. Épen ezért, nem tudom, szerencsés gondolat-e ez a két-féleség s nem volna-e jobb városi és vidéki gimnáziumokat szervezni, egyforma jogosítással, bevallottan azért kétfélt, mert két-fél növendéksereg számára szükséges a középfokú oktatás. (Ez az őszinteség mindjárt kihúzná a méregfogat annak a zöldszemű, féltékeny gyanúnak is, hogy az alsóbb néposztályok aszcendiz-

musa *ellen* emelték e gátakat, mederbe szorítva s levezetve e jogosulatlan árvizét a nem iskolázott szülők ambíciótúltengéses gyermekhadának.)

De ha már megvannak ezek a „szakiskolák”, legalább egy-két szót szóljunk valamennyi típusáról. Igazain csak egy-két szóra szorítkozunk, mert a „kereskedelmi” és „ipari” szakiskolák különleges kérdései soha sem foglalkoztattak bennünket különösebben. Ezúttal valóban laikusoknak érezzük magunkat.

Az ipari szakiskolákról három tapasztalatunkat szeretnők közölni másokkal is. Falusi parasztleány söfförvizsgája az egyik, egy Máv-gépgyári főfelügyelő sorsa a másik, harmadikul idekívánczozik az ú. n. „jóstehetségek” mélyén rejtőző kínos komplexum. Nem nagy vadra valók, de talán, mégis tanulságosak.

A parasztleány pesti lakos, földim, sok bajában szokott hozzám, folyamodni, söfförvizsgára készültében is ezt tette. Bevallom, o volt a hibás, nem a tanfolyam. Még meg sem kezdődött nevezetesei: „tanítás, ő már beszerzett egy „szakkönyvet” s megirtózt tőle. Elhozta hozzám azzal a kéréssel, hogy magyarázzam *meg* mert ő eltévedt benne. Beszélgetésünk során újból kiderült, amit már régen tudok, hogy a könyv rendszerének részekből az egész felé irányuló módszere zavarta meg az én szegény földimet. Könnyen lehetett segíteni rajta, betétem vele a könyvet s türelemre intettem. Mihelyt a tanfolyam megkezdődött s autót kapott szeme elé, keze ügyébe és maga alá, már megvilágosodott számára az elmélet is, az egésznek a részem, a részekben megnyilvánuló törvényszerűségeken keresztül az elvekig. De azért benem maradt a gyanú mégis (hiába, a nyomtatott könyvbe csak bele volt nyomtatva az ellenkező tendencia), hogy még ezekben a szakiskolákban is szinte harc árán s nem az elmélet segítségével sajátítják el növendékeink a gyakorlati készség mellett a végén mégis az elméleti alapot, pusztán azért, mert ezeken a helyeken mégis görcösebben lehet kapaszkodni a kézzelfoghatóságokba s minduntalan visszatalálni hozzájuk, mint a gimnáziumokban, ahol a „kézzelfoghatóságok” — többé-kevésbé imponderábilák. E szakiskolák (és a többiek is „gyakorlati” tanításaik terén), tehát csak abban az esetben válhatnak igazán „reform”-iskolákká, ha tanmenetükben és rendszerükben mennél hívebben követik a (sajnos, inkább csak virtuális, mint valóban is kifejezett) magyar filozófiai gondolkozás pályáját: a szemléletből ki-

indulást, végtelenbe vetülést s onnan ismét a valósághoz visszateérést).

Máv-főfelügyelő atyai barátom már rég nyugdíjas. Rokonszenves alakja azért kívánczok most tollam alá, mert csak technológiát végzett ugyan, de a bürokratizmusnak minden erejét meg kellett feszítenie és minden fifikáját összeszednie, míg megakadályozhatta, hogy a gépgyárban lehetséges karriernek legfelső fokaira fel ne léphessen. Ezek a fokok nevezetesen csak műegyetemi diplomával rendelkezők számára lehetségesek. Mikor aztán nyugdíja más-akor hivatalosan is megkapta a vezetőségtől a minősítést, hogy nem „teljesértékű”, érdekes új fejezetei kezdődtek pályájának. Ha a gyárat mint társadalmi közösséget is vesszük, nyugodtan állíthatjuk, hogy mindvégig a gyárral kapcsolatban ívelt egyre magasabbra: valóságos kultúr-diplomáciai jellegű külföldi utak, a gyár egyik intézményének felvirágoztatása, budapesti városatyaság és országgyűlési képviselőség állomásain keresztül. Ezt a példát kényelemszeretetünk bizonyára szívesen, rakná a mindenütt található „kivételek” skatulyájába, de nem odavaló. Azért is hoztam ide, hogy legalább az egészen gyakorlati pályákon tiltakozzék a diploma mindenhatósága ellen. Az imént idézett magyar filozófia hitével eltelve, hadd íróm ide: a rossz értelemben vett elméleti iskolázottság túlértékelése ellen. Iskolarendszerünk olyan-amilyen voltára gondolva, harmadikféle megfogalmazásban is leírom: a reguláris iskolázottság pöffeszkedése ellen. A „képesítés” és az „arravalóság” megint csak úgy aránylanak, mint a német absztrakcióra hajlás aránylik a magyar szemléletességhez. Van egy fogalom, mérnök. Ha az egyén fogalmi jegyei azonosak ennek az elvont fogalomnak a fogalmi jegyeivel, akkor az azonosság viszonyt jelentő diplomára feljegyzendők e fogalmi jegyek s a megfelelések mérve, s az illető egyén *azért* mérnök, mert ezek a megfelelések elégséges indukcióval megállapítást nyertek. A magyar észjárás fordított: ez az ember érti a dolgát. Ha úgy tetszik, nevezd az ő dolgaértését ezen a néven: indzsellér, földköstoló, hityimatyimókus. Ha még ezentúl is van váltani egyébre szükség, állíts ki róla nagy levelet és üss rá pecsétet, mint a kerek köpenyeged, meg mint a holdnak karimája, akkorát. Legalább gazdasági jellegű iskoláink tennék jól, ha az elvi más milyenséget egy kicsit szabadelvűbben ismernék el a magyar arravalóság esetében.

Befejezésül essék néhány szó az „őstehetségekről”. Nemcsak azokat sorolom ide, akiket ilyenekül tart nyilván köztudatunk. Nemcsak festőket, szobrászokat, iparművészeket, költőket és írókat, akik egyébként, polgári foglalkozásuk szerint pásztorok, földművesek, barkácsolók, mesteremberek, vagy épenséggel egy kicsit falubolondjai. És egyáltalában nem csak a „művészek” „művei” inspirálnak ebben a pillanatban. Mind a három szellemi kategória megképzik előttem, sőt, ha szabad illet állítanom, valamennyi megképzik, ahány ilyen kategória csak van. Először is: a magyar észjárású magyar mindenekelőtt legfőképpen autodidakta. Még, akkor is az, ha iskolába jár. Legtöbbet, szíve szerint és igazán eredményesen nem a tanórákon tanul és alkot, hanem félrevonulva, eltűnődve, lelke csendességére, magának való módon, a maga kinján. Tanulásának tehát nem okvetlen formája az iskola, a végzett anyag és a szorgalmi idő. (Móricz Zsigmond Rojtos Bandija teletszaka mindent magábaszívott, amit az iskola adhatott neki, de kitavaszkodván, nem fogta többet a hely. Kérdés, mi a fontosabb: az effektíve leült tíz hónap, vagy a ténylegesen vérré vált tudás.) Azután: a magyar, mint alkotó művész *őstehetég*, de ugyanilyen *ezeremester* is, technikai vonatkozásban és *polihisztor*. A három kategória szerint társadalmilag „minden telik tőle”, „célszerű szögény embör”, tudománytanilag nem „szakképzett, nem „specializálja magát”, érzelemvilága szerint pedig, mint „alkotó zseni”, jobban szeret valamit „feltalálni” és „felfedezni”, mint reprodukálni. Az iskola benne nem összerak, hanem szerencsés körülmények között kibont. Kifeszlik a magyar lélek, mint a bimbó tavaszi hajnalon; nem elkészül, mint valami műhelyben. Szerintünk ez az ipariskolák tanulsága, de, természetesen, nemcsak az ipari oktatás és nevelés terén megszívlelendő tanulság ez csupán. „Ki vagy, mi vagy, hogy így tűzokádó gyanánt tenger mélységéből *egyszerre bukkansz ki?*” — kérdezi Petőfi Aranytól. De ugyanilyen egyszerre kibukkant kincsek Sinka István, Illyés Gyula, Szabó Pál, Veres Péter, nagyatádi Szabó István és — bocsánat, hogy a „szomszédba” megyek érte; de így igaz és teljes a sorozat — Paavo Ruotsalainen is. Még a Mikszáth Hályogkovácsa is valahogy idevaló. Jókai naiv elképzelése a Berend Ivánokról, akik a bányából a felsőbb tízezerbe tévedten egyszerre mindent tudnak, sőt mindent jobban tudnak, csak azért elviselhető, mert valósággyökere mégis van valamelyes, Ha más nincs, az a negatív Göre-Gábor feltétlenül élő figura, a paraszt-

ember, aki úri társaságiban nem esetlen és nem nevetséges valaki, ellenkezőleg, rendkívül kellemes jelenség, mert egyszerre viselkedik természetesen, méltósággal és elütő voltában is azonnal beilleszkedve a többiek — mások — körébe. Ezért említettem az összes társaslelki kategóriákat: nemcsak polihisztor, ezermester és östehetség a magyar ember, hanem „született” gavallér, „született” politikus és „született” igehirdető is. (A „szekták”-ról annyi értetlenséget összeírtak már, hogy kényeiein voltam Paavo Ruotsalainen alakját „behelyettesíteni”, annyival is inkább, mert egyetemes hatású „kegyes paraszt” eddig még nem adatott nekünk.)

XLVI.

A KERESKEDELMI KÖZÉPISKOLA PROBLÉMÁI.

A kereskedelmi iskolákról már alig maradt mondanivalóm. Gyanítom, hogy ha belső reform rázza meg mostanában, annak törekvései az üzletben és kereskedelemben járatlan, attól idegenkedő, abban elmaradt magyar gondolkozást veszik célba majd és iparkodnak a magyart kereskedelmi pályákra *átképezni*. Talán ez az oka, hogy rajok gondolva, nem maga az iskolatípus képzik meg előttem, hanem az a nagyon érdekes kísérlet, amely az idei iskolai évben néhány gimnáziumunkban figyelhető meg in statu nascendi, iskolabank néven. Ez az iskolabank-mozgalom kistökéseket szeretne nevelni a magyar középiskolás ifjúság köréből. Nevelő jellege már onnan látható, hogy nem nagy feladat elé állítja tagjait, az év folyamán mindössze 10 pengőt kell nekik összegyűjteniök, ezt a kis összeget azonban lehetőleg saját életrevalóságukból, de mindenesetre effektív teljesítmények árán. A kezdeményező bankszakférfiú, Csanak István úr szíves barátsága révén az egész elgondolást módomban volt áttekinteni s akármilyen különösen hangozzék is, mégis így igaz: mióta ezt megcselekedhettem, azóta látok tisztán kereskedelmi szakoktatásunk egész területén.

Bizony itt sem bízom semmilyen reform sikerében. Kereskedelmi szakoktatásunk mélyén ugyanis, lent, egészen a gyökér táján, nemcsak az elvi természetű utánzás veszedelmét látom fenyegetően és kiirthatatlanul ott lappangani, hanem, ami gyakorlati képzésről lévén szó, érthető és természetes is, magát az idegen életet is, amelynek teljesen elütő körülmények között semmi néven nevezhető nevelő hatása nem lehet, nincs is.

Az iskolabank nevezetesen tanácsokat kér és tanácsokat ad arra való nézvést, hogy lehet legfurfangosabban és leggyümölcsözőbben összegyűjteni a kérdéses 10 pengőt egy esztendő leforgása alatt. Ötletverseny címén kéri a tanácsot és körlevél formájában adja. Nos, a tanácsok majdnem kizárólag mind arról szólnak, hogy az összegyűjtött bélyegekért, az úton-útfélen található fogpaszta tubusokért, stb., stb. szép pénzt fizet az ilyen meg olyan központ. Az ötletversenyen az a fiú nyerte az egyik díjat, aki rájött, hogy a katonai lőtér golyófogó dombjából rengeteg ólmot kibányászhat, az olyan kisügyes, akinek erre sikerült engedelmet kunyorálnia.

Eddigi tűnődéseink következtében szabad talán további példáinkat mondattan hagynunk. Csak a vak nem látja a példát. Az észjárást, amely ebből a gondolkozásból kihámozható. Méltóztásának most már egy ásonyomnyival mélyebben, lehatolni velem egy társaságban, azonnal napfényre kerül a titok: miért nem kap a magyar gyermek a gyakorlati pályákon.

Az összegyűjtött fogpaszta-tubusok és tízkörömmel kikapart ólom elvi jelentőségének hátamögött, vagy alapjául adva van egy sűrűn lakott, sovány, nehezentermő föld, amely nem fedi nyersanyagával a szükségleteket. Az a gyakorlati kiképzés, mely itt egyensúlyt tud teremteni, két végső tanulságot kell, hogy szolgáltatson, *a)* Hogy bánjunk gazdagságosan a nyersanyaggal, vagy hogy kerítsük azt elő a föld alól is, ha kell, de mindenáron? — ez az egyik, *b)* Hogy élhetünk mennél igénytelenebbül, mennél kisebb rezszivel, hogy több minden megmaradhasson egyéb célokra? — (fegyverkezés, beruházás, anyagpótlás, árucseré). Az egész gazdálkodás ennek a két tanulságnak a jegyében folyik, a kiképzés is tehát ennek a részletere irányul.

Ezzel szemben nálunk adva van egy ritkán lakott, bőven termő, zsíros föld, ahol a probléma nem az, hogysmint jövünk ki nagynehezen, hanem az, mitévők legyünk, hogy a saját zsírunkba ne fulladjunk. Vagyis részletezve, mitévők legyünk, hogy amink van, *a)* nyakunkon ne romoljon; *b)* Csáky szalmájává ne váljék, vagyis el ne pocsékoljuk mi és el ne lopják mások; *c)* ha nekünk van, másnak is juthasson belőle, vagyis szegénynek ingyen, magamnak is, hiszen nyomtató lónak nem kellene bekötni a száját s végül cserébe annak, akinek épen az nincs, ami nekünk fölösen is termett. A magyar probléma nem az, hogy kellene szerezni valamit, ami nincs, hanem az, hogy kellene adminisztrálni azt, ami

van. Hogy kellene adni, kiadni, eladni, jó helyre juttatni. Tehát: hogy kellene eljuttatni a felesleget oda, ahol komoly a szükséglet. Hogy kellene megszüntetni azt a képtelen helyzetet, hogy a termelőnek nem jut a termésből. (Vulgo: hogy ehetne a paraszt olyankor is csirkét, ha se neki, se a csirkének nincsen semmi baja. Hogy lehetne nagyobb igényt ébreszteni, hogy így aztán nagyobb legyen a kereslet s ennek megfelelően nagyobb lehessen a kínálat is. (A csirkénél maradván, ez nem probléma, mert a tallón sokkal több elkapargálhatna, mint amennyi most kapargál, csak igazán szükség lenne többre.)

Nálunk nem az a baj, mint a szuggesztív példát adó másik, nagy-nagy közösségnél. Nálunk *vanni van*, csak sok pocskéba megy belőle, tehát semmi hasznára, vagy alig valami haszonra van. A kaptafa, amelyre mi mégis szabtuk a magunk kereskedelmi szakoktatását, valóságos Philosophie des Als-Ob. Van s mi mégis úgy tanítunk, azt tanítjuk és arra nevelünk, *mintha nem volna*. Az embernek kedve kerekedik megkérdezni az üres fogasztatubusoktól és tíz körmünk véren szerzett ólomdarabkáitól: mi ez? Német *maszlag* kívülről importálva, vagy itthon termelt török *áfium*? Eladni kell megtanítani a jövődöbéli magyar termelőt és értemenni, megvenni, jó helyre vinni a holnap magyar kereskedőit. Szegény országban valahogy az a majdani bankárok titka, hogy bontakozhatnának ki a dologi hitel bővületéből a személyi hitel felé, de úgy, hogy elszámolhassanak odahaza mégis és ne fizessenek rá a kintlévőségekre csakugyan;. Nem adatik meg ez a reform addig, míg meg nem törik a Philosophie des Als-Ob hipnózisát: *mintha* a magyar kereskedelem nem ágens volna, hanem konzul s mintha a kereskedelmi szakoktatás csupán első számú és formájú jelensége volna a kolonizálás folyamatának, nevezetesen a *hittérítő*, akit nyomon követnek a pacifikálás többi személyei, a kereskedelmi *ügyvivő* és a katonai *parancsnok*. A kereskedelmi szakoktatás reformja akkor megy végbe először és igazán, mikor a magyar lélek megvigasztalódik és megnyugszik, hogy mindez: agyrém, szuggesztívó, főképen pedig: nem igaz. Felocsúdván pedig, nyomban dolga után lát. Nem fogához veri a garast, hanem megtanulja szórni.

XLVII. AZ ÚJ TANÍTÓKÉPZÉS.

Tanítóképzésünk még mindig nem került fel az eg'etemre. Partikuláris iskolarendszerünkre sem próbáltunk még visszatérni. Egyetlen kötelességem ezek után csak annyi, hogy megint egy új alkalom adódván, megint elismételjem 1922-ben elsőízben hangoztatott szerény véleményemet, mely egyébként a könyv elején teljes egészében, olvasható. „Ceterum censeo. „

XLVIII. AZ EGYETEMI REFORM.

Az egyetemi reformról általában és a tanárképzés reformjáról különösen, rendkívül értékes ankét ülésezett 1936 december 10-16-ig, melynek anyaga 3 kötetbe gyűjtve nyomtatásban is megjelent *Magyar Felsőoktatás* címen Mártonffy Károly szerkesztésében.

A magyar észjárás tanulmányozása s a közoktatásügy reformja felől vallott egyéni nézetem felmentenek engem a nehéz; kötelesség alól, hogy ennek az ankétnak az eredményéről érdemben nyilatkozzam. A közeljövőben komoly egyetemi reformról nem lehet szó, mert egy ilyen reformnak az előfeltételei hiányoznak.

A bölcsészettudományi szakosztály előadója, Németh Gyula *ny. r.* professzor A bölcsészeti oktatásról és a középiskolai tanárképzés reformjáról tartott előadásában például meglehetősen rezignált hangon értekezik arról, milyen keveset tanul és tud a filozopter s milyen tehetetlen volt legalább idáig ezzel a képtelen helyzettel szemben a fakultás, A háborúelőtti bölcsésznek — szerinte — nem is kellett az egyetem székhelyén tartózkodnia s 4-5 napi készülési elégséges volt neki, hogy 12 órából tandíjmentességi kollokviumot tehessen. Mindössze a három vizsga előtt tanult valamicskét. Orvosszerűl a professzorátus nem tudott egyebet ajánlani — a névsorolvasásnál, A Tanárvizsgáló Bizottság és a Tanárképző Intézet új vezetősége annyit mindjárt elért a háború után, hogy többet kellett dolgozniok a jelölteknek s nem igen lakhattak) huzamosabb ideig messze az egyetem székhelyétől. 1933-ban bevonták az egyes tanszékek segédeióiket is a szemináriumi munkába, a tanárjelölteknek meg kötelezővé tettek szaktárgyankint heti 1 óra szemináriumi vagy proszemináriumi munkát. Az elő-

adó mégis úgy tapasztalja, hogy az ifjúsági dolgozik is, nem is jár is órákra, nem is. A vizsgálatokról is elég lesújtó a véleményei a jelölt nem dolgozza át tudományszakja anyagát, s mélyebb összefüggést nem látva tanul be kompendiumszerű tudásfeleségeket.

A professzor, reformra gondolva, visszariad a túlzott megkötöttségtől s a tudományos egyéniségekre túlságos ránehezedéstől is. Olyan reformot szeretne, amelynek következményeképpen a jelölt tanuljon, amit akar, kapjon meg bőséges adagolásban mindent, ami a tudományos munkához szükséges, könyvtárt, előadást, szemináriumot, proszemináriumot, laboratóriumot, de *dolgozzék!* Két eszközt ajánl a cél elérésére: szigorúbb szelekciót és a tudományos színvonal emelését. A szigorúbb szelekciót elképzelésében egy előkészítő ötödik év hozná meg, felvételi vizsgálattal a végén. Az előkészítő év, mely az érettségi vizsgálatot nyomon követné, egy bevezetésre alkalmas nagy kollégiumnak a hallgatásából és feldolgozásából állana, mellette a szaktárgyak segédtudományai és egy modern nyelv tanulmányozása képezné az év anyagát. A záró vizsga eredményétől függene a legközelebbi vizsgálatig a tandíjmentesség is s ez mentesítené a későbbi kollokviumokat a zsúfoltság és komolytalan színvonalatlansági veszedelmeitől. A kollokviumok a segéderők bevonásával történének. A második és harmadik év kizárólag szakképzésre szolgálna. A IV. és V. év kisebb óraszámú lenne, speciaálizálódást, produktív munkát és filozófiai stúdiumokat tenne lehetségessé. Ez utóbbi tanulmányok többet nyújtanának filozófusokfől, mint filozófusokról Mennél kevesebb kötelező kötött óraszámot kér a reformelgondolás. A doktorátusokat is előzze meg egy előszigorlat, egy évvel előbb, a főtárgy- és egy melléktárgyból. A minősítés, munkásság és ösztöndíjas év tekintetbe veendők a kinevezéseknél. A kar és a tanárképző dolgozzanak össze, de utóbbi őrizze meg függetlenségét. Félévenként és szaktárgyankint 2 óra legyen kötelező tanárképző előadás, de ezek az órák szigorúan csak a középiskolai tananyaggal összefüggő előadást tárgyazzanak. Ifjúsági tudományos olvasótermet kell szervezni, legalább is a budapesti egyetemen.

Felesleges volna az egész háromkötetes mű anyagát részletesen ismertetnünk. Ugyanilyen szerető és szigorú gonddal megírt, figyelemreméltó tanácsokkal telve mind. De valamennyi megegyezik a fenti ismertetett tanulmánnyal abban, hogy a reform ilyert adminisztratív intézkedésekkel megoldható, amilyen az itt ajánlott gyakorlati év, vagy alaposabb kollokváltatás, esetleg csökken-

tett óraszám, végül: jól berendezett, kényelmesen használható olvasóterem.

Nincs ebben az elgondolásban úgyszólván semmi elfogadhatatlan, még kevésbé kivetni való. Jobb, ha a hallgató elsőéves korában tisztába jön szakja segédtudományaival, mint ha például magyarszakos létére fonetikai tudás nélkül fejest ugrik a finnugor összehasonlító hangtanba. Az is jó, ha egy főkéllégiumon megtanulta, milyen a tudományos probléma és hogy kell azt megoldani. Az is meggondolandó, szóljunk-e a szigorlat napjáig a doktorandusokhoz, vagy jobb, ha nyugton hagyjuk őket. Minden tanács helyénvaló és megszívlelendő itt. Magam részéről legfeljebb egy új év beiktatását tartom kissé kockázatosnak. Hiszen legtöbb reform elgondolásakor egy-egy ilyen új év a mindenre alkalmas csodaszer, de az érési idő meghosszabbodása nem okvetlenül teszi a gyümölcsöt zamatosabbá, néha megszotyósítja, vagy megaszalja a termést, van úgy, hogy egészen a Lőrincnap utáni dinnye élvezetlenségéig.

Minden reform bölcs és szükséges, de egy sem gyógyítja meg az egyetemi oktatás és nevelés fő-főnyavalyáját. Egyik sem adhatja vissza a tudományos-kultúra gyökerét. A magyar egyetem nem bír többet tanítani s a magyar egyetemi tanuló nem fog többet tanulni az egyetemi reform esetleges életbelépése után sem. Nem azért, mintha sarlatánok volnának a professzorok és nem is azért, mert lusták és lelki gátlásban szenvednek a hallgatók. A magyar egyetemek színvonala nem alacsonyabb a nyugati egyetemek színvonalánál nagyobb mértékben, mint ahogy az egyetemes élet szintje aránylik a művelt Európához. Más a baj. De ezen a bajon nem segít a reform. Az a baj, hogy a felső és alsó néposztály közötti törés, ahogy a középosztály egész életén keresztül húzódik, úgy itt is megvan az egész vonalon. A professzorok nem azért vonulnak vissza elérhetetlen fellegréjükbe, mert gögösebbek, (vagy rosszakaratú magyarázat szerint tudatlanabbak) nyugati pályatársaiknál. Ellenben: visszahúzódnak, ez tény. Visszahúzódnak, mert érzik izolált helyzetüket, gyökerük szakadt, talajukat elvesztett, seregükvert árvahodottságukat. Érzik, hogy kontaktusuk nincs a pulzáló élettel. A tanítványok sem azért dezertálnak, mert tehetségtelenek vagy fáradtak, ők sem alábbvalóak a nyugati egyetemi polgárságnál, leszámítva a főtebb említett leszámítandókat. De dezertálnak, ez is tény. Dezertálnak, mert ifjak és kontaktusuk a pulzáló élettel, különösen a jövő dübörgő imperatívum-

saival sokkal elevebb és elvzés veszélye nélkül szétszakíthatatlanabb, semmint lelkilegi kibírhatná e fájdalmas szecesszió roeggazdálkodása árán. Mondjuk ki őszintén: a magyar diák kezdi abbahagyni a tanulást, mert sem testének, sem lelkének nem kell és elmegy, akárcsak a hajdaniak Apáczei Csere János után, ott-hagyva a rendelt és hivatalos utódot. Beiratkozik rendkívüli hallgatónak Szabó Deizsőhöz, Németh Lászlóhoz, a falukutatókhoz, ki ahova tud, mert az egyetemen nem leli helyét. A többi fakultás hallgatósága meg a vidéki egyetemeké csupán szörnyű szaltómortálék és tekervényes „áttételek” segítségével teheti ezt meg csak, elég sokan belé is nyomorodnak. Még szerencse, hogy számos professzornak is lehet ilyen „rendkívüli hallgatósága”. (Szekfü, Teleki, a jelenben, Riedl, Gombóc, Pikler a közelmúltban, stb., stb.)

Közül marad a misera plebs, az egyetemi élet középosztálya, amely szakasztott olyan, mint az osztatlan magyar középosztály (lelki alkatának rajzát l. ott). Annak az életében az mutat krízisre, hogy nincs is krízisről szó sem nála. Kihhasználja a tragikus helyzet konjunktúráját. Megfőzi kis levesét a nagy tűznél. Ledoktorál, leszigorol és lepedzik.

XLIX.

A MAGYAR EGYETEMI GONDOLAT ESMÉNYE.

Quae cum ita s int, valóban elnémíthatatlanul aktuális a kérdés: van-e magyar észjárás szerint egyetem?

Kérdés ez is, amely ellenállhatatlan csábító erővel vonz az elméleti megválaszolás kényelmes megoldása felé. De nem szabad engednünk s akármilyen gyérek is a nyomok, mégis valóságokból kell megépítenünk a magyar egyetem fogalmát, Melyek ezek a nyomok? Vannak-e ilyen nyomok?

1. *Jogilag* a magyar egyetem múltí emlékeiből a *független* egyetem eszméje és eszménye építhető meg majdnem zavartalan egységében és teljességében. A magyar egyetemet nem az állam, sem nem valami autonóm közösség táplálta anyagilag, hanem a kegyes adakozók. Mindegy, hogy a kegyes adakozó névtelen kisember volt-e, akinek a szupplikánsok, kápsálók, kis- és nagylégátusok helyékebe mentek, vagy kisebb-nagyobb vagyonú végrendelettevők, akik hagyakoztak sok nemes cél mellett az egyetemre is, vagy főpapok, esetleg fejedelmek, akik könnyen összetéveszt-

hették magukban a kegyes adakozót a hatalmas úrral és közvagyon örével. Az egyetem meg tudta őrizni függetlenségét és ők maguk is tisztelték ezt a függetlenséget s a névtelen kisémbert és az erdélyi fejedelem, az idegenországbeli angol és az érsekek, püspökök, vagy az autonómiák superintendensei mindig csak *mint kegyes adakozók* viszonyulhattak az egyetemhez, különben nem működött ez az érzékeny műszer, vagy csak feléből-harmadából működött s működésében kevés volt a köszönet. A magyar autonóm egyetemnek múltbeli specialitásai a debreceni civis-iparos-mecénások, a sorkosztadók, a kókvíák, kegyes szerzetesek és papok asztalának vendégei, tudós professzorok egyéni hozzáértéséből és szorgalmából lett sajátkészítésű taneszközök, gyűjtemények, a rézmetsző diákok, önkéntes tűzoltók, pestis idején alakult kántus, az éren-nádon bujdokló, jogfolytonosságot őrző tógátus had, általában a vándor-iskola, amely hol itt, hol ott vert tanyát. A terebélyes nagy fa a pápai kollégium címerében. Különösen pedig az Apáczai Csere János után költöző diákság, hiszen ez mutatja az egyetem legtökéletesebb autonómiáját a fenntartó testület hatalmi intézkedéseivel szemben legtanulságosabb változatán keresztül.

2. *Társadalmi* szempontból a magyar egyetemen *szabadság* az eszmény. A mellérendelő elv ezt a szabadságot egyesegyedül úgy érzi biztosítottnak, ha az egyetem polgárságát egyformán fűti diákságában a tudományos kíváncsiság, professzorátusában pedig a közlésvágy és átadó képesség eleven ereje. Az egyensúlyt az biztosítja, hogy mindkét félben *spontán* erő működik, az iniciativa tehát a deákoké. A magyar egyetemen azonnal lohad a munkakedv, mihelyt nem a kíváncsiság az indítóok, hanem valamilyen más okból mechanizálódik a helyzet. Csak az az igazán magyar egyetemi helyzet, mikor a cétus fogadja és fizeti a professzorokat. A régi rend, amely kollégiumaink egyikében-másikában a legújabb időkig fennmaradt, hogy a tanárok a szeniortól vették fel a fizetésüket, később már pusztá szokássá fakult, de ennek az éhnek a következményeképpen alakult ki eredetileg. Az imént említett jogi helyzetet is csak ez a társadalmi berendezkedés magyarázhatja igazán: az ifjúság a maga választotta tanártól akar tanulni, nem lehet rátukmálni felülről másikat, megy, ahová Apáczai Csere megy.

A spontán kíváncsiságot csak a spontán fölény egyensúlyozhatja. A magyar egyetemen egyetlen tekintélyszerző professzori

tulajdonság: a tudós tudománya. Minden másfajta felépítésű tudományos ci vitásban megállhat valaki csak azért, mert hivatali állása tiszteletet parancsol a számára, vagy azért, mert tudománypótló nagyképűség, sarlatánság, szemfényvesztés, vagy megtévesztés elvakítja, tartós tévedésben tartja, lenyűgözi a hallgatóságot, a spontán érdeklődés szomjúságát azonban csak jó- és bővizű kútfők elégíthetik ki egyesegyedül. A spontán kíváncsiságú deákság szemében csak az a professzor tisztelet és szeretet tárgya, akitől kaphat, akinek a tudományából meríthet, s akinek a tudománya valóban táplál és nevel is. A tudatlanságból nem meríthet, a sarlatánságból meg hasztalan merít s ezt onnan, tapasztalja hamarosan, hogy ő maga nem gyarapodott. Vége a tekintélynek néha az első óra után, néha csak rövid idő múlva, de minden egyes ilyen esetben. Sőt vége a tekintélynek akkor is, ha a víz tiszta, de a kútfő nem bőven ontja magából. A magyar deák azt is igényli professzorától, hogy a kiapadhatatlanság, a kimeríthetlenség illúzióját ébressze benne tanárának a tudománya. Nem szabad egy pillanatra sem úgy éreznie, hogy a professzor ezúttal mindenét beleadta a stúdiumába. Egyet-mást elárult titkaiból, kilötyentette a fölösleget... ez az érzés, ami a fölényt biztosítja. Ennek a fölénynek az egyensúly-helyrebillentő ellentétes ereje pedig megint egy magyaros vonása az egyetem elvének. Az indogermán egyetem professzorának diákkiegészítő-párja a famulus, a tanítvány. Faust mellett Wagner. A magyar változaté a Madách-szerinti Kepler tanítványa, Lucifer. A magyar professzor tanítványa: önnön kételye. A fölényes magyar tanárt nem tanítványai ülik körül, hanem munkatársai, tehát voltaképen ellenfelei. Az öreg Bolyainak a fia-Bolyai *folytatása, tehát tagadása*, különben (magyar eszünkjárása szerint) a beteljesedésnek nem volna szüksége továbbkutatásra.

3. A magyar egyetem tanítási formája nem is az előadás tehát, hanem a párbeszéd, a vitatkozás, az eszmeváltás. Az egyetem *nyelvi* formája magyar változatában dialektikus, de hiszen ez felel meg legjobban a magyar nyelv relációval-jelölő mellérendeléses formájának, tehát minden valószínűség szerint a magyar gondolkodásnak is. Magyar tudomány nem igen születhetik más apától és más anyától, ezután sem, mint ahogy eddig nem született, hiába bábáskodta körül megható gondoskodással legjobbaink szívszakadó aggodalma.

Ha magának az oktató munkának a formáját egybevetjük az egyetemi társadalom formájával, mélyebben megértjük a fentebb talán kissé megmagyarázhatatlan egyik előfeltételét a professzori fölénynek. Miért nem tűri a magyar deák, hogy tanárja tudományának határait akárcsak meg is sejtse? Most már talán értjük; azért nem, mert magyar észjárás szerint a tudás végeredménye: titok s ha a professzor tudománya beláthatóan véges, annak egyik oka mélyen személyiség-ellenes, másik oka meg, tudományellenes. Vagy megoldáshoz jutott a professzor, akkor tudománya nem igaz tudomány, vagy nem jutott megoldáshoz és mégis megállott, akkor viszont a kíváncsisága nem igazi kíváncsiság s így ő maga nem igaz ember.

A magyar egyetem ezen a ponton mutatkozik meg legazsiaibb mivoltában. Tudománya is objektív és primitív tehát. Az indo-germán egyetem kínzó kérdése százféle megfogalmazásban is egyféle: elviselhetetlen, hogy a dolgokat a magok alapvető valóságában nem lehet megmagyarázni. A tudományos kutatás célja ennek megfelelőleg: keresni mégis ezt a megoldást. A magyar egyetem tudományfilozófiája merőben más. Elviselhetetlen, hogy a dolgokat megmagyarázhatom. A tudományos kutatás célja: bebizonyítanom azt, hogy a dolgok velejökben mégis csak titkok. Fikció az csupán, hogy értjük őket, megoldottuk a problémájukat. Addig nem nyughatom, míg mindent vissza nem sikerült vinnem bebizonyítottan ősi titok-mivoltába.

4. A magyar egyetem tudományának nem az *ignorabimus ad filozófiai* egységet, hanem a Nirvána. Problémája pedig: az ázsiai formájú Európa, tehát nem is világnézeti, hanem gyökerében *val-lásos* probléma. A Nirvána ugyanis megpihentetné a kíváncsiságot abban a minutumban, mihelyt megnyugtatóan bebizonyította, hogy a dolgok megmagyarázhatatlanok. A haláltól nem irtózik a magyar észjárás, a határozottsági, az emberség szűk börtöne az, ami izgatja. Ha érthető és oldható lenne a lét, emberileg és határok között lenne az *s ez a* gondolat az elviselhetetlen. Igen, de a Nirvána mozdulatlansága Ázsiáé *s ez* nem adatik már meg az Európába szakadt ázsiai léleknek. A magyar egyetem, tehát a magyar filozófia problémája végeredményben ez: hogy lesz a Nirvánából — a titokba beletörődés európai tartalma, Isten szuverenitása iránti engedelmesség, „mondottam ember, küzdj és bizva bizzál”?

A magyar professzornak az a kötelessége ezek szerint, hogy saját legjobb tudása és lelkiismerete szerint mint egy őrségváltáron adja át posztját az utána következőknek két nagy tanulság közlése közben. Egyik tanulság: a titkot nekünk eddig még nem sikerült megoldanunk. Másik tanulság: még mindig nem sikerült megadnunk magunkat a titok láttára, még mindig nem tudunk eleget hozzá, hogy mondhassuk: sohasem oldhatjuk meg, még mindig az az érzésünk: hátha? Eddigi eredményeink egyébként: módszeres eljárásban így és így, elért eredményben ez és ez. Próbáljátok jobban, ez, ahogy mi próbáltuk, mer., célravezető.

Minden más egyetem azt hirdetné: így jó, a magyar, ha nem „nyegle” (az Ember Tragédiája londoni vásárának szóhasználata szerint), csak ezt hirdetheti: így *nem* jó. A vita, amely deák és professzor között egyedül fejlődhetik ki gyümölcsötigézően, nem is foroghat másutt, mint egy kérdés körül: hátha *mégis* jó? — tűnődik a tanítvány s a tanár kötelessége bizonyítani, hogy *bizony*, nem jó ez így mégsem. A magyar tudományos kutatás jövőjének alapfeltétele: kiábrándítás az eddigiekből.

Ez a lényegbevágó egészen-más-volta a magyar egyetemnek adja a kulcsát a magyar tudós rejtélyének is. Ha a tudomány feladata megtalálni valamelyes magyarázatot vagy megoldást, akkor a tudomány kénytelen egyre specializálódni, érthető és helyes tehát minden analízáló, vagy differenciáló, vagy szakszerűsítő módszer, eljárás és törekvés. A szaktudós, a szakrendszer az indogermán egyetem lényeges formája. A magyar egyetem produktuma azonban szintén lényegből fakadón: a polihisztor. Hiszen, ha a titok titok-voltának hirdetője nem ismerne *minden* lehetőséget, nem állíthatná tételét, legfeljebb fikció, vagy hipotézisképen. A magyar egyetemen csak a polihisztor az egyedül elképzelhető meg, nyugtató jelenség. Érdekes egyébként, hogy a jelenleg meglehetősen megromlott magyar rendszer egyetemeinken még mindig csak polihisztorokat tud igazán nevelni. A legértékesebb diáktípus ez a polihisztor fajta, sajnos, nem a legszerencésebb formában, úgy hogy: *egy* tud. Nem tévesztendő és nem is téveszthető össze még sem a szaktudóssal. Nem részletet tud, csak egy tudományt, de azt aztán a filozófiájáig egységben, még ha elégtelen indukció árán is, de fel, egészen a filozófiáig. Semmi szín alatt nem tud azonban hatfélét a tanárvizsgára s vagy sikerül neki „professzora” révén kegyelem kalkulusokat szereznie a „többi” tantárgyból, vagy nem tesz 'tanári vizsgát, hanem ledoktorál „abból az egyből”.

5. Immár harmadízben említtem Apáczai Csere Jánost, de a magyar tanársegéd-típus, aki nem Wagner, nem famulus, hanem kissé aforizmatikusan „polihisztor” a szintén polihisztor professzorral szemközt (nem pedig az oldalánál), újra felidézette velem alakját. A magyar egyetem elve alapján a viszony tanító és tanítvány, nevelő és növendék között: személyes, szemelvezés és nem tanszékhez kötött. Nem a magyar irodalom, vagy a növényföldrajz, vagy a jogbölcselet, vagy a sebészet, vagy az izagógika professzora az én tanárom, ha magyar egyetemnek a deákja vagyok, hanem Kis (Péter, vagy Nagy Pál, vagy Ikszipzilón úr. (Magyarul: bátyám.) Ha ő elmegy, velemegyek én is: az egyetem áttette székhelyét más városba. Az egyetem nem az épület és a felszerelés, hanem az emberek. Trés faciunt collegium, nem kell egy egyetemhez sok professzor, három már elegendő. Ha mai deákokat kérdez meg az ember az egyetem dolga felől, kivétel nélkül mindenki azon, panaszkodik, hogy ez a személyes viszony absztrahálódott, vagy kategorizálódott, vagy változott hideg spekulációvá (azaz nem valóságos tény) a jelenlegi egyetemi életben. Minden más bajon lehetne segíteni, vagy minden más hiba lényegtelen, ez afféle seb nagyon fáj és e miatt nagyon sokan, el is vérzenek.

A tanár és tanítvány személyes viszonya, ez a látszólag nagyon tenyeres-talpas, szerfölött prózai, kézzelfogható, földönjáró, vaskosan reális reláció transcendens gyökere az „existenciális”. A magyar egyetemi elv szerint a tudás legalább két embernek egyetlen lehetséges életformája, csak társaságban élhető és csak annak érdemes így élnie, aki nem is tudna másképen. A magyar tanár és a magyar diák belehalnának, ha nem volna számukra lehetséges az érintkezésnek éppen ez a módja s nem állana rendelkezésükre ez a nyelv, a tudomány nyelve. A magyar egyetemi gondolat e szerint: a magyar filozófia jelrendszerének, a magyar tudomány nyelvének minduntalan újrafogalmazása. Ezért van az, hogy a magyar egyetemen sohasem tudott ez a nyelv sem encyklopédiává, sem filozófiai rendszerré merevedni. A magyar tudomány nem merül ki sem definíciókban, sem szisztéma -alkotásban, mert a definíciói mélyén fogalmak helyett relációk vannak, a problematikája pedig dinamikus, dialektikus, ad-hoc-szerű, két ember éppen ittvaló és éppen mostani szükségletéből aktuálisan alakult, ezért aztán, akár csak a magyar nyelv, a magyar tudomány formája is egyetlen, egyszer előforduló, minden új esetben minduntalan újrafogalmazó. A magyar teremtő elmékben kevesebb is

a száraz elméletiségi és több a költő. A magyar lelemény e miatt a formája miatt esztétikai színezésű. (A magyar filozófia ezidőszereinti lelőhelye is a természettől naiv és az artistikusan naiv: a magyar folklóre és a magyar költészet.)

6. A magyar egyetemi nevelés akkor járna el ennek az elvnek a szellemében, ha abbahagná a definíciók és elméletek beszajkóztatását s e helyett arra képesítené diákjait, hogy tanulják meg, a maguk számára újrafogalmazni a hagyományos tudománykincset és saját életfeladataik imperativusainak engedelmeskedve kialakítani azt a problematikát, melynek megmunkálása aztán már nem a jelenlegi generáció feladata többé, hanem az övék. A mi szerepünk ebben a munkában kettős lenne ugyan, de semmivel sem több, vagy más. Informatív a tekintetben, hogy: mi hogy volt eddig és hogy állunk jelenleg. Példaadó a tekintetben, hogy mi is tulajdonképpen az az elvi látás, a tudományos gondolkodás (esztétikai és) noetikai küszöbe, azaz: hogy jutottunk mi mindebben idáig. A tudományos edző munkában aztán a cselekvő rész tanítványainké, a mi dolgunk mindössze a szent könyörtelen ség, amellyel a tényleges teljesítményt színvonalasan és minden szellemi erejük megfeszítése árán követeljük munka közben tőlük. Az ilyen stílusú munka rhythmusa egyébként hasonlítani fog; az általános magyar munkarhythmushoz, nem a Szabó Dezső-féle Ziczfájs Kurták precíz, lelkiismeretes, minden napra kimért, tántoríthatatlan, rendíthetetlen, egyforma hangyaszorgalmának a teljesítménysorozata, hanem nagy lézengés után megfeszített, túlságos, erőltetett munka, kínlódás, letörés, végső nekiveselkedés, nagy elenyedés, kiadós pihenés és újabb munkavállalás hullámvölgyeinek, hullámhegyeinek látszólag szeszélyes váltakozása.

7. A magyar egyetem *megoldását* rejti magában az „elméleti” és a „hasznos” állítólagos ellentétének is. Nincs ilyen különbség. Az objektív és primitív ázsiai szemlélet nem tűri az absztrakt fogalmat, tehát az „elméletit” sem. A tudósok számára egzisztenciális jelentőségű a tudomány, tehát az egyedüli komolyan és véresen praktikus valami. Sem erőltetni nem lehet valakit a tudományra, sem tiltani senkit nem lehet tőle. Természet dolga ez, valamint az is, ki mire válik. A magyar egyetemet csak az az egy va ami reformálhatja meg, ha komolyan és életre-halálra folyik a munka benne, ez a komolyan vett munka szelektál, nem az, ha különválasztjuk benne a tudósképzést a gyakorlati kiképzéstől. Elképzelhetetlen, hogy valahol is felesleges volna a kiművelt emberfő,

a fiataloknak egy olyan serege, amelyben mindenkinek kinyílt az esze, tudatosult az életterve és képezést nyert önálló kezdeményezésére a szellemi munkakészsége. Ez a három szellemi tevékenység: a pontos definíciók enciklopédikus tároltsága, a jelen feladatok problémásulása és az egyéni arravalóság tudományos tevékenység folytatására csak az egyetemen, vagy legkedvezőbb körülmények között mégis csak az egyetemen sarjadhat, szökkenhet szárba, nyithat ki és ígérhet termést a lelkekben. De ha mégis az a benyomása a köznek, hogy a szellemi élet bizonyos pontjain mindez nem elsőrendű és életbevágó szükséglet, ám változtassanak a kvalifikációs törvényen, az egyetemen azonban ne akarjanak változtatni, mert azon nem lehet. Az egyetem annyira egzisztenciális reláció, hogy saját színvonalán alul életképtelen. A szakiskolává züllesztett egyetem nemcsak nem-egyetem, de nem-szakiskola is, mert: halott. Az ilyen egyetemen nem alacsonyabb színvonalú munka folyik, hanem semmilyen munka sem folyik s egyedüli tevékenység-számba menő foglalkozás az ilyen helyen: jól-rosszul elleplezése ennek az elviselhetetlen és kifelé inkább szégyenelt, mint szégyenletes negatívumnak.

8. Lehet, hogy indogermán viszonylatban különbséget szokás és szabad tenni az egyetem eszménye és tényleges valósága között, a magyar egyetem azonban annyira húsból és vérből való realitás, hogy csak egyetlen lehetséges relációjában egzisztálhat. A magyar egyetem vagy van és akkor nem mint saját legszínvonalasabb előfordulása, hanem mint egyedül lehetséges előfordulása, legszínvonalasabban: van, vagy. nincs. Paródia, operett, komédia, Fellegkakukvára, kadáver, rothadás, játék van helyette. Ez az egyik bizonyosság afelől, hogy a magyar egyetem az, aminek itt, most fogalmi jegyei szerint elképzeljük. A másik bizonyossága az a megfigyelhető tény, ami a természet szerint kristályosodott ásványok és darabjaik között megállapítható: a kristályosodási tengelyek állandó viszonya az egész és darabjai esetében egyformán és mindvégig. A magyar egyetem elve nem változik iskolatípusok szerint, hanem mindenütt egyformán érvényes, ahol a nevelő és növendék, a tanító és tanítvány viszonya egzisztenciálisan, kialakult. A magyar egyetem és a magyar gimnázium csak a diákság, életkora szerint más-más iskola, velejében nincs különbség a kettő között. Még tovább kell mennünk: a magyar gimnázium gyökere a magyar partikuláris iskola, szintén az egyetem előkészítő tanfolyama. A partikuláris iskolában elválnak, ki való gimnáziumi

fokra, a gimnázium megmutatja, ki való belső természete és igaz lelkiülete szerint az egyetem katedrája köré, szemináriumi könyvespolca és laboratóriumi asztala mellé. Az egyetem elve az akadémikus rektor személyében mutatkozik legharmonikusabban: tovább adja, amit kapott, megtanulván az elvi látást, elvi látásra tanít másokat. Az akadémikus rektor az egyetemi professzorhoz képest, a partikuláris iskola primitív felszerelése a tudományos intézet kincseihez képest, a kisgyermek diákokcska problémái az egyetemi polgárság problémáihoz képest logikusan is arányosított, de maga a reláció mindenütt azonos: inkább meghalok (existenciális érdekem), de kíváncsiságom merít a titok megfejtésének bőven áradó kútfejéből (tudni szeretném, hogy nem kell az emberség, az okozati törvény ideigvaló határai között meghalnom, hanem a titok Isten-attriburum-volta végtelenné és örökkévalóvá tágítja, tehát csodálatossá teszi számomra az életet.)

9. *Csodálatos az élet.* Ez egészen „életes” meghatározás és mégis egységesítő a szimboliztikája. Majd mikor megérik a magyar egyetem, mert meg fog érní, nem pedig megreformálódik, akkor ezt fogja tanítani az életről s ezt érzékelik majd úgy körülötte, mellette és benne diákok, professzorok, kívülállók egyformán, hogy egyetemi reform valósult meg, mert módosult, sőt változott az egyetem szelleme. Pedig nem is színvonalasabbá válik általa, csak magyarabbá lesz. Nem azt tanítja az életről, hogy értendő: megmagyarázható és megoldható, hanem azt, hogy csodálatos: határtalan és időtlen titok. De ez a titok valóban „éltető” csoda, ez élteti a papot és a parasztembert, a filozófiai társaság elnökét és a járási állatorvost, a tizesztendő gyermekeket és a hetven évet töltött bölcseket. Ez a titok biztosítja a tudomány egységét és demokráciáját, legalább is itt, Ázsia és Európa ölelkezésének termőföldjén, a *magyar* életben.

10. Magyar egyetem tehát: van és ugyanúgy magyar, mint a magyar társaslélek egyéb megnyilvánulása. Objektív és primitív Ázsia a szubjektív és komplikált Európában: Nem vagyunk naiv emberek, tudjuk, hogy a magyar egyetem kivirágzása a jövőben nem úgy megy végbe majd, valahogy a szenior és quaestor szerepének archaizált és stilizált összeolvasztása útján. A magyar egyetem *tiszta* formáját épügy lehetetlen, de szükségtelen is volna rekonstruálhatnunk, mint ahogy például nem állíthatnók ma már vissza a magyar nyelv eredeti tisztán mellérendelő formáit, vagy nem mellőzhetnek idegen eredetű szókincsünket. A magyar ős-

forma amúgy sem az effajta kizárólagosság, hanem a reláció. Saját szellemét tagadná meg magyar eszünkjárása, ha egyszer csak alá akarná rendelni saját ázsiai formáinak az európai tartalmat, vagy kivetné magából mindenféle újabbkori gazdagodását. Ilyesfajta kísértései lehetnek s vannak is eszünk járásának, de engednünk e kísértéseknek egyenlő volna önmagunk feladásával s ez az egyetlen lelki munka, amit nem áll módunkban elvégezni, mert hiszen lelkünk szerkezete azonnal relációba hozza az új szerzést a régi-vel, még pedig primitíven: egyiket a másik mellé. Az alárendelés és a kizárólagosság lelki élménye nem adatott meg nekünk. Ez létünk korlátja és fennmaradásunk biztosítója. Kénytelen-kelletlen sem lehetünk lelkünk szerint egyebek, mint: magyarok. Ha megengedik: aktív bravúrral, ha nem engedik: passzív rezisztenciával, de csak magyar módon tudunk élni. Az egyetemünk is, hol aktíve, hol passzíve, de egyformán mindig: magyar egyetem. Nem szorul a magyar egyetem reformra, csak hadd: fejthesse ki magát „beragogyva körét egyedül önfényén”.

L.

ÖSSZEFOGLALÁS ÉS BEFEJEZÉS.

Közoktatásügyünk reformja?

Láttuk, hogy a „magyar” gyerek tanulásmódja is objektív és primitív. A szisztéma és a methodus hiányzik a tanulásából, de az egész lelki berendezkedéséből hiányzik. Könnyű „belátni» hogy az, ami épen ilyen, sohasem szisztémán és methoduson áll, vagy bukik.

Nem tartom valószínűnek, hogy közoktatásügyünket szisztematikusan és methodológiailag meg lehetne és meg kellene reformálnunk. Reformra, szigorúan véve a dolgot, nincs is szükség. Bár minden olyan szolid volna korunkban és földrészünkön, mint a magyar közoktatás ügye.

Valóságstiszteletre van szükség, tények és törvények tudomásul és tekintetbevételére van szükség. Ennek az egyetlen szükségletnek a tudatosulása folyamatban van.

Nem félek, az igazat megvallva, nem vagyok hajlandó rémeket látni. Veszedelem csak akkor volna, ha egy egész csapat fikció valóság is volna, nem csupán félelem, gyűlölet és fantázia szülötte.

1. Ha elkéstünk volna. De nem késtünk el, nem kell és nem is lehetett eddig annak a folyamatnak végbemennie, amely szofokráciánk és alsó néposztályunk európai tartalmát és ázsiai formáját kultúránkban összekösse és középosztályt teremtsen. Ennek csak most jött el az ideje, de a lehetőség is.

2. Ha nem volna lehetséges az alsó és felső néposztály találkozása. Ha a város és a falu csakugyan ellenségei volnának egymásnak, ha felső osztályunk mindenáron el akarná nyomni az alsót, saját előnyös helyzetét feltétlenül biztosítani akarná s ha alsó néposztályunk ez ellen forrongana s felforgatással próbálná kikényszeríteni saját sorsának javítását. De lehetséges a találkozás, mert a falu és a város csak (bizalmatlanok egymás iránt, de nem ellenségei egymásnak. A passzív rezisztencia pedig éppolyan kevésbé legigázható, mint amilyen lehetetlen forradalmasítani. Még ha volna is hajlandóság (de: nincs) a felső néposztályban „elnyomásra”, kénytelen lenne abbahagyni a reménytelen és eredménytelen kísérletezést. Különbözik annak is most van az ideje, hogy ez nyilvánvalóvá váljék. A szofokrácia feladata: cselekedni tudatosulásának irányában és aránya szerint, az alsó néposztály passzív rezisztenciája ellenkező előjellel és hasonló arányban fog engedni, sőt feloldódni, sőt aktivitásba csapni át.

3. Ha nemcsak európai kultúrájú volna szofokráciánk, hanem idegenlelkű is és egyre jobban kolonizálni akarná alsóbb néposztályunkat, rabszolga felügyelőkül használva fel középosztályunk tagjait. Ha — ennek megfelelő ellenképpül — alsó néposztályunk „ázsiai” formái elmaradottságunknak és kultúrálhatatlanságunknak volnának áruló jelei s így nem is történnék velünk in ultima analysi semmi igazságtalanság. De szofokráciánk nem „disszimiláns”, nem is „renegát”, alsó néposztályunk sincs „lassú elmúlásra ítélve.” Feltéve, bár meg egy pillanatig sem engedve, hogy alul, felül egyaránt látni tendenciákat, bizonyos, hogy minden ilyen kísérletnek csak kudarc lehet a vége. Ez a földi, ahol vagyunk, ez a sors, melyben osztozunk, nem olyan természetű, amely megengedne és honorálna ilyen tendenciákat. Itt élet csak európai kultúrtartalommal telítetten lehetséges, de csak objektíve és primitívvül, tehát ázsiai formában. Beleveszt, aki másképp próbálja. Itt se turánizálni nem lehet, se germanizálni, vagy romanizálni vagy pánszlávizálni. Megakasztani mindig lehetséges volt nálunk a fejlődést, de idegen formák közé erőltetni, vagy megölni: mindig csak ideig-óráig lehetett. Deák Ferenc anekdotikus mellényét

is mindig újra ki kellett gombolni és megint be, valahányszor rosszul gombolták.

4. Ha elnyel bennünket vagy az európai három néptenger, amelynek a találkozáspontján vagyunk, vagy misszióntól felengereive az ázsiai „vihár”. Hiszen idegen impériumok alatt testvéreink olyan könnyen asszimilálódnak. Rákosi Viktor Elnémult harangjai keserves szimbólumok. Hát igen. Ennyi kockázata minden becsületes vállalkozásnak kell, hogy legyen. Ha hivatásunk nem töltönik be nyugat és kelet felé (még pedig nyugat és kelet felé egyidejűleg és egyaránt), akkor elnyelhetne bennünket akármelyik fcenger és elsöpörhetne akármilyen vihar. Azért vagyunk. Ez a dolgunk. Ezért beszélgettünk ezúttal is, hogy ne a veszedelem teljék be rajtunk, hanem a küldetésünk töltsük be mi

E tudva kell tovább dolgoznunk. Akkor a jövő a jelen tengelyén fordul! egyet a múlthoz képest s ezt fogják egyszer majd reformként appercipiálni és feljegyezni, S ez a reform, az egyetemes magyar élet egységében, közoktatásügyünknek is reformja lesz majd.

A MAGYAR ÉSZJÁRÁS TÁRSAS-LOGIKÁJA

Nyelvünk magyar voltát artikulációs bázisa, grammatikájának mellérendelő elve és szavai jelentésének szemléletességen alapuló eleven képi ereje határozták meg. Zenénk magyar voltát szintén három jellegzetessége adta: a parasztnóták izometrikus sorai, parlando rubato tempójában nyilvánuló megint csak mellérendelő elv és pentaton skálája, Mikor a zenei nyelvet és a magyar nyelvet egybevetettük, ez az egybevetés azt a tanulságot eredményezte, hogy zeneileg ugyanaz a három jellegzetesség bizonyult magyarnak, ami nyelvileg. Az izometria épolyan primitívül, ugyanolyan objektíve adja vissza a nem-Én-ben tapasztalt időbeli egymásután rhythmusát, mint a nyelv artikulációs bázisának ereszkedő jellege és hangsúlyos (nem időmértékes) dikciója. A parlando rubato hatást épűgy a kettő relációjával vált ki, mint ahogy a magyar grammatikának a viszonyokkal való kifejezés, a fogalomszók egymás mellé rendelése és az „egyik a másikhoz képest”-tel jelölés az alaptörvénye. A hang, mint a pentaton hangsor valamelyik hangja épen olyan primitív és objektív jelkép, mint amilyen pri-

mitív és objektív jel a szemléletből merített képi ereje a szó jelentésének, hiszen minden elvonást, spekulációt, logicizmust eleve kizár zenében egyfelől a félhangok kerülése, másrészt a „rég hangnemek” minduntalan viszonyulása a természetes alaphanghoz, nyelvben pedig a képek konkrét szemléleti „vaskossága és realitása” (mely a magyarban Arany szerint „mindig marad, ha a fejére áll is”).

Ez a megfelelés nem véletlen. Mind a két esetben mind a három jellegzetesség ugyanannak a tartalomnak ugyanabban a formában való jelentkezése, csak egyrészt más-más téren, másrészt más-más hatást váltva ki. A nyelv az értelem számára igaz, mint jelrendszer, a zene az érzelem számára szép, minit jelképrendszer. De úgy a magyar zene, mint a magyar nyelv objektív tartalmat közöl primitív formában.

Objektíve venni tudomásul az Én és nem-Én világának számkra megtároló tartalmát és primitíven fejezni ki azt a másik ember számára: ez az a kettős lelki tevékenység, amelynek produktumára azt mondhatjuk, ez a magyar ember szellemi világa. Vagyis: nyelvben szemléletből fakadó képi erővel jelölni, zenében a pentaton hangsor hangjaival élni jelkép gyanánt, grammatikában és a dal tempójának parlando rubato-módja szerint mellérendelni, a rhythmust beszédben a magyar artikulációs bázis alapján ereszkedon hangsúlyosnak (és nem időmértekesnek), zenében, a zenei mondatot izometrikusnak érezni: az észjárás egy bizonyos logikáját tanúsítja. Eszünkjárásának sajátos logikája van.

Mielőtt továbbmennénk, sietek ideírni, hogy szeretném már most, jóelőre, ha többet jelentene e sorok olvasói számára ez a meghatározás egyszerű képes beszédnél. De ugyanakkor óhajtandó volna az is, hogy a klasszikus logika terminológiája ne szenvedne jelentésváltozást mégsem. Legyünk és maradjunk tisztában vele, hogy sem a nyelv, sem a zene három jellegzetessége nem úgy logikus, mint általában a logikai igazság, vagy a logikai elemtan „ismerő tényezői”.

Mihelyt azonban ezt megállapítottuk, már mindjárt jogunk van viszont érdekes megfelelésekre felhívni a figyelmet, mely a logikai igazság és az ilyen vagy olyan (esetünkben: magyar) észjárás igazsága között fennáll. A primitív formájú objektív tartalmú nyelvi és zenei „magyar igazságok” egyszerű descriptiojuk nyomán elárulnak legbelsőbb lényegükből annyit, amennyiből valószínűnek tetszik a feltevés, hogy éppolyan egységes rendszert

alkotnak, mint az időtlen permanenciájú igazság általában. A magyar igazságok formája és tartalma, logikájuknak alapelvei szintén megfelelni látszanak az általános igazság hasonló részeinek. Az igazságforma fajainak hármassága: logisma, tétel, Syllogismus s ezek egymáshoz való viszonya önkénytelenül eszünkbe juttatják e tekintetben is a magyar nyelv és zene sajátosságainak főtebb idézett hármasságát. De eszünkbe kell, hogy jussanak a magyar igazságtárgy fajtái is: a szemlélet *valósága*, a mellérendelés *relációja* és a magyar gyerekek tanulása mélyén ottrajtózó magyar filozófiai gondolkodás „rendszerpótló” hyperbolikus *osztálya* is. A magyar grammatikában mutatkozó sajátos alapelvek szintén megfelelni látszanak az azonosság és összefüggés logikai alapelveinek és corolláriumainak, a sorozatszerűség és correlativitás tételének.

A megfelelések mellett azonnal láthatók természetesen az eltérések is. A logikai igazság *abszolút*, a formáló szellem funkcióiban nyilvánuló érvény. A „magyar” igazság épolyan nyilvánvaló, kényszerű és egyetemes érvényű, épúgy előfeltétele minden „magyar” tapasztalatnak és „magyar” ismeretnek, de *egy megszorítással*. Minden „magyar” igazság csak egy másik „magyar” észjárása számára, ahhoz képest, arra vonatkoztatva „igaz”. A magyar nyelv és a magyar dal mint pszichologikumok is társaspszichologiailag azok, egészen természetes és magátólértődő tényként állapíthatjuk tehát meg, hogy mint logikumok is „társaslogika szerint azok. A magyar igazság nem logikai, hanem társaslogikai igazság.

A már kétféle is idézett tréfás népi nyelvészkedő mondat ezt a törvényszerűséget vette észre és olvassa a magyar meg a német fejére tréfaszerző kedvében. „A németnek *vízen* a rétje, *háj* a szénája, mégis *rossz* a lova”. Csakugyan, ezek olyan tények, amelyekben magyar észjárás szerint semmi logika nincs. Mert az olyan réten, mely *vízen* áll, sohasem sül el a gyp, mindig zöld. Hogyne volna hát olyan kövér rajta a fű, mint a háj. De ilyen széna mellett viszont nem romolhat le a ló, nem lehet tehát rossz. Természetesen csak társas-logika nincs a három állításban, hiszen az csupán nyelvi érteleimben veendő logika, tehát társas-logika, hogy ugyanaz a hangsor a magyar nyelv jelrendszerében *vízen*, *háj* és *rossz*, a németben *rét*, *széna* és *ló*. (Wiesen, Heu, Rosi.)

Ha azonban mégis logikumoknak vesszük a társas-logika igazságait, akkor a megfelelések továbbra is meglepően min-

denütt mutatkoznak. A fogalom, ítélet és következtetés hármasságára gondolok most, egyben a magyar zene és a magyar nyelv magyar sajátosságainak hármasságára.

A „szó” és a „fogalom” megfelelése meglehetősen gyakori tévedés melegágya. Össze szokták téveszteni a kettőt. A beszéd mindenesetre a gondolkodás érzéki kifejezése. A szó a tárgy közvetlenül vonatkoztatott érzéki jele, de nem termeli, hanem felteszi a gondolkodást és ahány nyelv, annyiféleképpen jelöli a tárgyat. A szó tehát nem azonos a fogalommal és csak ugyanabban a jelrendszerben van „logikája”. A „magyar” szó mint jel a másik „magyar” számára logikusan, mindig azt jelenti, amit jelent. Az egyéni logikai fogalomnak tehát a társas-logikában megfelel a „szó”, helyesebben a „jel”. Illetőleg, még pontosabban: a jel a nyelvben és a jelkép a zenében (általában a művészetiben) társas-logikai logismák. (Az egyéni alkalmazott logikában a fogalom ilyen logisma.)

De ahogy a jel és jelkép társas-logikai logismák, ugyanúgy társas-logikai tételek, tehát „ismerő tényezők viszonyításai” a jelrendszer és jelképrendszer összes mellérendelése. Valóban, itt is sokan elkövetnek a fenti tévedéshez hasonlóan egy másik tévedést s egynek veszik a nyelvi „mondat”-ok alany-állítmány viszonyítását az egyéni logikai „ítélet” szerkezetével. Pedig a nyelvi „mondat” épügy nem logikai „ítélet”, mint ahogy a „szó” nem logikai „fogalom”. Nem logikai „ítélet” a mellérendelés sem a jel-, sem a jelképrendszerben, annál nyilvánvalóbb azonban minden vonatkozása szerint a társas-logikai tételszerűsége. Hiszen a nyelvi mellérendelés a térben azonosságot és összetartozást, időben pedig folytatást és kiegészítést „viszonyít”, tehát ugyanazt fejezi ki két magyar eszejárása számára, amit az egyéni logikai ítélet az abszolút igazságra törekvés jegyében, hogy t. i. két fogalom a valóságban csakugyan egymáshoz tartozik.

Nem mondhatunk a mellérendelésről addig részletekbe menően többet, míg nem tisztáztuk logikai szempontból a harmadik jellegzetességet, a nyelv artikulációs bázisát és a zenei izometriát. Ha eddigi megállapításaink helytállóak, úgy ezek a társas-logikai syllogismusok s megfelelnek az egyéni logikai következtetéseknek. Minden következtetés megokolás, egyik gondolat a másikkal okilag van összefűzve benne. Az a kérdés most már, meg van-e társas-logikai vonatkozásban az izometriában és artikulációban ez az októrvény?

Felületes keresésre nem úgy mutatkozik, mintha megvolna. Ennek azonban van egy nem a dolgok lényege szerint való akadálya is, az nevezetesen, hogy mi, nyelvről lévén szó, szívesebben és hamarabb szoktunk leírt, könyvekben tárolt nyelvre gondolni, mint az élőszóbeli, a beszélt nyelvre. Már pedig a könyvnyelvhez nem társul az artikuláció, a könyvnyelv a szemünknek szóló, siket és néma nyelv. Sőt még ennél is kevesebb: nem az időbeli egymásutánban lefolyó tünemény, hanem a képzetben végbemenő időtlen valami.

Az októrvény, a társas-lelki Syllogismus érvénye akkor látszik meg a nyelven, ha hangzik, élő, szóló, időben lefolyó, akusztikai tünemény, a tüdőből kitóduló levegő artikulációja, tehát testi beágyazottsága jelenség az, hogy a nyelvvel élünk. A nyelv így aktuális s az. okviszonyt ez az M közvetíti S-hez új P-t keresendő, hogy: Én itt most szóval tartalak téged (pirimitíve objektív jelt adok), hogy megérts.

Hogy az artikuláció nyelvi syllogizmus, tehát a következtetéssel rokon, azt közvetlenül is mutatja valami, az, hogy a magyar nyelv nehezen leírható nyelv, mert nagyon fontosak jelölésében a testi kísérő jelenségek, a testi beágyazottság, az artikuláció, a beszédhangsúly. Különösen ott látható ez nagyon erősen, ahol következtetésekben lendül előre a beszéd: érvelésnél. A magyar érvelés nagyon sokszor bízza az okfejtést a beszédhangsúlyra s ha kedve szerint élhet a szóval, kevesebb a logikai érve és több a társas-logikai, a beszédbeli érve. így beszélsz atyáddal? Ezt a kérdést olyan emtázissal kell mondani, hogy csak élőbeszéddel lehet visszaadni, leírni lehetetlen a bennerejlő érvelést. A nyelv akusztikája iránt rendkívül érzékeny Arany János nagyon gyakran volt kénytelen dőlt betűkkel szedetni verseiben olyan szövegrészeket, amelyeket csak artikulációval lehetett kellő súlyukhoz és jelentésükhöz segíteni, papíroson mindebből édes kevés érvényesülhetett. Járt úgyis néha, hogy külön kellett beszélnie az. artikuláció különösségeiről. „De... s nagyot sóhajtott erre az egy dé-re. ..” Toldi György; Zsigmond király artikulációjáról meg ezt jegyzi fel: Nem oly hangon volt ez mondva, Hogy sokáig, vagy hiába ...

Közvetve viszont az teszi az artikulációt syllogizmus-szerűvé, hogy aktualitásának minden vonatkozása szerint visszautal a magyar észjárás ősokára, a primitíven objektívre. Hadd emlékeztessenek a beszédnek erre az aktualitására újólag. Tehát ezek az

összes vonatkozásai: Szóval tartalak Én Téged itt, most, hogy megérts. Maga ez a szóval tartás tartalma szerint az Én világom és a Te világod, az objektíve és primitívu percipiált és apper-ci-piált világ: az Én és nem-Én egymás mellett. Formája szerint szemléletből eredő képi erővel és mellérendelő grammatikával jelezve. Én és Te. Minden nyelvnek az a tendenciája, hogy n második személy felfogja az első személy-adta jelt, tehát megértse, amit mondtak neki, de nem minden nyelv tör erre a célra egyformán. Van nyelv, amely szerkezete szerint úgy próbálja elérni ezt a célt, hogy megrohamozza és lenyűgözi a második személyt, az ilyen nyelvek minden grammatikai készségükkel azon vannak, hogy mennél hamarabb alárendelhessenek. A magyar e helyeit mellérendel, kibontja saját lelke tartalmát a 2. személy kedvéért. Az Én és Te viszonya tehát szintén objektív és primitív a magyar nyelvben, a megértés érdekében a 2. személyhez képest viszonyul az 1. személy a mondanivalójával. A beszéd két kísérő jelensége is objektív és primitív „hely” (tér) és „idő”. A beszéd helye „itt” van, a beszéd ideje „most” van, de hogy milyen méretlen, tehát határtalan térnek és időtlen időnek „fix” pontjai ez az „itt” és ez a „most”, azt a beszédnek összes kísérő testi jelenségei bizonyítják. A mondatbeli és beszédbeli rámutatások egybeolvadnak, előbbieket mellérendelésben és relativumokban egyaránt, az időt szintén nem lehet kimérni, mert a magyar rhythmus nem időmér-tékes, a magyar parlando rubato tempo meg alkalmazkodik, hol a vers szavához a dallam, hol a dallam idejéhez a beszédben más-kép ejtett szövegbeli hang.

A magyar nyelvben az artikulációt olybá kell tehát vennünk, mint a lelki jelenség testi beágyazottságának a logikumát, tehát társas-lelki syllogismusnak kell tekintenünk, mely minduntalan a beszéd aktualitásával okolja meg a jelrendszer tételei között az összefüggést. Ebben a megfogalmazásban természetesen előfelté-telezett a jel logikuma is, amelyet a közfelfogás úgy emleget, hogy „a szavak ezt meg ezt jelentik”, mi ugyanezt neveztük „a szem-léletből eredő képi erőnek”. Az artikuláció testi beágyazottságá-hoz képest a jelentés a nyelvnek transcendens eleme, mert hiszen nincs összefüggés a szó hangsora és a tárgy között, amelynek a jele. Nem tudjuk, miért jelenti a szó azt, ami a jelrendszerben épen hangsorához fűződik. A grammatika ilyen körülmények között a transcendens és testi beágyazottsága relációjának logi-kuma.

Ez a fogalmazás erősen kötött ugyan, de pontos, és sok minden egyéb mellett az a haszna is megvan, hogy egységet teremt egy eddig is zavaró és így kényelmetlen látszólagos kettőséig helyébe: a jelrendszer és jelképrendszer között. Ha elfogadjuk társas-logikai logisma, tétel és syllogismusként a szót, a grammatikát és artikulációt s érvényesnek és helyesnek ismerjük el fogalmi uralkodójegyeikül a transcendens, relációt és testi beágyazottságot, akkor a jel és jelkép közötti megkülönböztetés csak fokbelivé válik. A jel akkor jelkép, ha jelentése eltolódik a „transcendens-től” a „testi” felé. A jelkép *testi mivoltában* jelenti, amit jelképez.

A szimbólumban épen az a transcendens, a csodálatos, megmagyarázhatatlan és titokszerű, hogy „jel” szerepében „kép”, tehát látszólag semmi transcendens nincsen benne, csupa „testi” az egész: egy darab márvány, egy bizonyos ideig tartó szabályos zaj, a tér egy részének anyagban szemléltetett arohitektóniája, a szavak, mondatok, művek keltette, azok hátamögül a fantázia számára plasztikusan megmutatkozó kép, vagy képsorozat egyformán jelképezheti például a maga testi mivoltán át, amit a nyelv jelöl ezzel a szóval: szabadság. Annak, hogy ilyen eltolódás végbemehe-tett, megvan, természetesen a maga társas-lélektani oka és le lehetne írni magát az eltolódást is társas-lélektani tünetnyelven is. Bennünket most társas-logikai szempontból az a körülmény érdekkel belőle, hogy a jel és jelkép logismája, tétele és syllogismusa lényegében azonos s az eltolódás a transcendensből a testi felé az érvényességükön is ugyanezt az eltolódási fokot mutatja: a jelkép a társas-lelki értelem számára minit nyelv jelent „igazat”.

Végül fel kell tételeznünk, ha eddigi megállapításaink helyt-állók, hogy a magyar észjárás egyéb megnyilvánulásai is logikusak. Úgy, ahogy a jelkép eltolódást mutatott a „testi” beágyazottság tété, a társadalmi gestio, a „tett”-rendszer is eltolódás a „transcendens” felé. Hiszen a társadalmi „tett” még megmagyarázhatatlanabb titok, mint a jel jelentése. Egy-egy cselekedetnek annyi kiszámíthatatlan következménye lehet, mihelyt az a tett egy másik emberre irányul, hogy már maga az is csuda, ha a cselekvő személy cselekedni merészel. (Tapasztalni ezt a cselekvés előtti habozást ott lehet leginkább, ahol túlságosan brutális a „tett” valami ok miatt: csecsemőhöz hozzányúl valaki, vagy műtéti beavatkozást kénytelen végrehajtani, aki nem próbált ilyet eddig.) De még érthetlenebb és csudálatosabb az, hogy a másik ember elszenvedti az egyik ember ráirányuló cselekedetét. Magyar

eszünkjárása szerint a tett véresen komoly kockázat s logikája szerint csak végső esetben kerülhet rá sor egyfelől, más oldalról, ha mégis tette került a sor, akkor meg nem szabad belőle nagy dolgot csinálni. A magyar passzív és tétlen magatartás tehát, valamint a teketória nélküli cselekvés egyformán logikus magyar „gesztiók”.

A társadalmi tétel ezek szerint így fogalmazható meg: kettőn áll a vásár. A cselekvő és szenvedő személy relációja többféle lehet, de magyar észjárás szerint a cselekvő személy csak abban az esetben cselekedhetik és a szenvedő személy csak abban az esetben szenvedheti el a ráirányuló cselekvést, ha relációjuk ezt megengedi, ha tehát egyik a másiknak édes szülője, édes gyermeke, édes testvére, szóval nem egymás fölé vagy alá, hanem egymás mellé rendeltje.

A társadalmi syllogizmus az Én és Te, a tett, a tett helye és idejéből transcendenssé teszi az összes vonatkozásokat. A cselekvés és szenvedés megokolásául beiktatja a magyar észjárás szerint a „szabadság” elvét. Én azért merek cselekedni, Te azért tudsz szenvedni, mert én is, te is, szabadok vagyunk. Valóban határtalan a tér és időtlen az idő: elférünk egymástól és telik az örökkévalóságból. A cselekedet mérhetetlenül rövid, a szenvedés mérhetetlenül hosszú ebben a „társadalom”-ban. A magyar „bravúr”, a magyar „passzív rezisztencia”, a kisebbségi elv, egy nyelvűség, csodavárás, ahisztorikus világszemlélet, katonatermesztet, szabadságszeretés, lovagiasság, tehát nem esetlegességek, nem erőltetett ráfogások, elégtelen indukción alapuló általánosítások, hanem társadalmi, társaslogikai törvényszerűségeik.

Mindezek alapján a magyar „juss” is úgy tekintendő tehát. » mint a magyar nyelv, magyar művészet és magyar társadalom alapja, maga az a „testi”, amibe a magyar lélek bele van ágyazva. Az egyéni lélek életérzésének megfelelő társaslelki jelenségnek a társaslogikuma. Logismája a „voks”, az a titokzatos valami, amit nálunk az jelképez, hogy a „császár” vagy a „király” nevében bánnak-e velünk. Magyar észjárás szerint csak akkor van társaslelki jó közérzetem, ha „szavam” van a dologhoz. Ha rólam — nélkülem határoztak, nem érzem a másik ember, a többi ember felé az „életérzés”-t, tehát „meghaltam”. Existenciálisan komoly fogalmazása ez a jognak, „halott” vagyok, nem belenyugodtam csak azért, mert nem revoltálok ellene. A „függetlenség” a magyar juss „tétele”. A reláció, a mellérendelés elve

úgy van benne ebben a csak két magyar közt érvényes tételben,, hogy nemcsak én nem lehetek független, míg te nem vagy az, hanem te sem az én függetlenségem nélkül. Mindaddig, míg én függök tőled, a te függetlenségednek ez az én *függő* viszonyom a meghatározója s a te függetlenséged a szerint több vagy kevesebb, amint azt az én függésem időről-időre befolyásolja. Végül a magyar juss syllogismusa abban az okadatolásban rejlik, amelyet szintén tárgyaltunk már, mint Széchenyi-Kossuthpört. A magyar juss élet-halál kérdése és minden más lelki megnyilvánulásnak alapja. Ebbe van beleágyazva minden: nyelv,, művészet, társadalom. Tér- és idő-relációi a jussnak tehát: mindenütt és mindig, úgy, hogy megnyugodhassék és élni kezdhesen benne a lélek.

összefoglalásul hangsúlyozzuk még egyszer. A magyar észjárás társas-logikai törvényszerűsége minden vonatkozásban egyértelműleg érvényes, A magyar észjárás szerint a jogi „voks”, a társadalmi „tett”, a zenei jelkép, a pentatonikus skála hangja, a nyelvi jel, a szó szemléletesen-képi ereje egyformán objektív tartalmú és primitív formájú társas-logikai logismák, tehát csak fokbeli eltérés van közöttük, lényegben azonosak mind. Ugyanakkor mind a négy logisma lényegében más, mint az európai népek szubjektív és komplikált jog-, cselekedet-, jelkép- és jelrendszere. Ugyanígy egyezők a magyar tételek és syllogismusok maguk között s elütöek az európai tételekhez és syllogismusokhoz képest. Az a valami, amiben egyeznek, illetőleg eltérnek, mindig objektív és primitív, illetőleg szubjektív és komplikált. Az, hogy a magyar fejéfre *teszi* a kalapját, nem logikus és mégis logikus, de csak a másik magyar relációjában. Az a tétel, hogy a másik ember csak akkor szenvedheti el az én cselekedetemet, ha sem alám, se fölőbém nincs rendelve, hanem ugyanolyan másik ember, amilyen egyik ember én vagyok, szintén nem egyetemes érvényű tétel, csak két magyar társadalmi relációjában logikai, tehát társas-logikai törvény.

Magyar észjárás tehát: van, Nemcsak a tapasztalat szerint van magyar észjárás, hanem a logika törvényei szerint is. Valahányszor a maga kedvére nyilvánulhat a magyar észjárás, nyelvében, művészetében, társadalmában és „jussa” szerint, társas-logikai logismákban, tételekben és syllogismusokban: törvények érvényében manifesztálódik. Mindenütt és mindenben egységesen objektív sajátzerű lelki produktumainak tartalma és primitív a

formája. A logika -törvényei megengedik, hogy ilyen legyen és igazolják is, hogy ilyen.

Magyar nőnek születni nagy és szép *gondolat* — dalolta Vörösmarty. Magyar férfinak születni is nagy és szép gondolat. (Ez a főt idézett verssorban implicite bennefoglaltatik.) Nagy és szép érzés önti el a magyar embert, mikor először döbben tudatára annak, hogy magyarrá születésének nagy és szép *gondolata*, a magyar „igazság” — a logika örök törvényei szerint is: *igaz*.

TARTALOM:

Előszó	5
--------------	---

**A MAGYAR ALSÓNÉPOSZTÁLY LELKI ALKATA
ÉS A NÉPISKOLAI REFORM.**

Bevezetés	13
I. Az alsó néposztálybeli magyar társas-lelki élete	14
II. A XVI—XVII. századforduló magyarjának társas-lelki élete.....	20
III. Lehetséges-e az áthidalás a XVII. és XX. század társas-lelki élete között?	23
IV. Szükséges-e az áthidalás a XVII. és XX. század társas-lelki élete között?	28
V. A népiskolai reform áthidaló törekvéseinek szervezeti nehézségei.....	34
VI. A népiskolai reform áthidaló törekvéseinek módszerbeli Nehézségei	43
VII. A Ratio Educationis, a partikuláris iskola és az akadémikus rector: a probléma történeti vonatkozásai	51
VIII. A probléma pontos felállítása.....	56
IX. A probléma besorozása a magyar pedagógiai irodalom Problematikájába	56

**A MAGYAR KÖZÉPOSZTÁLY LELKI ALKATA
ÉS A KÖZÉPISKOLAI REFORM.**

I. Lehetséges-e és szükséges-e középiskolai reform elvben Ma- gyarország jelenlegi helyzetében?	63
II. Az 1924. XI. t.-c. szociálpolitikai vonatkozásai és a quali- fikációs törvény	65
III. A magyar középosztálybeliek civilizációja	74
IV. A magyar középosztálybeliek kultúrája	79
V. A magyar alsó- és felsőosztály közötti szakadás, mint a közép- osztály társas-lelki válságának történelmi oka.....	87
VI. Középiskolai reformra szükség van, az 1924. XI. t.-c. nem az.....	91

**A MAGYAR FELSŐ NÉPOSZTÁLY LELKI ALKATA
ÉS AZ EGYETEMI REFORM.**

Reformtörekvések közoktatásügyünkben.

I. Újabb tanügyi reformintézkedések és tervek	95
II. Szelektálás, (tehetségkutató, szigorított ellenőrzés, tanterv- váltóztatás, megreformált tanárképzés, tanárok továbbkép- zése, tankönyvrevízió, új rendtartás	96
III. Az új tanítóképzés és a gyakorlati irányú középiskolák	102
IV. Mi a reformintézkedéseket és terveket kiváltó közös ok?	105
V. A reformokat kiváltó ok és a felső néposztály lelki-alkata.....	106

A felső néposztály lelki-alkata.

A) *Felső néposztályunk értelmi világa (nyelve).*

VI. A problematikus magyar köznyelv.....	107
VII. Nyelvünk fonetikai magyarsága	108
VIII. Nyelvünk grammatikai magyarsága	113
IX. Nyelvünk szemasiológiai magyarsága	118
X. Felső néposztályunk nyelvének betegségei	120
XI. Elretentő példa	123
XII. A legújabb nyelvújítási törekvés: maga is egyik kórtünet	129
XIII. Felső néposztályunk nyelve: fordítás nyelv	131

B) *Felső néposztályunk érzelmi világa (művészete).*

XIV. A magyar hanglejtés és köznyelvünk	135
XV. A magyar mellérendelés és köznyelvünk	142
XVI. Egy újabb elretentő példa	153
XVII. A magyar szemléletesség és köznyelvünk	157
XVIII. Harmadik elretentő példa: az Ady-pör	160
XIX. A magyar szemléletesség és az indogermán elvonás	163
XX. Mikszáth és Rosegger: a magyar népies szemléletesség és a német népies elvonás.....	177
XXI. A nyelvi krízis: esztétikai probléma is	184
XXII. Bartók és Kodály: felső néposztályunk esztétikai problémájának megoldása zenei téren.....	184
XXIII. Ami magyar: formájában primitív, tartalmában objektív	89

C) *Felső néposztályunk akarati világa (társadalma).*

XXIV. A magyar mellérendelő elv és társadalmunk	191
XXV. A kis autonómiák szerepe történelmünkben	194
XXVI. Mikszáth Új Zrínyiásza: a magyar gentry és a XVII. Század.....	196
XXVII. A magyar passzív-rezisztencia	199
XXVIII. A szabadságszerető katonanép.....	202
XXIX. A magyar katonatiszt és tisztiszolgája. Hány János. Ferenc József.....	207
XXX. Az úgynevezett magyar bűnök: szalmaláng, patópáloskodás, turáni átok, sültgalambvárás. Beöthy turáni lovasa	210

A magyar észjárás konzekvenciái.

XXXI. Magyarnek lenni: lélek dolga és sajátos feladatunk következménye	218
XXXII. Magyar fa sorsa.....	223
XXXIII. Julián barát és Szelei Molnár Albert: a magyar feladatvállaló.....	225
XXXIV. Az egymás mellé rendelt magyar falu és magyar város.....	226
XXXV. Eddig nem történt semmi baj.....	231
XXXVI. Jelenlegi helyzetünk történelmi kialakulása és a belőle következő problémák.....	232
XXXVII. Kísérleti parasztgimnázium Földesen, az 1919-20. tanévben..	236

Közoktatásügyi reformjaink magyar mérték alatt.

XXXVIII. A szelekció és a (tehetség)kutatás.....	245
XXXIX. Az ellenőrzés megszigorítása.....	247
XL. A magyar tudományos rendszer.....	250
XLI. A magyar módszer problémája.....	254
XLII. Az új középiskolai rendtartás.....	258
XLIII. A magyar tanári rend.....	261
XLIV. A mezőgazdasági középiskola magyar problémái.....	264
XLV. Az ipari jellegű középiskola magyar problémái.....	270
XLVI. A kereskedelmi középiskola magyar problémái.....	274
XLVII. Az új tanítóképzés.....	277
XLVIII. Az egyetemi reform.....	277
XLVIII. A magyar egyetemi gondolat eszménye.....	280
L. összefoglalás és befejezés.....	289
 A MAGYAR ÉSZJÁRÁS TÁRSAS-LOGIKÁJA.....	 291